300353

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI L. LAJOS

PEST ÉS BUDA KÖZIGAZGATÁSÁNAK TÖRTÉNETE AZ 1848—1849-I SZABADSÁGHARC ALATT

ÍRTA

Dr WILDNER ÖDÖN

86. KÖTET 3. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

Stat. O. 997/86.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

PEST ÉS BUDA KÖZIGAZGATÁSÁNAK TÖRTÉNETE AZ 1848—1849-I SZABADSÁGHARC ALATT

ÍRTA

Dr WILDNER ÖDÖN

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

300353

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Bevezetés.

A Városi Szemle 1928. évi (XIV.) folyamában »Tavasz ébredése a pesti és budai városházán« című tanulmányomban megpróbáltam hivatalos adatok és egyéb megbízható források alapján annak a szerepnek fölelevenítését, amelyet Pest és Buda akkori hatóságai és társadalma nagy szabadságmozgalmunk első korszakában: 1848. március elejétől kezdve 1848. július elejéig, a népképviseleti új országgyűlés és a megreformált két város új tanácsának és közgyűlésének összeüléséig játszottak.

A kutatásokat — ismét Pest és Buda szemszögéből — tovább folytattam arra az időre nézve, amikor a szabadságmozgalom az erők dinamikája és a visszahatás kényszere következtében szabadságharcba ment át, hogy heroikusan tragikus elbukás és az abszolutizmus hosszú és kínos intermezzója után, a király és nemzet kiegyezésével, — bár az eredeti nemzeti koncepcióhoz képest erős módosulással — érvényesítse igazát egy hosszabb békés fejlődés korszakának küszöbén. Folytatólagos kutatásaim tárgya tehát az 1848. júliusától 1867-ig terjedő idő. Ha szabad kisebb dolgokat sokkal nagyobbakhoz hasonlítani, fővárosunk igazgatására nézve ugyanazt tűztem ki célomul, amit néhai Berzeviczy Albert hazánk egészére nézve, bár későbbi kezdőponttal dolgozott ki politikai, jogi, kulturális, stb. szempontokból, sajnos, nem teljesen befejezett munkájában. (»Az abszolutizmus kora Magyarországon.« 3 kötet.)

Jelen dolgozatom első részében, amely fentidézett tanulmányomhoz közvetlenül kapcsolódik, a *szabadságharc* idejével foglalkozom, még pedig három korszak szerint. Ezek cezuráját az adja, mikor kezdődött és végződött Pesten és Budán a márciusi vívmányok szerint való önálló, nemzeti kormányzat és autonóm közigazgatás; mikor és meddig szakította félbe ezeket az osztrák hadak és abszolut kormányzat első benyomulása; végül, mikor kezdett az önkényuralom a fővárosok másodszori megszállásával és a magyar országgyűlés és kormány végleges eltávozása után, az összmonarchia, a tartományi kormányzat és abszolutizmus alapelvei szerint katonailag és polgárilag berendezkedni.

Az *első* korszak időhatárai tehát 1848. július eleje és 1849 január 7-e; a *másodiké* 1849. január 7. és Pestre nézve április 24-e, Budára nézve május 22-e; a *harmadik*, nagyon rövid korszaké az előbbi végpontoktól kezdve a

FŐVÁROSI KÖNYVTÁRA

a zárókőig, tehát Pest-Buda újabb katonai megszállásáig (1849. július 11.), majd tágabb értelemben a szabadságharc teljes megszűntéig és az egész ország osztrák megszállásáig, azaz szeptember végéig. Ettől az időponttól kezdődik majd a jelen tanulmány folytatása, amely a tulajdonképeni abszolutizmus teljes berendezkedésével kíván foglalkozni.

Különleges, — várostörténeti és igazgatástörténeti — célom szerint a köztörténeti eseményeket csak érintem és csupán annyiban, amennyiben ezek keretében ment végbe Pest és Buda speciális története. Ugyanez vonatkozik a törvényhozás és az államkormányzat ténykedéseinek részleteire (országos belügy, hadügy, pénzügy, ipar- és kereskedelemügy, közoktatásügy, egészségügy stb.). Tárgyalásom középpontja a két főváros; szempontjai és csoportjai pedig: állapotrajz statisztikákkal; köztörténeti krónika, mint keret; a két főváros részvéte a honvédelemben; a tulajdonképeni közigazgatás története: a városokról szóló törvény és ennek alapján Pest és Buda szervezetének átalakulása; a két város viszonya az új kormányzathoz, kapcsolatban az autonómia védelmével; a személyi szervezet és a nevezetesebb személyi tényezők; pénz- és adóügy; városgazdálkodás; városépítés; közművek; közélelmezés; ipar és kereskedelem; egészségügy és szociális ügyek; közoktatás. Közben és végül az időleges abszolutizmus következtében beállott változásokat ismertetem.

Az előmunkálatok és források hézagossága miatt ez a beszámoló bizonyára némiképen mozaikmunka benyomását fogja kelteni, de azt hiszem így is megfelel céljának, a nagy korszak képe fölelevenítésének.

Források.

I. Pest és Buda város eredeti közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvei; számadáskönyvek; telekkönyvek és felvallási jegyzőkönyvek; választási iratok; kiáltványok és hirdetmények; kormányrendeletek s egyéb tárgyiratok a *Szék. főv. levéltárban.*

II. Az 1840: XXIX; az 1847/48-as XXII. és XXIII. t.-c.-ek.

III. Egykorú lapok, különösen a hivatalos »Közlöny« és a »Pesti Hirlap«.

IV. Útmutatók: Pester und Ofner Wegweiser u. Adressbuch 1847; *Magyar* Mihály: Pest sz. kir. város házjegyzéke. 1848.; Wohlfeilster und zuverlässigster Fremdenführer durch Pest und Ofen (G. Kilián); Militair-Schematismus für das K. K. Heer. 1848.

V. *Fényes* Elek: Magyarország leírása. 2 köt. 1846.; J. v. *Haeufler:* Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen stb. 1854. 3 köt.; *Palugyay* Imre: Buda-Pest szab. kir. városok leírása, 1852. 2 köt. *Schmall* Lajos: Adalékok Budapest Székesfőváros történetéhez, 1896. 2 köt.; Budapest Székesfőváros I. Közigazgatási Évkönyve, 1904.

VI. E kor története Szilágyi Sándor milleniumi történetében *(Márki* Sándortól) és Hóman-Szekfű Magyar története VII. kötetében *(Szekfű* Gyulától). *Szilágyi* Sándor: A magyar forradalom napjai. *Szeremlei* Sámuel: Magyarország Krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. 1867. Doberdói *Breit* József: A Szabadságharc katonai története. *Széchenyi* Naplói (Döblingi irodalmi hagyaték 2 köt.). *Takáts* Sándor és *Friedreich* Endre a piarista kollégiumról. *Gárdonyi* Albert: Pest város újjáépítése a XIX. sz. elején. *Faragó* Miksa: A Kossuth-bankók kora, stb.

I. FEJEZET.

Pest és Buda állapotrajza a szabadságharc idejéből.

Az egykori két főváros közállapotainak vázlatos és többé-kevésbbé színes képét a 48-as szabadságmozgalmak idejéből »Tavasz ébredése a pesti és budai városházán« című tanulmányom I. részében adtam. Jelen céljaimra csak az illusztratív számadatokat sorakoztatom fel, kibővített gyüjtés alapján.

1. Területi viszonyok.

Pest és Buda területét összevéve — a különálló Ó-Buda és a Duna-területek nélkül kereken 15.660 ha-ra tehetjük.

A) *Pest város.*

1. Összes terület.

Pest összes területe az 1828. évi hivatalos összeírás szerint *18.862 magyar hold = 22.664.400 □-öl = kereken 8156 ha.*

Palugyay Imre munkája: »Buda-Pest szabad kir. városok leírása« (1852. Két kötet) fenntartja ezt a számot 1851. elejére is.

Häufler J. V. 1854-ben kiadott leírása: »Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und Umgebungen« (2. kötet) ezt a számot némileg még csökkenti:

18.187 magyar holdra, ami 21,824.400 □-ölnek, azaz kereken 7873 ha-nak felel meg; de Häufler adatainak forrását nem nevezi meg.

A székesfővárosi statisztikai hivatal adatai szerint Pest összes területe 1930. küszöbén, a Duna-terület nélkül, *8677 ha volt*, tehát közelebb jár a két első helyen felsorolt mérethez, mint a Häufleré.

Minthogy Pest területének a közben lefolyt időkben nagyobbszerű, be- vagy kikebelezések által való változásáról nem tudunk, valószínű, hogy a fent mutatkozó eltéréseket a közbeeső pontosabb részfelmérések korrekcióinak kell betudni.

2. Beépítési terület.

A *határokon belül* feküdt az u. n. »kontribució-képes«, szűkebb értelemben vett, belsőbb városterület. Häufler ennek kiterjedését *2069 magyar holdra* teszi, ami kereken 2,487.800 négyszögölnek felel meg. Ez tehát az összes területnek kb. 11·38%-a. Ezt a részt vehetjük nagyjából a sűrűbb beépítésre szánt területnek is.

Az említett *város- vagy határárok* (Liniengraben, Stadtgraben) vonala délen a Dunánál a mai Wahrmann-utca környékétől, illetve a Váci-út, Lehel-tér kezdetétől a Felső erdősor, mai Lövölde-tér, Rottenbiller-utca, Köztemető- s Orczy-útakon át a Ludoviceum keleti szélén s a Soroksári töltésnél húzódott le a Duna déli partrészéig. De még ez a rész sem volt egészen beépítve. Nagy üres térségek voltak: a mai külső Podmaniczky-, Rózsa-, Király-, és Jókai-utcák közötti u. n. »Pacsirtamező«, a vasút által már akkor is elfoglalt nagy területek mellett; a Lipótvárosban az Új-épületen túl kezdődtek a nagy fatelepek és konyhakertek; a Józsefvárosban a mai Teleki- és Tisza Kálmán-terek környéke s a Szénapiac, a Karpfenstein-utca kezdeténél a Marhavásártér; a Ferencvárosban a Liliom-utcától a Soroksári-töltésig ismét faterek és konyhakertek. Beépítésnek indult utca-kiszögellések voltak a Terézvárosban a Király-utca környékén (Kemnitzer-, Rózsa-, Szív-utcák). A Kerepesi- (ma Rákóczi-) út terézvárosi,[1]) baloldala, ha kis házakkal is, de be voltak építve a mai Rottenbiller-utcáig. De józsefvárosi jobboldalának házsorai megszakadtak a mai Népszínház- (akkor Sertéskereskedő-) utcánál és újra a mai Luther-udvarnál folytatódtak viskószerű házikókkal, mert közben jobb oldalán nagy homok térségek és a szénapiac húzódtak el. A Józsefvárosban beépített részek nyúltak ki a Karpfenstein- és Örömvölgy- (akkor Freudenthal,- vagy Ó-) utca és Illés-utca környékén. A Josephinumnál a régi Fűvész-kert, a Festetics-féle kertek, a Ludoviceum környéke (Orczy-kert) jelentették az Üllői-út és egyéb beépített részek megszakadását. Az Üllői-út ferencvárosi széle szórványosan, de be volt építve, ám a Gyep-utcától és Liliom-utcától keletre ismét csak nagy fatelepek és kertek terültek el.

Pest területéből ölszámra nézve be volt építve: a Belvárosban csaknem az egész: 190.800 négyszögöl; a Lipótvárosban 218.800 öl, (üres telek és kert 80.000); a Terézvárosban 426.000 öl, (üres telek és kert 785.600); a Józsefvárosban 589.800 öl, (üres telek és kert 275.700; a Ferencvárosban 295.200 öl, (üres telek és kert 120.000). Egész Pesten beépítve volt 1,720.600 négyszögöl: a városárkon belül esett az akkori beépítési összes területnek 69%-a, míg üres telek és kert volt 761.400 négyszögöl, az előbb meghatározott beépítési területnek kb. 31%-a.

[1]) A mai Erzsébetváros (VII. ker.) tudvalevőleg akkor a Terézvárossal egy területet képezett.

Városrészek szerint a házak, terek, utcák, belső kertek és udvarok által elfoglalt területek a következőképen oszlottak meg (Häufler szerint):

A Belvárosban	8 tér,	62 utca,	681 háztelek,	159 magyar holdon	
Lipótvárosban	4 «	24 «	481 «	249 «	«
Terézvárosban	2 «	38 «	1.413 «	594 «	«
Józsefvárosban	5 «	53 «	1.536 «	721 «	«
Ferencvárosban	2 «	15 «	823 «	346 «	«
Összesen	**21** tér,	**192** utca,	**4.934** háztelek,	**2.069** magyar holdon.	

Ha az egyes kerületekben a háztelkek átlagos területét vesszük, 1 házra jut átlag a Belvárosban 281, a Terézvárosban 300, a Józsefvárosban 348, a Lipótvárosban 463, a Ferencvárosban 358 négyszögöl. A külvárosokban a nagyobb telekméreteket a nagy udvarok és kertek méretei magyarázzák.

Kár, hogy épületmagassági statisztikánk ebből a korból még nincs, de tudjuk, hogy a Lipótváros új házai túlnyomóan 3 emeletesek, míg a József- és Ferencvárosban még a 40-es évek végén többnyire csak földszintesek voltak az újonnan engedélyezett épületek is. 1846-ban a Szépítési Bizottság 50 új épületre ad engedélyt, a városrészek sorrendjében 4+10+16+10+10-et; továbbá 125 esetben toldalékot, ráépítést engedélyez.

Palugyay másnemű területfelosztása szerint a kereken 1371 holdra tett belső terület (házak, kertek, téglavetők) az összes terület 2·3%-át, a belső és külső közterületek annak 8·5%-át, a külső, mezőgazdaságilag használható terület annak 81·8%-át, a használhatatlan külső terület annak 2·4-%át teszi ki. Häuflernél, — mint láttuk — a belső, beépítési terület arányszáma 11·38%, a külsőé, vagyis mezőgazdasági 88·62%.

A háztelkek számát Magyar Mihály »Pest szab. kir. város házjegyzéke 1848.« című műve végén 5105-re teszi ezzel a megoszlással:

Belvárosban	681
Lipót-külvárosban	481
Teréz «	1.523
József «	1.590
Ferenc «	830
Összesen	**5.105**

De megjegyzi, hogy ebből »186 szám jelenleg csak közbetudott és tervezett«, miért is csak 4819-re tehetjük az 1848. évben fennállott házak számát.

Palugyay műve 1850-re nézve 5439 házat állapít meg, a városrészek sorrendjében ezzel a megoszlással: 679, 494, 1689, 1730, 1850; tehát különösen a Teréz- és Józsefváros építése fejlődött az abszolutizmus elejéig.

3. Adatok az ingatlantulajdonról.

A korabeli telekkönyvi összeírások s a telekfelvallási és átírási jegyzőkönyvek lapjait böngészvén, kiemeltem néhány jellemző adatot; mert hiszen az egész anyag ismertetése külön monografiát igényelne.

A pesti 1848. évi telekkönyv 394 felvallást, illetve átírást tüntet fel városrészek szerint: Belváros 36, Lipótváros 26, Terézváros 123, Józsefváros 99, Ferencváros 66, s a kőbányai szőllőkben 44-et. Persze az esetekben sok az ajándékozás, örökség, zálogjogú átírás, a legtöbbször értékmegjelölés nélkül.

a) *Ingatlantulajdonosok.*

1. *Erkölcsi-testületek, mint ingatlantulajdonosok.* Sok ingatlan van az államkincstár, alapok, szerzetesrendek — mint kegyesrendűek, szerviták, ferencesek, angolkisasszonyok, sőt osztrák Prelaturák (Kremsmünster, Schotten stb.) és egyéb erkölcsi testületek (egyesületek, társulatok) tulajdonában.

A Pest város tulajdonában volt ingatlanokra vonatkozólag csak a tulajdonképeni (belsőbb) városhatárokon belül lévőkről van kimutatásunk, de ezeken kívül nagy területű külső jószágai is voltak Pestnek. Az első helyen említett házak és telkek a következők:

a) *Belvárosban:* 1. sz. városháza, 3. sz. nemzeti iskola, 114. sz. magyar iskolaház, 115. sz. papi lak, 147. sz. elemi iskola, 228. sz. városi katonai laktanya (Lipót-u.) és 51. sz. üres telek; 6 épület, 1 telek.

b) *Lipótvárosban:* 1. sz. városi színház és táncterem (redoute), 122. sz. lelkészi- és iskolaház, 317. sz. (Schopper-telek), 335., 375., 376. sz. üres telek, 408. sz. Váci-úti vámház, 466. sz. városi kikötőhely; 3 épület, 5 telek.

c) *Terézvárosban:* 10. sz. városi őrház (Erdősor 94.), 132. sz. városi rakodóhely, 289. sz. Szegény-intézet,298., 425., 874., 1027., 1099. sz. városi telkek, 1103. sz. paplak, 1118. sz. városi telkek; 4 épület, 7 telek.

d) *Józsefvárosban:* 175., 196., 197., 198., 222., 233., 378—384., 447., 449., 739., 740. sz. telkek, a 990. sz. Zerge- (mai Horányszky-)u., városi telkek, 433. sz. József-árvaház, 539. sz. régi temető, 540. sz. (Stáció, Baross-u.) városi pásztorház, 559. sz. paplak, 640. sz. iskolaház, 795. sz. vámház, 1409., 1412., 1413. sz. polgári (Szt. Rókus) kórház, 1497. sz. városi (Főherceg Sándor-u.) major. 1463. sz. iskolaház, 1515. sz. Kerepesi-úti kényszerítő dologház, 1531. sz. Kerepesi-úti városi lőporház, 1535. sz. Kerepesi-úti vámház; 11 épület, 14 telek.

f) *Ferencvárosban:* 85. sz. (2-Nyúl = Lónyay-u.) városi rakodó hely, 193. sz. paplak, 194. sz. bíróház, 195. sz. telek, (mind ez a négy a mai Bakács-téren), 753. sz. és 766. sz. (üllői) vámház, 800. és 801. sz. katonai laktanya (Malom-u. = mai Üllői-út és Ferenc-körút sarkán); 6 épület, 2 telek.

2. *Magántulajdonosok.* Ezek között szerepelnek fő- és köznemesek, honoráciorok, városi képviselők és főtisztviselők,pénzemberek, nagyiparosok, nagykereskedők, s egyéb tekintélyes, gyökeres polgárok családjai, míg a számszerinti kispolgárság többnyire ma már az ismeretlenség homályába vész. Lássunk egypár kiragadott nevet:

Főnemesek: Hercegi családok: Esterházy, Grassalkovics, Kóburg. Grófi családok: »primus inter pares« gr. Széchenyi István.[1]) Kívüle: Almásy, Batthyány, Beckers, Brunswick, Csáky, Cziráky, Festetics, Győry, Károlyi, Keglevich, Nákó, Pejatsevits, Steinlein, Szapáry, Teleki, Török, Waldeck stb. *Bárói családok:* Baldacci, Beleznay, Csekonics, Forray, Laffert, Orczy, Podmaniczky, Prónay, Révay, Sina, Vay, Wenckheim stb. majdnem mind több águkkal. *Köznemesek:* az Ágoston, Bajzáth, Beniczky, Birly, Csernyus, Fáy András, Gyertyánfy, szentgyörgyi Horváth, Huszár, Jankovics, Jeszenszky, Karácsonyi, Majthényi, Marczibányi, Nádosy (Trsztyánszky), Nemeshegyi, Perlaky, Pekáry, Rakovszky, Rédey, Szentkirályi, Szirmay, Tahy, Ürményi, Vörösss, ugornyai Robicsek, szitányi Ullmann, kapriorai Wodianer családok stb., stb.

A nevezetesebb *honoraciorok, pénzemberek, nagyiparosok, nagykereskedők és egyéb tekintélyes polgáricsaládok* közül: az Agorasztó, Almai (Wurm), Baumann, Bekella, Belgráder, Bene, Bozda, Burgmann, Blühdorn, Boskovitz, Clauser, Coppély, Damjanovics, Derra, Dona, Dumtsa, Emerling, Fabinyi, Feszl, Fleischl, Fogl, Forinyák, Fröhlich, Fuchs, Gabler, Gamperl (Gyöngyösi), Gerenday, Grabovszky, Halbauer, Haris, Havas, Heckenast, Heinrich, Hild, Hirsch, Holitscher, Hülf, Jálits, Joanovics, Jordán, Jurenák, Kamermayer, Kappel, Karczag, több Kasselik, Kassovitz, Kemnitzer, Kendelényi, Kern, Kéler, Kléh, Kölber, Krachenfels (Sziklai), Kunz, Kunewalder, Lechner, Lepora, Libasinszky, (házában a »Pilvax«-szal), Liedemann, Lutzenbacher (Érdy), Lyka, Manno, Maximovics, Miroszajevics, Malvieux, Mocsonyi, Monasterly, Morbitzer, Muráti, Osztoics, Oszvald, Panajott, Parkfrieder, Pfeffer, Pollák (Mihály), Romeiser, Rosenfeld, több Rottenbiller, Röck,Rupp, Sacelláry, Schiller, Schmidtlechner, Schopper (Tömöri), Schwendtner, Sebastiani, több Staffenberger, Stankovics, Stella, Széher, Tartzalovics, Tököli, (Sabbas stb.), Trattner—Károlyi, Tschögl, Tüköri (Spiegel), több Vagner, Unger, Valero, Weidinger, Zecco vagy Zicco, Cikko, Zitterbarth stb.

Az akkori *kolumnáris városi tisztviselők* családjai közül: Rottenbiller, Aigner, Graefl, Hepesváry (Hepp), Holovics, Kacskovics, Kasselik, Koller, Szekrényesy, Patisz, Terczy, Vojdisek (Vajdaffy) stb.

[1]) Következő ingatlanokkal: a Fő-út (Arany János-utca) és Kétsas- (ma Sas-) utca sarkán, akkor 138. és 140. sz.; a Felső Dunasoron 287. és 188. sz.; a felső fatéren, Holdvilág-utca 321., 322., 333. sz. üres telek (ma a Vallás- és Közoktatásügyi min.); Serfőző-utca 35. (mai József-körút) s a Türelem- (Kisfaludy-) utca sarkán.

Érdekes a városi társadalom strukturája szempontjából a házjegyzékben a német, görög és szláv nevűek sűrű szereplése és még szórványosan a zsidóké. (Az utóbbiakról még lesz szó). A megcsonkítóinknál kormányrendszerré vált »névelemzés« alapján bajos volna Pest 1848. évi magyarságát bizonyítani. Magyarsága mellett azonban, —szerencsére — erősebb, pozitivabb bizonyítékok szólanak: a történelmi tettek.

b) *Ingatlanárak.*

Erre nézve az 1848. évi telekátírási jegyzőkönyvek alapján adunk jellemző példákat:

Üres telkek négyszögölenkint.

Belváros: Molnár-utca és Dunasor = 21 forint.

Lipótváros: Felső-dunasor[1]) (Hengermalom és Tüköri-sörcsarnok közt) 12 forint, Vizafogó = 4 forint.

Terézváros: Aradi-u. = 1 forint. Csömöri-út = 30 krajcár. 3-Dob-u.—Erdősor = 2 forint 24 krajcár. Istvántelek = 33—40 krajcár. Király-u. = 10 forint, Kiráiy-u.—Kemnitzer-u. = 3 forint 10 krajcár. Törökőr = 10 krajcár., Váci-úti Temető és Vasút közt (többször) = 1 forint, Városliget mentén szőlő (többször) = 1 forint 20 krajcár.

Józsefváros: Bodzafa-u. = 3 forint, Bodzafa-u. és Bérkocsis-u. = 4 forint, Kőfaragó-u. = 5 forint, Múzeum—Ősz-u. (terjedék) = 4 forint.

Ferencváros: Páva-u. = 2 és $^1/_2$ forint, Régi görög temető szögletelek = 12 forint, Soroksári-u. (Köztelek) = 2 forint, Temető-u. = 1 és $^1/_2$ forint, Temető-u. = 7 forint.

Kőbányai szőlők: 30 krajcár, Kőbánya és Vasút közt (42 hold a *Pestkőbányai Ligettársaságnak) holdankint = 20 forint.*

Beépült ingatlanok árai pengőforintokban.

Belváros:[2]) Borz-u. 219 (gr. Győry) = 25.500; Kalap-u. 210 sz. = 16.200; Kigyó-u. 419 sz. (Eisele) = 38.105; Kötő-u. 5. (Staffenberger János és neje) = 14.400; Lipót-u. 241 = 8000; Lipót-u. 178 = 10.400;

[1]) A táblázatban szereplő utcák, terek és részek megváltozott mai nevei: Dunasor = Ferenc József-, illetve Rudolf-rakpart; vagy Ferenc József-tér és itt a Rudolf-rakpart külső folytatása; Csömöri-út = Thököly-út; Váci-úti temető = Külső Váci- és Aréna-út; Bodzafa-utca = József-körút; Ősz-utca = Szentkirályi-utca; régi görög temető = Ferencvárosi Vásártér.

[2]) A táblázatban szereplő utcák, terek részek megváltozott, mai nevei: Borz-utca = Báró Kaas Ivor-utca; Kalap-utca = Irányi-utca; Lipót-utca = Váci-utca. Ország-út = Múzeum-körút; Cukor-utca = Gróf Károlyi-utca; Uri-utca = Petőfi Sándor-utca; Feldunasor = itt Rudolf-rakpart; Szénpiac — Deák-tér; Vásártér = Erzsébet-tér; Váci-út a Szénpiacnál = Vilmos császár-út; Fürdő-utca = gróf Tisza István-utca; 3-Dob-utca = Dob-utca; Szerecsen-utca = Paulay Ede-utca; Egyház-utca = Mária Terézia-tér; Zerge-utca = Horánszky-utca.

Lipót-u.—Só-u. = 6800; Lipót-u. a rác iskolánál = 7900; Országút belvárosi rész (569) = 16.400; Országút—Cukor-u. 571 sz. = 30.000; Országút (558 sz.) = 12.900; Úri-u. 449 sz. (báró Laffert-ház) = 120.000.

Lipótváros: Feldunasor, Hengermalom közelében (381 sz.) Valero a kincstárnak (Fegyvergyár) = 300.000; Nádor—Búvár-u. = 99.500; Nádor-u. 208. sz. (Frölich, utóbb Fleischel) = 46.000; Szénpiac—Vásártér—Váci-út (volt Kemnitzer-, utóbb Wodiáner-ház, két emelet) =210.000; Vásártér—Fürdő-u. 120 sz. (volt Dumtsa, utóbb Rosenfeld-ház) = 90.000.

Terézváros: Akácfa—Aréna-út = 7000; Akácfa—3-Dob-u. = 5000; Hajós—Új-utca, (Fabinyi) = 17.200; Nagymező—Szerecsen-u. = 12.000; Új-u. 1181. (Barabás Miklós) = 14.010.

Józsefváros: Egyház-u. 920 sz.; Tömő- (Táncsics-)u. 263 sz. = 1200; Zerge-u. házastelek ára = 18 forint.

Ferencváros: Üllői-út (gróf Károlyi György a Közteleknek) = 16.000.

B) *Buda város.*

1. Összes terület.

Buda összes területe, az 1828. évi összeírás és Palugyay (1851) szerint: *17.337 magyar hld = 20,804.400 négyszögöl; kereken 7505 ha.*

Ez 1848-ra Ó-Buda nélkül értendő, mert Óbuda 1851-ig különálló korona-, illetve kamarauradalom s mezőváros volt. (Területe különben kereken 5520 magyar hold = 2390 ha volt.)

Häufler ezzel szemben Buda területét Óbuda nélkül 17.526 magyar holdra = 21,031.200 négyszögölre teszi, ami 7587 hektárnak felel meg.

A megoszlás arányszámai:

Belső terület (ház, kert) 2·8%.

Külső, mezőgazdaságilag művelhető terület 81·2%.

Közterület, várerődítés, országos és megyei utak, 2 sziget és gazdaságilag is használhatatlan területek 16%.

2. Beépítési terület.

Häufler az általa felvett területből a tulajdonképeni, »kontribuciós képes«, belsőbb városterületre 650 magyar holdat = 792.000 négyszögölet számít, ami 28 hektárnak felel meg.

Ez az összes területnek 3·8%-a, míg Pest ilyen arányszáma — mint láttuk — 11·38%. Buda ilyen arányszáma az igen nagy kiterjedésű hegy- és erdővidéknek a következménye, amely vidék beépítéséről akkor persze még nem is álmodtak.

Budán a *beépítettség határvonalait* tulajdonképen a hegyszélek, lejtőik talpa adják. Így a Szt. Gellért, Vár, Naphegy, és Rózsadombé. A Viziváros folytatásában északra és keletre csak az Országút és Újlak vannak beépítve, összenőve Óbuda határával.

A tényleg beépített területen a terek, utcák, háztelkek által való megoszlás a következő volt:

A Várban	6	tér,	6	utca,	228	háztelek,	86	magyar	holdon.
Vízivárosban	4	«	24	«	809	«	206	«	«
Országúton	2	«	12	«	398	«	118	«	«
Újlakon	2	«	6	«	401	«	100	«	«
A Rácvárosban	4	«	20	«	965	«	60	«	«
Krisztinavárosban ..	3	«	12	«	499	«	80	«	«
Összesen	**21**	**tér,**	**80**	**utca,**	**3.300**	**háztelek**	**650**	**magyar**	**holdon**

A legtöbb háza volt a Rácvárosnak (Tabánnak), a legkevesebbje a Várnak. De ha az átlagos telekterületet vesszük, azt látjuk, hogy 1 házra átlag jut a Várban 452, az Országúton 356, a Vizivárosban 305, Újlakon 300, a Krisztina-városban 192, a Rácvárosban 75 négyszögöl. Häufler kiemeli, hogy a történeti stilusban épült Vár épületei 1 és 2 emeletesek, míg a Rácváros kevéssé tiszta tájain egészen faluszerű és földszintes az építkezés. »A Városmajor tájékán már szép számban vannak csinos nyaralók.« A Sváb-, János- és Hárshegyen, a Ferenc-halmon stb. volt házak és nyaralók számát 60-ra tették.

3. Adatok az ingatlantulajdonról.

a) *Ingatlantulajdonosok.*

A főherceg-nádoron kívül *főnemesek*, hercegi családok: Batthyány, Esterházy. *Grófok:* Brunswick, Erdődy, Esterházy, Festetics, Pejatsevits, Sándor, Szécsen, Teleki. *Bárók:* Csolics, Eötvös, Gerliczy, Podmaniczky, Riedl, Seeber, stb. *Köznemesek:* Almásy, Barabás Miklós, Bedekovics, Bikkesy, Bors, Csathó, Csernyus, Czillich, Dessewffy, Ghyczy, szentgyörgyi Horváth, Huszár, Jankovics, Kalmárffy (Krammerlauff), Karácsonyi, Kisfaludy, Kiss, Kubinyi, Laczkovics, Lenkey, Madarassy, Mayerffy, Marczibányi, Nemeshegyi, Pethő, Ürményi, Vörös, Zsitvay, stb., stb. *Egyéb ma is neves családokból és honoraciorok közül:* Áldásy, Bugát, Christen, Cullmann, Del'Adami, Éberling, Eckermann, Falconer, Fanczler, Fauser, Harrer, Hazmann, Holtzspach, Jakobsohn, Keszler, Kimnach, Köffinger, Lechner, Locatelli, Niedermayer, Oeffner, Okenfuss, Paldt, Pejákovics, Porkoláb, Ráth, Reischl, Rössler, Rupp, Sauer, Schmellhegger, Sterbetzky, Stoffer, Sterbek, Svirág, Tölgyesi, Thoma, Verderber stb., stb.

A pesti polgárcsaládok tagjai közül 97-et külön vezettek a budai telekkönyvben, ingatlan tulajdonosokul. Ilyenek: Demjanovics, Steinbach, Heinrich, Hild, Havas, Jálits, Derra, Karczag, Coppely, Pekáry, Ürményi, Nádosy, Privorszky, Almai (Wurm), Frölich, Emey, Landherr, Perger, Steindl, Libasinszky, Bozda, Wodianer, stb. A legtöbben nyaraló, kert, vagy szőlő tulajdonosai voltak a Svábhegyen, Zugligetben, Ferenchalmon, Sashegyen stb.

A kolumnáris főtisztviselő családok közül: Oeffner, Walheim, Andorffy, Balássy, Bajcsy, Igniátovocs, Keller, Nerodolik, Paulovics, Schiffner, Schreiber stb. Budán is bírtak ingatlantulajdont a Pestnél megemlített szerzetesrendek; ugyanígy az államkincstár és város.

b) *Ingatlanárak példái.*

A budai telekfelvallási (átírási) jegyzőkönyv 1848-ban 387 tételt tüntet fel. Sok köztük az örökségi, ajándékozási, csere stb. jogviszonyból történt változás. De egyes példákat kiemelünk az akkori ház- és telekárak jellemzésére.

Üres telkek négyszögölönkint, vagy holdankinti ára forintokban.

Vár: Dísz-tér 214 öles telek (br. Gerliczy Vince) 24.000.

Rácváros: Nádor-kert mellett, Promontori-úti terjedék à 22 krajcár; Gellért-hegy alatt (»Scharfes Eck«-nél) szántó holdankint 146 forint.

Krisztinaváros: Kert à 5 forint: hátsó terjedék à 1 forint és 20 krajcár.

Újlak: Házhely à 5 forint.

Budai hegyvidék: Miksa-ároknál szőllő holdankint 250 forint; Homokbánya mellett holdankint 600 forint.

Beépített ingatlanok.

Vár: Schallinger Leó és Boskovitz Katalin Jankovics Lőrinctől 33.000; Amtman József ügyvéd 3250; Bogisich család 50.000;

Viziváros: Fő-utca (Heinrich F. ügyvéd) 6.210 forint; 5 Pacsirta-u. (Földváry) 8500; Fő-u. 104 öl és ház (Biscara- Szelke) 12.000 forint.

2. Népességi viszonyok.

A két főváros tárgyunk éveiben (1848. és 1849.) fenállott népességére nézve sem állanak rendelkezésünkre a modern statisztika követelményeinek megfelelő adatok. Hivatalos számlálások legközelebb megelőzőleg 1830-ban és követőleg csak 1850-ben voltak; ez utóbbit 1850. szeptember végén

fejezték be.[1]) 1830-ban Pestre nézve 62.734 lakost, Budára nézve 27.514 lakost mutatnak ki. Az 1850. évi népszámlálás adatai szerint, amelyekre tanulmányom folytatólagos részében még visszatérek, Pestnek 106.379, Budának pedig 50.127 lakosa volt.

A) *Pest város.*

a) *Népszám.*

Pestre nézve a székesfőváros levéltárában őrzött nyomtatvány, amelynek címe: »*Budget*, avagy szabad királyi Pest városának jövedelmeiről és kiadásairól tervezett számítás az 1847/48. katonai évre«, utolsó lapján közöl egy népességi táblázatot, mely Pest népszámának fejlődésére és a vallásfelekezeti viszonyokra nézve világot vet.

Häufler i. m. is (II. kötet 53. old.) az egyházmegyei sematizmusok alapján közzétesz egy táblázatot, amely az előbb említett városi táblázattól némely évre nézve eltér.

A következőkben közlöm a városi táblázatot, zárójelben pedig Häufler eltéréseit is »H«-jelzéssel.

Szabad királyi Pest város népessége (1834—1847).

Év	Katolikusok	Evangélikusok Ágostai	Evangélikusok Helvétziai	Nem egyesült görög hitűek	Izraeliták	Összesen
1834[2])	53.594	2.108	2.553	960	6.058	65.273
1835	55.013	1.886	2.960	799	6.649	67.307
1836	52.641	2.301	1.966	649	6.536	64.093
1837	57.829	2.643	2.590	727	6.486	70.275
1838	46.473	1.911	1.763	799	6.033	56.979
1839	53.793	2.137	2.026	863	6.408	65.227
1840	55.100	2.214	2.088	998	6.583	66.983
1841	57.452	2.546	2.466	1.115	7.041	70.620
1842	59.031	2.747	2.621	1.273	7.643	73.315[3])
1843	59.270	2.388	2.654	1.085	7.905	73.302
1844	65.399	2.694	3.476	1.018	10.779	83.366[4])
1845	69.097	4.511	4.182	799	10.029	88.618
1846	75.080	4.505	2.692	891	13.511	96.679[5])
1847	76.697	5.217	2.729	986	14.990	100.619

[1]) »Übersicht des Kronlandes Ungarn im Jahre 1850, nach der amtlichen Volkszählung. Ofen, aus der kais. königl. Universitäts-Buchdruckerei 1851«. Az ott kimutatott adatok összegezését, amelyet tanulmányomnak az abszolutizmus idejére vonatkozó részében adok, dr. *Thirring* Gusztáv ny. szék. főv. statisztikai hivatali igazgató úr szívességének köszönöm.

[2]) Az »Év« az év elejére értendő, helyesebben az előző év utolsó időszakára.

[3]), [4]), [5]) Häufler adatai több helyen 1—2-vel térnek el; de lényegesebb eltérései: 1842-re: 71.880; 1844-re: 82.766; 1846-ra: 96.676.

Häufler azután az idézett helyen folytatja az 1848—1851. évekre szóló adatokat, ekképen:

1848 = 110.516
1849 = 107.795.
1850 = 98.912.
1851 = 106.379.[1])

(Meg kell még jegyezni, hogy az illető éveket mindkét kimutatásban az év elejére, illetve a megelőző év végére lezárva kell érteni.)

Visszatérve már most tárgyunkra, az 1848. év népességére, erre nézve oly forrásaink vannak, amelyek a modern statisztika követelményei szerint persze nem felelnek meg, azonban a mi tájékoztató céljainkra nézve hozzávetőlegesen alkalmasak.

1. Az egyik forrás a Pesten az új városi törvény alapján júniusban megtartott községi képviselőválasztás. Ekkor Pest város az 1848: XXIII. t.-c. alapján 247 községi képviselőt — mai néven törvényhatósági bizottsági tagot — választott. Minthogy a törvény 22. §-a szerint a 30.000 lakosnál több lakosú nagyvárosokban, amelyekhez Pest elsősorban tartozott, a 157 képviselői alapszámhoz minden 800 lakos után adatik 1 képviselő és ez a hozzáadás Pesten 90 képviselő volt, ebből következtetve

102.000-re

kell tennünk Pest akkori lakosainak számát, ha a május 1.-jei összeírás helyes volt.

Ugyanis 157 képviselő	=	30.000 lakos
90 képviselő × 800 lakos	=	72.000 «
Összesen		102.000 lakos.

2. *Magyar* Mihály »Pest szabad királyi város házjegyzéke 1848.« című könyvecskéje végén a házszámok összegének föltüntetése után azt mondja, hogy Pesten körülbelül 120.000 ember lakik. De ebből 10.000 főnyi a katonaság, 2000 főnyi a tanulóifjúság és 1200 a beteg, vak és fogoly; »ez utóbbiak az évi összeírásból ki szoktak maradni«. Ha ezt figyelembe vesszük, az általunk megadott lélekszám 1848. folyamán bizonyára feldagadhatott a Häufler és Magyar adta 107.795, illetve 106.800 lélekszámig. A lakosság ezekben a mozgalmas időkben folyton hullámzott, úgyhogy a pontos számot az 1850. évi összeírásig nem lehet leszögezni, de bizonyos, hogy 1848. új reményeket és ezzel új lakosbeözönlést jelentett, mely emelkedést a katasztrofális 1849-ben az év közepétől erősebb esés követett.

[1]) Egyezőleg az 1851. évi, fentidézett hivatalos német kiadvánnyal.

a) *A lakosság megoszlása az egyes kerületekben, hozzávetőleges arányszámokkal* a következő lehetett:

Belváros 20%, Lipótváros 13%, Terézváros 38%, Józsefváros 18%, Ferencváros 10%, Kültelek 1%.

b) *A családok*, illetve lakófelek száma, kereken 21.500 lehetett.

c) *Nemek szerinti* megoszlás: férfi 50·2%, nő 49·3%. Felnőtt férfi: 30.979, felnőtt nő: 29.044 = összesen 59.023; gyermek 40.697, (fiú: 20.027, leány 20.670).

d) *Lakossűrűség*. A Belvárosban 1 emberre jutott körülbelül 9·3 négyszögöl, a Lipótvárosban 16·5, a Terézvárosban 11·5, a Józsefvárosban 35, a Ferencvárosban 35·5 négyszögöl.

e) *Megoszlás vallásfelekezetek szerint*. A 40-es évek legelején, amikor Pest népe az 1838. évi árvízkatasztrófákat kiheverve, újra emelkedett és 67.000 embert ért el, amikor az új kereskedelmi törvények és az izraelitákra nézve kedvező 1840: XXIX. t.-c. létrejöttek, a vallásfelekezetek arányszáma ez volt:

Katolikusok 82·2%, Ágostaiak 3·3%, Helvétziaiak[1]) 3·1%, Nem egyesült görögök 1·5%, Izraeliták 9·9%.

Häufler közlését véve, 1849. elején a helyzet a következő volt: a 6517 főnyi iskolai ifjúság nélkül — akiket a sematizmus nem csoportosít a vallásfelekezetek szerint — számított és 101.300-ra kikerekített ember közül volt:

Katolikus	77·19%
Ágostai	4·00%
Helvétziai	2·55%
Nem egyesült görög	1·09%
Izraeliták	15·00%

Feltűnő tehát a katolikusok arányszámának esése és az izraelitáknak emelkedése.

f) *Foglalkozások megoszlása.*

A foglalkozások specializáltan tagolt és pontos statisztikája a statisztikai tudomány- és gyakorlatnak tudvalevőleg egyik legújabb vívmánya. Ilyent tehát a két fővárosra nézve hiába keresünk 80—90 év előttről. Egyes kategóriákra nézve azonban más célú összeírások és nyilvántartások hozzávetőleg felvilágosítást adnak különösen Pestre nézve, az 1848-as évnek legalább tájékára.

Häufler munkája (II. kötet, 66. old.) Pest 30.979 férfiára nézve ezt a csoportosítást közli:

1. Köztisztviselő és honorácior 1549 = 5%.
2. Polgár és kézműves 7694 = 24·9%.

[1]) Az ev. reformátusok akkori terminológiája szerint.

3. Szolga 7338 = 23·6%.
4. Napszámos 2199 = 7·5%.
5. Nemes és egyéb foglalkozású 12.199 = 39%.

Ezek a tételek bizony nagyon primitívek és homályosak. Mit értünk a polgárok és kézművesek csoportján? A háztulajdonos, iparos és kereskedő polgárok épúgy nincsenek szétkülönböztetve, mint az önálló iparosok és kereskedők a segédszemélyzettől. A »szolga« csoport bizonyára egybefoglalja a házicselédeket, a hivatali, ipari, kereskedelmi altiszteket, a tanoncokat és legalsóbbrendű szolga-alkalmazottakat. A »napszámos«-csoportban ismét hiányzik a tagolás a mezőgazdasági, kertészeti, hatósági, ipari, kereskedelmi stb. foglalkoztatás szerint, hogy csak a durvább tagolást említsük. A »nemesek és egyéb foglalkozásúak« csoportja, amely a legszámosabb, bizonyára magában foglalja a privatizálók és a Magyarnál kimutatott 5101 ingatlan tulajdonosainak, amennyiben nem polgárok — számottevő részét. Nem hallunk róla, de valószínűleg ebbe a »nagy zsákba« tartoznak a mezőgazdaságot, szőlészetet stb. önállóan űzők is, amennyiben nem polgárok.

Az első csoportba 876 Häufler szerint honoracior és 673 tisztviselő tartozott. A honorációrok közt szerepel 112 lelkész, 556 ügyvéd, 144 orvos, 10 sebész, 22 képzőművész, 32 muzsikus (»hangász«)[1]. A tisztviselők közül a 47/48-as városi költségvetés szerint városi közigazgatási, egyházi és orvosi, meg tanügyi alkalmazott volt 260. A szolgák közt szerepel 235 városi alkalmazott, mint altiszt, rendőr és hivatalszolga.

Hogy a főváros társadalmának tulajdonképeni polgári gerincét képező iparosok és kereskedők számához közelebb férkőzzünk, használjuk fel a szabadságharcot megelőzőleg 1846-ban készült összeírást. (Häufler i. m. II. 245. old.) Eszerint volt az iparban:

nagyobb gyáros	40
keresztény kisebb gyáros és iparosmester	2.774
izraelita « « « «	340
keresztény kontár	249
megtűrt izraelita kontár	239
Összesen tehát iparosmester	**3.642**

A segédszemélyzet így alakult:

keresztény iparoslegény és inas	6.033
izraelita « « «	881
gyári munkás	876
egyéb munkás (szolga)	680
Összesen tehát segédszemélyzet	**8.470**[2])

[1]) A »Pester und Ofner Wegweiser« 1847. évfolyama szerint az év közepén: ügyvéd 576, orvos 146, sebész, — a grémiumon kívüli zsidókkal — 57; egyetemi tanár és adjunktus 40, képzőművész 34, hangász 32.

[2]) Széchenyi naplójában *(Döblingi irodalmi hagyaték)* a 48-as nyári szociális forrongás ötletéből 17.000 iparoslegény megrohanásától tart. Bizonyára rémlátása által nagyított szám.

A mesterek és segédszemélyzet száma összesen 12.112 embert tett ki. A »Pester und Ofner Wegweiser« 1847. évfolyamának adatai az év közepére sok esetben eltérnek az előbbiektől. Így ez a címtár 89 gyárat sorol fel, de persze kisebbeket is (pl. esernyő-, ecet-, művirág- stb. gyárakat) és több vidéki vagy osztrák, cseh, stb. gyár lerakatát és képviseletét. A 76 céhben és 90 céhen kívüli testületben e névtár szerint, a zsidókkal együtt kereken csak 2300 iparosmester működött, illetve van megnevezve. A segédszemélyzetről, gyári munkásokról és szolgákról persze itt nincs szó.

A kisebb és nagyobb *gyárak* és gyárüzemek közül fenálltak: a József-hengermalom, 13 textilgyár (4 posztó, 1 csipke, 1 selyem,[1]) 5 vászon, 2 szőnyeg és kárpit), 4 cukor- és csokoládégyár, 4 olaj- és kenőcsgyár, 3 szesz- és élesztő-, 4 ecset-, 1—1 faggyú-, szappan-, és stearingyertyagyár, 3 spódium és hamuzsír-, 2 kocsi-,[2]) 2 ásványi- és vegyészeti[3]), 2 pecsétviasz-, 4 sör[4]), 6 szivar- és dohánygyár[5]), 4 bútor-, 11 üveg- és porcellángyári lerakat, 1 illatszer-, 7 esernyő-, 2 bőr-,[6]) 3 kalap-, 1 ostor-, 1 papír- és vonalzó-, 1 fésű-, 1 gyufagyár; sok kisebben kívül 1 nagy téglagyár[7]), 5 vas- és fémöntőde, illetve gépgyár[8]). Ezekhez járult, mint a szabadságharcra nézve legfontosabb — a magyar államkincstárnak a hengermalmi telkeken 1848-ban felállított vasöntő, acél- és fegyvergyára.

Az egyes *közép- és kisipari ágak* közül a címtár szerint legerősebbek voltak: a német és magyar szabó-, (408); a magyar, horvát és német csizmadia- és cipész-, (399); a mészáros- és hentes-, (124); az asztalos-, (113); a bérkocsis és fuvaros-, (100); a kovács és puskaműves-, (82); a molnár-, (80); a lakatos-, (72); pék és cukrász, »Beugelbäcker« és mandoletti-sütő-, (66); »Marchand de Modes« vegyesen ipari és kereskedelmi üzem (61); az építő ács, tetőfedő, kőműves stb. (52); az arany- és ezüsművesipar (52); ezekhez közel következett az üveges-, a szíjgyártó- és nyerges-, az órás-, a kalapos-, kertész-, bognár-, takács-, szűcs-, kárpitos-, magyar és német varga- (tímár), és a kávésipar (30-on felül)[9]); a többi ipar apró ágakra

[1]) Valero Antalé; [2]) egyik: Kölber Jakabé 1813 óta; [3]) egyik: Wagner Dániel dr.-é, 1847; [4]) Birly-, 2 Petz- s Tüköryé; [5]) Állami, Rottenbiller Fülöpé, Szentkirályi Móré; [6]) Mitterdorfer-, Jordan testv.-é; [7]) a rajnai Miesbaché; [8]) Knutzen H. G.-é 1837, Hoffmann J. B.-é 1848, Mitterdorfer és Geistenberg-é 1848, Vidats Jánosé, Kilényié 1842.

[9]) Minthogy a kávéházak akkoriban — à la Paris — a politikai és társadalmi életben is nagy szerepet játszottak, felsoroljuk a legnevezetesebbeket: az Almay- (Wurm)-udvarban (a mai Erzsébet-téren) a színházi kávéház: Mayer Károly; a »*Zrinyi*« (mai Kossuth Lajos-utca és Múzeum-körút sarkán, Astoria): Tamás József; a »*Kávéforrás*« mai gr. Tisza István-utcában: Formanek; a Sebestyén-téri Havas József-házban: Binder Mátyás; ugyanott a Kovách Zsigmond-házban: Maderner Tóbiás; a belvárosi Rózsa-téren, a Lechner Ferenc-házban Hohe György; »Párizs városa« a Nádor-utcában: Duchange Ede, ill. Dörtsug József; a Nagyhíd-utcában: Huszár Jakab; a Sütő-utcai »Fehér Hajó«: Zimmer Károly; »*Angol Királynő*« (Kemnitzer örökösök): Domian Ignác; »*Arany Sas*« (a mai Kossuth- és Semmelweis-utcák sarkán): Wimmer Antal; márciusi

oszlott, (pl. pipavágó 7; parókakészítő és fodrász 19; gyógyszerész 11; kéményseprő 5; könyvnyomó 6; (A fogadós-, vendéglős és korcsmaiparról a címtárban nincs névszerinti felsorolás, pedig igen számos nagyobb-kisebb képviselője volt a szállodásoktól a lacikonyhásokig, pacalfőzőig (»Flecksieder«) és kis borkimérőkig. Céheken kívül tartották nyilván az árendásokat (14); a fürdősöket[1]) (10) stb.

A *kereskedők* számát Fényes idézett munkájában (1846-ban) több mint 2000, a nagykereskedőkét 189-re teszi. Az 1847. évi, többször említett »Wegweiser« a kir. szabadalmazott nagykereskedők gremiumában 48 céget, a pesti polgári kereskedő testületben 44 nagykereskedőt és 405 közép- és kiskereskedőt, a gremiumon kívül 10 nagykereskedőt, a zsidó kereskedők testületében 136 nagykereskedőt sorol fel.

Ami a nagykereskedőket illeti, ők 1848-ban 3 testületbe tömörültek; mégpedig ezekbe:

1. *a Kebelbeli kereskedőség gremiuma* (1845 óta; alaptőke 30.000 pengő forint; belépési díj 150 forint.)

2. a *Pesti polgári kereskedő testület* (1699-óta; 245 taggal (Dorottya-utca 310. sz.) A fűszer-, vas-, posztó- és rőfös-, gyolcs-, s galantéria és selyemárukereskedőknek 8000 forintot, a bőr- és papírkereskedőknek 6000, a szalag- és cserépkereskedőknek s a kalaposoknak 4000 forintot kellett tőkében kimutatniok; belépési díj 150 forint volt.

1846-ban kivált belőle a »Kiváltságos Pesti Nagykereskedő Testület«, amely nemsokára uralkodó helyzetet foglalt el[2])

ifjak tanyája a »*Pilvax*« a Libasinszky-házban (ma Petőfi Sándor-utca, Hermes-bank): Fillinger Ferenc; »*Két pisztoly*« a Múzeum mellett, a mai Kálvin-téren, a Marczibányi-házban: Murgács János; ugyanott a »Két oroszlán«: Pischinger Antal; az »Aranykéz« a gr. Nákó-házban: Kordik Antal; az »*Orczy*« (mai Károly király-úton): Bauer Sebestyén; az Egyetem-téren: Palikucsevni Péter; a Nádor-utcai »Tigris«: Hayder János; a »*Redoute*«: Hebelt Engelbert; »Magyar Király« a mai Vörösmarty-téren: Nikodém József; a Váci-utcai »*Korona*«: Privorszky Ferenc; stb., stb.

[1]) Ezekről még lesz szó a városgazdasággal és fürdőkkel kapcsolatban.

[2]) Érdekes királyi kiváltságlevelét, illetve alapszabályait Pestváros Tanácsa 1846. évi ápr. 24-én tartott ülésében 6495. tan. sz. a. hirdette ki. A kir. kiváltságlevél bevezetésében vannak az alapítók felsorolva, az akkori »haute finance«, mint »szab. kir. Pest városunkban lakó kalmár és kereskedő polgár híveink«, még pedig: Valero Antal, szitányi Ullmann Móric, ugornyai Robitsek József, Boskovitz József Lipót, Burgmann Károly, kapriorai Wodianer és Fia, Kunevalder testv., Vogel Lajos és Schön, Karczag Benjamin, Boscovitz Manó, Hercz J. és Pollák Márkus, Dumtsa Demeter, Appiano József, Liedemann János Sámuel Frigyes, Kanitz Manó és fiai, Breisach Hermann, Wodianer Rudolf, Jalics Ferenc András, ugornyai Robicsek Alajos, Schulhof Ádám, Lichtenstern és fiai, Gross Károly, Cohen Miksa, Stern D. örökösei, Döring József, Malvieux Keresztély és József, Halbauer János György, Pontzen Ábrahám, Oszwald Antal, Koppél Fülöp, Kern I. Enoch és fia, Kadisch Joachim, Lackenbacher testvérek (Jakab és Bernát), Herzfelder Dávid, Fleischl Sámson és Dávid, Schifner M. örökösei, Kunz János József s társai, Löwy Herman, Mandl Joachim, Iszer V. Vilmos, Hönig Antal, Kassovitz Jakab Hirsch. A kir. kiváltságlevél megengedi, hogy a testület tagjai a »Királyi Kiváltságolt Nagy-

3. Az *Izraeliták kereskedő testülete* (1824-óta, 136 taggal). Belépési díj nagykereskedőknek 40; kiskereskedőknek 20 pengő forint.

Nevezetes, hogy a kereskedőknek már akkor is volt nyugdíj- s betegápoló egyesületük, a Hársfa-utcai házukban.

A közép- és kiskereskedelemben a megoszlás a *Wegweiser* szerint a következő volt: dohányárus 86, fűszeres 63, vasas 36, rőfös 36, fakereskedő 28, vászon- 27, bőr- 24, posztó 19, könyv- 17, galantéria- 12, selyem-, karton- 11, papír- 11, zenekereskedő 3, illatszerész 6, stb. stb. A szatócsokat, élelmiszerkereskedőket, ószereseket, zsibárusokat, akik pedig százszámra voltak, nem találjuk felsorolva.

Igen nevezetes szerepet játszott akkor még a 4 országos vásár, különösen a gyapjú nagy tömegeivel.[1])

A *Kereskedelmi Csarnok*, a Kereskedőtestület dunasori Dorottya-utcai házában, a tőzsdét helyettesítette termény-, gyapjú-, egyéb áru-, valamint váltó- és értékpapírkereskedelemben. A Csarnok elnöke Appiano József volt.

Nem hivatalos, de annál nevezetesebb kereskedelmi gyüjtőhely volt a mai Károly király-úton br. Orczy-család hatalmas tömegű háza, valamint a Múzeum közelében a Kunewalder testvérek »Terményháza« (Produktenhof).

A kereskedelemben vezető szerepet játszanak már akkor is a társulati és magán-*bankházak*, amelyek főképviselőiül a Kiváltságos Nagykereskedők Testületének előbb közölt alapitóit találjuk. A pénzintézetek közt elsősorban kell említenem az 1841-ben 1 millió pengő forint alaptőkével keletkezett Pesti Magyar Kereskedelmi Bank-ot (akkor a Kereskedelmi Testülettel egy házban). Ez a szabadságharc alatt tulajdonképen első, *jegykibocsátó nemzeti bankunkká* emelkedett a Kossuth Lajos pénzügyminiszterrel kötött szerződések következtében.[2])

kereskedő« címen kívül cégjelzéseikben a »mellvértben Magyarország czimerével diszlő császári sassal« is élhessenek. Tagokat az alapitók kooptálhatnak »a honban törvényesen bevett, vagy türelmezett hitvallás minden különbsége nélkül«. Ezek folyamodását a testület tartozik a Nemes Tanácsnak benyujtani, amelyet a felügyelés illet, s amely köteles a folyamodók személyi tulajdonai s viszonyai felől kimerítő tudomást szerezni és 8 nap alaft a folyamodványt a kir. Helytartótanácshoz elhatározás végett felterjeszteni. A tagság kellékei: nagykorúság vagy korengedély; szilárd becsületesség és szeplőtelen hírnév; valódi kereskedőnél, vagy kiváltságos gyárnál töltött üzleti 10 év; legalább 30.000 forintnyi saját vagyon. A váltótörvényszék előtt a Testület 2—3 tagja cenzurál. A Tagnak jogában áll mindennemű árukkal, »termesztettekkel« nagyban kereskedni, bizományi, szállítási, váltóüzletet gyakorolni; gyárat felállítani vagy átvenni, ellenben nem szabad kiskereskedést üznie; ha vagyonbukottá válik, legalább 80%-ig ki kell elégítenie hitelezőit. Vagyonbukottak és dugárusok a felvételből ki vannak zárva. A 16 tagú választmánynak $^2/_3$ *részben keresztényekből kell állania.*

[1]) Márc. 19. (József-napi); június 8. (Medárd-napi); aug. 29. (János fővétele); nov. 15. (Lipót-napi); mindig 14 nap; kezdődött előző hétfőn; csütörtökön kirakás. A vásárhét vasárnapján és hétfőjén ló- és állatvásár. Nagy marhavásár az előző héten, de az augusztusi vásár kivételével. Hetivásárok kedden és pénteken.

[2]) *Faragó Miksa:* A Kossuth-bankók kora.

Legrégebbi pénzintézetünk : a »Pesti Hazai Takarékpénztári Egyesület (1840 óta) akkor még szó-szoros értelemben vett takaréktár volt és mint ilyen, a címjegyzékben a »jótékony egyesülések« közt szerepelt.

g) *Megoszlás nemzetiség szerint.*

Erről statisztikai adatok nem állanak rendelkezésünkre az 1850. évi hivatalos összeírás előtti időről, sem az anyanyelv, sem annak kritériumával, hogy ki vallotta magát magyarnak, németnek, szerbnek, egyéb szlávnak stb. A márciusi mozgalmak és a szabadságharc első lendülete alatt Pest és Buda polgársága egybeforrva, egyetemében magyarnak volt tekinthető, s közömbös volt, mi volt az anyanyelve, s milyen nyelvet beszélt a legszívesebben.

Bár kétségtelen, hogy a két főváros újabb betelepülése 1686 óta a németek, szerbek, görögök stb. nagy tömegeivel ment végbe, lényegében mégsem helyes azt állítani, hogy Buda és Pest 1848-ban német városok voltak. Ennek ellentmond politikai, szociális és kulturális élete, mely magyar volt.

Az 1850. évi összeírásra pedig, melyből például Häufler munkája messzemenő részletes következtetéseket von le, nem építhetünk. Az abszolutizmus első terrorának nyomása alatt bizonyára sokan mondták magukat németnek, vagy vétettek — a mai hírhedt »névelemzés« alapján — ilyennek, ami a németek %-os arányszámát a magyarság rovására erősen felfelé billentette. Bizonyos, hogy mindkét fővárosban sok volt még az idegenajkú, különösen a kereskedelem és egyes iparágak révén, de ez a körülmény csak növeli a magyar érzés és nyelvi megmagyarosodás nagy munkájának dicsőségét.

Ami a lényeges, alig van néhány elszigetelt tünet arra, hogy Pest és Buda nem vallotta magát valamiben teljesen szolidárisnak a magyarságot illetőleg, sőt ellenkezőleg mindig támogatta a magyar ügyet, a nemzet első független kormánynak hazafias törekvéseit, s azokért készséggel hozott súlyos áldozatokat anyagiakban, véradóban egyaránt, amivel példát adott a színmagyar vidékeknek is. Elég például Buda nemzetőreinek nyomtatásban is meglevő névsorát elemezni. Ezt nem cáfolja meg az a pár szórványos adat, melyet Buda közgyűléseinek történetében találunk, amikor például egyesek a német tanácskozási nyelvet, a jegyzőkönyvnek magyarul és németül szerkesztését követelték. A többség a hazafias városkapitány, Andorffy javaslatára épúgy napirendre tért fölöttük, mint amikor a városi adósságkötelezvényeknek csak magyar nyelven való szövegezését ellenezték. A hivatalos nyelvnél maradva, abban, hogy egyes öreg szaktisztviselők speciális jegyzőkönyveket, vagy számadásokat még németül vezettek, nem találtak kivetni valót, amint mi sem találjuk különösnek a német könyvek és folyóiratok olvasását, a német színház látogatását, vagy a manifestumoknak és fontos hirdetéseknek párhuzamos német szövegét, úgy Budán, mint Pesten.

Mindez csak azt mutatja, hogy a magyar faj akkor is türelmes volt az idegenajkúakkal szemben — sokak szerint túlzásba is vitte azt. Ugyanez a loyalitás színezi Szemere Bertalan belügyminiszter nyilatkozatát is a németek megtelepedéséről (a Pesti Hirlap jan. 28-i számában.)

A nemzetiségi izgatások alattomos megindítása persze választóvízként hatott országszerte s itt is felidézett veszedelmes magyarellenes tüneteket. Peczel Móricznak, az első rendőri osztályigazgatónak már június 7-én erélyesen kellett föllépnie a magyarnyelvű falragaszok és színlapok letépése ellen (8515. sz. pesti tancsi utasítás a városkapitánynak.) Amikor a délszlávok és oláhok nyilt elszakadásba, sőt fegyveres támadásba mentek át, ezek ellen már a legerősebb eszközökhöz kellett nyúlnia a politikai rendőrségnek is, ha a két fővárosban próbálkozni mertek.

Nemzetiségi statisztika híján is bízvást kimondhatni, hogy a szabadságharc idején mindkét főváros magyar volt; érzésből, s nem a prókátorok terrora folytán, amint Windischgraetz utóbb állította.

h) *Népmozgalom.* Häufler műve hosszas, bonyolult, ma már elavult számítások útján foglalkozik a születések, elhalálozások és házasságkötések viszonyaival. Ezekből legyen elég az 1836—1846. évtized átlaga alapján a következőket leszögezni:

A *születések* átlagos arányszáma 34‰; a *halálozásoké* 30‰; a *házasságkötéseké* 8·1‰.

A születések (»sz«) és halálozások (»h«) aránya az egyes városrészek szerint:

Belváros	»sz«	25·6	»h«	19·6
Lipótváros	«	30·6	«	25·5
Terézváros	«	27·2	«	26·0
Józsefváros	«	47·0	«	46·5
Ferencváros	«	39·0	«	33·5

A be- és kiözönlést homály fedi, pedig ennek mozgalma ebben a viszontagságos időben igen érdekes kép volna. De tudjuk, hogy ennek megragadása még ma is milyen bajos.

B) *Buda város.*

a) *Népszám.*

Az 1848 május 18-án tartott városi képviselőválasztás céljára készült összeírás szerint 1848 második negyedében Buda lakossága kitett

38.703 embert.

Ezzel megegyezik az, hogy az új városi törvény szerint Buda, mint nagyváros a 30.000 lakos-alapszám szerint 157 és az efölött levő 8703 lakos után még 11 községi képviselőt választott (800×11=8800).

Ezzel szemben Häufler az egyházi sematizmus alapján 1848 elejére kereken 40.500 embert mutat ki, de megjegyzi, hogy a sematizmus adatai olykor némileg kevésbbé pontosak is lehetnek.

Kimutatása szerint a népszám fejlődése 1830-tól 1850-ig a következő volt. (Ismét megjegyezzük, hogy az adatok természetszerűleg az illető év elejére szólnak.)

1830	27.514	1845	35.895
1840	32.426	1846	38.047
1841	33.250	1847	39.050
1842	34.608	1848	40.500
1843	35.183	1849	41.487
1844	35.340	1850	40.046
		1851	50.127

Itt is a legutóbbi az 1850. évi hivatalos számlálás adata.

Budán tehát ugyancsak visszaesés következett be az 1849. év alatt, de ezzel szemben föltűnően, több mint 20%-kal, fölugrott a népszám 1850 alatt. Lehet, hogy ez nem teljesen tényleges növekedés, hanem a pontosabb összeírás eredménye. De a növekedést megmagyarázhatja az úgynevezett »osztrák fellendülés«, amely párhuzamosan Pest népszámánál is tapasztalható volt. Az, hogy ha nem is örvendetes, de mégis »stabil« helyzet állott be, amely az embereket, különösen az új konjunktúrára számítókat, a beköltözésre is csábította.

b) *Nemek szerint :* férfi 48·1%, nő 51·9%.

c) *Családok*, illetve lakófelek száma : 12.434.

d) *Sűrűség városrészek szerint :* 1 emberre jutott a Várban 26 négyszögöl, a Vizivárosban 22, az Országuton 35, Újlakon 33, a Krisztinában 22, a Rácvárosban 8. Legzsúfoltabban tehát a Rácváros- (Tabán)ban laktak.

e) *Megoszlás vallásfelekezetek* szerint : alapulvéve a 3213 iskolás nélkül 38.278-at kitevő lakosságot. Ebből volt :

katolikus	93·7%,
ágostai	1·1%,
helvétziai	0·5%,
nem egyesült görög	0·9%,
izraelita	3·8%.

f) *Megoszlás foglalkozás szerint.* Erre nézve még kevesebb forrásunk van, mint Pesten. Forrás volna a székesfővárosi levéltárban lévő 48-as választói összeírás, ha teljes volna, de a Várra nézve egyes lapok, a Vizivárosra nézve pedig az egész összeírás hiányzik belőle. Összeírtak : a Várban 315, a Tabánban 428, az Országúton 140, a Krisztinavárosban 175 és az (Új városban), Újlakon 250, (Vizivárosban?) választót. Ezeknek névsorát és a választói jog alapját képező kategóriákat (polgár, ingatlantulajdonos, értelmiség, iparűzés, jövedelem) végignézve érdekes képet kapunk, de nem pontos adatokat. A kép megerősíti régebbi tudásunkat, amely szerint a Vár-

ban a gyökeres háztulajdonosok mellett a nemesek, homoraciorok s értelmi foglalkozásúak, a Rácvárosban a háztulajdonosok és Újlakon a szőlőtulajdonosok vezettek. Érdekes adatokat kapunk egyes jövedelemről, bár a bevallások legtöbbnyire csak a cenzushoz szükséges minimumot tüntetik fel. Az értelmiség (ügyvéd, orvos, mérnök) 80—180 forintos bevallásain felül találjuk a régi helytartótanács és kamara 2500 forintig terjedő főtisztviselői jövedelmeit. Albert de Monte Dego Ferenc bölcsészeti tanár és a gellérthegyi csillagda h. vezetője 1000 forintot és Andorffy Károly ügyvéd, utóbb budai városkapitány 600 forintos hírlapírói jövedelmet (a »Pesther Zeitung«-nál), Döbrentey Gábor, az ismert író és országos tartományi főbiztos 1300 forintos fizetést vall be.

A foglalkozások megoszlására nézve különböző források összevetése után megkockáztathatjuk a következő *tájékoztató* csoportszámokat, a családfőket véve:

Nemesek, honoraciorok (ügyvéd 28, orvos 17, sebész 31, tisztviselők)	900
Iparosok	1.500
Kereskedők	200
Szegédszemélyzet, cseléd, napszámos	7.500

A többi családfő ház- vagy szőlőtulajdonos, magánzó s ismeretlen foglalkozású.

Az *iparban* a gyárak és nagyobb üzemek következő számokkal szerepelnek: gépgyár 2 (Werther) Dobbs és Ziegelmann); vasöntöde 1 (Ganz Ábrahám 1845); hengermalom (Fehr.) 1; szappan- és faggyúgyertya 2; bőr- 2; keztyű- 1; kalap- 1; gomb- 1; szesz- és élesztő- 1; árpakásafinomító- 1; aszfalt- és kátrány- 1; szőnyeg- és kárpít- 2; gyapotfonó- 1; kocsigyár 1; szeszfőző kb. 20; nyomda 1: a kir. Egyetemi Nyomda, tankönyvprivilégiummal.

A kézműiparosok száma 1846-ban 67 szabadalmazott céhben tömörülve 1021 mester, céhbe nem tömörülve 90 iparosmester, adózó zsidó iparos 63, kontár 300.

Az egyes iparágak arányaira jellemzők a következő számok: szabó 170, csizmadia és cipész 132, mészáros-hentes 64, molnár 63, bérkocsis és fuvaros 53, kovács és puskaműves 48, bognár 40, asztalos 33, pék-cukrász 32, lakatos 23, szíjgyártó és nyerges 23, szesz- és ecetfőző 21, halász, magyar és rác szűcs 19—19, kefekötő 17, kocsigyártó és kávés 16—16, varga 15, szappanos és rézöntő 14—14, esztergályos 12, arany- és ezüstműves, kőműves, órás 11—11; a tabáni tabakosok (szattyán papucskészítők) 10-en, gyógyszerészek 7-en, a Marchand des Modes 5-en, kéményseprők, parókakészítők 4—4-en voltak. A céhbe nem tartozó iparosok közül az árendások 20-an, a kávések ugyanannyian voltak. A vendéglősöknek s a híres budai kis kocsmák gazdáinak számát nem tudjuk pontosan.[1])

[1]) Híresebb helyek a »Fáczán« (Christen), »Szarvas« (Csopor Prokop), a »7 választó« (Horn), »Fortuna« (Luter), »Híd« (Mayer), »Arany Kereszt« (Ripplein Menyhért), »3 borz« (Tax), »Perecz« (Temesváry), stb., stb.

A kereskedelemben ugyancsak 1846-ban számoltak 45 keresztényt, 25 görög nem egyesültet és 129 zsidót. A legtekintélyesebb keresztény kereskedők a régi Budai Kereskedő Testületben voltak bent. Ennek névsorában (a Wegweiser-ben) 1847-ben 24 fűszerest, 9 vasast, 8 rőföst, 4 bőrkereskedőt és 1 galantéria-árust olvasunk. A sertéskereskedők száma kisebb mint Pesten, mindössze 4. A belépés díja 60 pengőforint volt; a fűszer-, vagy posztó- és rőfárusok 4000; a papír-, cserép-, sz alagkereskdők 3000 forint alaptőkét voltak kötelesek kimutatni.

Az országos vásárokat itt március 1-én, június 27-én, szeptember 14-én és november 30-án tartották. A hetivásárokat a Tabánban hétfőn, a Vízivárosban kedden, a Várban szombaton.[1])

3. Közművek és egyéb műszaki közintézmények.

A mai közművek több csoportja mindkét fővárosból egészen hiányzott akkoriban és ami megvolt, — mai szemmel nézve — meglehetősen kezdetleges állapotban leledzett. Víz-, gáz-, villamosvilágítási vezetékek és berendezések, az állandó Duna-hidak, a közúti vasutak minden neme és az egyéb magán közlekedési eszközök, a tűzrendészeti és köztisztasági fejlett szolgálat mind a jövő zenéje. Ellenben lehet beszélni az útépítés és kövezés, a csatornázás, a közvilágítás, a szemétszállítás, az árvízvédelem és a tűzrendészet szerényebb méreteiről és módjairól.[2])

a) *Útépítés.*

Az akkori utcaburkolatot Budapest első közigazgatási évkönyve — (»Budapest székesfőváros közigazgatása az 1902. évben;« Budapest 1904; a székesfőváros kiadványa) — műszaki visszapillantásában így jellemzi: »Budapest utcaburkolatai a XIX. század közepéig meglepetősen kezdetleges állapotban voltak; először is más burkolóanyagot nem ismertek, csak követ, másodszor az utcaprofil nélkülözött minden mai csint és beosztást vagy rendszert; harmadszor maga a kőanyag is csak a dunamenti trachitbányákból került ki. Általában két utcaprofilt használtak, keskenyebb utcákban csak egy folyóka volt az utca vagy kocsiút közepén és a csatornaszemek is itt voltak elhelyezve. A gyalog kövezetek az utcaszélességnek $^1/_5$—$^1/_5$ részét foglalták el és a 8—10 méteres kocsiútról a járdára az átmenetet a ferdesíkban készült úgynevezett oldalkövezet alkotta; ez a kocsiút nyergével

[1]) A *h)* alatt következhető »nemzetiségi megoszlás«-ra nézve l. a Pest *h)* alatt mondottakat.

[2]) Minthogy számszerű adatunk és pozitiv mondanivalónk nincs sok és a viszonyok a Duna mindkét partján hasonlóak, Pestet és Budát egyben tárgyalom.

folyókát alkotott, melyben a víznyelő rácsok voltak; az egyes házak előtt a járdák önállóan készültek, tekintet nélkül az egész utcavonalra«.[1])

A kocsiutakat 18×18×18 vagy 18×18×27 centiméteres kockák alakjában használtak 10—15 centiméteres dunakavics-ágyazatban rakva. A járdákat 26×26×14 centiméteres trachitkőből készítették homokágyban. Volt ugyanilyen méretű gránitkövű járda is, sőt egyes házak előtt 40/40 centiméteres dévényi gránitlapokat is lehetett látni. De ezek málékonyak voltak. (A mauthauseni stb. egyéb jó anyagok alkalmazása sokkal későbbi.)

A legtöbb utca azonban még ezt az egyszerű kiépítést is évekig várta — Pesten 269 utcából ekkor csak 116 volt egészen kövezve — és addig hepehupáival a sokszor poros és sáros vagy homokos őstalajt mutatta.

A két város ugyan minden évben igyekezett ezzel a munkával haladni, de ez meglehetősen lassan ment a nagy költségek és a műszaki személyzet hiányai miatt. A szabdságharc folyama alatt természetesen még lassabban mentek a dolgok előre.

Pest városa a zárószámadások szerint költött:

Kövezésekre:			
1847—1848-ban	91.590	f-t	$35^{18}/_{60}$ krajcárt
1848—1849-ben	35.405	«	1 «
Utak építésére:			
1847—1848-ban	5.162	«	40 «
1848—1849-ben	1.116	«	24 «
Utak javítására:			
1847—1848-ban	21.301	«	29 «
1848—1849-ben	14.464	«	20 «

Az útépítés tételét ekkor az Üllői- és Kerepesi utak külső részének folytatólagos kiépítése vette igénybe.

A városoknak igen csekély műszaki munkaerejük volt, azért a vállalkozó vitte a főszerepet. A legtöbbször a kövek is az ő bogdányi, lepencevölgyi vagy szobi bányáiból kerültek ki. (Ilyen fővállalkozó volt Pesten például Crettier Károly[2]) és Hausknecht György.)

Az utakra fordított kiadások az összes kiadásoknak 1847/48-ban 13·2%-át, 1848/49-ben, ebben a teljesen feldult évben, már csak 4·2%-át teszik ki.

---

[1]) Járdaszegélyezést először csak az 1860-as években használtak, a volt Városháztéren. A mai rendszerű utcaprofilokat és az aszfaltot próbajárdára a Nádor-utcában 1864-ben; őrlött aszfaltot 1871-ben használtak először a mai Kossuth Lajos-utcában és a kir. Várban, fakockát a Lánchídon 1876-ban. (Ifj. Thirring Gusztáv műsz. tanácsos előadása a Magy. Mérnök- és Építész Egyletben 1936 tavaszán).

[2]) A városi képviselőtestület tagja. A várossal való gazdasági összeköttetésekben akkor még nem zavarta meg a bizottsági tagokat összeférhetetlenségi törvény. Így pl. kölcsönadásban, kölcsönvevésben is igen patriarkhális volt a hatóság és a képviselők viszonya.

Budán az útépítkezés és kövezés a hegyrajzi viszonyok miatt is fokozottabb nehézségeket okozott. A város költött:

Kövezésre:
1847—1848-ban ..... 11.959 f. 08 krajcárt
1848—1849-ben ..... 3.725 « — «
Primitív hegyi utakra:
1847—1848-ban ..... 2.743 « 04 «
1848—1849-ben ..... 3.389 « 59·8 «
Postai és megyei utakhoz:
1847—1848-ban ..... 7.167 « $30^{6}/_{10}$ «
1848—1849-ben ..... 1.872 « $41^{2}/_{10}$ «

Ez a költség Buda összes kiadásainak 1847/48-ban 10%-át 1848/49-ben pedig már csak 2%-át teszi. A visszaesésnek oka ugyanaz, mint Pesten.

b) *Csatornázás és vízlevezetés.*

A régi pesti és budai csatornák ahol megvoltak, legnagyobbrészt a Dunához vezető irányt követték, de nem voltak összefüggő rendszerbe hozva. Különösen a budai oldalon csaknem minden egyes dunaparti ház csatornája külön-külön torkolt a Dunába. A csatornákat téglából vagy természkőből készítve fehérmészhabarcsba falazták; keresztszelvényük kivétel nélkül szekrényalakú, lapos fedelű volt; részint kőlapokkal fedték be, részint félkörűen botozták be.[1])

Pesten olyan népes rész, mint a Király-utca, nagyrészben nélkülözte a csatornát, úgyhogy Pesten, mint Budán a legtöbb helyütt nyilt árkok illatoztak szennyvizeikkel.

Budán különösen sok bajt okoztak a hiretelen lefutó hóvizek, vagy záporok; ezért itt a hegyi árkok (Ördög-árok, Németvölgyi-árok stb.) primitív szabályozása is fő feladat lett volna. Még később is, felhőszakadáskor valóságos árvizet okoztak.

Pesten ezidőben az Országúti (mai Múzeum- és Károly király-körúti), valamint a Kerepesi- (mai Rákóczi)-úti csatornák, a köztemető melletti nagyárok és felsővízlecsapolások szerepelnek kiadási tételekként.

A zárószámadások szerint kiadott a város:

Csatornázásra és vízlevezetésre 1847—1848-ban .. 34.035 frt 26 krajcárt
« « « 1848—1849-ben .. 9.883 « 44 «

Ez a költség az évi kiadásoknak 1847/48-ban 4%-át, 1848/49-ben 0·1%-át teszi.

[1]) Az előbb idézett műszaki forrás jellemzése szerint. A modernebb rendszerű általános hálózat végrehajtása csak 1860-tól kezdődött; az említett számtalan nyílást is ekkor csökkentették és csoportosították a minimumra: Budán 14, Pesten 6 főtorlasszal.

Budán a város költött csatornázásra és vízlevezetésre :

1847—1848-ban ..... 6.494 frt 21·7 krajcárt,

ami az évi kiadások 2·9%-a. Az 1848/49-iki pénztárkönyvben egyáltalán nem szerepel csatornázási tétel.

c) *Vízellátás.*

Ez *Pesten* közkutakkal és egyes magánházakban az udvaron volt kutakkal történt. Mosási célokra lajtokban utca-szerte dunavizet árultak. (»Donauvász« — kikiáltás.) Rendes vízvezeték még sok évtizedig nincs, ezért a korabeli számadásokban nem is szerepel vízellátási kiadás.

Budán a Várban, magassága és mészkőtalaja következtében nem lehetett közönséges ásott kutakkal dolgozni. Ezért már Mátyás király idejéből is hallunk a hegyi forrásvizeknek mesterséges bevezetéséről, de ezeknek a műveknek nem lelni nyomát. 1728-óta[1]) a svábhegyi forrásokból, (Doktor, Király-, Mátyás-forrás) vörösfenyő- és ólomcsövekkel a hegyi vizeket a Városháza ciszternáiba gyüjtötték s onnan ólomcsövekkel közkutakba vezették. Ilyenek voltak a Ferenciek-terén (Ferdinánd-tér), az Iskola- és Dísztéren. Volt azután a Várban még víznyomómű, amellyel a dunavizet a vizivárosi alsó állomásról a Szentgyörgy-téri vízműházba hajtották fel. Ez tartalékot adott a királyi Várkertnek és tűz esetére a hadiszertárnak és egyéb épületeknek. Az alsó állomáson egy mércéről a Duna mindenkori vízállását is lehetett olvasni.[2])

A vízvezetéki költségek Buda számadáskönyve szerint 1847/48-ban kitettek 603 forintot, 21 9/10 krajcárt, 1848/49-ben pedig 1168 forintot és 50 krajcárt.

Budán az 1848. évi július hó 11-én tartott tanácsülés 3905. sz. határozatával az istenhegyi források megvizsgálására küldöttséget nevezett ki.

d) *Közvilágítás.*

Ez úgy Pesten, mint Budán részben és túlnyomóan közönséges olajlámpásokkal, részben körégővel fölszerelt úgynevezett Argand-lámpásokkal történt.[3]) Ezidőtájt a két fővárosban javarészt négysarkú, egyszerű bádog-

[1]) *Haufler* i. m. II. 28. o. szerint Everding Eberhardt orvos már 1688-ban javasolta a róla Doktor-forrásnak nevezett svábhegyi forrás vizének a Várba vezetését, de ezt csak 40 év mulva valósitotta meg a budai magistrátus Kerschenstein Konrád jezsuita atya tervei szerint.

[2]) »Wohlfeilster und zuverlässigster Fremdenführer durch Pest und Ofen und ihre Umgebungen« 3. kiadás. Pest Georg Kilián. 1847 ; és Häufler i. m.

[3]) A petróleum a közvilágításban 1846-óta, a gáz — kisebb mértékben — Pesten 1857 eleje, Budán 1866 óta szerepel. Nevezetes, hogy az első gázfejlesztő-modelt Széchenyi már 1845-ben hozta magával Angliából. 1847-ben Rottenbiller alpolgármestert külföldre küldték ki a gázvilágítás tanulmányozására.

lámpásokat használtak levehető bádogkalappal, alul nyitható fenékkel a lámpatest, lángzó bevezetésére. Az olaj fölvételére való lámpatestet négysarkos bádoglemezből készítették, ebből hajlított kis bélcső nyult ki és üveghenger nélkül való volt. Ezeket a lámpásokat kezdetben hátsólapjukkal egyszerűen vagy az épületek falába erősítették, vagy faoszlopra akasztották. Haladást jelentettek az úgynevezett Argand- vagy körégővel felszerelt bádog lámpások; ezeket már kovácsolt vaskarókra függesztették.

Pesten 1848-ban 993 közönséges olajlámpa és 664 Argand-lámpa volt. *Budán* 798 közönséges és 216 Argand-lámpa.

Pest közvilágításra kiadott: 1847/48-ban 28.499 forint 20 krajcárt; Buda 7053 forint 04 krajcárt;

Pest 1848/49-ben 24.126 forint 22 krajcárt; Buda pedig 6317 forint 18 krajcárt.

e) *Utcatisztogatás.*

A köztisztaság mindkét fővárosban sok panaszra ad okot az öntözés, söprés és egyéb szemeteltávolítás, valamint a szennyvízelvezetés hiányosságai miatt. A szemétkihordást a vállalkozó (Hochhalt György) végezte s az utcatisztítást Pesten 41 tisztítómunkás és 4 felügyelő. Az öntöztetést különösen a nagyforgalmú utcákon (Király-utca és Városliget felé vezető egyéb utak) ápolták s ezt és a hókihordást napszámosok végezték. Boltbérlők a saját portájukon öntöztették a gyalogjárót. Aprólékos viták folytak a köztisztasági költségek viselése miatt. Így például Buda tanácsának 1848. évi július 12-iki 3833. sz. határozata szerint az Attila-utca öntözésére 200 forint kívántatik, de a háztulajdonosok aláírással csak 183 forint 20 krajcárt biztosítottak, mire a hiányzó 16 forint 40 krajcárt a város — végre — házipénztára terhére vállalta.[1])

A köztisztaságra 1847—48-ban Pest 14.133 forint 15 krajcárt, Buda 1159 forint $07^{6}/_{10}$ krajcárt;

1848—49-ben Pest 13.443 forint 49 krajcárt, Buda 4073 forint $42^{8}/_{10}$ krajcárt költött.

f) *Árvízvédelem.*

A Duna áradása ellen való védekezés részben a Széchenyi által kezdeményezett Dunaszabályozás és kőpartépítés folytatásával, részben gátakkal és feltöltésekkel történt. Pest erre 1847—48-ban 5067 forint $13^{24}/_{60}$ krajcárt, 1848—49-ben 1013 forint 28 krajcárt költött. Az árvízvédelmi szabályzat határozta meg veszély idején a lakosság és a város kötelességeit.

[1]) Budapest székesfőváros közigazgatási I. évkönyve. 1904.

g) *Tűzrendészet.*

Ez az 1831. évi tűzoltási rendszabály alapján történt, amelynek reformjára Buda 1848 július 3-án 61. sz. közgyűlési határozatával a főkapitány vezetése mellett 9 tagú bizottmányt küldött ki. A tűzoltási rendszabály különben a polgárságot és háztulajdonosokat is messzemenően kötelezte a tűzvédelemben és oltásban való közreműködésre.

Pesten a város 19 fecskendővel, 750 db egyéb oltókészülékkel (vízkocsik, kádak, létrák, csáklyák stb., 590 vizes vödör) dicsekszik. Az oltószerek nagyrésze, a dunavizes tonnással együtt, a külső lipótvárosi Schopper-téren, a mai Báthory-utca tájékán volt elraktározva. Mind két városban külön tűzoltópénztár (Feuerkasse) is volt, amelybe a háztulajdonosok és más polgárok befizetéseket teljesítettek és ezeket a pénzeket a város kamatoztatta. *Pest* 1847—48-ban tűzoltószerekre, (kovács, kerékgyártó-, kádár-, szíjgyártó-, harangöntő- és kötélverő munkákra, kenőhájra, 10 új vízhordó kocsira) és fuvarosokra 3039 forint 21 krajcárt költött, míg *Buda* 1848—49-ről 1129 forint $45^{6}/_{10}$ krajcár tűzpénztári kiadást mutat ki.

h) *Parkok.*

Jóllehet akkor még a belső területen is számos fásított udvar és magánkert volt, a külső területen ismét sok kert és szőlő, *Pest* szegényebb lakossága már akkor is megszenvedte a sétatér- és parkhiányt. A 334 holdas Városliget (Városerdő) ugyan már fejlődésnek indult, de oda csak poros, bűzös utcákon, például a Király-, vagy a Háromdob-utcán át lehetett a döcögő társaskocsin kimenni, vagy holtra fáradva kigyalogolni. Az uri népnek persze könnyebb volt a dolga, ha olykor fogatain vagy lóháton oda kivonult. A tó fölött akkor építették a sordonyhidat a »Drótsziget«-re, de már a szomszéd »Páva-sziget«-en csak egy nyaraló áll és majorságának »tehénszaga« csavarja a finnyás riporterek orrát. A városi Aréna-vendéglő megnyitását, mint szenzációt fogadják, mert ezelőtt a zöldbe rándulóknak a Ligetben nem volt rendes korcsmájuk. Megérthetjük, mily örömöt keltett Széchenyi, amidőn a róla elnevezett 5400 négyzetméter területű, de keskeny sétateret angol minta szerint elővarázsolja a mocsaras és homoksivatagból, sőt, mint mindenben úttörő, palotát építtet a térre. A mai szép Erzsébet-tér akkor csak területileg volt meg Újpiac néven és rajta a régi német színháznak 1846-ban történt leégése után összetákolt »Noththeater« éktelenkedett.[1]) Félig meddig megengedték a Ludoviceumhoz tartozó Orczy-kert használatát is, de gyakori korlátozásokkal. A füvészkert árnyéktalan hely volt.

Buda lakosai ebben a tekintetben már akkor is sokkal szerencsésebb helyzetben voltak, amit persze a természet adományainak köszönhettek elsősorban.

[1]) Fásítását csak 1856-ban kezdték meg.

A hegyvidék szolgáltatta jó levegőjét, de bizony a Kamaraerdő[1]), a Gellérthegy, Svábhegy, Zugliget és Lipótvölgy látogatása a közlekedési eszközök hiányossága mellett gyér volt, napi kirándulásnak számított és legfeljebb a hagyományos búcsúk mozgósítottak nagyobb tömegeket. Közelebbi sétahelyek voltak a Bástya-sétány, a várhegyi Elipsz, a krisztinavárosi Horváth-kert és a Városmajor (II. József óta), de ez a körülbelül 100.000 négyzetméternyi kert még meglehetős ősállapotban leledzett. (Vendéglőjének bérlője Kopácz Antal.) A Margitszigetre csak révésszel és bérlője, a szép Tahyné engedélyével lehetett jutni. A Várkertbe pedig csak kiváltságosaknak volt bemenetük.

i) *Közlekedés.*

A helyi közlekedés, patriarkális módon, a saját fogatokon kívül bérkocsik (116), társaskocsik és 2 helyi hajó bonyolítják le. A bérkocsik gorombasága és a hatósági díjszabást kijátszó zsarolásaik miatt állandóan panaszkodik a közönség és a sajtó.

A Duna két partja közt a világcsodának tartott Lánchíd, eszmei alkotója, Széchenyi István mindennap őrködő szeme alatt, szépen épül, de megnyitása az 1848. évi láncleszakadás és Alnoch császári ezredes 1849. évi májusi borzalmas robbantó intermezzója után már csak a berendezkedett abszolutizmus kezdetén történik.

Egyedüli szilárd összeköttetés Pest és Buda közt, ha a Duna szabad, a hajóhíd. Télvíz idején a befagyás kezdetének jelzésekor a hidat szétszedték, pajtába vitték s a közlekedést zajlás idején — sokszor Isten-kísértéssel — révészek közvetítették ; majd pedig az erősebben befagyott Dunán kijelölt utakon közlekedett a közönség.

A hajóhídon díjat szedtek, aminek jogát a két város egy bérlőnek adta bérbe. Ezidőben Csasznek József és Depinyi Péternek. A haszonbérlet : 40.240 forint volt, amiben Pest és Buda városa egyenlő arányban osztoztak.

j) *Közművek kiadásainak fedezete.*

Erre szolgált bizonyos esetekben a kövezés, csatornázás, köztisztaság költségeihez az érdekelt ingatlan tulajdonosok külön járuléka, előzetes megajánlások alapján. (Így például 1848—49-ben Pesten csatornázásra és kövezésre 2254 forint 12 krajcár). De túlnyomó részben az úgynevezett »gábák« (Gaben) fedezték a kiadásokat. A gábák a mai községi pótadó ősei ; a dikális gyökadó után, meghatározott kulcs szerint vetették ki és szedték be a gyökadóval együtt s előlegekként a hadiadópénztár szolgáltatta át a városok házipénztárának. Ezekből fedezték nemcsak az említett közművek

[1]) Kappel Frigyes (a Petőfi hirtelen ideáljának apja) bérlete.

hiányzó költségeit, hanem a rendes fedezettel nem bíró árvaházi, oktatási, kaszárnyaépítési fedezetlen költségeket, továbbá az egyes közintézményi segélyeket is.

Pesten az 1847—48-as költségvetés szerint a »gábák« összege 159.995 forint 19 krajcár volt. Ebből: az utcavilágítás 31.392 forint $9^{6}/_{10}$ krajcár; az utcatisztogatás 14.091 forint 34 krajcár; a csatorna- és útépítés 30.500 forint; a dunaszabályozás és gátak folytatása 3000 forint; az Üllői-út és Kerepesi-út folytatólagos kiépítése 8187 forint 51 krajcárral szerepelt.

A közművekre szolgáló gábák összege Pesten 1848—49-ben már mindössze 19.450 forint összegre zsugorodott.

4. Egyházi viszonyok.

A) *Pesten.* A római katolikusok túlsúlyához képest nekik volt legtöbb templomuk. Ezek közül a főváros kegyurasága alá tartozott 5 plébánia: a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt Belvárosi főtemplom, a Lipót-, Teréz-, József- és Ferencvárosi. Ezeken kívül a katolikusoké volt még az angol hölgyek (kisasszonyok) Lipót-utcai temploma, a Ferencrendiek és a Szerviták temploma, a Tudományegyetem és Papnövelde temploma, a Szent Rókus-kórház és a Kegyesrendiek kápolnája és mint házi kápolnák az Invalidusok Károly-kaszárnyai, a Városháza és a Sóház kápolnái.

A kegyúri kötelességek közé tartozó aedificatio, azaz templom- és paplaképítkezések ekkor szüneteltek. A Hild tervezte nagystílű Lipótvárosi templom ugyan szerepel címleg a költségvetésben, de rovata üres. A régi (Lollok 1905. évi emlékkönyve szerint »kisded«) templomot Hentzi bombái 1849. májusában tönkre tették, 1851. augusztus közepéig lebontották. 1851 őszétől 1905-ig tartott az új Szent István-templom viszontagságos felépítése.

A város vallásügyi kiadásai 1847/48-ban a költségvetésben 5463 forint 12 krajcárral szerepeltek, pusztán az »egyházi kar« személyzete, 33 személy címén. Ámde a »tanodai személyzet« fejezete alatt ismét olvashatunk ide is vágó kiadásokat. Végül ide tartoznak azok a kisebb költségek is, melyekbe a városházi kápolnában tartott isteni tiszteletek, a Szent Rókus- és Szent Rozália-napokon tartott »hitszerű« szónoklatok és a rabok vallási oktatása kerültek.

A többi hitfelekezeteknek templomai voltak: az ágostaiaknak a Szén-, (Deák Ferenc-) téren és a Kerepesi-úton (a mai Luther-udvar helyén); a helvétziaknak a Széna-piacon (Kálvin-tér), a görög-oláhoknak az Alduna soron; a rácoknak a Zöldfa- (Veres Pálné-) utcában; az izraelitáknak a terézvárosi Orczy-házban.

B) *Budán.* A város kegyurasága alá tartoztak: a Várbeli Rác-, Krisztina-Vizivárosi, Újlaki (Újvidéki) plébániák megfelelő templomaikkal. (Várbeli Nagyboldogasszony, rácvárosi Szent Katalin, a krisztinavárosi Mária Szent

Vére, a vizivárosi Szent Anna és az újlaki Mária-templom.) Ezeknek a plébániáknak személyzeti kiadása, az egyházi zene- és énekkari költségekkel együtt 1847-1848-ban 4581 forintot tett ki. A várbeli plébános készpénzilletménye 1200 forint, a többi plébánosoké 360—460 forintig terjedt. A káplánok 100—100 forintba kerültek; a várbeli énekesek és zenészek 50—120 forintba; az egész kar 925 forintba.

A plébániatemplomokon kívül a katolikusoké volt még a királyi várpalotai Zsigmond- vagy Szentjobb-kápolna; a helyőrségi evangélista szent János-templom, az Országúton a Ferencesek, a Vizivárosban a kapucinusok és az Erzsébet szerzetesnők temploma; több kápolna, például az irgalmasoké, a Fő-utcai Szent Flórián, a rózsadombi Veronika, a Ferenchalmi stb.

A görög nem egyesülteknek a Rácvárosban, az ágostaiaknak a Várban volt templomuk; a mohamedánok zarándokhelye a rózsadombi Gül-baba sír.

5. Közoktatási viszonyok.

A) *Pesten.* a) *Óvodák.* (Példány- vagy mintaegyleti és magánóvodák) összes számuk 10. Ügyüket külön óvoda-egyesület mozdította elő.

b) *Elemi iskolák.* Ezek városi, a város által segélyezett, szerzetesi vagy magániskolák voltak és tanulmányirendjükre nézve vagy a magasabb követelményű, de német irányú nemzeti, normál főtanodák, vagy az egyszerű elemi tanodák közé tartoztak. Egy tanácsnok volt a városi iskolák igazgatója és a tartományi főbiztos a főfelügyelőjük.

1788—1858-ig a Kegyesrendi atyák vezették a belvárosi főelemi iskolát, a város által segélyezve, 1803-tól a Kötő-utcai épületben.[1]) Tisztán városi iskolák voltak a Molnár-utcában, a Ferenciek-terén, a Kecskeméti-utcában; a Lipótvárosban a Templom-téren és Bálvány-utcában; a Terézvárosban a Nagymező-, Hajós-, Rombach-utcákban; a Józsefvárosban az Ősz- (Szentkirályi-), a Stáció-, (Baross-) utcákban, a Jozefinumban; a Ferencvárosban a Soroksári-utcában. A tanítók vagy főtanítók 400 forint vagy altanítók 200 forint fizetéssel és egy négyszögöl fa illetménnyel. (Részletezésük az 1847—48-as költségvetés személyzeti részében.)

Városilag segélyezett elemi iskola volt a Piaristákén kívül az Angolhölgyeké és a szerbeké, a Zöldfa- (Veres Pálné-) utcában és egy magániskola a terézvárosi Kismező-utcában. Az említett iskolákon kívül elemi iskolájuk volt még az ágostaiaknak, reformátusoknak, a görögöknek és az oláhoknak (Galamb-utcában), a hébereknek a Síp-utcában főelemijük és több elemijük. Magán elemi fiúiskola 20, leányiskola több mint 30 volt.

[1]) Történetéhez lásd *Takáts Sándor:* A főváros alapította Budapesti Piarista kollégium története. 1895. — *Friedreich Endre:* A budapesti piarista telek története. (A Kegyestanítórendiek budapesti főgimnáziumának értesítője az 1913—14. iskolaévről.)

Az alsóbbfokú iparosképzést és kézügyességet szolgálta az Aldunasori kisrajziskola és a Kötő-utcai nyilvános rajziskola. A kereksdelmi alapelemeket a Három korona- (Wekerle Sándor) utcában lévő kereskedelmi tanoda és még négy más kisebb magániskola.

c) *Középiskola* volt a Piaristák nagygimnáziuma.

d) *Szakiskolák:* a József-ipartanoda (a mai Műegyetem őse), a kir. képezde és a kisdedóvó képezde; a Nagyhíd-utcai egyesületi festészeti akadémia (Marastóni), a Hangászati iskola és a Kerepesi-úti egyleti testgyakorló (torna tanítói) intézet, a Bálvány-utcai nemzeti vívó iskola, végül az állatgyógytani intézet.

e) *Főiskola* a magy. kir. Tudományegyetem, négy karával és az egyetemi könyvtárral. Ennek állománya 1849. végén 71.534 kötet és 2908 kézirat és egyéb egyveleg.

B) *Budán.* a) *Óvóda* 3, a Nőegylet alapításai 1828-tól.

b) *Elemi iskolák* voltak: a Várban 4 nemzeti és 1 alapítványi leányiskola; a Rácvárosban, az Országúton, Újlakon s a Krisztinavárosban 1—1, a Vizivárosban 1 magyar és egy német, mind városi kézben. Ezenkívül elemi iskolájuk volt a görög egyesülteknek, a görög nem egyesülteknek, az ágostaiaknak 1—1 és a zsidóknak 2. Leányiskola 3, magánkézben.

c) *Középiskola volt* a Piaristák főgimnáziuma.

d) Volt ezenkívül kézmű- és rajziskola (Mária Terézia óta, a mai székesfővárosi iparrajziskola őse); egy zenede és egy gimnasztikai iskola.

A nemzeti iskolák tanítói 300, a közönséges (trivialis) elemi iskolák tanítói szolgálati évek szerint 260—460, a rajztanító 300 forint évi fizetést húztak. A város tanügyi kiadásai 1847/48-ban 4282 forint 50 krajcárt tettek ki; az összes kiadások 5%-át.

6. Kulturális társaságok és egyesületek.

A magyar Tudós Akadémiának (alakult 1830-ban) még nem volt meg a maga palotája, hanem az Úri-(Petőfi Sándor-)utcai ma is fennálló Trattner-Károlyi-házban talált elhelyezést. A kir. magy. Természettudományi Társulat 1841. óta fejtett ki komoly munkásságot, a népszerűsítés körül is. A kir. Orvos egyesület inkább csak szakszerűen működött. A kisdedóvók terjesztésére alakult egyesület gróf Festetics Leó és Szentkirályi Móric vezetése alatt állott.

Művészeti intézmények voltak a Nemzeti Színházon (dráma és opera) az Újvásár- (Erzsébet-) téren ideiglenesen elhelyezett, olykor vegyes nívójú német színházon kívül a Pest-Budai Hangászegyesület (elnöke gróf Zichy Manó), a Nemzeti Képcsarnok Egyesület, az első magyar festészeti akadémiát gyámolító egyesület, a Fáy András vezetése alatt dolgozó Műegylet. Irodalmiak: Kisfaludy Társaság; (Jósika Miklós báró vezetésével, de 1849—1862.

szünetelt) a görög nem egyesültek Matica Srbskaja és az Egyesület a magyar nyelvnek és irodalomnak az izraeliták közti terjesztésére.

A kultúra sokatigérő központja volt a már saját, Pollak építette palotájában elhelyezett Nemzeti Múzeum régiség-, természetrajzi, könyv- és képtára, persze még kevéssé rendezve.

7. Jótékonyság.

Budapestnek, mint hatóságnak későbbi kiterjedt közjótékonysági tevékenysége akkor csak a kezdet stádiumában van. Csupán a szegényárva- és lelencgondozás szerény méreteit mutatja. Oka ennek, hogy egyrészt a köznyomor még nem öltötte föl a későbbi nagy arányokat, másrészt, hogy a karitász terhét elsősorban társadalmi egyesületek és a magánjótékonyság példaadó egyéb alapjai vállalták. (Például az alapítványok.)

A) *Pesten* az árvákat főképen az Üllői-úti *Josephinum* gondozta; ez az intézet Pest városától évi 500 forint rendes segélyt kapott és a város a tanítás költségeihez is hozzájárult. Lelencek akkor még egyes családokban való ápolására a város 1847—48-ban (122 lelenc à 16 forint) 1952 forintot, 1848—49-ben 2082 forintot és 8 krajcárt költött.

A mai szeretetházak őse, a *szegényápoló intézet* a Nyár-utcában volt, 2 fiókkal a Sándor-utcában (»Zerge« ispotállyal) és a Diófa-utcában. Körülbelül 200—250 egyént ápoltak. A költség 1847—48-ban 3278 forint, 1848—49-ben 5080 forint volt. Ezenkívül az úgynevezett bűndíjakból (büntetéspénzekből) az előbbi évben 573 forint és 4 krajcárt, 1848—49-ben pedig 163 forint 26 krajcárt számoltak át erre a célra; továbbá az engedelmi (ipari és kereskedői engedély) díjakból 8536 forint 12 krajcárt, illetve a következő évben 7197 forintot számoltak át.

Félig-meddig rendészeti és félig-meddig jótékonysági célzatú intézet volt a hatósági *kényszerdologház* (1843. óta) dologkerülők, kóbor nőszemélyek, koldusok stb. foglalkoztatása és tartása céljára. A zárószámadás szerint erre a város 1847—48-ban 9991 forint 47 $^{30}/_{60}$ krajcárt, a következő évben 7500 forintot fordított. Továbbá ennek javára is átutaltak bűndíjakat: 1847—48-ban 226 forint 41 $^{30}/_{60}$ krajcárt, a következő évben pedig 41 forint 50 krajcárt.

A jótékonysági intézetek közé sorozták akkoriban a kórházakat, a gyógyszersegélyeket, a takarékpénztárakat (Pesti Hazai) stb., a városi hivatalnokok nyugdíjintézetét, a királyi zálogházat.

A magánjótékonyság nagyon tevékeny és az egész tehetősebb társadalmat összefogó szerve a *Pesti Jótékony Nőegyesület* volt, ezen kívül több kisebb nagyobb felekezeti segítőegyesület is működött az egyházak karitásos tevékenysége mellett. Az izraeliták érdekében a kórházi, temetési és szegénysegélyekkel az Izraelita Szent Egylet.

A *vakok* országos intézetében (Király-utca) a városnak 2 pesti egyén számára volt alapítványa; ugyancsak 2 alapítványa volt a *váci* országos *siketnéma intézetben.*

B) *Buda* városa »alapítványok és alamizsnák« cím alatt a szegénygondozásra 1847—48-ban 8024 forintot s 2 $^{8}/_{10}$ krajcárt, 1848—49-ben 9690 forint 23 $^{2}/_{10}$ krajcárt mutat ki; ezenkívül ebben az utóbbi válságos évben »ínségesek élelmezésére« 1186 forint 10 $^{2}/_{10}$ krajcárt.

A lelencek és árvák gondozására költött Buda 1747/48-ban 1889 forint 8 $^{4}/_{10}$ krajcárt, a következő évben 1858 forint 26 $^{4}/_{10}$ krajcárt.

A társadalmi jótékonyságban az egyházakon kívül az 1827. óta fennálló *Budai Jótékony Nőegylet* vezetett. A saját hibájukon kívül elszegényedett *polgárok gondozó intézete* is enyhítette a nyomort.

8. Társadalmi és gazdasági egyesületek.

A két főváros kulturális, irodalmi, sajtó és művészeti intézményeiről már »Tavasz ébredése stb.« című tanulmányomban adtam képet, a közjótékonysági egyesületeket pedig ebben a tanulmányban már előbb említettem meg.

Ezenkívül azonban még nagy szerepük volt a két főváros társadalmi, politikai és gazdasági életének kialakításában a következő egyesületeknek és köröknek. A felső társadalmi osztályoknak gyüjtőhelye Pesten a Széchenyi által létrehozott Casino volt akkor a Dorottya-utcában bérelt helyiségben. Igazgatói gróf Széchenyi István, Ürményi Ferenc és Hajnik Pál (ügyvezető). A kereskedői (Merkantil-) kaszinónak (Dorottya-utca és Dunasor sarkán lévő házakban) Burgmann Károly nagykereskedő volt az elnöke. Ezenkívül volt a politikai életben nagy szerepet játszott Nemzeti vagy Ellenzéki (később Radikál) Kör; az Újvásár-téri Polgári kör (Borsody Endre városatya vezetésével); a pecsovics »Gyűlde« (Petrichevich Horváth László, a »Honderű« szerkesztője a »spiritus rector«-ra.) és több kisebb polgári összejöveteli hely. Budának is látogatott polgári kaszinója volt a Várban. A polgári összetartásnak jó gyüjtőhelyei voltak a lövészegyesületek is (Pesten a mai Rottenbiller-utcában volt házuk, báró Orczy, illetve Klopfinger Károly vezetése alatt; Budán gróf Sándor Móric tb. főlövészmester, Kimnach Lajos és Stern Móric főlövészmesterek vezetése alatt működtek.

A tőzsdét akkor a Kereskedelmi Csarnok pótolta, Appiáno József vezetése alatt. Az OMGE őse a Nemzeti Gazdasági Egyesület, elnöke gróf Károlyi György és Szvetenay sertéskereskedő telkén felépítette a Köztelek-házat. A Honi Ipari Védegylet, amelynek elnöke gróf Batthyány Lajos, igazgatója és főagitátora Kossuth Lajos volt, buzgón szította a lelkesedést a csírázó magyar ipar pártolása ügyében, különösen a hölgyvilágban. Akkoriban idesorozták a közhasznú részvénytársaságokat is, például a Széchenyi—Sina-

féle híd (Lánchíd), a Gőzhajó és Vasúti részvénytársaságokat, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot (vezetői akkor Ürményi Ferenc és Havas József v. helytartótanácsos, az első abszolutizmus alatt Pest királyi biztosa), sőt a Fáy András-féle Pesti Hazai Takarékpénztárt is.

9. Közegészségügy.

a) *Fürdők.*

A) *Pesten.* Volt két szabad és 3 uszodás fürdő a Dunán: ezenkívül, részben gyógyfürdő jellegűek voltak: a dunasori Pfeffer féle úgynevezett Diana-fürdő, a Nyár-utcai Gamperl-féle, a Király-utcai Feil-féle, a Hársfa-utcai Kernstock-féle vasfürdő: a Zrinyi-utcai Scheibel-gőzfürdő. Zsidófürdők voltak ezenkívül a Könyök-utcában, a mai Andrássy-út mentén, valamint az Orczy-házban. A pesti fürdők mind magánvállalatok voltak.

B) *Budán.* A mai nagyfürdők gyógyvizeikkel régóta megvoltak, de még persze nagyon primitív állapotban: a Marcibányi-alapítványt kezelő irgalmasrendűek kezében a Császárfürdő, mely nemcsak a gyógyítást, hanem a társaséletet is szolgálta, (bérlője Frum Antal), a főváros tulajdonában volt Rudas- vagy Hidasfürdő (bérlője König Mihály); a Szagits János tulajdonában volt Sáros- (mai Szent Gellért-) fürdő, (bérlője Koisor Konstantin); Zagler Károly Rác- (mai Szent Imre-) fürdő (bérlője Reder Adolf), a Lukács- és úgynevezett Király-fürdő (Kőnig Mihályé). A katonaságnak uszodái voltak.

b) *Gyógyítás.*

Orvos volt *Pesten* 144, sebész 10, gyógyszerész 11, *Budán* orvos 17 sebész 31, gyógyszerész 7.

Kórházak voltak *Pesten:* az 1798-ban megnyílott Polgári (Szent Rókus-) kórház, fiókjaival, az Egyetemi klinikai kórház, az 5 Pacsirta-utcai gyermekkórház, a katonák kórháza a Soroksári vámnál és az izraeliták kórháza. *Budán:* a régi Szent János-kórház, az Irgalmasok és az Erzsébet apácák kórházai. Katonai kórház volt a Viziváros és Országút határszélén.

c) *Temetők.*

Pesten a régi Váci-úti, az új Kerepesi-úti és a ferencvárosi vásártéri görög nem egyesült temető, a két első mellett izraelita temető is. Budán: a várbeli tabáni, németvölgyi, újlaki és vizivárosi, ez utóbbi mellett katonai és izraelita temető is.[1])

[1]) A budai 1848. évi 265. sz. kgy. határozat szerint a sírhelyváltság 5 pft, sírboltos vagy bekerített sírtelek négyszögölenként 18 pft.

10. Katonai viszonyok.

A fővárosok rendes helyőrségének létszáma a legfőbb hadparancsnokság beosztása alapján a királyi helytartótanácsnak még 1817-ben kibocsátott rendelete szerint alakult. A budai Várban székelt az országos főhadparancsnok (Generalkommandirender, 1848 elején báró Léderer Ignác lovassági tábornok, Buda díszpolgára), hadosztályparancsnok (báró Boyneburg-Lengsfeld Móric altábornagy), dandárparancsnok (Ottinger Ferenc tábornok), várparancsnok (báró Kress Károly altábornagy, Hentzi elődje). Buda helyőrsége (várőrség és gránátos csapat, tűzőrség) a Ferdinánd-laktanyában és a Fő-utcai városi (ma 68. számú) Három nyúl-laktanyában, a rácvárosi és még 2 más fiók-laktanyában volt elhelyezve.

Pesten volt hadosztályparancsnok (Spanoghe vagy Spanocchi Frigyes altábornagy), dandár és városparancsnok (nemes Móga János tábornok), tüzérdandárparancsnok (Dietrich von Hermansberg tábornok, Pest díszpolgára). Pesten rendesen 18 század gyalogos, 2 gránátos osztály, 1 ezredtörzs[1]) 5 üteg pattantyús (tüzér) tartózkodott. A gyalogosok közül 6 század, az invalidusok (Károly-) laktanyájában, a pattantyúsok az új épületben volt elhelyezve. A többi beszállásolásról a város tartozott gondoskodni. Ez sokáig csak városi és bérelt »quasi kaszárnyákban« (»Zerge«, Mayerfy-féle Lipót- és Sörház-utcai házakban stb.) történt. A szabadságharc megindultáig itt volt a 32. Estei Ferenc Ferdinánd háziezred egy része (de törzse Itáliában) a 23. gróf Ceccopieri-lombard ezred, amelyet utóbb a 62. Turszki magyar ezred váltott föl. A Sándor-huszárok egy része is itt volt elhelyezve.

A város nagy kaszárnyaépítése, a monumentális Üllői-úti, utóbb Mária Terézia-laktanyáé, 1847-ben kezdődött és 1849-ben fejeződött be, 110 öles homlokzattal Kasselik tervei szerint, közel hatodfélszázezer forint kölcsönnel.

11. A városi pénzügyek.

Az 1848—49-es pénzügyek első jellemző vonása, — épúgy, mint az előző időkben, — az adózás, a bevételi és kiadási viszonyok szoros összefüggése a kincstárral, sőt függése ennek sajátos adózási és kiadásfedezési viszonyaitól; a mainál is erősebb mértékben.

A) *A hadiadó.*

Igen régi elv, hogy elsősorban a hadiadó kirovásáról, behajtásáról és hovafordításáról kell gondoskodni. Alapja az ú. n. *portális* adózás volt. Pestnek a régi alapon 80 portának megfelelőleg kellett adóznia.[2]) Ez a kirovás 1847—48-ban 55.079 forint és 5 krajcárt tett ki.

[1]) Akkor 18 század és 2 gránátos osztály tett ki egy ezredet, 6 század egy zászlóaljat.

[2]) Az egész országban 1802—1847-ig a nádor szétosztása szerint, 6210 $^{3}/_{8}$ adóporta volt, a hadiadó pedig 4½ millió frt körül járt. *Acsády:* Adótörténet, a *Közgazdasági Lexikon* (Pallas, 1898.) I. köt. 82. és kiv. old.

Az év végén mutatkozó pénztár-maradványt (Cassa-Barschaft) régi elvek szerint a következő évre vitték át; az adóbeli hátramaradást is arra az évre írták bevételi tételként. Ugyanide számított az előző évek mértéke szerint a telekbér. Sokáig kellett nyilvántartani, — persze mint kétes követelést — az »azelőtti hűtlen kezelők által okozott pénztárhiányt (Cassen-Defect) 53.702 forint 20 krajcár a lefolyt pernek befejeztéig,« amiről persze a következő zavaros időben egyáltalában nem értesülünk. *Az összes bevételek* az 1847/48-as költségvetés szerint: 389.563 forint 35 krajcár.

A *kiadások* közt az új hadiadói járandóságon kívül szerepeltek: toborzási járulék, (960 forint 23 krajcár) katonai szállásbér, (34.077 forint 40 krajcár)[1]) átkelő katonaság költségei (1000 forint) a tartományi főbiztos fizetése, laktanyabeli tatarozások, adóbeli elengedések (Steuer-Relaxaten) és ami a várost közelről érdekli, a hozzá átfizetendő »*gábák*« (Gaben) városi közművek és egyéb közterhek fedezésére szolgáló segítség, illetve pótadói járandóság, végül *a házipénztárban mutatkozó évi deficit megtérítése.* A gábák fejében való járandóság 1847—48-ban 159.995 forint 9 krajcár és a városi deficit megtérítése 50.388 forint 21 krajcár. A bevételek és kiadások mérlege teljes egyensúlyt mutat.

B) *A házipénztár.*

a) *Pestváros házipénztára.*

Az erről szóló, nyomtatásban megjelent 1847—48-as költségvetés bevételi és kiadási tételeit áttekinthetőség kedvéért kissé eltérőleg — a mai beosztáshoz némiképp hasonlóan — kellene csoportosítani.

Ha ezt számbavesszük, mindjárt meglátjuk, hogy

1. A bevételeknél meglehetősen háttérbe szorultak a kifejezett adótételek, járulékok és a szoros értelemben vett illetékek és természetesen az üzemszerű bevételek. Elsősorban jogok, javadalmak értékesítése, vámok, díjak mint közjogi alapú bevételek, telekeladások voltak a fő bevételi források, emellett persze a magántulajdoni gazdálkodás eredményei (ház- és telekbérek, mezőgazdasági ingatlanok haszonbére, a saját ingatlankezelés hozadéka stb.); ezenkívül még a cselekvő tőkék kamatai és a felvett kölcsönök. De főképen a hadiadópénztárból átengedett és már említett »gábák.« A gesztióban is erősen kidomborodott a városgazdasági (magántulajdon-gazdasági) jelleg.

[1]) A kinyomott 47/48. költségvetéshez csatolva van »Költségvetés a Szab. Kir. Pest városa részéről beszállásolt cs. kir. nemes Katonaságnak *lakásaikért* 1847 November 1-től egész 1848 October 31-ig megkívántató évi lakbér mennyiségről.«. Az előirányzott tételek, — amelyek a helyőrség akkori számára is világot vetnek — a következők: 2 vezérőrnagyi szállás segédtisztekkel és irodával 2060 ft; Törzsfőnök, orvosi lak 320 ft; Törzs tisztikar szállásai 4500 ft; Katonai tiszti szállások 14 századhoz 9000 ft; Katonai laktanyaféle házak 2332 emberre, azaz 14 gyalog századnak 13.357 ft 40 kr; Ezredi számiroda, levéltár, lajstromtár, zászlóalji rakhely, főhadnagyi számvivő úr és 4 számoló hadiírnok-lak 1140 ft; Főhadfogadó kormányház 500 ft; Ezredi fogház, hadi tömlöctartó lak és hadi ügyészi iroda 300 ft; Ezredi társzekerek rakhelye és őrszoba 100 ft; Lovassági tűzőrtanya 1800 ft; Átkelő katonaság szállásaiért 1000 ft. *Összesen: 34.077 ft 40 kr.*

Házi-Pénztár budgetje az 1847/8. évre.

A) Bevételek címei	Maradványok				Állandó bevételek		Történhető bevételek			
	bizonyosak		kétségesek				3 évi középarány szerint			
							ingadozók		bizonytalanok	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1. 1847. évi October utolján maradt készpénzben (Cassa-Rest)	—	—	—	—	15.980	7	—	—	—	—
2. 1847. « « « « « a pesti Kereskedelmi bankban további rendelkezésig (Angelegt bei der Commerzial-Bank)	—	—	—	—	10.000	—	—	—	—	—
3. Haszonbérek- és bérlőkből (Pacht und Zinsungen)	2.860	48	862	21	209.900	25	2.510	18	1.720	26
4. Téglavám fejében (Ziegel Accisse)	250	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5. Eladott széna marhák és bitang lovaktól (Verkauftes Heu und Vieh)	—	—	393	12	—	—	—	—	48	10
6. Eladandó termesztmények-, anyagok és szerekből (Zu verkaufende Naturalien, Materialien und Requisiten)	—	—	—	—	—	—	789	3	—	—
7. Eladott telekérti hátralévő 84.473 frt 25 kr vételárból száztóli 6% kamatok, a tőkének visszafizetése bizonytalan határnapja miatt félévre (Interessen von rückständigen Kaufschilling veräusserter städtischen Gründe)	1.597	18	—	—	2.534	12	—	—	—	—
8. Rendelkezés alatti hátramaradás eladott telkekérti vételárból (Derlei verwendbare Kaufschillinge)	118	06	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Büntetések és kobozásokból (Strafen und Fiscalitäten)	—	—	—	—	—	—	—	—	2	24
10. Külországokba kiszállított pénzekből járó 5% díjakból (Abfahrts-Gelder)	—	—	1.652	37	—	—	—	—	229	16
11. Bérkocsis díjak fejében (130 kocsi á 4 frt 48 kr; Fiaker-Taxen)	387	28	193	44	624	—	—	—	—	—
12. Telekhivatali átírási díjak, hegyvám- és őrpénzekből 20% lejtéssel. (Grundbuchs-Gebühren Hut- und Bergrecht)	—	—	—	—	—	—	39.056	14	—	—
13. Polgári díjak fejében (Bürger-Taxen) 3 osztály szerint: polgári fiuktól 6 frt, idegen háztulajdonosok- és tisztesb rendűektől 50 frt, idegen iparűzők- és kereskedőktől 12 frt, 20% lejtéssel	12	—	—	—	—	—	3.084	48	—	—
14. Az adó-pénztárból *gábák* fejében (Gaben)	51.895	19	—	—	159.995	19	—	—	—	—
15. A város cselekvő tőkéinek kamatjaiból (Activ-Capitalien und Interessen):										
a) a bizonyos tőkék tesznek 8008 frt 6 kr.										
Ezektől, mint a városház-építési költségek fedezésére rendeltekből számba vehetők csak ¼ évi 6% kamatok	1.528	22	—	—	120	7	—	—	—	—
b) Josephinum árva-intézetnél kinlevő 12.000 frt, a hátralevő kamatok 4291 frt 32 kr-ral az alapítvány csekély ereje miatt számba nem vehetők.										
c) Kétséges 3637 frt 3 kr tőkékből hátralevő kamatok	—	—	1.608	18	—	—	—	—	—	—
d) Az alapítványi és letéti 2100 frt tőkéknek kamatjai	—	—	—	—	126	—	—	—	—	—
e) A siker nélkül köröztetett árvák 323 frt 36 kr tőkéinek 2½% kamatjai	8	05	—	—	8	5	—	—	—	—
ilynemű kétséges 58 frt tőkétől a hátralévő kamatok	—	—	78	8	—	—	—	—	—	—
16. Számadási elmarasztalások (Rechnungs-Convictionen)	—	—	19	—	—	—	—	—	83	43
17. Régi hátramaradásokból (Alte Restanten) hihetőleg elveszett 47.620 frt 7 kr.	142	05	26.934	55	—	—	—	—	—	—
18. Megszakadási öröködésekből (Caducitäten)	—	—	3.589	27	—	—	—	—	1.615	56
19. Billegzési díjakból (Stempel-Taxe)	—	—	—	—	—	—	48	10	—	—

Házi-Pénztár budgetje az 1847/8. évre. (Vége.)

A) Bevételek címei	Maradványok				Állandó bevételek		Történhető bevételek			
	bizonyosak		kétségesek				3 évi középarány szerint			
							ingadozók		bizonytalanok	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
20. Engedelmi díjakból (Befugnis-Taxe)	—	—	—	—	—	—	6	40	—	—
21. Csatornák és kövezetre való ajánlatokból (Canal- u. Pflasterungs-beiträge)	3.534	52	2.272	2	—	—	—	—	1.821	4
22. A rabok ellátása megtérítéséből (Vergütung für verpflegte Gefangene)	—	—	—	—	—	—	—	—	334	8
23. Tüzifa-pénztár (Brennholz-Casse)	—	—	926	16	—	—	—	—	—	—
24. A házipénztár folyó jövedelméből 2% kamat kölcsön fejében magányos adósokért előlegezésekből	2.768	50	1.384	24	—	—	—	—	—	—
25. Ideiglenes bevételek (Interims-Empfänge) bánatpénzekből az újonnan bérbeadandó javadalmaktól, nevezetesen: a legelő- és marhahajtástól 990 frt; a héberkonyhától 256 frt; halotti fuvarozás 290 frt	—	—	—	—	—	—	1.536	—	—	—
26. Rendkívüli bevételek (Extra-Empfänge)	—	—	—	—	—	—	—	—	1.387	49
27. A letéthivatalban létező magánytömegektől járó kezelési illeték fejében (Proventen aus dem Depositen-Amte) 50% lejtéssel	—	—	—	—	1.588	59	—	—	—	—
28. A pesti Kereskedelmi banknál létező 10.000 frt-nyi pénztári maradványtól 4% kamat 1 fertály évre (Interessen von dem bei der Commerzial-Bank anliegenden Gelder)	—	—	—	—	100	—	—	—	—	—
29. Az 1847-dik October utolján fennmaradó anyagok értéke mérlegezés végett (Werth des verbliebenen nicht verwendeten Materials)	—	—	—	—	1.939	59	—	—	—	—
Bevételek összege	**65.103**	**13**	**39.914**	**24**	**402.917**	**33**	**47.031**	**33**	**7.242**	**65**

Jegyzetek a »Bevételek«-hez. *3. címhez:* »Haszonbérek- és bérekből«: Négy állandó tétellel szerepel:

a)	Városi javadalmak (24 tétel)	188.275 frt 02 kr
b)	Haszonbérek épületekből (13 tétel)	3.748 « 35 «
c)	« belső telkekből (8 tétel)	1.103 « — «
d)	« külső « (26 tétel)	16.773 « 48 «
	Összesen	**209.900 frt 25 kr**

A városi javadalmak és bérlők közül a nevezetesebbek voltak: a behozott bor és pálinka kövezet- és fogyasztási-vámja, (bérlő: Fretska Sándor) 60.000 frt; a behozott ser fogyasztási vámja (Kundt Vilmos) 42.500 frt; a hely- és mérlegpénzért (Tartzalovits Antal) 30.100 frt; a hajóhíd-pénzért (Csasznek József és Depiny Péter) 20.120 frt, mint a Pestet megillető rész; a partjog, a famértékpénz és kórházi garas fejében (Kuntz Vilmos) 12.610 frt legelőbér és marhahajtási jog (Schaffer János) 8600 frt; a vadászati jog (ugyancsak Schaffer) 100 frt; a halott-fuvarozásért (Hochhalt György) 4105 frt; kő- és tégláért (Miesbach Aiajos rajnai téglagyáros) 2315 frt; fürdődíjak (Rumbach Sebestyén, gr. Festetich Dénes, Gamperl András, Mayer Ferenc és György, Depiny János és Péter, Kernstock Ferenc, Scheibel József és Pfeffer Ignác) 162 frt; az 1822. óta fennálló téglagyár úrijoga elismerése fejében Lechner Jánostól 250 frt; a héber konyha 256 frt, szeszmérés engedélydija 1117 frt 20 kr; a héber (kóser) mészárlás és szárnyasvágás engedélydija 336 frt 40 kr; nádlás a disznótóban (»Rohr in der Saulacke«), a legrégibb ferencvárosi lóversenytér közelében 82 frt.

A városgazdasági haszonbéri bevételeket a városgazdaság fejezetében közöljük.

14. címhez: A gábákból fedezték ekkor az utcavilágítást és tisztogatást, a csatornázás- és útépítés, a Dunaszabályozás, az országgyűlési követek, a kaszárnyaépítési kölcsön kamatai, a kényszerítő-dologház segélye, a Kórház (Szt. Rókus) segélye stb. költségeit, amennyiben más fedezetet (pl. háztulajdonosi járulék-aláírások) nem nyertek.

17. címhez: »Régi hátramaradás, hihetőleg elveszett«: vonatkozik a fizetésképtelenné vált Bozda Naum hajóhíd-, helypénz-, mérlegjog bérleti restanciájára.

Házi-Pénztár budgetje az 1847/8. évre.

B) Kiadások	Maradék		Állandó kiadások		Történhető kiadások			
					3 évi középarány szerint			
					ingadozók		bizonytalanok	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1. Királybér (König-Zins)	—	—	840	—	—	—	—	—
2. Fizetésekre (Salarien), szállásbérekre (Quartier-Gelder) és váltságokra (Reluten)	506	40	106.323	42	—	—	—	—
Inditványozott fizetésekre	—	—	—	—	4.082	57	—	—
Drágasági pótlék a városi tisztviselők számára	—	—	—	—	200	—	—	—
3. Nyugódijakra (Pensionen)	64	—	2.283	20	—	—	—	—
Inditványozott nyugódijakra	—	—	—	—	100	—	—	—
4. Tisztelet dijakra (Honorarien)	—	—	1.083	20	—	—	—	—
Inditványozott tisztelet dijakra	60	—	240	—	—	—	—	—
5. Alapitványokra és jutalmi dijakra (Fundationen und Remunerationen)	204	—	781	02	—	—	—	—
Inditványozott alapitványokra és jutalmi dijakra	—	—	—	—	—	—	—	—
6. Lelencekre (Findelkinder; 122 lelencz à 16 pfrt)	104	—	1.952	—	—	—	—	—
7. Tűzoltó szerekre (Feuerlösch-Requisiten)	54	36	—	—	3.326	05	—	—
8. Lakbérekre (Zinsungen)	300	—	9.476	—	—	—	—	—
A lakbérek változása tekintetéből	—	—	—	—	—	—	200	—
9. Irodai szerekre (Kanzley-Requisiten)	1.334	18	—	—	8.833	39	—	—
10. Utazási költségekre s napi dijakra (Reisespesen und Taggelder) 50% lejtéssel	—	—	—	—	461	40	—	—
11. Tisztújitási költségekre, biztossági napidijakra	—	—	—	—	2.000	—	—	—
12. Országgyülési költségek egy évre	—	—	—	—	5.256	—	—	—
13. Perlekedési költségekre (Gerichts-Spesen)	—	—	—	—	177	46	—	—
14. Posta dijakra (Post-Spesen)	—	—	—	—	49	27	—	—
15. Kobozási költségekre (Fiskalitaets Spesen)	—	—	—	—	—	—	35	04
16. Új épületekre. A városházépités teljes befejezésére még megkivántatik 2903 frt 37 kr, melynek fedezésére bizonyos cselekvő városi tőkék 8008 frt 6 kr-ral p. p. felsőbbségileg rendelvék								
17. Az üllői úton épülő félben lévő városi laktanya pénztárában 1847 October utóján készpénzbeli maradvány	—	—	3.717	15	—	—	—	—
18. A külső országutakon felügyelők és városi kerülők számára épitendő 10 őrházak közül 4-re	—	—	—	—	6.480	—	—	—
19. A városliget melletti bejárásnál épitendő őrházra	—	—	—	—	800	—	—	—
20. A köztemetőn épitendő ideiglenes őrházra	—	—	—	—	1.000	—	—	—
21. A köztemetőn tervezett halotti kamarára	—	—	—	—	—	—	—	—
22. Tiszteletdijakra épitési tervekért, különösen 4 iskolabeli épületért 455 frt 3 kr; plébánia házért 250 frt és 2 külvárosi törvényszéki házért 150 frt	—	—	855	03	—	—	—	—
23. A városi épületek tatarozására (Gebäude-Reparaturen)	2.849	49	338	—	15.103	12	—	—
24. A Kerepesi-úton átvezetendő csatorna épitéséért	—	—	600	—	—	—	—	—
Egy felügyelői fabódéért	—	—	190	—	—	—	—	—
25. A váczi határ korcsma kijavitásérti váltság	—	—	200	—	—	—	—	—
26. Termesztmények, anyagok és eszközök megszerzésére (Naturalien, Materialien und Requisiten)	2.242	56	—	—	8.624	17	—	—
27. Megvásárlandó telkekre (Anzukaufende Gründe)	—	—	—	—	—	—	—	—
28. Gazdasági szükségekre (Wirtschafts-Nothwendigkeiten)	—	—	—	—	4.177	06	—	—

B) Kiadások	Maradék		Állandó kiadások		Történhető kiadások			
					3 évi középarány szerint			
					ingadozók		bizonytalanok	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
29. A városi rendőr biztosok, poroszlók s mezei kerülők ruházatára (Montirung der staedtischen Comissaire, Trabanten und Überreiter)	12	07	8.173	—	—	—	—	—
Indítványozott 32 poroszló ruházatára és felfegyverzésére	—	—	—	—	—	—	—	—
Az éji őrvezetők számára indítványozott ruházatra	—	—	—	—	—	—	—	—
30. A rabok és foglyok eltartására (Unterhalt der Gefangenen)	1.834	36	—	—	9.885	25	—	—
31. Számadási fogyatkozásokra (Rechnungs-Mangel)	—	—	—	—	—	—	1	33
32. Elengedésekre (Relaxen)	—	—	—	—	2.186	57	10.720	40
33. Csatornákra, vízlecsapolási árkokra (Wasserläufe oder Canäle)	489	05	35	—	37.900	—	—	—
34. Utcza kivilágításra (Nächtliche Beleuchtung)	—	—	—	—	31.392	10	—	—
Rendkívüli kivilágításra és szerekre	137	35	—	—	600	—	—	—
35. Kövezetre s feltöltésekre (Pflasterung und Anschüttung)	7.680	41	—	—	77.129	35	—	—
A sétatér melletti követtetésért kijáró és a társaság által előlegezett összegnek hátra lévő része	—	—	1.434	08	—	—	—	—
A m. k. vasút társaságnak eszközlött feltöltésekért	2.200	—	—	—	—	—	—	—
36. Utak tatarozására (Weg-Reparaturen)	1.938	—	12.732	—	13.226	—	—	—
37. Utak építésére (Strassenbau)	—	—	—	—	10.700	—	—	—
38. Töltés építésére s partok szabályozására (Dammbau und Ufer-Regulirung)	—	—	146	—	5.350	—	—	—
39. Az utczák tisztogatására (Gassenreinigung)	—	—	12.470	—	4.670	—	—	—
40. Városi napszámosokra (Städtische Taglöhner)	—	—	—	—	1.400	—	—	—
41. A város területének felmérésére (Ausmaass des städtischen Terrains) és folyómérnöki munkákra	—	—	—	—	1.000	—	—	—
A város bel- és külterületének felmérésére	—	—	—	—	4.000	—	—	—
42. A városi közintézetek felsegéllésére (Unterstützungsbeiträge für staedt. Institute)	3.341	21	17.665	—	—	—	—	—
43. Ajánlatok országos és egyébb közhasznú vállalatokra (Landes- und Kirchenbauten und Unterstützungen) nevezetesen :								
a) A gazdasági egyesület köztelkének felépítésére felajánlt 1000 pfrt-ból még hátralévő.	500	—	—	—	—	—	—	—
b) Az elemi csapások által károsultak felsegéllésére	—	—	—	—	1.000	—	—	—
c) A Leopold városi szentegyház felépítésére	—	—	—	—	—	—	—	—
44. A város szenvedő tőkéinek kamatjaira (Interessen von städtischen Passiv Capitalien) és pedig :								
80.000 frt-nyi tőkétől 2% kamat ..... 1.600 frt — kr								
683.774 « 40 kr « 5% « ..... 34.188 « 46 «								
4.030 « bánatpénz 5% « ..... 201 « 30 «	2.665	13	35.990	16	—	—	—	—
Az üllői úti laktanya építéséhez felveendő 120.000 frt-nyi kölcsön kamatjainak fedezésére ½ évre	—	—	—	—	3.000	—	—	—
A 2 kamatú kölcsön magány-adósokért előlegezendő kamatok fejében	—	—	—	—	800	—	—	—
45. A város szenvedő tőkéinek törlesztésére :								
200.000 frt tőkének 7. tized kiegyenlítésére	—	—	20.000	—	—	—	—	—
Az 1847. évben uralkodott drágaság tekintetéből működött kir. biztosságnak olcsóbb kenyér előállítása körüli 11.600 pft-nyi veszteségének pótlására az 1. részlet	—	—	2.000	—	—	—	—	—
A kebelbeli kórháznak 1847. évben szerfelett megszaporodott gyámoltalan betegek miatt nyujtott 14.000 pfrt-nyi segély lerovására 1. részlet	—	—	2.000	—	—	—	—	—
Egyéb szenvedő tőkék törlesztésére	—	—	—	—	100	—	—	—

Házi-Pénztár budgetje az 1847/8. évre. (Vége.)

B) Kiadások	Maradék		Állandó kiadások		Történhető kiadások 3 évi középarány szerint			
					ingadozók		bizonytalanok	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
46. A körözött árvák örökségeinek visszafizetésére megjelenésük esetére (Gelder der currentirten Waisen)	—	—	—	—	—	—	50	—
47. Az 1847. évi October végével mutatkozó pénztári maradványok közintézetek és alapítványok számára (Cassa-Rest der Instituts- und Fundations-Gelder) és pedig:								
a) a szegényintézetbeliek (Armen-Versorgungs-Anstalt)	—	—	909	—	—	—	—	—
b) kórháziak (Spital)	—	—	404	48	—	—	—	—
c) a tűzoltó pénztáré (Feuer-Cassen)	—	—	516	19	—	—	—	—
d) a ferencvárosi iskola alapítványé	—	—	240	41	—	—	—	—
e) a városi eladott telkekből befolyt és a szenvedő tőkék törlesztésére rendelt pénzek (Preis verkaufter städtischer Gründe)	—	—	4.778	25	—	—	—	—
f) lelenczházi alapítvány	—	—	5	—	—	—	—	—
g) az élelmezési pénztár maradványa	—	—	400	—	—	—	—	—
48. A szegények számára kiszolgáltatott gyógyszerekért (Verabfolgte Medikamente)	107	27	—	—	9.790	09	—	—
49. Bérkocsikra s rendőri fuvarozásra (Fiaker-Spesen u. Polizeiführen) 50% megtoldással	—	—	—	—	2.143	04	—	—
50. Nyilvános ünnepélyekre (Öffentliche Feierlichkeiten)	70	—	—	—	500	—	—	—
51. Az ideiglenes bevételek kiegyenlítésére (Ausgeglichene Interims-Empfänge)	—	—	3.011	—	1.512	—	—	—
52. Rendkívüli kiadásokra (Extra-Ausgaben) 60% lejtéssel	75	—	1.117	49	2.317	06	—	—
Kiadások összege	**28.771**	**24**	**252.908**	**08**	**281.274**	**35**	**11.007**	**17**

Jegyzetek a »Kiadások«-hoz. *Az 1. címhez:* Az ősi városi *királybér* (cenzus) Pesten 840 pft, Budán 1560 pft volt. Kossuth pénzügyminiszter 385. sz. a. május 24-én kérdést intézett a két fővároshoz, hogy 1 hó alatt kötelező alakban nyilatkozzanak, kívánják-e a királyi díjat továbbra is a kincstárba befizetni, vagy pedig inkább lefizetik annak 5% alapján kiszámított tőkésített összegét egyszerre. Pestváros erre júl. 6-án 9446. sz. a. ezt felelte: »E díj a középkor hűbéri rendszeréből véve eredetét, amidőn a fejedelmek bizonyos díjnak évenkénti fizetése mellett ruházták fel a városokat kiváltságokkal és mentségekkel, — e díj fizetése azonban a jelenkor szellemével, — amidőn a városoknak országos szabadságai többé nem kiváltságokra építtetnek, hanem a haza minden polgáraira egyaránt kiterjesztett közös törvényekben gyökereznek, — ellenkezik s így minden jogi alap nélkül szűkölködik: Pest város illy meggyőződéstől vezéreltetve bizton reményli, hogy e díj fizetése annak idejében törvény által meg fog szüntettetni és ezért az évenként fizetni szokott 840 frt-nyi ú. n. Királyi díj 5%-os tőkéjének befizetését nem ajánlhatja, az évidíjat azonban addig is, míg egyrészt a törvényhozás intézkedni fog, az országos pénztárba pontosan befizetendi.« Ugyanez volt Buda álláspontja is (3016. sz. kgy. hat.) A díj tényleges befizetésére azonban a számadáskönyvben sem találtunk tételt sem Pesten, sem Budán.

A 2. címhez: A fizetések budgetjét külön fejezetben a személyi részben közöljük.

A 3. címhez: A városi tisztviselőknek és azok özvegyeinek járó »nyugódíjak«: 19 személy 10—200 frt-os összeggel, együttesen 2283 frt 20 kr.

A 4. címhez: »Tiszteletdíjak«: tárnokszéki tiszteknek 359 frt 34 kr; felsőbb elemi tanoda 1. oszt. 3 tanítónak à 50 frt; ugyanott a 4. és 5. oszt. 2 tanítónak à 100 frt; ugyanott a vallástanítónak 50 frt; az apácák iskolájában a vallástanítónak 60 frt; a belvárosi, Leopold-, Teréz-, József-, Ferencvárosi 8 hittanítónak à 20 frt; a »lelkek összeírásával« foglalkozó városi írnokoknak 900 frt; a budai ker. erdőfelügyelőnek 3 frt 6 kr; indítványozott: a felső elemi tanodában a három 1. oszt. tanodákban tanítónak à 50 frt; a belvárosi 3., a Leopold-városi 2., a Terézvárosi 3. elemi tanodákban a hittanítóknak egyenkint 20 frt; a városházi kápolnában tartandó isteni tiszteletért és a raboknak vallástani oktatásukért 30 frt.

Az 5. címhez: »Alapítványok és javadalmi díjak«: Orsz. szőlőiskola ápolására alapítvány 60 frt; a vár. lövésztársaságnak koszorú-lövésre évi 54 frt; 2 pesti siketnéma kiképzésére a váczi intézetben, alapítvány 240 frt; 2 pesti vak kiképzésére a pesti intézetben, alapítvány 288 frt; elemi iskolai jelesbek jutalmazására 8 frt; iskolakönyvekre szegényeknek, a Grassalkovich-alapítványból 14 frt 38 kr, Boráros-alapítványból 24 frt, Rókus- és Rozália-névnapokon tartandó 2 magyar és 2 német hitszerű szónoklatokra 4 frt 48 kr; Budai és Pesti szerb ill. görög plébánosoknak a 38 frt 24 kr, a pesti szerb tanítónak 4 frt 48 kr, (mindhárom a Damianovics-féle alapítványból); a Testgyakorló intézetnek 100 frt részvény után 6 frt.

A 9., 30. címekhez: l. a »Városgazdaság« ismertetését.

A 33., 34., 35., 36., 37., 38., 30. címekhez: l. a »Közművek« ismertetését.

A 42. címhez: l. a »Közjótékonyság« ismertetését.

A 44. címhez: l. a »Kölcsönügy« ismertetését.

2. A kiadások súlypontja is eltolódott azóta. A mai annyifajta közkiadásnak csak kevés volt a nyoma. Hisz elsősorban *rendészeti jellegű igazgatásról* volt szó. Sem a modernebb közművek, sem a közoktatás oly sok ága, sem a szociális gondoskodásnak (közélelmezés, lakásügy, közjótékonyság, anya- és gyermekvédelem, közegészség stb.) kiterjedt területe nem volt munkában, de még kitűzve sem volt. A közönség ezt a munkakör-kifejlesztést nem is igényelte nagyobb mértékben és helyeselte a takarékos, sőt szűk gazdasági kereteket, a rendkívül fontolva-haladást, ha ez az adófizető polgárt kímélte.

A szervezet, a személyi státus és fizetés is ehhezképest a maival szemben — még az életfenntartás költségeinek különbségét is tekintetbe véve — sokkal szerényebb méretű volt és számos évig meg volt merevedve. Így hát meglehetős izgalmat keltett, amidőn 1848. közepén, az új városi törvénnyel, a belső szervezettel és az új közhivatali fölfogással párhuzamosan ezekben az irányokban is erős mozgolódás támadt; bár nem sok sikerrel, amint ezt a szervezeti és személyi külön részben látni. (A rendezés persze nem a jóakarat hiánya miatt odázódott el.) A városi középületek, az akkori lakosszámhoz viszonyítva is, sokkal csekélyebb számban létesültek, mint ma, a mai helyzethez mérve. A társadalom közhasznú működését annyiféle és akkora segélyekkel támogatni — mint később és ma történik — a városnak nem volt sem módjában, sem szándékában. De magának a társadalmi egyesületeknek és társulatoknak sem jutott volna eszébe, hogy hatósági közpénzekre alapítsák a maguk tevékenységének súlypontját.

A kiadások szűk keretei ellenére is nehéz volt a pénzügyi egyensúlyt fenntartani. Az *1847—48-as költségvetésben* 50.388 forint 21 krajcár hiány mutatkozott, ez azonban a később közölt zárószámadás szerint a tényleges kezelésben 1359 forint 7 krajcár felesleggé változott. Lássuk már most a költségvetést. (A zárószámadást a II. fejezetben közlöm, amely az év történetével foglalkozik.)

Az 1847/48. évbeli házipénztári budget sommázata.

Bevételek.

1. Állandók	402.917 frt	33	kr.
2. Ingadozók	47.031 «	13	«
3. Bizonytalanok	3.621 «	28	«
4. Maradványok (bizonyosak)	62.664 «	37	«
Összesen	**516.234** frt	**51**	kr

Kiadások:

1. Állandóak	252.908 frt	08	kr
2. Ingadozók	281.274 «	35	«
3. Bizonytalanok	3.669 «	05	«
4. Maradékok	28.771 «	24	«
Összesen	**566.623** frt	12	kr.
Mutatkozik tehát fogyatkozás	**50.388** frt	**21**	kr.

A »fogyatkozás« a Hadiadói Pénztár büdzséjében a kiadások 8. címe alatt van felvéve.

b) *Budavárosra* nézve ilyen budget-nyomtatvánnyal nem rendelkezünk; ezért pénzügyi viszonyaira nézve utalok a később következő házipénztári számadókönyv-adatokra.

12. Városgazdaság.

A) *Pest.*

A város magántulajdonosi gazdálkodásának hozadéki forrásai: földek, szőlők, rétek, erdők, kőbányák; üres belső telkek; épületek.

A *javadalmak*, jogok értékesítése, a *hatósági díjak* az ú. n. közjogi bevételeket képezték s ezek kezelése sem tartozik a tulajdonképeni, mai értelemben vett városgazdasághoz, hanem a pénzügyi gestiohoz. (A főbb javadalmak felsorolását az 1847/48-as költségvetés bevételeihez írt jegyzetekben soroltam fel.)

A *mezőgazdaság* legfőbb módja a haszonbérbe, illetve bérbeadás. Ami a város saját kezelésében volt, — elég kevés — annak terményeit részben természetben fordították a város szükségleteire (pl. lótakarmány), részben eladták.

A mezőgazdasági és kőbányászati, téglagyári célokra bérbeadott, ú. n. külső telkek bérhozadéka 16.000 pengőforint körül járt. Az 1847/48-as büdzsét melléklete szerint 1000 forintnál nagyobb évi bért hoztak a következő tömbök: a Vaspálya-, Kerepesi-, Kőbányai-utak és szőlők közti szántók 4196 forint 26 krajcár; a Kőbányai-út mindkét oldalán fekvő szántók 2272 forint 56 krajcár; a Kerepesi-úttól délfelé eső szántók 2194 forint 8 krajcár; a nagy-zuglói rétek és szántók 1259 forint 52 krajcár; a Soroksári-út melletti déli szántók 1621 forint 29 krajcár; alsó bikarét 1027 forint 52 krajcár. Holdankint 3—8 forintot értek el árverés útján. Crettier Károly, a városi képviselő és közvetítési vállalkozó a homok-, és kavicsbányáért 1435 forint bért fizetett.

A *belsőbb* telkek bérbeadása alig hozott többet 2000 forintnál. A régi »lóverseny-hely«, 230 hold évi bére 400 forint; az új »Szederkert« (később epreskert, a mégkésőbbi művész-villák helye a mai Munkácsy-utcában) használatáért Battisti József selyem-hernyó tenyésztő 20 forintot, a gőzhajózási-társaság dunai kikötő- és rakodóhelyéért 1000 forintot; az alsó dunaparti »bárány-legelő« 255 forintot, a Kereskedők csarnoka melletti »Limonadenhütte« 10 forintot hozott.

Azokat a telkeket, amelyeket közcélokra nem tartottak szükségeseknek, különösen amikor a sürgős készpénznek hiányában voltak, árverésen eladták, a legtöbbször hosszabb részletfizetésre, de tőke- és kamatbiztosítás

mellett. A tőke lefizetésének határideje olykor nem is volt meghatározva a fősúlyt arra helyezték, hogy a különösen megbízható vevő a kamatokat, — ekkor 6% — rendesen fizesse. Az eladott telkek vételárából a város vagy a Szépítő-alapot dotálta, vagy tőketartozásait törlesztette. A többször idézett büdzsét névszerint felsorolja az akkori vevőket, a telkek fekvését, a vételárat, a törlesztési és kamatfizetési módokat. A vevők közt sok a választott polgár, illetve városi képviselő. A helyek leginkább: a mai VII. kerületi és rákosvárosi, vaspályakörnyéki és török-strázsai (Törökőri)-dűlő, a Nagyszugló, a Városliget és akkori Csömöri-út közti területek és »a Kőbánya«.

Közcélra ingyen vagy kedvezményesen, végleg, vagy határozott célú hosszú használatra engedett át Pest ingatlanokat. A szabadságharc évében már nagyobb tartózkodást látunk, pl. hosszas huza-vonát tapasztalunk a kincstár kérésével szemben, hogy a város adjon telket a Hengermalom telkén létesített fegyvergyár raktári céljára (1. az 1848. évi dec. 2-i tanácsülés 16.761. sz. határozatát.) Klauzál miniszternek pedig a város egyenesen megtagadta helymegjelölés nélkül nyilvánított kérelmét, hogy országos lelencház céljára adjon telket, mert »országos intézetekért, melyeket a közteherviselés alapján kivetett közadókból kell felállítani és fenntartani, a várostól különösebb áldozatokat vagy ajánlatokat sem a haza, sem a miniszter sem igényelhet«; (júl. 6.-i 9055. sz. kgy. hat.)

A város tulajdonában volt *épületeket* már felsoroltam a »Terület« című részben. Az épületek közül bérbe voltak adva: a Vigadó egy része, amíg Henczi össze nem lőtte; a soroksári-, üllői-, váci-, határkocsmák, (230—510 forint); a belvárosi nemzeti iskolaépület (Ungarische Trivial Schule), 751 forint; a Józsefvárosi serház 170 forint; a »Zerge«-kaszárnya, ill. ispotály, a mai Horánszky-, és Sándor-utca közt, 266 forint 5 krajcár stb.

Viszont a város saját céljaira keveset építkezvén, — a városháza és kaszárnya-épületeken kívül csak őrházakat, halottaskamrákat stb. — sűrűbben *bérelt* helyiségeket iskolai, hivatali, plébánosi és szegénygondozási célokra. Pl. külvárosi törvényházakra 240—320 forintért; elemi iskolai bérletek voltak a Piarista-, Molnár-utcákban, a Ferenc-téren, a Rombach-utcában, a Hajós-téren (a híres Schiffmann-platzon), stb. 210—860 forintig.

A városgazdaság egyéb ágairól, mint anyagbeszerzés, tatarozás stb. a közölt zárószámadások adnak végösszegeket. Mégis néhány jellemző részlet 1848-ból: irodaszer-kiadások: papír 2147 forint 13 krajcár, nyomda 3119 forint 35 krajcár, kőnyomda 57 forint 36 krajcár, könyvkötés 904 forint, hirdetmények 328 forint 39 krajcár, tinta 169 forint 29 krajcár, selyemzsinór — (nem török célokra!) — 42 forint 41 krajcár, hirlapok, könyvek, naptárak 270 forint 28 krajcár, tisztviselőknek váltság írószerekért 604 forint 30 krajcár stb.

Egyéb érdekes anyagkiadások: fűtés, csak tüzelőfa, 2547 forint 53 krajcár, lőpor — persze csak csőszöknek — 26 forint 5 krajcár, mérnöki és

sebészi szerek 66 forint 27 krajcár, oktatási tárgyak és gépek 250 forint, stb. A rabok és foglyok tartására: étkek 612 forint 20 krajcár, kenyerük 3616 forint 33 krajcár; kórházi ápolásuk 3690 forint 1 krajcár, gyógyszerük 182 forint 8 krajcár, mosásuk 48 forint, ruházatuk 362 forint 40 krajcár.

B) *Buda.*

A város magántulajdoni gazdálkodásának vagyontárgyai itt is földek, szőlők, rétek, nagy tömegben erdők, üres telkek, épületek voltak. Amiket a saját kezelésről a bérbe- és haszonbérbeadásról Pestnél mondottunk, az Budára is áll, bár róla nem rendelkezünk olyan részletes csoportosítással, úgyhogy csak a számadási »nagy zsák«-ból az ügy jelentőségével arányban nem álló szorgos kiböngészés által lehetne némiképen számszerűbb képet kapni.

A városi tulajdonban volt épületeket már felsoroltuk a »Terület« című részben.

Bérbe voltak adva: a Rudas-fürdő, König Mihálynak évi 3626 forintért, a Színház, úrijog elismerése címén egy aranyért 4 forint 30 krajcár Schmidt Sándornak; továbbá erdei, kőbányai, téglavető, szántó területek. Az erdészet a saját terméssel együtt kb. 3500 forintot hozott.

A kiadások közt jellemző: irodaiak 2856 forint 40 krajcár, irodai pausálék 349 forint 15 krajcár, bérkocsikiadások 990 forint 6 krajcár, egyéb úti költségek 139 forint 25 krajcár; rabtartás: élelem 786 forint 24·4 krajcár, kenyér 684 forint 36·8 krajcár, ruházat 239 forint 37·6 krajcár.

II. FEJEZET.

A szabadságharc eseményei és Pest-Buda közigazgatásának története.

I. korszak: 1848. ápr.—dec. végéig.

1. Köztörténeti krónika.

A következő felsorolás korántsem meríti ki a tárgyalt nagy idő köztörténeti eseményeinek legfontosabb dátumait. Jobbára csupán azokat jegyzi fel, — a további részletek keretéül, — amelyek *a főváros és közigazgatása történetének alakulására* is különösebb befolyással voltak. Tehát nem foglalkozik pl. a nemzetiségi harcok s a honvédelem oly egyes fejleményeivel, ütközeteivel stb., amelyek hazánknak Budapesttől távolabbeső vidékein, (Dél-, Felsőmagyarország, Erdély stb.) mentek végbe, s amelyeket Horváth Mihály, Szeremlei Samu, Szilágyi Sándor, Márki Sándor, a Hóman-Szekfű-féle új magyar történet, a hadtörténeti írók, stb. részletesen tárgyalnak.

1848.

Április.

11. V. Ferdinánd szentesíti az 1848. évi I—XXVIII. törvénycikkeket.

15. Az első független, felelős magyar minisztérium kormányralépése következtében a m. kir. helytartótanács, a kir. kancellária és a kir. kamara beszünteti működését.

16. Batthyány gr. id. hadügyminiszter szabályozza az országos nemzetőrség szervezetét.

19. A pesti közgyűlés kihirdeti az új törvényeket; elrendeli az új városi törvény végrehajtásának előkészítését.

Május.

2. Szemere belügyminiszter elrendeli a zsidók összeírását telepedési engedélyük szempontjából.

13. Szerb nemzeti közgyűlés Karlócán Rajačič érsek vezérlete alatt.

19. A belügyminiszter leirata a haza veszedelme s a polgárok áldozatkészségének igénybevétele iránt.

23. Kossuth pénzügyminiszter felszólítása a nemzethez az 5%-os kincstári utalványok kibocsátása iránt: (2 millió pengőforint erejéig), tudatja, hogy a 12 és ½ millió forint erejéig az 1 és 2 forintos magyar pénzjegyeket már munkába vétette. Pestváros ünnepélyes közgyűlése az áldozatkészség szervezése iránt. (A maga részéről adóelőlegül 200.000 pengőforintot szavaz meg; Buda 50.000 pengő kölcsönt.)

26. A budai régi közgyűlés és tanács utolsó ülése.

27. s köv. Budai tisztújítás és városi képviselőválasztás.

Június.

1. A sorkatonaság ünnepélyes eskütétele a Vérmezőn, a magyar alkotmányra. Az Erdéllyel való unió ünneplése.

5. A március 23.-án horvát bánná kinevezett Jellachich József báró nyiltan felmondja az engedelmességet a magyar kormánynak, mire

10. V. Ferdinánd megfosztja összes méltóságaitól.

9. Klauzál Gábor rendelete a célszabályzatok módosításáról.

10. A pesti régi tanács utolsó ülése.

11. Olasz katonák és nemzetőrök véres összetűzése a Károly-laktanyában.

12 Az összminisztérium az országos veszedelem, lázítás, közrendzavarás és egyéb súlyos bűncselekmények miatt elrendeli a statáriumot. A karlócai és pétervárádi magyar és szerb csapatok összetűzése.

13. s köv. Pestvárosi tisztújítás és városi képviselőválasztás.

26. Az Innsbruckba távozott beteg király jogainak Magyarországon gyakorlására nézve rendkívüli ideiglenes megbízást ad István főherceg-nádornak.

Július.

1. A pesti új közgyűlés 247 tagjának eskütétele. Szervezőválasztmány kiküldetése.

5. István főherceg nádor, mint teljhatalmú kir. biztos megnyitja az első népképviseleti országgyűlést a pesti Redoute-ban. A trónbeszéd szerint az ország védelme és pénzügyei lesznek a gyűlés első tanácskozásainak főtárgyai. Kárhoztatja a felekezeti és nemzetiségi izgatásokat és kijelenti, hogy az ország nyugalmát teljes erővel oltalmazza s a szentesített törvényeket mindenkor kész sértetlenül fenntartani.

11. Kossuth nagy beszéde: »A haza nagy veszélyben van«. 200.000 újonc és 42 millió forint adó és hitel megszavazását kéri. »Megadjuk«,

17. Kossuth beszünteti Magyarországon az osztrák kislutrit.

18. Az épülő Lánchídon egy emelő láncfűzér leszakad és a hajóhídat szétbontja.

22. A Nádor kir. helytartó a bujtogatók és fegyveres pártütők ellen rögtönítélő haditörvényszékeket rendel el a két fővárosban.

26. A belügyminiszter szigorú rendelete a kártya- és többi szerencsejáték ellen.

Augusztus.

5. A kétforintos magyar pénzjegyek (első nemzeti bankjegyek) forgalomba tétele.

10. Kossuth eltiltja az osztrák 1—2 forintos új bankjegyeket és korlátozza az ezüst kivitelét.

14. A Bécsbe visszatért V. Ferdinánd megszünteti a nádor-főherczeg rendkívüli teljhatalmú megbízását.

23. Az országgyűlés megszavazza az újoncállítási javaslatot. (A rendes katonaság létszámát felemelik 200.000-re; ebből 40.000 gyalogság és 4300 huszár azonnal kiállítandó. Szolgálati idő 4 év; sorozás alá esnek a 19—22 évesek; az eddigi sorezredek »német lábon« maradnak; az újoncok magyar vezényletet, nemzeti színű jelvényeket és »honvéd« nevet kapnak.)

24. A ház felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy amennyiben a közjövedelmek a költségvetést nem fedeznék, az 1848. év II. félévi és az 1849. évi közszükségletek fedezésére 61 millió forint erejéig hitelt vegyen igénybe, illetőleg erre kamatnélküli pénzjegyeket bocsásson ki.

Szeptember.

4. V. Ferdinánd legfelsőbb megelégedéssel visszahelyezi Jellachichot méltóságaiba. A Ház 100 tagú küldöttséget határoz a királyhoz, hogy szentesítse a július 11-iki had- és pénzügyi határozatokat; jöjjön személyesen Budára; parancsolja haza a külföldön lévő és ellenség előtt nem álló magyar katonaságot, hogy az harcolhasson a pártütők ellen; vegye ki Horvátországot a katonai hatalom alól, stb.

5. A beteg Széchenyi visszavonulása Döblingbe.

6. Az 5 forintos bankjegyek forgalombahozatala.

9. V. Ferdinánd fogadja az országgyűlés küldöttségét Schönbrunnban; kitérő válasz.

10. Az első minisztérium lemondása.

11. Jellachich a Dráván át betör hazánkba. A Ház a sorkatonaságnak engedélyt ad a honvédseregbe átlépésre.

12. Batthyány az új dezignált miniszterelnök.

13. Batthyány a dunántúli megyéket azonnali tömeges felkelésre szólítja fel. Pestről a sereg táborba száll.

16. Br. Perényi és Deák sikertelen küldöttsége az osztrák Reichsratnál. Oláh nemzeti gyűlés Balázsfalván.

18. Hurbán és Hodzsa vezérletével a tótok fellázadnak.

21. István főherceg Jellachich-csal való tárgyalása meghiusul; a főherceg elhagyja hazánkat. A honvédelmi bizottmány megalakulása szerény hatáskörrel.

22. A Wiener Zeitung közli V. Ferdinánd rosszaló nyilatkozatát Magyarországgal szemben. (A horvát-szerb viszályok ügyében félrevezették. A sorkatonaságnak megtiltja zászlóik elhagyását és a honvédséghez való áttérését; ezen határozat, valamint a papírpénz kibocsátásának szerzőit megbüntetéssel fenyegeti.)

24. Kossuth megkezdi alföldi körútját a tömeges felkelés érdekében.

25. V. Ferdinánd kinevezi gr. Lamberg Ferenc altábornagyot magyar országos főhadparancsnoknak s rendkívüli kir. biztosnak, Majláth György országbírót pedig id. kir. helytartónak. (Ez utóbbi nem fogadja el.)

26. Jellachich megszállja Székesfehérvárt.

27. A képviselőház Kossuth indítványára érvénytelennek jelenti ki Lambergnek ellenjegyzés nélküli, törvénybe ütköző kinevezését; a rendelet végrehajtását eltiltja.

28. A Ház a Honvédelmi Bizottmány három tagját (Kossuth, Nyáry, Zsembery) időleges teljhatalommal ruházza fel. D.-u. 1—2 óra közt a felizgatott tömeg gr. Lamberget a hajóhídon meggyilkolja. A Ház rosszalását fejezi ki a népbosszú tettén s a várost felhívja a bűnösök kinyomozására.

29. Móga altábornagy magyar hadai Pákozd és Sukoránál visszaverik Jellachich támadását; ez a 3 napos fegyverszünetet a Győr és Bécs felé hátrálásra (»Flankenbewegung«) használja fel.

30. Görgey Arthur őrnagy a Csepelszigeten kivégezteti, mint hazaárulót, gr. Zichy Eugén Ödön volt adminisztrátort.

Október.

1. Batthyány lemond a kormányról és képviselői állásáról.

2. V. Ferdinánd schönbrunni rendelete a magyar törvénytelenségekről, Lamberg meggyilkoltatásáról. A magyar országgyűlés nem szentesített határozatait megsemmisíti; az országgyűlést eloszlatja; az országot és Erdélyt hadi törvények alá rendeli, minélfogva a megyei, városi, stb. gyűlések tartása ideiglenesen tilos. Magyarországi főhadparancsnokká és teljhatalmú kir. biztossá Jellachichot és miniszterelnökké Récsey Ádám testőrtisztet nevezi ki, ennek saját ellenjegyzése mellett.

5. Jellachich magáramaradt tartalékhadát (Roth és Phillippovich) Ozoránál Perczel és Görgey bekerítik és föltétlen megadásra kényszerítik. Jellachich elfogott leveleiből kiderül összejátszása a bécsi kamarillával.

Visszavonulása következtében a Dunántúl és vele a főváros megszabadul a közvetlen veszedelemtől.

6. Forradalmi zavargások Bécsben. (5 ezred megtagadja a Magyarország ellen vonulást. A felbőszült tömeg gr. Baillet de Latour hadügyminisztert az Am Hof-on utcai lámpásra akasztja. V. Ferdinánd éjjel Olmützbe menekül. Récsey leköszön.

7. Jellachich átlépi az osztrák határt. A Ház az október 3.-i királyi leíratot törvénytelen alakja és tartalma miatt érvénytelennek nyilvánítja, a Jellachichnak engedelmeskedőket hazaárulokká bélyegzi, Récsey ellen bűnvádi közkeresetet indít. A megyei, városi, stb. gyűlések s a közigazgatás az eddigi módon folytatandók.

8. Az országgyűlés az ország teljhatalmú kormányát — Kossuth elnöksége alatt — a Honvédelmi Bizottmányra bízza. Móga hadai a pándorfi táborban.

10. A Ház meghagyja a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy a külföldön lévő magyar katonaságot és általában a külföldi magyarokat hívja haza; Mógát utasítsa, hogy Jellachichot Ausztriában is üldözze; Görgey ezredest is ebbe a táborba küldi.

15. A Ház a hadsereg »nemzeti lábra« állítását rendeli el (nemzeti színek, zászlók). A tiszteknek ki kell jelenteniök feltétlen engedelmességüket a Honvédelmi Bizottmány iránt.

16. Windischgraetzet kinevezik az összes Ausztriában és Magyarországon lévő haderők fővezérévé. Kossuth utasítása a népfelkelés és guerillaszerepe ügyében.

25. Kossuth a pándorfi táborból Iványka ezredest átirattal Windischgraetzhez küldi, hogy hagyjon föl ellenségeskedésével és Bécs ostromával. Windischgraetz válasza: »Mit Rebellen unterhandle ich nicht!«

30. A sikertelen schwechati ütközet; Windischgraetz és Jellachich egyesül.

31. Bécs kapitulál Windischgraetznek. A harcokban résztvett Bem Pestre menekül.

November.

6. V. Ferdinánd olmützi manifesztuma Kossuthot és az általa támasztott lázadás cinkosait fölség- és hazaárulóknak nyilvánítja. (»Csatlakozzék mindenki Windischgraetzhez!«)

10. Lengyel merénylet Pesten Bem ellen.

21. Új minisztérium Ausztriában (Schwarzenberg hg., Stadion, Bach, Bruck) az »össz-monarchia« jegyében.

27. A Honvédelmi Bizottmány rendelete a független magyar hadsereg, mint« honvédsereg« teljes egyesítése érdekében.

December.

1. A Honvédelmi Bizottmány Bem tábornokot az erdélyi hadsereg fővezérévé nevezi ki.

2. V. Ferdinánd Olmützben lemond fejedelmi hatalmáról, melyet — minthogy a törvényes trónörökös, Ferencz Károly, előjogával élni nem kíván, — ennek fia, a 18 éves Ferencz József főherceg veszi át »ifjabb erő kívántatván az új státusformák előmozdítására és sikeres teljesítéshez vezetésére«. Ferencz József megerősíti a nov. 6.-i császári intézkedést s Windischgraetznek felhatalmazást ad, a magyarországi »lázadás« megzabolázására, felszólítja az »elcsábított« sorkatonákat és Magyarország törvényes érzelmű lakóit, hogy a fölkelést hagyják oda. A magyar déli vármegyékből a külön szerb vajdaságot alakítja ; az erdélyi szászoknak széleskörű autonómiát engedélyez.

7. Az országgyűlés a trónváltozást nem ismeri el, mert az országgyűlés híre, tudta és beleegyezése nélkül egyoldalúlag senki sem rendelkezhetik s az egyszerűen családi intézkedés; amíg a király az alkotmányra meg nem esküszik és megkoronázva nincsen, rendeleteinek hazaárulás terhe alatt nem szabad engedelmeskedni.

16. Windischgraetz a magyar határt Bruck-Rohraunál átlépi s pozsonyon és Győrön át a Vérteshegy felé vonul Jellachich, Wrbna és hg. Serbelloni hadtesteivel. A magyar had fokozatosan visszavonul Buda felé.

20. Gyászünnepély a képviselőházban a bécsi forradalom kivégzettjeiért.

22. A Honvédelmi Bizottmány kiáltványa »Magyarország népeihez« a tömeges népfölkelés és guerilla-harc érdekében ; gondoskodás a rokkantakról és elesettekről.

27. A bécsi minisztertanács emlékirata Magyarországnak és Erdélynek az összmonarchiába való beolvasztása s katonai-kerületekre felosztása iránt. (Windischgraetz ezt XII. 30.-i nyilatkozatában a teljes pacifikáció idejére tartja halasztandónak.)

30. Perczel csapata Mórnál Jellachich túlereje ellen csatát veszít. A Honvédelmi Bizottmány Görgeytől Buda előtt határozó csatát kíván.

31. Az országgyűlés és a kormány az utólsó éjszakai ülésen Debrecenbe vonulását határozza. Az ellentáborba egyezkedés végett küldöttséget meneszt (Batthyány, Majláth György, Lonovics, Deák, stb.)

1849.

Január.

1. A kormány és képviselőház elvonulása Debrecenbe.

3. Windischgraetz Bicskén az országgyűlés küldötteit — Batthyányt kivéve — mint magánembereket fogadja, Magyarországtól »unbedingte Unterwerfung«-ot követel.

2. A két főváros részvétele a nemzeti honvédelemben.

a) *A nemzeti őrsereg.*

Az 1848. április 11-én szentesített márciusi törvények nem érintették az osztrák-magyar monarchia addigi közös véderejét, a cs. kir. hadsereget, mégis sorukban volt az 1848. évi XXII. t.-c. »A nemzeti őrseregről«. Ez, bár pusztán polgári őrseregnek, belső miliciának indult, a történelmi fejlemények szerint alapjává lett a haza védelmét és szabadságharcát szolgáló igazi magyar nemzeti hadseregnek. Ez a törvény bevezetőleg hangsúlyozza: »A személyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztosítása az ország polgárainak őrködésére bizatik; e tekintetből, míg a legközelebbi országgyűlés kimerítőleg rendelkeznék, a nemzeti őrsereg alakítására nézve következők határoztatnak.«

Minthogy ez a törvény két fővárosunkra szintén nagy jelentőségűvé lett, amennyiben benne a honpolgárokra az addigi újoncállítási kötelezettségen felül való áldozatot is követelt, szükséges a fölelevenítése, azoknak a rendelkezéseknek kihagyásával, amelyek a városokon kívüli községekre vonatkoznak. A törvény határozmányai a következők:

»1. §. Mindazon honlakosok, kik városokban 200 pengő forint értékű házat, vagy földet..... kizáró tulajdonul bírnak, vagy ha illy birtokot nem bírnak is, de 100 pengő forint évenkinti tiszta jövedelmök van, húsz éves koruktól 50 éves korukig — ha gazdai hatalom alatt nincsenek — a nemzetőrseregbe beírandók és fegyveres szolgálatot tenni tartoznak.

2. §. A nemzetőrséget kir. városokban a helybeli hatóság,..... szerkesztendi össze.

3. §. A nemzetőrségi fegyveres szolgálatra kötelezetteken kívül, az illető....., városi..... hatóságok a nemzetőrségbe még más olly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fenntartásában érdekelteknek, s e kitüntetésre méltóknak ítélnek.

4. §. A nemzetőrségből kirekesztetnek olly egyének, kik rablás, lopás, csalás, hitszegés, gyujtogatás, vagy gyilkosság miatt büntetve voltak.

5. §. Olly egyének, kik a 4-dik §-ban említett vétségeket, mint nemzeti őrök követik el: az őrségből az ellenök indítandó bűnper befejezéséig ideiglenesen az illető törvényhatóság.... által azonnal kitöröltetnek és tőlük a fegyver elvétetik.

6. §. Azoknak összeírására, kik az 1-ső §. rendelete szerint, mint nemzetőrök fegyvert fogni tartoznak, a kormány rendeletének vétele után azonnal küldöttségeket fognak nevezni: ... Szabad kir. városokban... a tanács.

8. §. Az 1-ső szakaszban említett egyéneknek szabadságára hagyatik, lovas vagy gyalog szolgálatot vállalni; a gyalog seregben mindazáltal szolgálatot tenni kötelesek, mindazok, kik a lovas sereghez nem soroztattak.

9. §. Tisztjeit kapitányig az őrsereg maga választja: s mihelyst e választások által az őrség alakítása megtörtént ....sz. kir. városokban.... a főtisztviselő a honvédelmi miniszternek, úgy az őrség számára, mint szerkezetére, s megválasztott tisztjeire nézve jelentést teszen, mire a kapitányságon felüli nemzetőr-tiszteket Magyarországon a miniszter ajánlatára a nádor kir. helytartó... nevezendi ki.

10. §. A magyarországi nemzetőrség fővezérét hasonlóan a nádor kir. helytartó nevezendi.....

11. §. Az őrseregnek a fegyverforgatásbani gyakorlására és ezen gyakorlásoknak betanitására alkalmas katonai egyénekről az illető törvényhatóságok felszólítása következtében a kormány gondoskodik.

12. §. Azoknak, kik a szolgálathoz szükséges fegyvereket megszerezni nem képesek, fegyver a közállomány táraiból fog kiszolgáltatni.

13. §. A nemzetőrség minden tagjai a magyar rendes katonaság hasonló fokozatú tagjaival egyenlő rangúaknak tekintendők, díjt azonban, míg csak helybeli szolgálatot tesznek, nem húznak, külső szolgálatuk idejére díjuk a rendes katonaságéhoz hasonló lészen, melly díj tulajdon községük határán kívül ugyan, de illető törvényhatóságuk kebelébeni szolgálatuk idejére, a törvényhatósági házi pénztárból, illető törvényhatóságuk határán kívül szolgálatuk idejére pedig az országos pénztárból fog fizettetni.

14. §. Azon fegyverek, mellyek a közállomány táraiból az őrsereg részére adatnak ki, a törvényhatóságok közvetlen számadása és felügyelete alatt állanak....

16. §. Ha valamelly nemzeti őr fegyverét, mellyet a közállomány tárából nyert, midőn kívántatik, beadni nem tudná, vagy elhagyta volna valamelly részben romlani, a kárt megtéríteni tartozik.

17. §. A nemzeti őrség szolgálata rendes és rendkívüli esetek szerint különbözik, a helybeli közcsend és béke rendszerinti vagy rendkívüli állapotához képest.

18. §. Midőn a közcsend és béke rendkívüli zavarodásának sem jelenségei nem mutatkoznak: sem attól tartani ok nincs, hogy a közcsend és béke valamelly erőszakos kitörések által felháborítathatik, a nemzeti őrsereg szolgálata egyedül a szükséges rendőrségi intézkedések fenntartására szorítkozik. E tekintetből:

19. §. A helybeli őrtiszt intézkedendik azon sor és szám iránt, melyben a nemzeti őrök egymást felváltva, szolgálatot tenni fognak.

20. §. Kisebb rendetlenségek, úgymint: utczai vagy korcsmai verekedések meggátolása, a kihágások befogása, a befogott gonosztevőknek vagy kihágóknak a törvényes felsőbbség kezeibe általadása, úgyszintén mindenütt ott, hol a törvényes felsőbbségnek eljárásához karhatalom szükséges, a karhatalom kiszolgáltatása a nemzeti őrségnek álland kötelességében.

21. §. Rendkívüli esetekben, midőn a megzavart közcsend és béke helyreállítására rendkívüli eszközök kívántatnak, minden besorozott nemzeti őr, akár következik reá sor szerint a szolgálat, akár nem, fegyvert fogni köteles.

22. §. A nemzeti őrség, a 21-ik §. esetét kivéve, szolgálatot tenni, csak tulajdon községének határain belül tartozik: — ellenben ha a 21-ik §. esetében a közcsend és béke valamelly községben, a helybeli nemzeti őrség segítségével vissza nem állíttathatnék, illy esetben más községbeli nemzeti őrség is felszólítható, s felszólítása következtében tulajdon községének határain kívül is tartozik szolgálatot tenni.

23. §. A nemzeti őr fegyvert csak akkor foghat, ha szolgálatra felszólíttatik; és a nemzeti őrségnek, fegyveresen, mint testületnek, tanácskozni és végzéseket hozni nem szabad.

24. §. A nemzeti őrség szolgálatra csak a polgári hatóság által szólíttathatik fel, és őrálláson kívül minden egyéb esetekben, az őrcsapattal polgári elöljáró közbejövetele kívántatik.

25. §. Nemzeti őrség erőszakot csak akkor használhat, miután a polgári elöljáró azt, s illetőleg azokat, kik ellen az erőszak használandó, a törvény nevében engedelmességre felszólította.

26. §. A nemzeti őr felszólítva szolgálatát teljesíteni feltétlenül tartozik, panaszt, ha sem sor szerint szólíttatott volna fel, parancsnokságánál tehet.

27. §. A szolgálat elleni vétségek eseteire, a büntetés és eljárás rendelet által fog meghatároztatni.

28. §. A törvényben megállapított elvek korlátai között, rendelet által fog intézkedés tétetni részletesen az őrsereg egyenruhája és mindazokról, mik az őrsereg alakításához, fenntartásához, lőszerreli ellátásához és az őrseregbeli szolgálat rendszeresítéséhez megkívántatnak.

29. §. E törvény végrehajtását, ha a helybeli körülmények, rendkívüli okoknál fogva megkívánják, a ministérium az illető törvényhatóság tudósításának nyomán felfüggesztheti.

30. §. Ha a helybeli körülmények mint a nemzeti őrség feloszlatása szükséges, ez iránt Ő Felsége rendelet által intézkedni fog, de feloszlatás esetében, a feloszlatás után legfeljebb egy év alatt a feloszlatott nemzeti őrségi osztály újólag alakítandó.

31. §. A nemzeti őrsereg tagjai testi büntetéssel nem fenyíttethetnek.

.....

33. §. A király és haza elvárják, hogy a hon fiai, kiknek becsületére e törvény által a közállomány fenntartása bízva van, kötelességüknek híven és buzgósággal fognak megfelelni.

34. §. A nemzeti őrség zászlójára következő hitet tesz: Én NN. esküszöm az élő Istenre stb. a királynak és alkotmánynak hűséget, elöljáróimnak engedelmességet, — esküszöm, hogy polgártársaimnak személyét és vagyonát minden törvénytelen megtámadás ellen, elöljáróim felhívására oltalmazom, a közcsendet, békét és nyugalmat sem nem háborítom, sem háborítani nem engedem, általában minden szolgálati kötelességemet, midőn tőlem megkívántatik, pontosan teljesítem, és leszek polgári elöljáróim vezérlete alatt hű őrje az alkotmánynak, a törvénynek és a hazának, Isten engem stb.

35. §. A nemzetőrségi egész institutio a ministerium hatósága alá helyeztetik.«

Ám még mielőtt a törvény szentesítést nyert, célzata Pest és Buda polgárai közt már a márciusi föllendülés napjaiban élénk visszhangra talált. Először, a »közcsendi bizottmány« végrehajtó közegéül 1500, majd 3000 főből álló polgári őrsereg alakult. Számos lelkes polgár ajánlkozott, hogy a rend és közbátorság fenntartására személyes szolgálatot tegyen. A szervezést és csoportosítást azonnal munkába vették mindkét fővárosban a közigazgatás vezetői és az elnökletük alatt megalakult választmányok. Főparancsnokok: Rottenbiller Lipót (Pest) és Valheim János (Buda) lettek. Kapitányokul többnyire azokat választották, akik a régi hagyományos egyenruhás polgárőrségnek gyalog-, vagy lovas csapataiban már azelőtt is vezetőszerepet játszottak. Így Pesten: Borsody Endre (magyar lovasság), Burgmann Károly (dragonyosok), Nádosy István (magyar gyalogosok), Grósz Ferenc (lövészek), Budán pedig, kerületek szerint, gyalogosok: Stern Móric (Vár), Rodiczky Ferenc (Víziváros), Pejakovics Kozma (Tabán), Szilberer Tamás (Újlak), Cullmann Károly (Országút), Rüblein Menyhért (Krisztinaváros); a lovasságnál: Stelczer Gotfrid (Vár), ifj. Thoma József (Víziváros), Czehetner Mihály (Országút), Hajós Sándor (Tabán).

Külön osztályonkint szervezkedtek az egyenlőségi ezred (Fekete Antal) s az ellenzéki köriek (Pulszky és Egressy).

Március 27-én a már megalakult Őrhadi Tanács (1. elnök: Ottinger Ferenc őrnagyvezér, tagjai: báró Majthényi István őrnagy, Kiss Károly százados, Földváry Lajos nemzetőri százados, Kállay százados-hadügyvéd;

előadó: Korponay János főhadnagy, miniszterelnökségi titoknok)[1]) a törvényszerű toborzás, illetve besorozás iránt szigorú felhívásokat bocsátott ki.

Közben azonban már fölütötték fejüket azok a nehézségek, amelyek a hadsereg tisztázatlan kérdéseiből eredtek. V. Ferdinánd március 31-én a Nádor főherceghez intézett leiratában a fölterjesztett törvénycikkekre vonatkozó észrevételei közt a magyar hadügyminisztériumra nézve a következőleg nyilatkozott:

»Valamint a honvédelmi szerkezet s a környülállások szükségéhez képesti hadi ajánlatok körüli rendelkezést a törvényhozás köréhez, a rendes katonaságnak az országbani elhelyezését s béke idejében alkalmazását pedig a Királyi Helytartónak, a felelős magyar ministerium útján gyakorlandó kormányzatához tartozónak elismérem; úgy viszont a hű Karok és Rendeknek királyi házam s a pragmatica sanctioval szentesített birodalmi kapocs iránti hű ragaszkodásuktól bizton várom: miként önként átlátandják, hogy a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazása, nemkülönben a katonai hivatalokrai kinevezések, a szükséges birodalmi összhangzás végett egyenesen csak legfelsőbb királyi elhatározásomtól függhetnek, az ez esetekbeni ellenjegyzés tehát a folyvást személyem körül leendő miniszterre leszen bízandó.«

A márciusi törvények hosszabb huza-vona után április 11-én mégis szentesítést nyertek, köztük a nemzetőrségről szóló is. Április 16-án gróf Batthyány Lajos, mint a még Olaszországban lévő Mészáros Lázár hadügyminiszter helyettese, kiadja az országos nemzetőrség szervezeti szabályait.

Március végétől nyilvánvalókká válnak a horvátok és szerbek elszakadási mozgalmai. Jellacsics, illetve Rajacsics és Stratimirovics vezérlete alatt.

Május 7-én István nádorhoz, Mészároshoz, a magyarországi parancsnokló tábornokokhoz és Baillet de Latour osztrák hadügyminiszterhez intézett uralkodói kéziratok erélyesen igyekeznek rendezni a magyar hadügyminisztérium jogviszonyát a többi katonai főhatósághoz: »A magyar katonaság jövőre minden kiadott parancsokat és rendeleteket az illető magyar minisztérium útján veend és minden hivatalos jelentések oda intézendők... Az összes hadseregre, vagy a magyar seregnek külföldön való alkalmazására vonatkozó rendeletek ügyében az osztrák hadügyminiszter tartozik előzetesen értekezni a magyar hadügyminiszterrel. A magyar főhadi parancsnokok a magyar katonai ügyek kormányzására nézve csupán a magyar minisztérium alatt állanak. Viszont a magyar hadügyminiszter a kellő összefüggés és áttekintés biztosítása végett, előzetesen tartozik értekezni az osztrák hadügyminiszterrel minden olyan lényeges rendeletek kibocsátása ügyében, amelyek az összes hadseregre fennálló intézkedéseket érintik.«

[1]) Látni, hogy még a cs. kir. hadsereg képviselői is résztvettek benne.

A király jóakaratú intézkedései különben nem használtak. A magyarellenes lázítás és a nemzetiségek hadikészülődése, némely bécsi udvari körök titkos támogatása mellett, tovább folyt úgy, hogy a magyar kormány kénytelen volt a védekezés vezetését a maga kezébe venni. Ez persze a bécsi hadügyi intézőköröktől egyre jobban való eltávolodásra s a nemzeti hadseregnek a sorhaddal egyelőre párhuzamos, majd teljesen önálló kifejlődésére vezetett, bár a szakítás formailag csak hónapok mulva, október elején következett be.

b) *A »rendes nemzetőrség«, vagyis a honvédzászlóaljak szervezése.*

Május 16-án az Országos Nemzetőrségi Tanács, melynek vezetője most már a visszahúzódott s nemsokára ellenünk forduló Ottinger tábornok helyett Batthyány által kinevezett Baldacci Manó ezredes lett, kiáltványt bocsátott ki a következő szöveggel:

Hazafiak!

Szeretett magyar hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak.

Minden hazafi szent kötelessége, hazáját bel- és külellenségek ellen védeni: ezt igényli a természeti jog, ezt parancsolja a törvény.

A törvény parancsolta nemzeti őrseregen felül szükséges haladéktalanul egy 10.000 főből álló rendes nemzetőrség felállítása.

A haza nevében szólíttatnak tehát föl mindazon honlakosok, kik rendes nemzetőrseregbe a királyi trón, haza és alkotmány védelmére belépni kívánnak, hogy magukat a következő hadfogadó (Verbung) helyeken bejelentsék: Pest stb.... Pesten holnap, azaz május 17-én a ferencvárosi tehén-utcában az ottani főtoborzó házban veendi kezdetét a toborzás.

A belépő nemzetőrök 3 évi szolgálatra kötelezik magukat, az álladalom részéről fegyverrel, ruházattal láttatnak el és szolgálati idejük alatt, azon felül, hogy a hitletétel alkalmával 10 pengő forint foglaló pénzt (handgeld) kapnak, a közvitézek naponkint 8, a tizedesek 16, az őrmesterek 24 pengőkrajcár díjt fognak az ország pénztárából húzni.

Szükséges, hogy e rendes nemzetőrsereg tisztekkel elláttassék: evégett felhivatnak a rendes sorkatonaságban szolgáló haditisztek és más, a tiszti fokozatra képes hazafiak is, kik e rendes nemzetőrségnél főtisztekül alkalmaztatni kívánnak, hogy magukat a nemzeti őrsereg alkotásával és rendezésével megbízott ideiglenes választmány elnökénél, báró Baldacci Manó ezredesnél Pesten (István főherceg-vendéglő 74. szám) jelentsék.

Egy hadnagy 30, a főhadnagy 40, a százados 80, az őrnagy és zászlóaljparancsnok 130, a főorvos 50 és az alorvos is 50 pengő forintos havidíjat huzandanak.

Végül, minthogy az országos rendes nemzetőrsereg álgyutelepet is állítand fel, az erre képes rendes tüzérségi magyar egyének és hazafiak felszólíttatnak, hogy magukat ugyanezen ezredesnél haladéktalanul jelentsék.

A haza bizodalma várja a fiaitól, hogy a mostani veszélyes körülmények közt a királyi trónt, a haza és alkotmány védelmére az ország zászlói alá minél előbb összesereglendenek.

Pesten, 1848. május 16-án.

Az országos nemzetőrseregi tanács:

Baldacci s. k.,
ezredes.

Gróf Batthyány Lajos s. k.,
miniszterelnök.

Hogy az önálló szervezkedésre szükséges első pénzalap előteremtessék, május 19-én Szemere belügyminiszter felhívást ad ki a polgárok áldozatkészségének igénybevételéről, 24-én pedig Kossuth pénzügyminiszter kiadja rendeletét az 5%-os kincstári utalványok kibocsátásáról és az 1 és 2 forintos magyar pénzjegyek munkábavételéről. Ugyanaznap Pest város ünnepélyes közgyűlésében adóelőlegül 200.000 forintot, Buda pedig 50.000 forint kölcsönt szavaz meg.[1])

Június 1-én a magyar sorkatonaság a Vérmezőn tábori mise után ünnepélyes esküt tett a magyar alkotmányra a miniszterelnök, a hadügyminiszter, gróf Széchenyi István miniszter és a helybeli nemzetőrség előtt. Közben mindjobban alakultak, katonai törvények és hadifegyelem mellett, az 1—10. honvéd zászlóaljak, mint »rendes nemzetőrség« vagy »honvédség.«[2])

A két fővárosban az 1. és 2. honvéd zászlóaljat szervezték meg, különösen Kiss Miklós és Gebhardt József őrnagyok. A pesti 1. számú zászlóalj parancsnokává június 8.-án szárhegyi gróf Lázár György őrnagyot (a 33. sorezredtől), a 2. zászlóalj parancsnokává Cserey Ignác őrnagyot (szintén a 33. sorezredtől) nevezték ki.

A *Pest-budai eddigi nemzetőrség* főparancsnoka június 23-án nemes Kovách György nyugalmazott ezredes lett,[3]) aki ezt a tisztjét november

[1]) A polgárság áldozatkészségének fényes tanujelét a »Tavasz ébredése« stb. c. tanulmányomban ismertettem.

[2]) A különböző seregelnevezések által okozott nem kis konfúziót csak a szept. 26-iki »Figyelmeztetés«, amelyet Nádosy alezredes az Orsz. Haditanácsnak b. Baldacci leköszönése után kinevezett új elnöke adott ki a »Közlöny«-ben, sőt végkép csak a Honvédelmi Bizottmány nevében Kossuth Lajos nov. 20-iki 3884. sz. a. kiadott rendelete az egészében fölesküdött »*magyar honvéd sereg*« osztatlanságáról és »dicső nevezetéről« szüntette meg.

[3]) Széchenyi Napló-jában: »der dicke Kovách«.

12-éig viselte. Nemzetőrségi parancsnokok lettek Pesten Szász János 39. sorezredbeli gránátos százados, (utóbb alezredes és Kovách főparancsnok utódja) Budán Szentgyörgyi Kiss Károly, »címmel kilépett kapitány«, (nemsokára a hadügyminisztérium politikai osztályfőnöke).[1]) Június közepén egy pár magyar ezredrészt hazarendeltek Olaszországból és elindították a Dráva, illetve Délmagyarország felé.

Június 22-én már véresen összeütköztek a karlocai és pétervárади csapatok a szerbekkel. A kormány a veszélyeztetett vidékeken mozgósította (kiindította) a nemzetőröket.

Június 24-én a Pest-Budai 2. önkéntes zászlóalj az Újpiacon a minisztérium csapatszemléje után esküt tett és zászlószentelést tartott. A csapatokat azután kiindították a megtámadott Délvidék felé. A főváros harcosainak első elesettjeiként a lapok a földvári támadásnál elvérzett következő katonákat jelentik: Dávid Sándor, Perger Móric, Gonda Gergely, Kovács Pál, Bonis Lajos, Straub György, Mayer Mózes és Rosenfeld Lipót.

Miután az önkéntes sereg szervezése a két fővárosban is szépen előrehaladt, június 22-én a régi pesti polgári gyalog őrsereg a törvény szerint feloszlott. (A Közlöny augusztus 5-iki közlése szerint őrnagyuk, Nádosy István az őrség pecsétjét, zászlaját és fődobosi pálcáját a Nemzeti Múzeumnak adta át.) Július végén a két főváros a magánosokat fölhívja fegyvereiknek a katonaság részére való átengedésére és szorosabb felügyelet alá helyezi a hadieszközök készítését, árulását és szállítását.

c) »*A pesti csatárok*« *és Buda önkéntesei.*

Az előbbiek történetét már összeállította Schmall Alajos: »Adalékok Budapest Székesfőváros Történetéhez« című munkájában (II. kötet 123—142. oldalain.) Itt csak a tárgyalások eredményeit összegezem:

Pest — 12.317., 12.477., 12.774. és 12.796. sz. közgyűlési egyhangú határozatai és a miniszterelnök augusztus 29-iki 3161. sz. jóváhagyott határozata alapján — 3 évre szóló toborzás útján, szép kedvezmények biztosítása mellett kiállított egy rendes és tökéletesen »magyar lábra és a honvédek módjára szervezendő« zászlóaljat, mint Pest város mozgó nemzetőrségét »pesti csatárok« neve alatt. A szervezeti létszám 804 ember volt a megkívánt főtisztekkel együtt. A kiállított csatárokat szeptember közepén adták át a kormánynak. A költségekre a közgyűlés 60.000 forintot szavazott meg,

[1]) Az 1. zászlóalj tisztikarába tartoztak még: Elek Ferenc, Péterfy Gyula, Clementis Gábor, Kosztolányi Móric, Keresztes Ferenc, Kossuth Gábor századosok; a 2.-ába: Petheő Vilmos, Bozsó Endre, Ivánka Imre, Vass Dániel, Gottfried Ferenc, Nagy Ödön. Mind sorhadbeliek, v. nyugdíjasok és kilépettek.

de a város a számadások szerint tényleg jóval többet adott ki: 1847/48-ban 8529 forint 49 és $^{6}/_{60}$ krajcárt, 1849-ben pedig 70.714 forint 27 és $^{9}/_{10}$ krajcárt.

Buda városa augusztus 21-én 124. sz. határozatával 200 önkéntest szavazott meg, szintén szép kedvezményekkel. Az önkéntesekre számadása szerint kereken 3380 forintot költött.

Időközben azonban a honvédzászlóaljak folytatólagos szervezése során folyamatban volt a *pesti XIV. honvédzászlóalj* szervezése Inczédy László őrnagy parancsnoksága alatt, rendes toborozással, amelybe szeptember közepén Pest városa kérelmére, mint a törvényszerinti ujoncjutaléka (1072) egy részét betudták a pesti csatárokat is úgy, hogy önálló nevezet alatt megszűntek. Ez a XIV. zászlóalj 1848. október 30-án Schwechatnál, december 16-án Öttevény és Győr között, 1849-ben a kápolnai ütközetben (február 26. és 27.), a hatvani csatában (április 1.) derekasan küzdött és kitüntette magát úgy, hogy hősies magaviseletét úgy a hadijelentések, mint a Képviselőház jegyzőkönyve is megörökítették.

d) *A sorkatonaság átlépése a honvédseregbe; a pest-budai önkéntes nemzetőrcsapatok kiindítása a Dunántúlra.*

Szeptember 11-én a Ház engedélyt adott arra, hogy a sorkatonaság tagjai átléphetnek a honvédségbe. A következő napokban a két fővárosban is tömegesen léptek át úgy tisztek, mint legénység, tüntetőleg tépvén le a fekete-sárga zsinórt egyenruhájukról. Így különösen a gránátosok, a 32. (Este) és a 62. (Tursky) ezrediek. Sokan az u. n. Hunyadi-zászlóaljhoz csatlakoztak. A 34. (Prinz von Preussen) sorezred legénysége tömegesen iratkozott át a Perczel Móricz által toborzott Zrinyi-csatárok közé. A miniszterelnök magyar zászlót adományozott nekik, mert régi zászlójukkal volt őrnagyuk, Kudelka a császári seregekhez szökött.

A Közlöny augusztus 30-án kelt számában közölte a miniszterelnök rendeletét, mely szerint az *önkéntes nemzetőrségi csapatoknak* a máris megkezdett és több oldalról fenyegető háború bevégzéséig haladéktalanul való *kimozdítását* rendelte el. E rendelet szerint a dunáninneni kerületbeliek, — akik közé a pestiek és budaiak is tartoztak, — Vácra, Ivánka Imre őrnagy alá, a dunántúliak Pápára Kosztolányi Móric őrnagy alá, a tiszáninneniek Szolnokra Görgey Artur őrnagy alá, a tiszántúliak Aradra Máriássy János őrnagy alá tartoztak és oda rendeltettek, hogy a szükséges haditudományokkal bíró fentemlített vezérek parancsait kövessék. Felszólítja tehát a miniszterelnök a törvényhatóságokat, hogy »hazafiúi buzgóságukat tanusítandók, nyujtsanak ezen seregek kikészítésére az illető vezér fölszólítására tehetségük szerint segédkezet, hogy azok minél előbb megfelelhessenek céljuknak, mely nem más, mint szabadságunk és függetlenségünk védelme és a szent korona jogainak fenntartása.«

e) *Jellachich fenyegető előnyomulása a két főváros felé: Pest és Buda védekezési készülődései.*

Szeptemberben izzó napok következtek. Béccsel kenyértörésre került a sor, különösen az országgyűlés augusztus 23-iki határozata, V. Ferdinánd szeptember 22-iki rosszaló nyilatkozata, Kossuth tömeges fölkelést szervező alföldi körútja és különösen gr. Lamberg törvénytelen királybiztosi kinevezése és 28-án történt szörnyű meggyilkoltatása következtében. Az országgyűlés határozata folytán lázasan megindult toborzás a »127 lélekre 2 újonc«-elv alapján a 19—22 éves egyének között Budán és Pesten is. Jellachich fenyegetőleg haladt előre a Dunántúlon. Szeptember 14. és 15-én a magyar sorkatonaság és mobilis nemzetőrség Budáról és Pestről is kiindíttatott. A pesti szeptember 25-iki rendkívüli közgyűlés 14.454. sz. alatt elhatározta, hogy a helybeli nemzetőrség összes egészséges tagjai mozgókká nyilváníttassanak és köteleztessenek a Duna mindkét partján, ahova a szükség által igénylett felsőbb parancs által rendeltetni fognak, hadba szállni. A felkészülő pestbudai zászlóalj parancsnokságával a miniszterelnök Szász János őrnagyot bízta meg. Egyszersmind a városok minden fegyverfogható lakosait állapot és valláskülönbség nélkül felhívták, hogy ezen netalán szükséglet és legfeljebb néhány napig tartó táborozásban részt vegyenek. Egyidejűleg a közgyűlés intézkedéseket tett a felfegyverzésre is.

Buda 152. sz. közgyűlési határozatával a budai önkéntesekhez adandó tisztekkel a toborzási választmány javaslatára századosnak Mandl Ferencet, főhadnagynak Kappunt, alhadnagyoknak Kúnhegyi Kamilt és ifj. Jakobsohn Károlyt nevezte ki, a jóváhagyásra megkérvén a miniszterelnököt.

Az október 1-ei pesti közgyűlésen szóbahozták, hogy tekintettel arra, hogy az ellenséges horvát tábor Jellachich vezérlete alatt hadseregünk vitéz ellentállása dacára Martonvásárig haladt, vajjon nem volna-e szükséges számra az ellenségénél csekélyebb hadainkat ebből a városból kiindítandó *általános népfelkeléssel* támogatni és eképen veszélyeztett közjogait a hazának és tűzhelyeit a városi polgárságnak egész elszántsággal védelmezni. A közgyűlés 14.533. szám alatt egyhangúlag elhatározta, hogy az általános népfölkelést e város részéről elrendelteti.

Ebből a célból október 2-án ezt a riadót közölte falragaszokon:

Polgártársak!

Az ellenséges horvát tábor a pártütő Jellachich vezérlete alatt hadseregünk vitéz ellentállása dacára Martonvásárig[1]) nyomult elő.

Édes hazánk közjogai, a városi polgárságnak tűzhelyei, s mindaz, mi a hazafi előtt szent, forognak veszedelemben.

[1]) Ez a hír csakhamar valótlannak bizonyult s az orsz. rendőri hivatal meg is cáfolta. A közönséget értesítették, hogy csak az a falragasz hiteles, melyet a Honvédelmi Bizottmány valamely tagja aláírt.

Polgártársak! Itt az idő, hogy bátor, lelkes és elszánt hadseregünket minden erőnkből gyámolítva, az ellenségnek tönkreveretését előmozdítsuk.

Az ország fővárosának jutott osztályrészül azon dicsőség, hogy tömeges és rettentő föllépése által a harc bizonytalanságát a haza részére eldöntse és ekép a veszélyezett köz szabadság és jólét megmentésében nagyszerű hivatásához képest részesüljön.

Ezért a hatóság elhatározta, hogy Pest városának fegyvert fogható minden férfiai, kivétel nélkül, holnap tömegestől fognak a haza megmentésére a táborba szállni, minek eszközlése és a népfölkelés rendezése végett a következőkben állapodtunk meg:

1. Minden kereskedés és üzlet a kifejlendő körülmények szerint, legfeljebb 8 napig, mint a fegyveres nép hazatértéig felfüggesztetik. 2. Köteles minden ember családjának fegyverfogható tagjaival és általában minden segédeivel a kitűzött helyre a táborbaszállás végett megjelenni. 3. Mindenki 2 napra szolgáló élelemmel és akinek tehetségében áll bárminemű fegyverrel fölszerelve jelenjen meg. A gazdák segédeiket 2 napra maguk látandják el élelemmel; az élelemnek mindenki részére tovább leendő kiszolgáltatásáról, úgyszintén a fegyverteleneknek fölszereléséről a hatóság fog gondoskodni. 4. Ma bizonyos időben *riadó* fog veretni, midőn az összes fegyverfogható nép fölkészülten a következő helyeken fog megjelenni: Jelesen a nemzetőri zászlóaljak közül III. zászlóalj a Nagyvásártéren, a IV. zászlóalj a Józseftéren az V. a Múzeum mellett a Kunewalder-ház előtt, a VI. a Károly vagy nagykaszárnya háta mögött.

Ezekhez fog csatlakozni e városnak összes fegyverfogható lakossága, minden különbség nélkül, úgymint a Leopold városiak a III. zászlóaljhoz, a belvárosiak a IV. zászlóaljhoz, a József- és Ferencvárosiak az V. zászlóaljhoz, a Terézvárosiak a VI. zászlóaljhoz. Elrendeztetvén a népfölkelés az említett helyeken, e városnak egybegyült lakossága tömegestül fog azonnal vezérei alatt a táborba kiindulni.

Buda város október 2-iki közgyűlése 183. sz. alatt ezt a lelkes határozatot hozta:

»Azon rendkívüli állapot, melybe a haza b. Jellachichnak rabló csoportjával betörése és a fővároshozi közelítése által helyeztetetett, rendkívüli s olly intézkedéseket igényel, melyek ezen igazságtalan megtámadást legbiztosabban visszanyomhassuk és rablás és gyujtogatással a hazát pusztító s annak békés polgárait rémüléssel elárasztó vad csorda legsikeresebben megsemmisíttessék, ily intézkedések legcélszerűbbikéül mutatkozik a *népfelkelés*, mert a nép szabadságát és vagyonát dúlja és ennek kipusztítására törekszik az elámított és felbőszített ellenség s így a nép, mely e haza szabad legét szívja a leghatározottabb eszköz annak igazolására, hogy a magyar haza polgárainak a sors könyvében szabadság van osztályrészeül beírva, minek megszerzésére el van szánva és bír elegendő erővel. A népfelkelés

tehát ezennel közakarattal elhatároztatik és mindenki ki karját emelheti, fegyvert ragadni és magát és hazáját védeni hatóságilag köteleztetik. Ki ezt akarva elmulasztja az úgy tekintendő, mint hazaáruló, mely határozatról a nép rögtön értesíttetni s a felkelők f. hó 3-án útnak bocsáttatni rendeltetnek.«

Buda riadója a következő volt:

Polgárok!

Törvényhatóságtok a haza és saját magatok megmentésére népfölkelést rendelt, mindenki, ki fegyvert foghat felkelni s a haza megmentésére táborba szállani köteles, (kivéve a gyógyszerészeket, a sütőket, molnárokat, mészárosokat) különben úgy tekintetik mint hazaáruló.

Ragadjatok tehát fegyvert bárminőt: lelkes férfi kezében egy hasáb fa is fegyver. Gyülekezzetek ma délután 4 órakor a Vérmezőn, hol rendeztetni fogtok. Lássátok el magatokat 3 napi eledellel, további időre innét fogtok ellátatni.

Budaváros 1848. évi október 2-iki közgyűléséből:

Walheim János
polgármester.

Micsinyei Antal
főjegyző.

A kiindulás megtörtént a velencei táborba, ahova a két főváros kenyeret és bort is szállíttatott. A táborba vonult a két tanács részéről Rottenbiller és Walheim polgármester, Gräfl pesti főbíró, Andorfy budai városkapitány, Horváth Károly pesti és Micsinay Antal budai főjegyző, több más tisztviselővel.

A »nyakazás azonban ezúttal elmaradt«, amiről a két főváros csak napok mulva értesült. Móga szeptember 29-én megverte Jellachichot, ez néhánynapi fegyverszünetet kért és kapott, s ezalatt megcsinálta híres »Flankenbewegung«-ját Győr, illetve Bécs felé. Azaz futott, de a hirlapok szerint »még ő előtte futottak Pestről egyes bankárok, kiket különben a védelemre elszántan készülő pestiek macskazenével búcsúztattak el.« A két főváros egyidőre fellélegezhetett.

De azért a fenyegető veszedelem miatt jónak látták Pest és Buda megerősítését. A miniszterelnök még szeptember közepén elhatározta Pestre nézve a sáncolási munkák megkezdését. Úgy Buda, mint Pest szeptember 23-án a közgyűlésből a polgármesterek elnöklete alatt, védelmi választmányokat« és szakértőket küldött, hogy e munkálatokban közreműködjenek. Pest védelmére ágyúkkal felszerelt földhányásos redoute-okat terveztek

100—100 öles távolságokban, délről északra a Dunától a Dunáig. Az előzetes munkába több ezer embert vontak be részben közmunkaként, házbirtokosok és lakók közös megegyezése szerint, részben 30 krajcáros napszámban. A munka igazgatásával a Honvédelmi Bizottmány Klauzál őrnagyot bízta meg. Pest város kérésére ez a Bizottmány megigérte, hogy a megerősítés, minthogy országos érdek is, az állam költségén, bár a város segédkezével fog megtörténni. A polgármester erre október 30-án tűzérségi szerekre 3000, az erősítésre 12.000 forintot előlegezett. A munkára alkalmazták, részben Budán is, a közben foglyul ejtett 10.000 horvát katonának egyrészét.

Pest erődítési munkálatai azonban nem érvényesültek és inkább a demonstráció és a megnyugtatás célját szolgálták. Ősszel Jellachich támadása elmaradt, december végével pedig a magyar sereg — az eredeti terv ellenére — nem ütközött meg az előrenyomuló Windischgraetz-cel a fővárosok előtt, úgy hogy ez január elején kardcsapás nélkül vonulhatott be.

Buda megerősítését pedig az új osztrák várparancsnok, Hentzi, a hadsereg aknásztestületének volt parancsnoka, vette nagy eréllyel és szakértelemmel folytatólagos munkába, bár Görgey diadalmas májusi támadásaival szemben hiába.

f) *Windischgrätz, az Ausztriában és Magyarországban lévő összes haderők fővezére.*

Október 16-án Windischgraetz cs. kir. tábornagyot, Prága és Bécs forradalmi mozgalmainak leverőjét nevezték ki fővezérnek Magyarország ellen. Erre Kossuth a népfelkelés és guerillaharc utasításával, s a pándorfi tábortól Ivánka útján a fővezérhez menesztett átirattal válaszolt, melyben felszólította, hagyjon föl az ellenségeskedéssel és Bécs ostromával. Közismert a felelet: »Mit Rebellen unterhandle ich nicht!« A herceg erősen bízott abban, hogy a magyarországi polgárháborúnak rövidesen véget vet. Igazi katona módjára azt hitte, hogy elég afféle »kurzen Process machen«; Pesten össze akarta fogatni a prókátorokat, hogy vége legyen az országgyűlésnek és a rebelliónak. Úgy fogta fel, vagy tüntette föl a dolgot Bécs szemében —, hogy a polgárság és nép teljesen félre van vezetve, s drasztikus fölvilágosítása megnyitja azok szemét. Schwechatnál október 30-án vívott győzelme[1]), Bécsnek 31-én történt kapitulációja, a császárnak Kossuth és a lázadás többi cinkosai ellen november 6-án kiadott olmützi manifesztuma után a schönbrunni császári kastélyban székelve, a magyarországi bevonulásra készülődve november 13-án kibocsátotta 1. sz. »pacifikáló« szózatát:

---

[1]) A pándorfitáborozásban s a schwechati ütközetben résztvett a Kossuth-tal lement 1500 pesti nemzetőr s a két új fővárosi zászlóalj, a 24. (Hrabovszky György őrnagy) és a 49. (Egerváry János őrnagy) parancsnoksága alatt.

»Herczeg Windischgrätz Alfréd, császári királyi Tábornagy, minden császári és királyi hadseregek fővezére (azok kivételével, mellyek Olaszországban állanak), az aranygyapjas és a Katonai Mária-Terézia rend vitéze stb. stb., a 4.-dik számú cs. k. könnyű lovasezred tulajdonosának

Szózatja

Magyarország és Erdély minden ajkú és rendű lakosaihoz.

Magyarország és Erdély lakosai!

Nehány hazaáruló pártütők kevés hónapok óta tartó zsarnok uralkodása, a békés Magyarországot egy vészteljes polgári háború véres csatamezejévé tette. A pártütők vakmerősködtek koronás királyok jussai és méltósága ellen feltámadni. A személyes szabadság el van nyomva, a vagyonnak biztossága veszélyeztetve, és a békés földmívelő hasznos foglalatosságából elszakasztva kényszeríttetik fegyvert fogni, tulajdon törvényes koronás királya ellen!

Ezen vészteljes, birodalmainak jólétét és biztosságát fenyegető állapotnak véget vetni, Uralkodónk kötelessége, parancsolatja, és úgy az én legszigorúbb feladásom.

Őfelségének legmagasabb parancsára, aki a ti Királyotok és nagy fejedelmetek[1]), fogok egy vitéz és hív hadsereggel hazátokba lépni, nem ellenséges szándékkal, hanem a végre, hogy a pártütést legyőzzem, s a Ti, pártok által szétszaggatott hazátoknak a békességet visszaadjam. Katonáim szoros fegyelmet fognak tartani, de mindenkivel, ki ellenük fegyvert visel, ragad, vagy másokat erre kényszerít, vagy elcsábít, mint Őfelsége ellenségével mint pártütővel bánandanak.

Magyar- és Erdélyország lakosai! Ti, kik az igaz hazafiak és Királytokhoz hívek vagytok, elvárom lovagiasságotoktól, századokon át bizonyított nemes érzelmektől, hogy segédkezet nyujtandatok nekem, miszerint Császárunk és Királyunk akaratát békés úton hajthassam végre! Ti, gonosz párütők által elcsábítottak! itt az utolsó pillanat, visszatérni a Királyotok iránti hívséghez, így Uralkodónk kegyelmére és az én közbenjárásomra számíthattok. Ámde azok, kik ezen szerencsétlen országot hatalom utáni szomjúságuknak és büntetést érdemlő hiúságuknak feláldoztak, bennem szigorú bíróra találjanak, mert:

Oltalom a híveknek, bocsánat a megtérőknek, végveszély a pártütőknek!
Ez jelszavam.

Kelt Schönbrunni főhadiszállásomon, Nov. 13-án 1848.

Herczeg Windischgrätz s. k.,
cs. kir. Tábornagy.

[1]) Ehelyett Nagyfejedelmetek, t. i. Erdélyé; a német szövegben helyesen: »Grossfürst«. (W. Ö.)

Egy hónapi előkészület után, a schönbrunni proklamációjában már bejelenti Magyarország és Erdély lakosainak, még szigorúbb és fenyegetőbb hangon, hogy a határt átlépi:

»Mi czélból lépek hazátokba, f. é. November 13-ról kelt Szózatomból nyilvános. Nem lehet az más, mint a törvényeknek — vakmerő pártütők által sértett — uralmát, a személy és a vagyon biztonságát helyreállítani.

Egy hű és vitéz hadsereg élén átlépek most Magyarhon határain. Minden egyénnek — joggal bírt vagyonának biztonságát igérem, melly nélkül rendezett polgári lét nem is képzelhető. — De intlek egyszersmind, óvakodjatok minden vagyonsértéstől, minden kártételtől. Ne hagyjátok magatokat a pártütők fenyegetései által elcsábítatni, hogy vak szenvedélyből vagy bosszúvágyból egész falukat elpusztítsatok, köz- vagy magánépületeket szétromboljatok, élelmiszereket megsemmisítsetek. Mindenkit, ki másnak vagyonát megtámadni, károsítani merészlend, kemény büntetés érendi; különös szigorral járandok el azon vakmerőkkel, kik titeket hasonló kicsapongásokra bírni törekedni fognak.

Egyszersmind jelen szózatommal valamennyi hatóságokat és községeket — kiket a köz és magánvagyonrai felügyelés a törvények értelmében is illet — a korona, az államhatalom és testületek vagy egyesek birtokában és javaiban okozandó károkért, okoztassanak azok a pártütő kormány vagy czinkosainak rendeletjéből, felfegyverkezett csoportok vagy egyesek által, — kárpótlási felelősséggel tartozóknak nyilvánítom.

Kelt Schönbrunni főhadiszállásomon December 13-kán 1848.

Herczeg Windischgrätz s. k.,
császári királyi tábornagy.

De a magyar honvédség közben a rendes sereg támogatására a Dunabalpartjától Erdélyig nagy sietséggel szervezkedett a népfölkelés. A Honvédelmi Bizottmány december 19-iki kiáltványában »Buda-Pest városok s a szomszéd községek tisztviselőihez és lakosaihoz« a következő buzdító szózatot intézte, amelyben a legközelebbi célokat körvonalazta:

»Lépjetek fel a közelmultban is tapasztalt eréllyel újólag a haza védelmében, alakítsátok meg az önkéntes mozgócsapatokat. A kormány legközelebbi célja ezen budapesti és környékbeli őrcsapatokkal a *budai* vidék védelmére készülni, mert jobb akkor készülni, midőn még a veszély távolabb van, megismerkedni előre a vidék védelmi pozicióival s gyakorolni magát a rendes hadseregnek nyujtandó segítségben.

Fel az önkéntes szabad csapatokkal, magában Budapesten is. Budapest az ország szíve. Amily magasan dobog a szív, oly melegen szökdel a vér a testnek ereiben.

Fel az önkéntes csapatokkal! Jelentsék magokat, akik készek a Haza oltárára a két város kapitányi hivatalában s a helybeli nemzetőrségi parancsnokoknál, akik pedig egyes csapatok állítására önkényt vállalkoznak, jelentsék magukat a Honvédelmi Bizottmány elnökénél . . .

A helybeli hatóságok nyúljanak eréllyel saját tűzhelyeik védelmi készületeihez!« Ezután a vadászfegyverek, szuronyos fegyverek, lőszerek önkéntes beszolgáltatására buzdítja a polgárokat.

A december 21-i pesti közgyűlésben Sámuel Alajos belvárosi plébános esperes, városi képviselő lelkes indítványt tett a nélkülözhető, s a kath. egyház rendelkezése alatt álló harangoknak a haza oltalmára ágyúk átöntésére való beszolgáltatására. Indítványát a közgyűlés 17.608. sz. alatt azzal a hozzáadással fogadta el egyhangúlag, hogy a többi hitfelekezeteket és a szerzetesrendeket felhívja az áldozatkész akcióhoz csatlakozásra. A cél végrehajtására Aigner Miklós tanácsnok vezetésével 5 tagú választmányt küldött ki.

December 22-én a Honvédelmi Bizottmány ünnepélyes manifesztumot bocsátott ki »Magyarország népeihez! A mindenható Isten, a szabadság és a népek Istenének nevében, Ámen!« kezdettel.[1]) Ebben a tömeges népfölkelésre, szabad guerilla-csapatok alakítására buzdít. »Fel kaszára, villára!« Az ellenséget folyton nyugtalanítani, előtte az utakat, hidakat, élelmiszereket elpusztítani kell. Egyszersmind leköti magát, hogy ha a küzdőt szerencsétlenség érné, holtáig becsületes ellátást kap (vagy 10 hold örök földbirtok, vagy 1000 pengő forint.) Hátrahagyott családjáról a kormány ugyanily tiszteségesen fog gondoskodni.

S csakugyan foganatja lett a szózatnak, különösen az ifjúság részén. A nagyobb iskolák kiürültek, az egyetemen csak hadi és orvostudományokat tanítottak. A magyar, nagyrészt rögtönzött sereg 100.000 emberre dagadt. Windischgrätz december 16-án Bruck és Rohrau közt átlépték a határt körülbelül 60.000 emberrel, a szembeszálló magyar »lázadók«-nak szembeszálló csapatait körülbelül 42.000 emberre becsülték. A magyar vezérlet a Buda felé való koncentrálódást tartotta célszerűnek, ezért december 27-én Windischgrätz már bevonulhatott Győrbe, s onnan ezt a dörgedelmet bocsátotta ki Magyarország népeihez:

»Nem elég, hogy Kossuth Lajos pártütő és czinkosai Magyarországot roppant számú papirospénzzel elárasztották; nem elég, hogy urunkat, királyunkat s az egész uralkodó családot hazug és gyalázatos felhívásaikban rágalmazni és becsteleníteni merészkedik oly nép előtt, melly századokon által mint az uralkodóház iránti hívségnek tiszta tükre ragyogott, — még annyira is vetemedett ő, mint az általa és az úgynevezett honvédelmi bizottmány által valamennyi megyékbe küldött zsarnok-biztosok, hogy a legiszonyatosabb és megvetendő eszközök által rettegésben tartott népet

[1]) Ezen és a legtöbb honv. bizottmányi manifesztumon lehetetlen Kossuth tollát fel nem ismerni. A manifesztum teljes szövegét l. a »Közlöny« dec. 25-iki 198. sz.-ban.

felhívásaikban olly gaztettekre buzdítsák, mellyel egy kül s az országot minden jog nélkül meglepő ellenség irányában tiltsák, a törvényes uralkodó vitéz hada ellenében pedig, mely csak azért lépett által az ország határain, hogy a lázító gonoszok által száműzött békét, rendet és törvényes állapotot visszaidézze — istentelenek és felségsértők. Nem irtóznak ők kárhozatos elbizakodásukban a császári hadsereget, rablással, gyilkossággal, gyujtogatással vádolni, holott mégis az ő csordáik követnek el illy gaztetteket, minőt előhaladásomnál naponta a legszomorúbb meggyőződést szereztem, s mi iránt a szegény, kétségbeesésig vitt lakosok már előttem síránkozva panaszkodtak.

Nem elégedvén meg ezen gazságokkal, Kossuth Lajos és czinkosai, ámítják a népet Schwechat, Pozsony és Mosony mellett állítólag kivívott győzelmek hazug híreivel ; holott ezen helyeknél vagy éppen nem is csatáztak, vagy pedig a lázadók megverettek és elkergettettek, — csak hogy a népet a császári had elleni felkelésre ingereljék, meg sem gondolván illy őrült tettnek rémítő következményeit. Lukács Sándor győri biztos vad dühébe a Győrött hátrahagyott élelemszereket megmérgezését határozta el és ezen iszonyú gaztett kivitelében csak a pártütők sebes megfutamodása által gátoltatott.

Ezen minden idők történetében hallatlan gazságok és gonoszságok tekintetéül, ezennel Kossuth Lajost, a honvédelmi bizottmány valamennyi tagjait és az ezek által a megyékbe és városokba szétküldött úgynevezett kormánybiztosokat »*törvényen kívülieknek és földönfutóknak nyilatkoztatom*«, megparancsolván valamennyi hatóságoknak és községeknek a legszorosabb felelet terhe alatt, hogy őket elfogják és a legközelebbi katonai osztaléknak átadják.

Azok, kik ennek daczára a pártütőkormánytul akár csekély parancsot elfogadni, vagy annak engedelmeskedni merészelnének, rögtön ítélő bíróság útján tüstént kivégeztetnek.

Azon helységek, mellyekből több lakos egyesülve, a császári kir. hadseregnek akármi módon kárt tenni törekednek, vagy annak futárait, szállítmányait, vagy egyes csapatokat megtámadni merészkednének, tűzzel, vassal elpusztíttatnak. A helységek előljárói a csendnek fenntartásáról kezeskednek.

Kelt Győri tábori főhadiszállásomon, Karácson hó 29.-én 1848.

Herczeg Windischgrätz Alfréd
császári királyi tábornagy.

g) *Az országgyűlés és a kormány elhagyják a két fővárost. Az osztrákok benyomulása.*

Buda és Pest végzete egyre gyorsabban közeledett : Jellachich december 28-án megverte Perczelt Moórnál. Az országgyűlés és kormány látta, hogy csakhamar oda kell hagynia a fővárost, — mely hadszintérré válik — hogy az ország biztonságosabb vidékén folytathassa vezérlő működését.

December 31-én este tartotta utolsó — együttes — ülését Pesten a magyar parlament két háza. Ezen Kossuth indítványozta a fővárosnál jobban megvédett Debrecenbe való elvonulást: »A haza, bár szívének ismeri is el és méltán a fővárost, kétségtelenül nem *gondolja azt, hogy Budapestnek netalán történhető elesésével más az ország is elesett*; *mert nemcsak itt, más helyen is van Magyarország. 152 évig bírta Budapestet a török és Magyarország mégis volt.* Most is megtörténhetik, hogy *ideiglenesen* megszállhatja az ellenség Budapestet; szándékosan mondom »megszállhatja«, mert e város nem ostromra való. De azért, ha a kormány együtt lesz, működhetik folytonosan és a haza nincs elveszve«.

Mészáros, amolyan huszáros hangon, támogatta az indítványt, utalva Debrecen vidékének kedvező helyzetére: »Ott fekszik Magyarország tulajdonképeni ereje. Ott a Tiszántúl vagyunk erősek. Ott az éghajlat és a terület velünk harcolnak, ott lakik a valódi magyar! Az osztrákok, ha addig nyomulnak, ott sirjukat fogják találni«.

A pest-budaiak kétségtelenül kevéssé jóleső érzéssel hallották ezeket a szavakat. Szilveszter éjszakáján s Kossuth indítványának heves vita után történt elfogadását. Még kevesebb vigaszt találhattak abban a tervben, hogy egyenesen hadszintérré válik a két főváros. A Windischgrätzhez menesztett országgyűlési küldöttségtől (Batthyány, Deák, Majláth országbíró stb.) nem várhattak sok jót.

S 1849. újév napján elkezdődött, 20 fokos dermesztő hidegben az országgyűlés, a kormány, hivatalnokserege, s a menekülők népvándorlásszerű alföldi »Katabazis«-a, amelyet Jókai többször olyan mesterien írt le. A fővárosban több milliónyi hadi anyag, szövet, felszerelés, ágyúk, tölténygyár, pénztár és 2·6 milliónyi pénszkészlet maradt, melynek megmentése Csányi főkormánybiztos, Vetter tábornok és Duschek pénzügyi államtitkár érdeme volt.

A vészterhes elvonulás ellen kikelve Görgey fővezér néhány nappal később hevesen megszállta a Honvédelmi Bizottmányt, hogy nem igazolta a bizalmat; hogy a fővárost megfoghatatlan okokból a hadsereg tudta és beleegyezése nélkül, a döntő csata bevárása előtt hagyta el. Ekkor t. i. már látta, hogy a döntő csata elkésett, mellette Perczel is hiába kardoskodott. A fősereg január 3-án éjjel hamis hírektől is hajtva átvonult Pestre; Budán csak gyenge utóhad maradt Perczel alatt, amely 5-én reggel szintén a balpartra ment át. Pedig a mindenekről későn értesült, s álhírektől szintén félrevezetett osztrákok Wrbna vezérlete alatt ostromra készültek. A magyar fősereg Vác felé húzódott, a császáriak bevonulásának nem volt akadálya...

A dicső 1848-as évnek ezt a gyászos epilogusát, amellyel a két fővárosnak a haza védelmében való részvétele egyelőre szintén bezáradott, jelen rész befejezésében adom elő.

De már most le kell szegeznem, hogy a két főváros nemcsak szoros értelemben katonai erővel, hanem egészen háborússá vált közigazgatása legkülönbözőbb részeiben is áldozatos munkát végzett a szabadságharc ezen szakában. A katonaság kiállítása, felszerelése, ellátása, elszállásolása, a beteg hadfiak ápolása, a kapcsolatos pénzügyek stb. terén megannyi olyan új teendője volt, aminőről a régi, csöndes Budának és Pestnek választott polgárai és magistrátusai nem is álmodtak.

3. A két főváros új szervezete.

A két főváros szervezetét, ahogyan azt az új városi törvény 1848 áprilisban találta, már ismertettem »Tavasz ébredése« stb. c. tanulmányomban. Ugyancsak közöltem ott a 48-as nyári tisztújítás és városi képviselőválasztás eredményét. Most csak az új törvény életbeléptetése után következő időkkel foglalkozom.

A) *Az 1848: XXIII. törvénycikk „A szabad királyi városokról."*

1. §. A város, mint önálló törvényhatóság, közdolgait törvényes felsőbb felügyelés alatt, minden más törvényhatóságtól függetlenül, a köztörvény szerint igazgatja.

2. §. A városoknak, mint törvényhatóságnak, rendőri, büntető és magánjogi tekintetben alá vannak vetve, — kivéve a megyék székházait és a valóságos hadiszolgálatban álló katonákat, azonban csak szorosan vett személyes s bűnvádi keresetekre és szolgálati vétségeikre nézve, — minden a város határában létező egyének és javak, különbség nélkül.

3. §. Azalatt, míg a városoknak rendezése iránt a törvény részletesen rendelkeznék, következőket határoztatnak meg:

a) *A városok felosztása.*

4. §. Oly városok mellyekben 12.000 lakosnál kevesebb vagyon, kis városoknak, — melyekben 12.000 lakosnál több, de 30.000 lakosnál kevesebb vagyon, közép városoknak, — és *mellyekben 30.000 lakosnál több vagyon, nagy városoknak* neveztetnek.

b) *Tisztújításokról.*

5. §. Az országgyűlési követek választásáról az egész országra nézve általánosan külön törvény[1]) rendelkezvén, a városi tisztviselők választására nézve ezennel határoztatik:

[1]) Az 1848: V. t.-c.

Választók.

6. §. A városi közönségnek, a nőket kivéve, mindazon tagjai, kik teljes korúak, sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyujtogatás miatt fenyíték alatt nincsenek, törvényesen bevett valláskülönbség nélkül, választók: ha

a) a Város határához tartozó és a telekkönyvben tulajdon, vagy egyszersmind hitveseik nevére is különleg beírt olly házat, vagy telket, egy év óta bírnak, mellynek értéke kis városban 300 — közép városban 700 — *nagy városban 1000*, különösen *Pest városában 2000 pengőforint*, vagy

b) A város határában, mint kézművesek, bejegyzett kereskedők, gyárosok, egy év óta telepedve vannak, tulajdon műhellyel, vagy kereskedési teleppel, vagy gyárral bírnak és ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak.

c) Tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudóstársaság tagjai, kik a városban egy év óta telepedve vannak, és kis városban 40, — közép városban 60, — *nagy városban 80*, — *Pest városban 100 pengőforint házbért* fizetnek.

d) Ezeken kívül mindazok, kik a város kebelében két év óta telepedve vannak és kis városban 200, — közép városban 400, — *nagy városban 600*, — *Pest városban 800 pengőforint* biztos *jövedelmet*, keresetük vagy tőkeértékük után, kimutatni képesek.

e) Kik eddig városi polgárok voltak, ha a fenebbi pontokban leírt képességgel nem bírnak is.

7. §. A 6. §. *a)* pontja alatt kiszabott birtoklási idő nem kívántatik meg azon esetben: ha valaki a képesítő ingatlannak birtokába örökség útján jut.

8. §. A választási jogot senkitől, ki a 6. §-ban leírt képességgel bír, megtagadni vagy elvenni, semmi szín alatt nem lehet.

9. §. A 6. §-ban körülírt képességgel bíró *választók* a *tisztviselőket és városi képviselői testület tagjait fogják választani* a tiszújító székeken.

10. §. A választási jogot gyakorolni csak személyesen lehet.

c) *A tisztújítás megtartásáról.*

11. §. A jelen törvény kihirdetése után a polgármester, illetőleg bíró, azonnal közös és nyilvános ülésben egybegyüjti az eddigi tanácsot és választott polgárságot. Egy ülésben a tisztújító szék megtartására a gyűlés tagjai által elnök, egyszersmind küldöttségek választatnak, a választók összeírása végett: további intézkedések tétetnek az összeírási eljárás végrehajtása és a választás helye és ideje körül.

12. §. A választás napján, a választott elnök elöülése alatt, szinte nyilvános ülés tartatik és e gyűlésben.

13. §. Mindenek előtt küldöttségek választatnak a gyűlés tagjai által, a szavazatok öszveszedésére és a kijelölés feletti intézkedésre, titkos szavazás által, legalább tíz tagból, az összeírt választók közül alakítandók.

14. §. Szinte e gyűlésen, a tisztikarnak és választott polgárságnak tagjai eddig viselt hivatalaikról lemondanak, a választási elnök pedig a választás idejére kapitányt, tiszti ügyészt és jegyzőt helyettesít.

A tisztikar választásáról.

15. §. A tisztviselők közül a polgármester, főbíró, főkapitány és alkapitányok, tanácsbeliek, jegyzők, tiszti ügyészek, levéltárnok, telekbíró, számvevő, tiszti főorvos, fősebész és főmérnök megválasztatnak. A választás kijelölés mellett, a kijelölés a kijelölő választmány által, a választási elnök közbejöttével történik.

16. §. A városban jelenleg létező tisztviselők közül azon egyének, kik olly hivatalt viseltek, melly a jelen törvény kihirdetése előtt, éltök fogytáig rendszerint újítás alá nem esett, fizetésüket éltök fogytáig megtartják; ellenben ha a jelen törvény szerint tartandó tisztújítás alkalmával, vagy az eddig viselt vagy magasabb hivatalra megválasztatnak, a választást elfogadni kötelesek, különben nyugpénzöket elvesztik; — és szinte úgy elvesztik akkor ha fenyítő közkereset útján bármikor valamelly bűntény miatt marasztaltatnak.

17. §. A számadással tartozó hivatalnokok ezúttal a városi törvényhatóságnak részletes elrendezéséig, eddig viselt hivatalaikban meghagyatnak ugyan: a *pénz- és egyéb tárakra leendő felügyelés* azonban a jelen törvény szerint választandó *tanács felelőssége alá* helyeztetik; melly hogy ebbeli felelősségének teljes mértékben eleget tehessen, egyszersmind azon hatalommal ruháztatik fel, hogy tapasztalandó bármelly visszaélés, vagy hanyagság esetében, a számadókat a körülményekhez képest azonnal elmozdíthassa, sőt le is tartóztathassa és bűnperbe idéztethesse, helyettük ideiglenesen más kezelőket nevezhessen és általánosan a pénztárak biztosítása iránt minden szükséges intézkedéseket megtehessen.

Képviselők választásáról.

18. §. A képviselő testület tagjai kijelölés nélkül választatnak.

19. §. Ezen választásnak mikénti eszközlése, a választóknak a választás könnyítése tekintetéből kerületekre elosztása, a szavazatok összeszedése és minden egyéb, a választás körül előfordulható teendők iránt, azon közös gyűlésben tétetik intézkedés, mellyben a választók összeírása határoztatik el.

20. §. Azalatt míg a törvény másképen intézkedend, képviselőül a város bármelly telepedett lakosa törvényesen bevett valláskülönbség nélkül megválasztható.

21. §. A képviselőtestület kis városokban legalább 30; közép városokban legalább 82; *nagy városokban legalább 157 tagból áll.*

22. §. A képviselők száma, a *legkisebb számon felül* az állandó lakosok számához képest következőleg *emelkedik:*

a) Kis városokban az első 1500 számon felül minden 200 lakos után, az első 30 képviselőhez adatik egy képviselő.

b) Közép városokban az első 12.000 számon felül, minden 400 lakos után, az első 82 képviselőhez adatik egy képviselő.

c) Nagy városokban, az első 30.000 számon felül, minden 800 lakos után az első 157 képviselőhez adatik egy képviselő.

23. §. A képviselők a közgyűléseken személyenkint tanácskozási joggal és határozó szavazattal bírnak.

24. §. Minden választásokra a szavazás a választók által titkosan történik.

A tanács- és közgyűlésekről.

25. §. Azalatt, míg a törvény részletesen intézkedend, a *tanács azon hatósággal* ruháztatik fel, *mellyel jelenleg a megyei kis-gyűlések bírnak, — a közgyűlés* pedig *ugyanazon hatósággal, mellyel a megyei közgyűlések vagynak ellátva, kivéve a be- és kitáblázásokat, továbbá azon kérdéseket, mellyek szoros értelemben bírói eljárást igényelnek, vagy bírói zár megrendelését foglalják magokban.*

26. §. Mind a közgyűlések, mind a tanácsnak ülései nyilvánosak.

27. §. Az ülésekben a hallgatóságnak a tanácskozásokat megháborítani nem szabad. A csendet fentartani az elnök kötelessége és e részben különösen e czélból a tanács által választandó csendtisztek vezérlete alatt a nemzeti őrsereg ügyel.

28. §. Az állandó szakbizottmányok hatósága, millyenek az árvai, gazdasági, szépítési és egyéb bizottmányok, jelen állapotban megtartatik, a bizottmányok közvetlenül a tanáccsal, a tanács által pedig a közgyűléssel állanak összefüggésben.

29. §. A közgyűlés áll: a városi tisztviselőkből és képviselőkből együttvéve, — elnöke a polgármester, vagy akadályozása esetében a legidősb tanácsbeli. — *Határozathozatalára* pedig kis városokban legalább 20, — közép városokban legalább 30, *nagy városokban legalább 40 tag együttléte szükséges.*

30. §. Közgyűlést tartanik kell minden hónapban legalább egyszer, lehet ezenkívül többször is, valahányszor ezt vagy a közgyűlés előre megrendeli, vagy a tanács, s illetőleg polgármester sürgető körülmények miatt szükségesnek tartja.

B) A két új képviselőtestület és tanács összetétele.

Az 1848 : XXIII. t.-c. az aktív és passzív választójog kiterjesztését jelentette, bármennyire kezdetleges is a mi »általános szavazati jogos« szemszögünkből nézvést. Általa a városi képviselőtestület képe alaposan megváltozott. Kár, hogy az ezt tükröző foglalkozási keresztmetszetet az adatok hiányossága miatt csak Pestre tudtam — itt is csak hozzávetőleg — megszerkeszteni. Íme :

a) *Pest.*

1. A *képviselőtestület* tagjai közül 75%-ról tudtam megállapítani, hogy ingatlantulajdonos volt, de bizonyára még nagyobb volt az arányszámuk.

Amennyiben az ingatlantulajdonosságon kívül való kenyérkereseti foglalkozást meg tudtam állapítani, a megoszlás egyénenkint a következő volt :

Bírák: Derra Miklós, Vagner János, Zsivora György ; *ügyész:* Deák József ; *közjegyzők:* Illés Ádám, Kail Sándor, Lednitzky Mihály, nemes Schiller A. Károly, Széher Mihály ; *ügyvédek:* Asztalos Károly, Ágoston József, Benyovszky Péter, Bereznay István, Bertha Sándor, Bottlik János, Dulovics János, Gamperl Alajos, Gerenday Ambrus, Geréb Rudolf, Glósz János, Horváth József, Jelenfi Ágost, Kapczy Tamás, Kendelényi Károly, Mihálfy Antal, fehértói Molnár József, Nagy Pál, Németh Samu, Pfeffer János, Polgár Mihály, Róth Károly, Srányi János, Szalazár Károly. *Építészek:* Hild József, Vagner József, Zitterbarth János. *Gyógyszerészek:* Pollák József, Székely János, *Költők és írók:* Bajza József okl. ügyvéd, Fényes Elek okl. ügyvéd, a statisztikai miniszt. osztály vezetője, Vörösmarty Mihály okl. ügyvéd. *Lelkészek:* Mráz (Déri) Mihály rókusi plébános, Sámuel Alajos prépost és Szántóffy Antal plébánosok, Székács József ág. ev. és Török Pál ev. ref. lelkészek. *Orvosok és sebészek:* Bene Ferenc, Bugát Pál, Grósz Ferenc, Halász Géza, Hummel Antal, Klimkó János, Pólya József, Pozsgay János, Sattler József, Schumayer Ignác, Vagner Endre. *Tisztviselők:* Kubinyi Ágost, Nemz. múz. igazgató, Mátray Gábor és Petényi Salamon múz. őrök, Nyáry Pál pestmegyei alispán, Nagy József orsz. ipari védegyleti igazgató, Paphegyi Kristóf kir. zálogházi intéző ; továbbá Laczkovits József ny. kapitány.

Iparosok: Nagyiparosok, gyárosok és vállalkozók : Crettier Károly, Emich Gusztáv, Heckenast Gusztáv, Horváth Ferenc, Jordán Károly, Jurenák József, Károlyi István, Kölber Károly, Landerer Lajos, Linhard Jakab, Manschön (Manjeun) Ferenc, Medetz József, Neszvarba Vencel, Valeró Antal. Egyéb iparosok : Alter József, Argauer Antal, Aul József, Baár János, Bauer János, Becker Károly, Beliczay Imre, Buday József, Büchl Ferenc, Dobronyi Béla, Ebner Fidél, Eckl Vemcel, Egyed Sándor,

Eisele Antal, Erlsbeck János, Farkas Mihály, Ferberth István, Ferenczy János, Fillinger József, Forstinger János, Freiszläder Ferenc, Frühwirth Samu, Grossinger Miklós, Haisz Lőrinc, Hatzenberger Ferenc, Hettinger Mátyás, Hochhalt György, Hörcher József, Huszár Jakab, Kajdán Miklós, Kasselik Endre, Kauser János, Keller Antal, Keller János, Kiss Károly, Kocsis Mihály, Kortsák József, Krausz Károly, Kubinák Ferenc, Kuncz Károly, Lambert Péter, Ledniczky Mihály, Mahó Vencel, Maixner Ferenc, Mayer Mihály, Merényi Henrik, Molnár György, Molnár Mihály, Muzsik Mihály, Nessi József, Neuhofer János, Ney Ferenc, Ohnhäuser Károly, Pentenrieder Károly, Perger Ignác, Pfahler Ferenc, Pilvax Károly, Privorszky Ferenc, Purmann József, Radocsay Ferenc, Reiter Henrik, Rosmanith Antal, Röck Henrik, Rumbach János, Rupp Vilmos, Sárváry Ferenc, Scheibel József, Schmidt Antal, Schneider József, Schwab Vencel, Schwarc János, Steindl Ferenc, Stoffer Antal, Szevera János, Szilágyi István, Thurn Pius, Tóth Gáspár, Tuschek Jakab, Vagner József, Vagner Károly, Valkampf Henrik, Valtzl Ágost, Valthier Antal, Veber János, Vieser Ferenc, Vinkler Mihály, Zakár János, Zofcsák József.

Kereskedők: Nagykereskedők, bankárok: Baumann Károly, Burgmann Károly, Dumtsa Döme, Fuchs Rudolf, Grabovszky György, Guggenberger Lipót, Halbauer János György, Heinrich Alajos, Högel Cassian, Jálits Ferenc, Kanitz Manó, Karcag Benő, Lyka Anasztáz. Egyéb kereskedők: Aigner Ferenc, Barabás Antal, Emmerling Károly, Fabricius József, Hegedüs Béla, Keszt Mihály, Koller Ignác, Láng Ferenc, Nádosy István, Prückler Ignác, Pfeiffer Ferdinánd, Porszász Antal, Simigh István, Staffenberger Alajos, Staffenberger István, Steinbach Alajos, Stoltz József, Storch Ferenc, Strohmayer Ferenc, Szandtner Vilmos, Török Frigyes, Trifonovics János, Tschögl János, Vecsei Sándor, Vindisch Ferenc.

Ingatlan tulajdonos magánzók és egyéb ismeretlen foglalkozásúak: báró Bánffy Pál, Benyitzky Ödön, Düttel Lipót, Edelsbacher Mihály, Fekete János, Fest Frigyes, Festetich Ágoston, Gaunersdorfer János, Haischmann József, Hajvald Samu, Halász Farkas, Joanovics Alajos, Keresztesy Pál, Kiatz József, Kolicsányi Ferenc, Komáromy Ferenc, Löb Ferenc, Löb Mihály, Meckel Károly, Medgyessy János, Neubauer János, Papp János, Patay József, báró Podmaniczky János, báró Podmaniczky László, Rauleitner József, Rosty Zsigmond, Schrammel Antal, Schröder Jakab, Sebastiani Ferenc, Sózer Endre, Stolz József, Szaib Vilmos, gróf Teleki László, Triebler Ferenc, Vaigerth Máté, Vankó József, Vankó Mátyás, Varság Jakab, Vass György, Vernitzky János, Vippel Ferenc, Voigt Vilmos.

A felsoroltak közül volt:

Iparos (102)	41·6%
Értelmiségi (64)	26·0%
Kereskedő (36)	14·6%
Magánzó háztulajdonos és egyéb ismeretlen (45)	17·8%

A felsoroltak közül a régi képviselet tagja, azaz választott polgár volt 34.

2. *Pest város tanácsa (június végétől):* Rottenbiller Lipót főpolgármester, Graefl József főbíró, Lángh Ignác főkapitány, Ságody Sándor alpolgármester, Kacskovics Lajos, Koller Ferenc, Madedl János, Feszl Auguszt, Terczy Szilárd, Aigner Miklós, Kanicser János, Schifner Gyula, Lombay Imre, Kaszelik János, Thaisz Elek, Polgár Károly. A város pennája: Horváth Károly főjegyző.

b) *Buda.*

1. *Törvényhatósága képviselő tagjainak* teljes névsorát nem tudtam megállapítani, mert a választási jegyzőkönyvek a szék. főv. levéltárban nem voltak föltalálhatók; mert a korabeli budai közgyűlési jegyzőkönyvek, — élénk ellentétben a pesti régi szokással — nem közölték a jelenvoltakat, s az első közgyűlésről szóló jegyzőkönyvben sincsenek felsorolva az esküt tett tagok; végül mert Schmall, az egykorú ujságok, az »Adresbuch« sem közlik e névsort. Ezért csak a tudomásommal szerepelt nevezetesebb képviselő tagok névsorát közölhetem; még ezeknek a foglalkozását is csak részben tudtam megállapítani, így hát a foglalkozási keresztmetszetet sem adhatom e névsorban:

Albert de Monte Dego József, Áldásy Antal, Birkhofer Lipót, Bors József, Csernyus Manó, Cullmann Károly, Czehetner Mihály, Ebeczky Emil, Eckermann József, Fischer Jakab, Freiberger Pál, Frohmann Elek, Gebhardt József, Gräfl József, Hajós Sándor, Házmán Ferenc, Hesz János, Hofhauser Antal, Hollmann József, Holtzspach Nándor, Jakab István, Jakobsohn Károly, Keller József, Keszlerffy József, Kimnach Lajos, Koller János, Legradi Sándor, Markovits Demeter, Nikolics Péter, Pafkovics Antal, Pejakovics Kozma, Pinczberger József, Porkoláb Dániel, Rácz Károly, Ráth Péter, Reinheimer Mátyás, Reischl Antal, Roditzky Ferenc, Rósa Lajos, Rüblein Menyhért, Schachner Béla, Schifner Antal, Schmelhegger Mátyás, Sieber Károly, Somogyi Lajos, Steltzer Gotfried, Stern Móric, Stingl János, Szelestyey János, Szentiványi Vince, Széplaky Ferenc, Szilberer Tamás, Szücs Gergely, Thoma József, Verderber József, Zatonaki Antal. A volt honorációrokon kívül túlsúlyban vannak az iparosok.

2. *Buda város tanács* (június elsejétől): Walheim János polgármester, Schreiber Ferenc városbíró, Andorfy Károly városkapitány, Bajcsy Károly, Balásy Antal, Brandweiner János, Feley Ede, Keller Ferenc, Máry Károly, Nerodolik József, Paulovics László. Főjegyző: Micsinay Antal.

C) ***Pest város új képviselőtestületének első közgyűlése.***

Az új törvény alapján megválasztott városi képviselők és a tanácsi és egyéb tisztviselők 1848 július 1-én a vármegye termében tartották meg *első közgyűlésüket*, Rottenbiller Lipót »polgárnagy« elnöklete alatt. A közgyűlésen résztvett 194 képviselő és 30 tisztviselő.

A jegyzőkönyv szavai szerint az elnök üdvözölte Pest városának először megválasztott törvényes képviselőit s figyelmeztetett arra, hogy »nagy és terhes munka vár erre a testületre a város kormányzásának a kor és köznek kívánatai szerint való átalakításában s a közügyeknek a jelen vészes és súlyos időkben való intézésében«. Felhívta a tagok »hazafiui és a közügy iránti buzgalmát az erélyes közremunkálásra, a haladás zászlaja alá csatlakozásra, az ész uralmának elismerésére, a köztanácskozásokban való mérsékletlettségre s rendtartásra.«

a) *A képviselők tegyenek-e esküt?*

Ezzel az ülést megnyitván, *Károlyi* István képviselő indítványára mindenekelőtt azt a kérdést vették elő, vajjon a képviselők, kiknek eskütételükről a törvény nem rendelkezett, kívánnak-e hivatalos esküt tenni, vagy sem?

Erre a közgyűlés 10.251. sz. a.[1]) a következőket »végezte«: »Minthogy a képviselő testület nem saját, hanem a köz ügyeinek kezelésével van a törvény értelmében megbízva, s ezek tekintetében a választó közönségnek minden lehető garanciákat nyujtani e testületnek mind morális kötelessége, mind önérdeke kívánja, s minthogy ily eskü-tételt sem törvény nem tilt, sem az az alkotmányosság fogalmával nem ellenkezik és minthogy a hatóság a törvénnyel nem ellenkező és saját körében kötelező erejű szabályokat hozhat[2]), ezért a képviselőknek hivatalos felesketése elhatároztatott, eskü-formául használtatván az 1848. országgyűlés által a szabad királyi városok rendezése iránt a Rendek által készített törvényjavaslatban e célra szerkesztett eskűforma, a következő szavaknak befoglalásával *»a polgári alkotmányos szabadságnak hív őre leszek«*.

Erre a jelenvolt valamennyi képviselő (194) a közgyűlés színe előtt letette az esküt, a jelen nem voltakra nézve utasították az elnöklő polgármestert, hogy őket a hitletétel végett a következő közgyűlésre fejenkint hívja meg.

b) *A »szabad királyi« cím elhagyása.*

Horváth Károly tanácsi főjegyző utasítást kért aziránt, vajjon e város hatósága az eddig gyakorlatban volt »szabad« és »királyi« címeit hivatalos jelentéseiben, levelezéseiben stb. továbbra is kívánja-e megtartani, vagy pedig az ország minden lakosaira s hatóságaira köztörvényileg kiterjesztett alkotmányos szabadság tekintetéből a »szabad« címet feleslegesnek, s a királyi

[1]) A tanácsülési és közgyűlési tárgyakat akkor a jegyzőkönyvek nem választották el külön sorszámozással; ezért nem feltűnő, hogy az új, 1. közgyűlésen a határozatnak ilyen magas száma van, egyszerűen folytatta az év elejétől kezdődött számozást.

[2]) Figyelemre méltó leszögezése a szabályrendeletek (statutumok) alkotási jogának, melyet az ősi privilegiumok, Werbőczy Hármaskönyve és a leopoldi diploma rendre elismertek.

városoknak királyi tulajdonságuknak megszüntével a »királyi« címet helytelennek tekintvén, hivatalosan egyszerűleg »Pest városa« nevezettel kíván-e élni?

A közgyűlés erre 10.252. sz. a. kimondotta, hogy a hatóság a hivatalos jegyzőkönyvekben, kéziratokban, levelezésben s effélékben jövőidőre *egyszerűen »Pest városa«* nevezetet fogja használni. Erről a város illető hivatalai jegyzőkönyvileg értesítendők.

c) *Követválasztási ügyek.* (10.253. sz.)

A közgyűlés a másnapi új követválasztásra nézve úgy intézkedett, hogy az 5 kerület szerint (1. Belváros, 2. Lipót-Teréz-, 3. Teréz-, 4. Teréz-József-, 5. József-Ferencváros) menjen végbe. Választási elnök Molnár György. Gondoskodott arról is, hogy a szolgálatban levő nemzetőrök válttassanak föl szavazhatás végett olyanok által, akik választói jogukat már gyakorolták; a választás reggel 6 órakor kezdődik, s ahol a városrész képviselőjét közfelkiáltás által választják meg, ezt a megválasztást reggel 8 órakor mondja ki az elnök. (Tudvalevő, hogy a Belvárosban Kossuth Lajos, a Lipótvárosban Irányi Dániel, a Terézvárosban Trefort Ágoston, utóbb külföldre távozása miatt Molnár György gombkötőmester, a Józsefvárosban Kendelényi Károly, a Ferencvárosban Kacskovics Lajos lett a képviselő.[1])

d) *Tervkészítő bizottmány kiküldése a város adminisztratív berendezésére nézve.*

Nyáry Pál indítványt tett, hogy minthogy a városnak, mint önálló köztörvényhatóságnak adminisztratív berendezése, a közgyűlés, a tanács és a külön hivatalok hatáskörének meghatározása, a kormányzás összpontosítása, a tisztviselőségnek a közgyűlés irányában való felelősségének meghatározása s általában a községi rendszernek jelen alkotmányos állásához képest való életbeléptetése iránt, *a törvény hiányait is pótlólag* intézkednie múlhatatlanul szükséges: tervkészítés végett egy bizottmány küldessék ki.

A közgyűlés 10.254. sz. a. Rottenbiller polgármester elnöklete alatt az egész tanácsot, a jegyzői és ügyészi hivatalokat s 90 képviselő tagot bizottmányul akként küldte ki, hogy miután elvekben s a beligazgatás osztályzatában megállapodott, osztályokra, s ezek ismét szakokra oszolván, a város mindennemű ügyeinek kormányzása és kezelése, valamint az illető állomásokkal rendszeresített javadalmak iránt javaslatát »hovahamarább« terjessze elő a közgyűlésnek.

e) *Ideiglenes bizottmányok.*

A fensőbb rendeletek, hatósági levelek és magánfolyamodványok tárgyalására, addig is, míg maradandólag lehet határozni — a közgyűlés 10.255. sz. a. megalakítja a tanács és tisztikar kebeléből a következő bizott-

[1]) Budán ugyanakkor Házmán Ferenc v. főjegyző és Perczel Móric.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mányokat: úgymint a telekhivatali, gyámi, kórházi, szegényintézeti, kényszerdologházi, szerződési, iskolai, gazdasági, jozefinumi, katonaszállási, Üllői-úti laktanyaépítési, vásártért szabályozó, izrealiták lakási, adókivetési és feldolgozó, költségvetési, bankkölcsön követeléseinek behajtását igazgató, számszéki, szegényápoló intézeti bizottmányokat. Továbbá kiküldte az 5 plébánia (Bel-, Teréz-, Lipót-, József- és Ferencváros) egyházi biztosait. Végül fontos határozatot hozott az építészeti s szabályozási ügyek intézésére nézve. Kimondotta, hogy jövendőre mindazokat az ügyeket, amelyek eddig a kir. szépítő bizottsághoz tartoztak, az 1848 : XXIII. t.-c. 28. §-a értelmében a tanács, a közgyűlés ügyelete alatt saját építészeti bizottmánya által önnállólag fogja kezelni.[1])

f) *A tisztviselők közgyűlési szavazati joga.*

Fölmerült az a kérdés, hogy az 1848 : XXIII. t.-c. 29. §-át a tisztviselői szavazatok ügyében miképen értelmezzék. A 10.256. sz. határozat a következőket mondta ki: Minthogy a közügyek kormányzása a törvény értelmében azon tisztviselők és képviselők kezében van letéve, kik közválasztási szavazás útján nyilvánult közbizalom által hivatnak meg: a hatóság oly tisztviselői, kik hivatalba bármely más úton jutottak vagy jutandnak, a közgyűlésen szavazattal nem bírnak; ezen elvnél fogva azonban a letétnök és gyámnoki hivatalnokok, minthogy a választói jog gyakorlásának az 1848 : XXIII. t.-c. 15. §-a terjesztésével ezen hatóságban fontosságuk tekintetéből szavazás útján választattak meg: a többi választott tisztviselőkkel együtt a közgyűlés rendes tagjaiul tekintetnek s a jövendőre meghívásukra az elnök utasíttatik.

g) *A hatósági rendes és rendkívüli közgyűlések tartása és köztudomásra juttatása.*

10.257. sz. h. Törvényhatósági rendes közgyűlést minden héten csütörtökön s ha ez ünnepnap lenne, pénteken kell tartani. A főjegyző a napot hírlapokban közli. A Belvárosban a városházán, a Lipótvárosban a városi színháznak a térre néző falán, a Teréz-, József- és Ferencvárosban a bírói törvényház falitábláján kell a napot hirdetni.[2])

[1]) Az építési és városszabályozási ügyek illetékessége tárgyában erre gr. *Széchenyi* Istvánnal keletkezett érdekes vitát utóbb ismertetjük »Az autonómia védelmében« cím alatt.

[2]) Amidőn az idők megnehezedtek, a közgyűlés szeptember 18-án kimondotta, hogy »a jelen súlyos viszonyok közt úgy a haza, mint a város ügyeiben közgyűlési intézkedések gyakrabban és sürgetőbben szükségeltetvén, nehogy a képviselőknek kellő számban meg nem jelenése miatt a közügyek bárminemű hátramaradást szenvedjenek, a városi *tanácsteremben naponkint* d. e. 11 órától kezdve közgyűlések fognak tartatni, melyen a közgyűlés rendes tagjai részvevőleg megjelenhetnek ugyan, *érvényes határozat hozatalára azonban nem több, mint 12 képviselő jelenléte* kívántatik«. (Igazi szükségintézkedés.)

D) *Pest város közigazgatási rendszerének alapterve.*

Említettük már, hogy rögtön az első közgyűlés, július 1-én 10.254. sz. határozatával ennek az »Alapterv«-nek kidolgozására nagy választmányt küldött ki. Ez csakhamar beterjesztette jelentését. Bevezetőleg azt mondja, hogy a hatósági gépezetnek — úgy fő-, mint alárendelt és egyes részeinek — főleg csak hatás- és munkakörét igyekezett körülírni; minden szakban s hivatalban csak a — szerinte — múlhatatlanul szükséges személyek számát meghatározni s ezeknek a szakoknak és hivataloknak a közigazgatásra összpontosított egybefüggését kijelölni; mert a szakoknak, hivataloknak és tisztviselőknek a meghatározott körbe való eljárásuk, működésük iránt részletes és kimerítő utasításokat az alaptervben megállapított elveknek és útmutatásoknak szem előtt tartása mellett készíteni a 10.254. sz. végzése értelmében a külön küldöttségeknek és szakbizottságoknak lesz feladata.

A törvényhatóság július 22., 23., 31. és augusztus 3-án tartott rendkívüli közgyűléseiben tárgyalta le a javaslatot és azt 11.197. sz. határozatával a következő módon fogadta el:[1])

»*A város, mint az 1848: 23-ik törvénycikk 1. §-a szerint önálló köztörvényhatóság saját ügyeit maga intézi s önkebelében kötelező és belátása szerint javítható szabályokat alkothat.*

Ezen hatósági jogát a közgyűlés és tisztviselői által gyakorolja.

A közgyűlés határozatait a tisztviselők által foganatosítja, kiknek utasítást ad s kik a törvény és vett utasításaik értelmében felelősek.

Közgyűlés.

Kirekesztőleg Közgyűlésben tárgyaltatnak:

a) az országgyűléshez a város nevében intézendő kérelmezések;

b) szabályok alkotása;

c) az ország, a város és hatóság jogait illető kérdések;

d) a város közjövedelmeinek évenkinti előleges fölvetése, közszükségleteinek, költségeinek (budget), megállapítása vagy megváltoztatása;

e) a kivetendő adómennyiség és adórovásos összeírás tárgyainak meghatározása; az adókivetési kulcs megállapítása és kijavítása;

f) kölcsönvételek a város közköltségei pótlására;

g) elidegenítések a város értékéből vagy új szerzések;

h) a város határait vagy a törvényhatóság illetőségét érdeklő kérdések a város s a szomszéd törvényhatóságok közt;

i) a város közpénztárai megvizsgálásáról, úgyszinte a város gondviselése alatt álló alapítványok mikarban létéről bemutatandó tudósítások és kivonatok;

[1]) A hitelesítés azonban csak hosszabb idő után, ősszel történt meg, a kormányhoz való felterjesztés pedig a fizetésekre vonatkozó határozattal együtt csak november 9-én.

k) számadó tisztek részére felmentő levelek kiadása ;

l) új hivatalok felállítása, az eddigiek eltörlése ; hivatalbeliek és szolgák fizetéseiknek felemelése vagy leszállítása ; megjegyezvén, hogy az eddig helyettesített tisztviselők törvényszerintieknek el nem ismertetnek. Jövendőre pedig *a nem közválasztás* által lett hivatalnokokat s tisztviselőket — *kivéve a pénztáriakat*, kik a közgyűlés végzése szerint a *tanács* választására bizattak — s az irodai írnokokat, a Tanács okadatolt előterjesztésére minden folyamodók közül a *Közgyűlés* választja ;

m) egyházi-pártfogói jogok és kötelességek gyakorlása. Minthogy azonban a helybeli catholicus lelkészválasztásnak joga sem a Tanács, sem a Közgyűlés kezébe az 1848 : 23-ik t.-c. szerint letéve nincs, azt alaphelyéről, a közgyűléstől, sem a közgyűlésnek, sem a tanácsnak a törvény értelmében elsajátítani nem lehet, azért is ezen jogot határozott szabályok szerint az *illető városrész catholicus adózó közönsége* gyakorolja ; a közgyűlés azonban a választásra felügyel s azt az illető helyre hatóságilag felterjeszti. A közigazság, de az 1848 : 20-ik t.-c. 2. §-ában a bevett minden vallásfelekezetre nézve kiadott tökéletes egyenlőség és viszonyosság tekintetéből is a város minden lakosaitól egyenlő arányban szedett adóból a hatóság jövendőre nézve egyedül csak a catholicus egyházra és iskolái fenntartására és segedelmére nem szorítkozhatik, hanem hasonló fenntartási segélyben *minden bevett vallásfelekezet* egyházainak és ikoláinak a lelkek számának arányához képest egyenlően részesülnie kell, magában értvén, hogy az egyházak és iskolák illető alapítványai sem rendeltetésüktől el nem vonathatnak, sem azok tekintetéből a külön egyházaknak a közpénztári segélyezéshez az említett alapra fektetett igényei nem csonkíthatnak ;

n) a város nevében magánjogi követelések megindítása, egyességek helybenhagyása, a város pecséte alatt saját ügyekben meghatalmazó levelek kiadása ;

o) általánosan minden tartozásbeli elengedések s rendkívüli pénzbeli kiadások, melyek az előleges évi felvetésben nem foglaltatnak ;

p) hivatalbeli visszaélések, vagy hanyagság miatt a városi tisztviselők ellen — kivéve a számadó hivatalnokokat — közkereset megindítása, kik iránt egyébiránt a tanács intézkedései s végzései mindenkor a közgyűlésnek bemutatandók ;

q) a miniszterek közigazgatást tárgyaló rendeleteik ;

r) küldöttségek s állandó bizottmányok tagjainak kinevezése ;

s) felsőbb helyen kiadott szabadalmak kihirdetése és minden, ezek iránt előfordulható kérdések ;

t) az őrséget és sorkatonaságot illető minden tárgyak és az ujjoncállítás ;

u) a telepedési jog megadása ;

x) hús, kenyér és egyéb *első szükségű cikkek árának meghatározása* ;

y) vadászati tilalmak iránti rendelkezés.

Minden, itt elősorolt tárgyakban csak a Közgyűlésnek lehet határozni; ha azokban a Tanács határozatot hozna, az magában érvénytelen. Azért is minden hivatalos iratok, rendeletek, folyamodások vagy indítványok, melyek e tárgyra vonatkoznak, a Közgyűlés elé terjesztendők és minden e tárgybani határozatok, levelezés és felírások a Közgyűlés nevében történnek.

A fent elsorolt és kirekesztőleg a Közgyűlésen felveendő tárgyakon kívül Közgyűlés elé tartoznak még azok, melyek különös körülményeknél, vagy fontosságuknál fogva a Tanács, a Polgármester vagy a választmányok által a Közgyűlés elé utasíttatnak.

Ezen közigazgatási tárgyak intézésén kívül főkötelessége a Közgyűlésnek a hatóság tisztviselőinek eljárása fölötti *ellenőrködés.*

Ellenőrködést gyakorol különösen, hogy a tisztviselők ne csak a törvények és utasítások betűinek, hanem azok *szellemének* is eleget tegyenek; azok hiányában pedig a fennálló törvények, szabályok és utasítások *lelke* szolgáljon zsinórmértékül.

Ezen ellenőrködés kiterjed minden közérdekű tárgyakra, magánérdekűekre pedig csak azon esetben, midőn panasz magánügynek huzamos ideig el nem lett intézése miatt támasztatik; ilynemű tárgyakban különben a Minisztériumnál, vagy törvényes feljebbvitel útján lévén az orvoslás eszközlendő.

Az ellenőrködés elemei: a tanácsülések nyilvánossága és a tanácsi jegyzőkönyveknek a képviselő tagok előtt mindenkor megtekinthető állapotban tartása, mire a kiadóhivatal rendezésénél különös tekintet leend.

A tisztviselőkről.

A Tanács.

Mindazon tárgyak, melyek a Közgyűlésnek fenn nem tartatnak, a Tanács intézkedése alá tartoznak.

A Tanács *közigazgatási* (politikai, oeconomiai) és *igazságszolgáltatási* (juridicai-criminalis) osztályokból áll.

Amaz, mint *szoros értelemben vett Tanács*, a polgármester;

ez, mint *Törvényszék*, a főbíró elnöklete alatt állandóan elkülönítve működik.

Minthogy azonban az 1848 : 23. t.-c. 17. §-a szerint a pénz- és egyéb tárakoni felügyelés a Tanács felelőssége alá helyeztetett, ezen Tanács s a közönség érdekeinek tekintetéből, mely megkárosodás esetére tagadhatatlanul több garanciát talál 16, mint 9 tanácstagban, a Tanács törvényszéki tagjai ezen kötelezettség alól fel nem mentethetnek, s e tekintetből hetenkint egyszer, szombaton, egy mindkét osztályból *vegyes* és *teljesszámú* tanácsülés,

egyedül a számadások és pénztárok körüli tárgyak fölötti és az idetartozó hivatalnokok iránt hozandó intézkedések végett fog tartatni.

Szoros értelemben vett Tanács intézkedése alá tartozik mindazon közigazgatási, kormányzási és sommás eljárású ügyeknek elintézése, melyek a Közgyűlés körébe nem tartoznak és szoros értelemben vett bírói eljárást nem igényelnek.

Minden ilynemű tárgyban a kiküldetések egyedül tanácsi tagokhoz utasíttathatnak.

A Közgyűlés tárgyait, amennyiben szükséges az intézkedésre, a Tanács készíti elő, annak végzéseit szinte a Tanács hajtja végre, hacsak egyes esetekben azoknak foganatbavétele egyes tisztviselőkre közvetlenül nem bizatott.

A Tanács az illető bizottmányok javaslatára utalványozza, amennyiben szükséges, részletesen, a közpénztárak bevételeit és rendes kiadásait, de a Közgyűlés által rovatonkint megállapított előleges fölvetésen túl, valamint semmi rendkívüli kiadást nem tehet.

A rendőrségnek kezelése közvetve a kapitányi hivatal által, közvetlenül, amennyiben a kapitányi hivatal a tárgyat önállólag el nem intézheti, szinte a Tanács hatáskörébe tartozik.

A szakbizottmányoknak elnökségeit a tanácsi tagok állandóan viszik. A telek-hivatalhoz, az árva- és szépítő bizottmányokhoz azonban 1—1 törvényszéki tanácsnok ülnökül állandóan s oly módon kiküldendő, hogy azok a bizottmány részéről semmi kiküldetéssel ne terheltessenek.

Végre az eddig szinte a tanácsnokok, legközelebb pedig alsóbbrendű tisztviselők által viselt céhbiztosságokra nézve jövendőre a céheknek szabadságukban álland biztosaikat akár a tisztviselők, akár a képviselők közül választani, megjegyeztetvén azonban, hogy az oly tisztviselőnek, ki ily biztosságot elvállal, azzal elfoglaltsága hivatali kötelességének mulasztása vagy halasztása esetében soha mentségül nem szolgálhat.

Tekintve Pest városa népességét, terjedtebb ipari, kereskedelmi és egyéb viszonyait, hatóságainak az 1848 : 23. t.-c. által lett kiterjesztését ; tekintve, hogy a közérdek általjában, de az alakulásunk óta úgy a kormány, mint a közönség az ügyek gyorsabb intézést igényli ; tekintve a Tanács intézkedési körébe tartozó tárgyak mennyiségét ; tekintve végre különösen a tanácsi tagoknak kiküldetésekkel és állandó szabkizottságokbani elnökösködéssel foglalkozásukat : a Tanácsban jelenleg létező 6 tanácsnok száma elegendő nem lévén, az 2-vel fog szaporíttatni.«

(A tervezet ezután rendre veszi a törvényszék, ügyészség, a külvárosi bíróságok, kapitányi hivatal, a tisztiorvosi hivatal és az egyéb szak- és segédhivatalok ügykörét, melyet ebben a tanulmányban csak rövidre fogva ismertethetünk. Súlyt fektettünk az olyan illetékességekre, amelyek azóta a város hatósága alól kikerültek.) Így :

A törvényszék.

Bírói eljárása polgári és büntetőperekre és kapcsolatosan a kapitányi hivatal által előkészített nagyobbszerű policiális kihágásokra vonatkozik. Bűnvádi ügyekben az elnökből és 2 bíróból álló 3 tagú törvényszék határoz, 2 szavazat nélküli jegyző és tiszti ügyész részvételével. (Az egyik ügyész ellenőrzi az elnökkel a letéttárt.)

A *külvárosi bíróságok* házbér és egyéb szolgálatbér s adóssági ügyekben 800 pengőforint értékig járnak el. A bíróságok 1—1 bíróból, 4 polgár ülnökből, 4 törvénytudó jegyzőből állanak irnok és szolga (kisbíró) segédletével. A bíróságot az illető városrész választópolgárai a hatóság ügylete alatt maguk választják. Bírószéküktől fellebbezés van a tárnokszékhez, a városi törvényszék nevében és pecsétjével. (Erre a szakaszra nézve még az igazságügyminiszter jóváhagyása is szükséges.)

A kapitányi hivatal:

A *közrendészetet* kezeli: *a)* minden városban lakókra, tartózkodókra ügyel (Fremden-Polizey). Ide tartoznak: lélekösszeírás, szállásváltoztatás, beköltözők, elutazók, uti levelek, idegenek utilevelei, vándorkönyvek;

b) közbátorság, személyi és vagyoni, emberi, elemi, közegészségügyi, gyógyszertári, kuruzslási, halottkémlési, sirkerti; közbotrány okozása, becsületsértés, vallás- és Isten-káromlás, sajtóvétség, sajtótermékek utcai árusítása, falragaszok; veszekedés, vérengzés, párbaj, gyilkosság; engedély nélküli iparűzés; hamis pénz; kéregetés; szerencsejáték; gyanús egyének és helyek, csavargók, szabados keresetmód, jövedelemnélküliek, közfenyítés alól kikerültek; tolvajok, rablók, befogottak, kereset alá vettek; őrök, őrjáratok; fogházakból szököttek iránti levelezések, ilyenek kipuhatolása, elfogatása; fogházak, foglyok, ezek fegyelme és fenyítése; elemi károk: tűz, víz, jégzajlás veszélyeinek megelőzése, elhárítása, akadályozása és az erre szolgáló védőeszközök;

c) nyilvános rendre ügyelés: utcák tisztogatása, kövezet, locsolás, világítás, csatornák, hóelszállítás, hidak, talált dolgok, bérkocsik, lovaglók, kutyák, marhák; s általában az utcai csend és rend megóvása;

d) közélelmezés, tüzifa- és kőszén-piac, a készítő gyárak, elárusítóhelyek, mértékek felügyelete;

e) nyilvános mulatságok, sétaterek, bordélyházak felügyelete;

f) társulatok közbátorsági, egészségügyi és erkölcsi felügyelete;

g) családi közrendészet, különösen a cselédek tekintetében, mivégre a cselédrendszer magánkézből kiveendő és célszerűbb rend behozandó a cselédek fogadása, szolgálatba állása, a cselédállító intézetek engedélyezése stb. tekintetében;

h) építészeti közrendészet;

i) mezei közrendészet.

A kapitányi hivatal áll 1 fő és 2 alkapitányból, 2 hadnagyból, az 5 városrész alkapitányából. Személyzetéhez tartoznak az őrmesterek, a kerületi és térbiztosok, a húsbiztos, éjjeli őrvezetők, poroszlók, lovasrendőrök, a porkoláb és a *hóhér*. A városrészenkinti rendőri biztosi kerületek 3—3 járásban működnek, 1—1 fizetéstelen rendbíró (polgár) vezetése alatt, akit a tekintélyesebb járásbeli adózó lakósok közül választanak; a mezőrendőrségre a mezei kapitány visel gondot személyzetével.

Az *orvosi hivatal* áll a főorvosból, 6 kerületi orvosból, a bonc-sebészből és egy baromorvosból. A szülészetre 6 kerületi bába visel gondot. Ehhez járulnak a kórház-igazgatás orvosai.

A tervezet ezután az *állandó bizottságokkal* foglalkozik, ezeknek dolga: kisebb tárgyak közvetlen elintézése, nagyobbakban javaslattevés a Tanács és Közgyűlés számára; egyébként az intézkedések életbeléptetése, a hivatalok, tisztviselők felügyeletében való segédkezés; állások betöltésénél javaslat stb. Elnökei mindig tanácsbeliek, létszámuk több-kevesebb képviselőből áll.

A *gyámhivatal* élén áll a gyámatya, helyettese az algyámatya. Gondoskodik a tömegek takarékpénztárszerű kezeléséről,[1]) hogy az árvák tőkéi legalább 5%-ot jövedelmezzenek; 1% a kezelési vesztességre számít. A gyámi bizottság elnöke egy tanácsbeli, tagjai: 1 törvényszéki tanácsnok, 1 tanácsbeli jegyző, 2 gyámatya, 1 tiszti ügyész és 16 képviselő.

A tervezet ezután az *adószedő* hivatal és adóbizottság, a *házipénztári* hivatal, a *számvevői* hivatal és számvevőség, a *pénztárvizsgáló* bizottság, a *letéthivatal* és bizottsága, az eladott és vásárolt ingatlanok főkönyvét és forgalmát gondozó *telekhivatal* és bizottság, a *gazdasági* hivatal és bizottsága, valamint választmányai (kültelki, kövezeti, kőátvevő, építtető, épületfelügyeleti, alkalmazotti ruha és fegyver választmányai), a *javadalmi* bizottság, az *előleges költségvetést készítő bizottság* és a *rendőrségi bizottság* hatáskörét tárgyalja, a legutóbbi bizottmányra tartozik a vásári, közegészségi, baleset elleni, települési és különösen zsidótelepülési, katonabeszállásolási és építésrendőri ügyek gondozása.

Külön fölemlítést érdemel a *Szépítő hivatal és bizottmányra* vonatkozó határozmány, amely gyökeres változást kívánt jelenteni az 1808 óta, a Nádor-főherceg fővezérletével működő Királyi szépítőbizottság illetékességével szemben.[2])

A *mérnöki hivatal:* áll főmérnökből és 2 kerületi mérnökből.

Az *iskolai bizottság* elnöke tanácsnok, mint egyszersmind iskolaigazgató.

---

[1]) Addig minden árva értékét elkülönítve kezelték más és más módon. 1848. nov. 1-től kezdték el az új kezelési és számadási rendszert a 15.923. sz. kgy. határozat utasítására.

[2]) Erről külön cím alatt szólok »Az autonómia védelme« c. fejezetben.

A *közintézeti bizottság* a kórház, kényszerítő dologház, árvaház, szegényház és gyermekgyámolító intézet dolgaival foglalkozik.

Az *elnöki tollnok* sajtóügyekben segédje a polgármesternek.

Az újonnan felállítandó *díjszedő hivatalra* nézve részletes utasítástervezet készítését kívánta be a Közgyűlés.

E) *Buda város szervezetének átalakulása.*

a) *Az új képviselőtestület első közgyűlése.*

Előzetes, többször idézett tanulmányomban megírtam a május 27-én és következő napokon megtartott tisztújítást és a 168 képviselőből álló törvényhatósági testület választását.

Június 5-én volt az első közgyűlés. Ezen indítványozták, hogy Ráth Péternek a tisztújítás vezetése körül »saját érdekei háttérbe szorítása mellett tett ernyedetlen szorgalom és fáradozásáért az érdekek kiegyenlítésében és a felcsigázott kedélyek megnyugtatásában tanusított hazafiúi buzgalmáért és finom tapintatáért« küldöttségileg köszönetet szavazzanak. (Ez tudomására jutván Ráthnak, ő a terv ellen tiltakozott, mert szerinte a hazafiúi buzgalom maga magát az öntudat által legjobban jutalmazza s ő társadalmi kötelességeinek teljesítését már a hatósági elismerés által is túlságosan jutalmazva látja.)

A további tárgyak voltak:

a) *A tisztviselői fizetések* csekély voltát a közgyűlés egyhangúlag elismerte, s ezért Ráth Péter és Szentiványi Vince vezetésével a fizetések felemelésének módja iránt való javaslat kidolgozására 12 tagú bizottmányt küldött ki. (4. sz. kgy. hat.)

b) Minthogy a *városháza* sem a hivatalok szabatos felosztásának, sem a nyilvánossággal tartani rendelt gyülések igényeinek nem felel meg, a közgyűlés Valheim János polgármestert, Varázsdy Lipót főmérnököt és a közgyűlés 7 tagját olyan utasítással küldte ki, hogy a hiány orvosolhatása iránt az épület megvizsgálása után terv bemutatásával tegyenek javaslatot. (5. sz. kgy. h.)[1])

c) Elhatározták, hogy rendes közgyűlést minden hó 1-ső hétfőjén, vagy ha ez ünnepnap, a következő napon tartanak. Ha a közgyűlés 1 nap alatt nem végezhetne, addig kell folytatni, míg az összes tárgyakat el nem döntik. Az előző jegyzőkönyvet mindenkor egész terjedelmébe fel kell olvasni. Közgyűlést kell tartani akkor is, ha nem volna más tárgy, mint a jegyzőkönyv hitelesítése. A jegyzőkönyvet mindenkor csupán az elnöknek és jegyzőnek

[1]) Pest is foglalkozott egy városi közgyűlési terem létesítésével, de ekkor a tervnél tovább nem jutott.

kell aláírnia[1]): »mivel az elnök az összes választók bizalmának köszöni tisztét, az így aláírt jegyzőkönyvnek hitelessége iránt eleve kétség nem támadhat, másrészt a határozatot törvényessége nem a személyektől, hanem csupán a jelenlévő törvényes számától tételeztethetik föl.«

b) *A közgyűlés és a tanács viszonya.*

A július 10-iki közgyűlés 77. számú határozata kimondja, hogy az új törvény értelmében a tanácsülés a megyei közgyűlés, a közgyűlés a megyei nagygyűlés hatóságát viszi. Hogy a tanácsnak minden működése a képviselőtestületnek és általa a képviselteknek is hiteles tudomására jusson, s a közgyűlés a tanácsnak irányt adhasson, a tanácsi jegyzőkönyv minden hónapban külön e célra tartandó közgyűlésben felolvasandó és hitelesítendő. (Pesten, úgylátszik a tanácsra volt bízva, mit jelent be törvényszabta hatáskörében való ténykedéseiből a közgyűlésnek.)

c) *Az igazgatási rendszer reformjai.*

A július 27-iki kögyűlés Andorfy Károly városkapitány javaslatára Szentiványi Vince elnöklete alatt 24 tagú választmányt küldött ki »a hatóság minden igazgatási ágazatainak a jelenkor igényeihez és szelleméhez idomított rendezése iránt« való javaslat tételére.

Az augusztus 17-iki közgyűlésben a bizottság jóváhagyás végett bemutatta tervezetét. Ezt a közgyűlés 122. számú határozatával egész terjedelmében elfogadta és elrendelte, hogy az, mint közgyűlési szabályzat, a közgyűlés minden egyes tagja által megtartandó és ugyanezért kinyomandó és nekik maguk miheztartása végett kikézbesítendő. Kár, hogy a szabályzatnak sem a főváros levéltárában, sem a közgyűlési jegyzőkönyvben, sem nyomtatásban nincs nyoma, pedig érdekes volna a pesti, tőlem is közölt, szabályzattal összehasonlítani.

d) *A tiszti díjak (fizetések) reformja.*

Az első közgyűlésben erre az ügyre nézve kiküldött választmány augusztus 22-én mutatta be munkálatát, amelyet az aznapi közgyűlés 126. számú határozatával szoros kapcsolatba kívánt hozni »a hivatalok elrendeltetésével.« Ezért az úgynevezett rendező választmányhoz utasították. Ez a választmány azonban az október 16-iki közgyűlésen bejelenti, hogy munkáját a haza zavaros körülményeire való tekintettel ideiglenesen

[1]) A budai közgyűlés jegyzőkönyvei, mint már említettük, a jelenlevőket fel sem sorolják. Tehát, úgylátszik, akkor föl sem merült még a határozatokban résztvett képviselők anyagi felelősségének kérdése. Az sem bizonyos, hogy a jelenlevők törvényes száma a közgyűlésen megállapíttatott-e, mert erről sohasem olvastunk.

felfüggeszti. Ezt a közgyűlés tudomásul vette. Minthogy azonban a tiszti díjak szaporítását elvben már régen elhatározta, 201. számú határozatával elfogadja azt az indítványt, hogy addig is, míg a választmány munkálatait bemutatja, a városi tisztek és szegődöttek évi fizetését ideiglenesen szaporítja, s ezeket november 1-től kiutalványozza.

Október 26-án 218. szám alatt a fizetéseket *ideiglenesen* számszerűleg a következőképen rendezte :[1]) polgármester és főbíró à 900 forint (600); főkapitány 750 (500); tanácsnokok 600 (400); tanácsi főjegyző 600 (500); törvényszéki főjegyzők 600 (400); aljegyzők à 450 (300); választások tollnoka 375; irnok 300; főügyész 450; 1. alügyész 375; 2. alügyész 300; számvevő 750; számtiszt 600; számsegéd 450; házipénztárnok 750; ellenőr 600; szolga 180; hadiadószedő 750; ellenőr 600; járulnok 225; szolga 182; árvák atyja 600; ellenőr 375; irnok 300; telekbíró 540; ellenőr 330; irnok 150; kerülő 90; mérnök 450; hegymester 250; városgazda 300; algazda 120; alkapitány 450; tollnok 450; irnok 180; iktató 450; levéltárnok 450; kiadó 450; főorvos 400, 2. orvos 300; sebész 135; tabáni sebész 100; lakmester 187 forint 30 krajcár; városhadnagy 225; napidíjas napi 45 krajcár; erdei csősz 240; vadász 180; mezei csősz 150; kőéri csősz 100; szőlőhegyi kezelő 100; ajtónálló 2 à 150.

e) *Az albíróságok rendezése és szerkezete.*

A június 13-iki közgyűlés 29. szám alatt az albírósági szabályzat átvizsgálására és a kor igényéhez irányítására Schreiber Ferenc városbíró elnöklete alatt 13 tagú bizottságot küldött ki. A tárgyalások alatt a görög nem egyesült vallásúak volt külön községe nyilatkozatot, illetve igénykérelmet adott be, hogy a másfélszáz éves gyakorlattal megerősített azt a szokást, hogy tabáni külvárosban a katolikus vallású albíróságon kívül külön az ő ügyeikben egy saját felekezetükből alakított albíróság is létezett, a város tartsa fönn teljes épségben. A közgyűlés ebben az ügyben november hó 12-én 238. szám alatt a következő határozatot hozta :

»Gyakorlatilag kétségbe nem vonattatik a kérés alapja, minthogy azonban ugyanezen egyhaza fiainak ugyanazon törvények alattvalóinak, s ugyanezen törvényhatóság polgárainak ilyetén elkülönzése, s egyiknek a másik feletti előnye az egységes összetartást s közremunkálást, amelyek egy hatóság és egy egész haza boldogságának biztosításában főtényezők, nemcsak kockáztatás, hanem ártalmas surlódások szüleményezése által fel is bontanák, miután továbbá az 1848 : XXIII. t.-c.-kel megállapított s az altanács választásánál is zsinórmértékül használandó választói képesség minden bevett vallású egyénre kiterjesztetik s így a görög nem egyesült

[1]) A zárójelben levő számok az addigi fizetéseket jelzik. — A végleges fizetésrendezésről és kormányhatósági jóváhagyásáról 1848-ban nem esik szó.

vallásbeliek az altanácsok választásába,úgymint a katholikusok befolyhatnak : nemcsak szükségesnek, hanem célszerűnek sem tartja a közgyűlés, hogy az alig egy pár százalékból álló görög nem egyesültek részére továbbra is külön albíróság alkottassék, ugyanezért ezen szokás eltöröltetvén, a mondott külvárosban egy bíróság állapíttatik meg«.[1])

Minthogy ezek az altanácsok vagy albíróságok csíráját képezték a községi bíráskodásnak, illetve a mai kerületi elöljáróságok rendőri kihágási bíráskodásának, hasznosnak tartjuk a budai *szabályzat* rövid ismertetését :

1. Minden külvárosban (Vizi-, Krisztinavárosban, Országúton, Újlakon és Tabánban) 1—1 altanács működik.

2. Minden altanács áll 1 bíróból, 12 ülnökből, 1 szavazatnélküli jegyzőből, a közgyűlés által meghatározandó rendőri személyzetből.

3. Fizetést csupán a bíró, jegyző és a rendőri személyzet húz a házipénztárból.

4. A bírákat és ülnököket kijelölés nélkül, a jegyzőket az alábbi módon azok a kerületi lakosok, akik 20. évüket betöltötték és akiknek vagy legalább 200 pengő értékű házuk vagy földjük, vagy 100 pengő tiszta jövedelmük van egy, a választásra kiküldött tanácsnok elnöklete alatt és 2 képviselő jelenlétében titkos szavazás útján választják. Választhatók pedig az illető városrész mindazon tagjai, kiknek az 1848 : XXIII. t.-c. értelmében választóképességük van. A jegyzőket az albíróság által kijelölendő 3 egyén közül ugyanazok választják.

5. Az altanács illetőségét minden, az illető kerületbeli lakos vagy abban tartózkodó, — a valóságos katonai szolgálatban lévők kivételével — az alább megnevezett esetekben elismerni tartozik.

6. Az altanács hatósága személy- és vagyonbelire oszlik.

A személyi hatósága szóval, írással, vagy tettel történt bántalmakra, vagy egyéb méltatlankodásokra szorítkozik, amennyiben tudniillik ezek tetemesebb testi sérelemmel nincsenek összekötve, mert ezekben az utóbbi esetekben az altanácsok csak nyomozást, előzetes vizsgálatot teljesítenek és annak eredményét a kapitányi hivatalnak tartoznak jelenteni.

7. Vagyon körüli hatóságuk : adósságok, kártételek, lakbérek, cseléd- és egyéb bérek ügyei, ha ezek — nem számítva a kamatokat és perköltségeket, mint járulékokat — 60 pengő forintot meg nem haladnak. Ha az összeg több, a panaszost vagy választott bírósághoz vagy a maga illetőségéhez kell utasítani.

8. A végzést a bíróval legalább 4 ülnök hozza és érvényéhez a jegyző jelenléte szükséges.

9. Büntetés 10 forintig terjedhető bírság, különben 24 órai, kenyér és víz melletti böjtöléssel nehezíthető fogság.

[1]) A görög nem egyesültek követelésüket az 1. abszolutizmus alatt, 1849. februárban Havas József kir. biztosnál újra érvényesíteni akarták, de az idők zavaraiban sikertelenül.

10. Ha az adósság 10 forinton alul van, a föllebbvitelt legfeljebb 24 órán belül kell bejelenteni.

11. Végrehajtás 8 nap : eszközli 1 ülnök és a jegyző, büntető dolgokban : ha csak 12 órára szól a büntetés és nincs föllebbezés, azonnal végrehajtható.

15. Az elnökök tudomásuk és lelkiismeretük szerint adandják véleményüket : sem szenvedélynek, sem bármely tekintetnek, mely őket az igazság útjáról elvonhatná, helyt nem adandanak : kifejezéseikben mindent, mivel sérthetnek, kerülendenek, többnyire pedig nem fogják a tanácskozást bőbeszédűséggel halasztani.

26. Az altanácsok tudósítani fogják a tanácsot minden rendetlenségről, visszaélésről, mely által a lakosok nyugalma, biztossága, vagy vagyonbátorsága veszélyeztethetnék.

28. Az éktelen életmódról gyanus személyeket, vagy engedelem nélkül valamely városkerületben időző, vagy mesterséget űző zsidókat a kapitányi hivatalnak bejelentsék.

29. Rendőri áthágások, melyek megfenyítése az altanácsok illetőségéhez tartozik, a következő : *a)* nyilvános kivilágítás ; *b)* utcák, hidak, zsilipek, töltések, óvójelek, élőfák rongálása ; *c)* csavargók vagy gyanus személyek fölvétele ; *d)* fürdés tilalmának áthágása, vigyázatlan lovaglás, kocsizás ; *e)* tilos orvosszerek vagy ártalmas fűszerek eladása ; építkezéseknél az óvójel kitételének elmulasztása, hiányos előkészületek miatt történt sérelmek ; *g)* állatok felingerlése, uszítása, kínzása ; közkutak rondítása és elrontása, élelmiszerek, italok meghamisítása ; *h)* minden a házaséletben gyermek vagy cselédség ellen történt kegyetlenkedés ; *i)* utcákon a kocsiút elrekesztése, járókelés megakadályozása, különösen éjjel, ablakokból tárgyak ledobálása, kitett és kifüggesztett tárgyak megerősítésének elmulasztása ; járkálás puszta gyertyával, vagy égő pipával oly helyeken, hol könnyen tűz támadhat ; *j)* csalások a súlyok és mértékek körül, vagy ölfa-rakásnál ; *k)* minden fajtalan kereset vagy kerítés, engedelem nélküli koldulás, közbotrányt okozó részegség ; *l)* tűzoltás körül kihágások.

A következő szakaszok a »végintézetek«, vagyis végrendeletek és egyéb perenkívüli kisebb magánjogi eljárások rendjét szabályozza. A díjak a jegyzőt és az altanács tagjait illeti. Ezenkívül az albírák évi 100 forint, a jegyzők 250 forint illetményt kapnak (249. sz. kgy. hat.). A november 16-án kelt 250. számú kgy. határozat a szabályzatot december 3-ára jóváhagyás reményében életbelépteti.

F) *Pest város az autonómia védelméért.*

Pest város közgyűlése 1848. május 18.-án bizalmat szavazott a kormánynak, s hűségét tőle a következő nehéz időkben sem tagadta meg. Ez azonban nem érintette a város függetlensége érzetét.

Hogy milyen éberen őrködött a két főváros törvényhatósága és tanácsa önkormányzata fölött, amelyet törvénybe az 1848 : XXIII. t.-c. iktatott és amelyet Pest város közgyűlése 11.197. számú határozatában bővebben formulázott, bizonyítja az, hogy a szabadságharc évében több eset fordult elő, amelyből kifolyólag a két város közgyűlése, vagy tanácsa erélyesen fölemelte szavát, amikor úgy látta, hogy a kormány vagy más idegen hatóságok sérthetetlennek vélt jogába belenyúlt, vagy belenyúlni látszott. Erre az autonómiavédő fölfogásra nem hat gyöngítőleg, hogy a legtöbbször a városnak le kellett tennie a fegyvert, sőt rendreutasítást is kellett elszenvednie túlságos buzgalmáért, ha ugyan a felügyeleti hatóság nem tekintette jobbnak az esetet fölvilágosítással és kimagyarázással idejekorán elsimítani. De előfordult az is, hogy a közgyűlés képviselőtagjai féltették jogkörüket a tanácsi hatalom terjeszkedésétől és ez ellen felszólaltak. A kölcsönös határok tiszteletét bizonyára nehéz volt megszokni, különösen azért, mert a multban ezek a határok nem voltak élesebben megjelölve és a hatalmi túlsúly ingadozott a választott polgárság és a tisztviselői magistrátus közt.

Az alábbiakban kijegyeztem az iratokból néhány érdekesebb esetet :

a) *A volt Kir. Szépítőbiztosság és az új városi szervezet.*

(Vita gróf Széchenyi Istvánnal.)

Dr. Gárdonyi Albert »Pest város újjáépítése a XIX. század elején« című tanulmányában, — amelyet Schoen Arnold adott ki a szerkesztésében megjelent 1919. évi »Pest Budai Művészeti Almanach«-ban — a székesfővárosi levéltári iratokból megállapította a következőket :

A kir. Szépítő Biztosság megalakulása József nádor rekonstrukciós tervének elfogadásával volt kapcsolatos, amelyhez — mint a Kir. Kancellária 1808. július 29-én a Helytartótanácsot értesíti — az uralkodó hozzájárult, de ebben az ügyben még újabb részletes előterjesztést kért.

1808. október 3.-án közölte a Nádor a Helyhartótanáccsal, hogy a Szépítő Biztosság legfelső vezetését az uralkodó reá ruházta, (»directione ac suprema inspectione totius huius negotii«), ezért szükségesnek tartja, hogy az intézmény megkezdje működését. Ideiglenes bizottságot szervez, melynek elnökéül Szentiványi Bonaventura helytartótanácsost nevezte ki, tagjaivá pedig 1 kamarai tanácsost, 2 pestvárosi tanácsnokot, a városkapitányt, Hild János építőmestert, a polgárság szószólóját, 3 választópolgárt, 1 kőműves- és 1 ácsmestert, végül a városi mérnököt.

Az ideiglenes bizottság feladata a jóváhagyott prorammpontok végrehajtása s a továbbiakra véleményének előadása. 1808. november 21-én megtartották az alakuló gyűlést és elkezdték működésüket.

Az új szerv egyre vezetőbb szerepet foglalt el nemcsak az utcaszabályozások, kisajátítások, Dunaszabályozás, csatornázás ügyeiben, hanem

— építési bizottság kiküldése által — az új építkezéseket is ellenőrzése alá vonta; épúgy a külvárosi csatornázásokat, feltöltéseket, fásítást, a futóhomok megkötését és az üres telkek beépítését.[1]) Az építési bizottság tagjai lettek: 1 városi tanácsnok, Hild építőmester, Degen városi mérnök s a már kinevezett 1—1 kőműves és ácsmester. Utóbb a hírneves építőmesterek, ma úgy mondanók, hogy művészek: Pollak Mihály, Feszl Frigyes és Hild József játszottak vezető szakértői szerepet.

A biztosság 1848-ig háborítatlanul gyakorolta irányító befolyását a városi tanács mellett, így a nagyobb városi építkezésekre is (például dologház, Üllői-úti kaszárnya stb.) A kiadásokra fedezetül, úgynevezett szépítési alapul: eladott és eladandó telkek vételára, a vételárakra való követelések erejéig fölvett kölcsönök, a városi pénztárnak az utolsó 10 év pénztári feleslegei alapján évi 5000 pengőben megállapított hozzájárulása szolgáltak.

Jóval József nádor halála után következtek a 48-as törvények és velük a városokról szóló kerettörvény: az 1848. évi XXIII. t.-c. Ennek 28. §-a azt mondja ki, hogy az eddigi állandó szakbizottságok, amilyenek az árva-, gazdasági, *szépítési* és egyéb bizottmányok, jelen állapotukban megtartatnak; a bizottmányok közvetlenül a tanáccsal, a tanács által pedig a közgyűléssel állanak összefüggésben.« Ebből mást olvasott ki a bizottság, illetve a miniszter és mást a közgyűlés, mindegyik a maga hatáskörére kedvezőt.

István főherceg, Magyarország nádora és királyi helytartója, 1848. május 18-án 1209 szám alatt rendeletet adott ki. Ez megszüntette a József nádor halála után következett interregnumot, amely Damjanovics tanácsnok alelnöki vezetésével működött. A rendelet a következő:

»Tudtul adatik, (a Kir. Szépítő Biztosságnak), hogy miután Buda és Pest, mint Magyarország középpontja, felvirágzás tekintetében különös figyelemre méltó; és ezért mindenek előtt igénybe is veheti az egyetemes Magyar Nemzet gyámoló pártolását; addig is, míg a törvény e tekintetben tán bővebben intézkedik, — Pesten fennálló Szépítő Biztosság fenntartása mellett, *gróf Széchenyi István, mint Közmunka Miniszter alá rendeltetik*, s ennek következtében kegyelmesen oda utasíttatik, hogy helyettes elnöke által említett Miniszter Úrral haladék nélkül hivatalos összeköttetésbe tegye magát.

A Biztosság 1848. május 21-én 563. szám alatt kiküldötte akkori helyettes elnökét Szekrényessy Endre városkapitányt, Staffenberger István szószólót, Károlyi István, Gross Ferenc, Vieser Ferenc, Valthier Antal, Vinkler Mihály választópolgárokat, Ritter István ügyészt és Erhard Ágoston mérnököt,

---

[1]) *Gárdonyi* i. h. idézi azt az érdekes megállapodást, hogy »a művelésre alkalmas területek beépítését nem fogja megengedni«. Ebből látni, hogy az ú. n. Linie, a beépítés határvonala, — amelyről a »Terület« c. részben szóltam — virtualis jelentőségű volt: az extenzív fejlődést gátolta és a mező- (kert-) gazdasági élelmezési gyűrűt védte.

hogy gróf Széchenyi István Ő Excellentiájának ezen kegyelmes Nádori Rendelvény közlése mellett az illető tiszteletet tegyék meg.

Az újonnan szervezkedő Pest város azonban úgylátszik ezeket nem respektálta eléggé. Széchenyivel voltak már személyes vitái egyéb ügyekből (például Lánchíd feljárója, Nemzeti Lovagda stb.) kifolyólag is, amiről Széchenyi naplói is tanuskodnak.[1])

A személyi hátteren kívül azonban a város, amely büszke volt autonómiájának törvényi elismertetésére, határozataiban is olyan állást foglalt el, amely Széchenyit érzékenyen sérthette.

Így július 1-én, mindjárt első közgyűlésében, 10.255. szám alatt a következő határozatot hozta: »Míg a beligazgatás rendszeresítése tárgyában kiküldött bizottmány tervet készített, s az a közgyűlés megállapítása szerint életbe fog léptetni, nehogy a köz- és magánügyek fennakadást vagy hátramaradást szenvedjenek, bizottmányok küldetnek ki. A szépítő bizottság eddigi elnöke Nádor Őfőhercegsége és h. elnöke gróf Széchenyi István úr közgyűlésből értesíttetni rendeltetnek, hogy jövendőre a hatóság ezen bizottmány körébe tartozó ügyeket az 1848: XXIII. t.-c. 28. §-a értelmében a tanács és közgyűlés ügyelete alatt saját bizottmánya által önállólag kezelendi; a közgyűlés a bizottmányba a kijelöltek közül kiküldi, mint elnököt Rottenbiller Lipót polgármestert, s mint tagokat Lángh Ignác kapitányt, Koller Ferenc tanácsnokot, Ritter István főügyészt, Joanovich Döme főmérnököt, szakértőkül Hild Józsefet, Vagner Jánost, Kasselik Endrét; a képviselők közül Borsody Endrét, Kauser Jánost, Landerer Lajost, Merényi Henriket, Fehértói Molnár Józsefet, Onhäuser Károlyt, Perger Ignácot, Rumbach Jánost, Staffenberger Istvánt, Toth Gáspárt, Valeró Antalt, Valthier Antalt, Voigt Vilmost.

---

[1]) Így pl. *Döblingi irodalmi hagyaték*, első kötet 349. old. július 12-iki bejegyzés: ..... »Zu Rottenbiller..... Ich bin kein Wahlbürger geblieben! Wie dankbar! Nach 23 jähriger Arbeit!« (T. i. az 1848 június 24-én tartott városi képviselőválasztásokon 17 évi »választott polgárság« után, a legkevesebb szavazattal (218) csak póttag lett.) ..... spreche mit diesem von Reitschule, Debarkadieren (kikötés) und Linie um die Stadt«.....

Egy másik helyütt városi, valószínűleg a Szépítőbizottsági tárgyalásokról azt írja: »Borsody kutyáskodik« (tudniillik Borsody Endre tekintélyes birtokos, városi képviselő, szépitőbizottsági tag.)

A július 12-i bejegyzés »Reitschule« passzusa egy lipótvárosi teleknek 1841. évben a nemzeti lovagda céljára szóló, de Széchenyi személyére átengedett, általa kifizetett kedvezményes telekre vonatkozik. Ezt a telket a város engedélyével 1865-ben örökség alapján gróf Széchenyi Béla és Ödön Széchenyi István fiai és örökösei nevére írták át fele-fele részben. Ma a vallás- és közoktatásügyi minisztérium Hold-utcai palotája és Báthory-utcai bérlete van rajta elhelyezve. 1848-ban éles jogi vita keletkezett a telek körül a város és Széchenyi közt, amelyre vonatkozó akták egy része megvan, de közlésük tárgyam szempontjából messze vezetne.

Az új rendezési tervben még határozottabban a következőket mondja a Szépítő Bizottságról :[1])

»E hivatal eddig külön jövedelmi alappal bírt, amely a város által kisajátított telkekből, épületekből és haszonbérekből állt.[2]) A hivatal fizetéses személyzete állott a következőkből : pénztárnok, ellenőr, számvevő, tollnok, 2 irnok, 1 szolga, 2 fizetéses ügyelő. A mérnök és ügyész munkálataikért külön jutalmat húztak. A szépítőalap és pénztár kezelése jövőre a *házipénztárhoz* fog áttétetni, ezért a pénztárnok, ellenőr, 2 irnok állása megszűnik és az ügyeket a rendes jegyző adja elő a Tanács és Közgyűlés elé ; ő fogalmazza meg és kiadja a végzéseket, kezeli a levéltárt. A jogi ügyeket rendes ügyvéd, a műszakiakat fizetéses mérnök és 2 felügyelő végzi. A szépítő bizottság nemcsak a városnak szabályszerű építési tervezésére, hanem, alválasztmány által, *a magánosok építkezésére* is felügyel. *A bizottmány elnöke a polgármester*, helyettese a városkapitány, ki a bizottmány rendeleteit végrehajtja, tagjai : 12 képviselő, mint ülnök, a városi főmérnök, a polgárságból vett 4 biztos. *Alválasztmányai:* az *építkezési* és a városligeti kertészeti alválasztmány. A szépítési bizottság kisebb, szabályszerű és folyó tárgyak tekintetében a Tanáccsal, a nagyobbszerűek és fontosabbak tekintetéből (telekvétel és eladás, haszonbérbeadás) a közgyűléssel van kapcsolatba.«

A közgyűlés szervezési határozatát gróf Széchenyi Istvánnak is tudomására hozta. Széchenyi naplói tanusága szerint július 27-én az ügyet a miniszteri konferenciában előadta és szerinte a minisztertanács arcátlanságnak találta, hogy Pest egészen el akar szakadni; a minisztertanács tagjai megígérték, hogy Széchenyit ez ügyben támogatni fogják.[3])

Ezek után Széchenyi július 28-án, mint közmunka- és közlekedési miniszter, 280/128. szám alatt a következő rendeletet intézte Pest városához :

»A t. közönségnek folyó hó 1-én tartott közgyűléséből 10.255. sz. a. kelt és hozzám intézett végzése, megvallom, nem csekély mértékben, s vajmi sajnosan lepett meg. Mert e végzésből azt vagyok kénytelen tapasztalni, hogy a t. közönség az 1847/48. évi XXIII. t.-c. 1., valamint 28. §-át félszegűleg, sőt hibásan hozván föl, olly tűrhetlen »statust in statu« gondol képezhetni,

[1]) Már nem mondja, hogy »Biztosság«, mert ez nagyon emlékeztet az abszolutisztikus ízű »Commissariat«-ra a »Commission«-nal szemben. A régi iratokon meg is érződik ez az íz : József nádorhoz kegyelmes döntés végett fölterjesztik a javaslatokat ; ő személyesen csak ritkábban vehetett részt a Biztosság plénumában.

[2]) A Szépítő Biztosság kezelésében az 1848-as házjegyzék szerint 26 kisajátított pesti ingatlan volt.

[3]) *Döblingi irodalmi hagyaték. Napló* (360. old. július 27-iki bejegyzés) : »In der Konferenz Verschönerungsangelegenheiten vorgetragen. — Dass Pesth sich ganz losreissen wil, sie finden es impertinent und werden mich unterstützen.« (! ?) Úgy látszik azonban, hogy a gróf a polgármesterrel továbbra is barátságos érintkezésben maradt, mert augusztus 1-ről megjegyzi : Rottenbiller Mészárossal (Lázár) nála ebédel, azután elmennek »láncokat nézni« t. i. Széchenyi majdnem mindennapi szemléjére az épülő Lánchídhoz.

minő sehol széles e világon nem létezik és kivált felelős minisztérium szerkezetével egyáltaljában meg nem fér.

Nem szándékom a t. Közönséggel szóvitába, vagy bármely versengésbe bocsájtkozni, mert ha valaha, most van az egyetértésnek és együttmunkálásnak ideje, miszerint a t. Közönség nézetem, sőt tökéletes meggyőződésem szerint, mind Nádor Őfensége, mind a felelős minisztérium irányában olyan törvénytelen állásba tevé magát, melyhez képest vagy illusorius lészen a miniszteri felelősség, vagy Pest városának municipális függetlensége szenvedend csorbát, amennyiben tudniillik egészen új és még elegendőleg el nem rendelt helyzetünkben vagy a t. városi Közönség fejtend ki kelleténél több súlyt, avagy a nemzetnek képviseleti testülete. Ha szerencsét és díszt akarunk hárítani hazánkra, múlhatatlanul szükséges, miszerint minden lehető súrlódást elkerülve, tökéletes egybehangzásban működjék a felelős minisztérium az ország minden törvényhatóságaival és viszont.

Azon vágás, melyben most mozgunk, egészen új és csak az idő fogja azt kiegyenlíteni úgy, miszerint mind a felelős minisztérium, mind a törvényhatóságok saját önálló körükben és szoros egybeköttetésben mozogjanak a státus-gépezetben.

Én azt hiszem, honunk boldogsága, mely mindnyájunk célja, csak úgy eszközölhető, ha a fejedelemtől lefelé egész az utolsó napszámosig mindenki szorosan forog jogkörében és azon túl nem vág. Ámde másrészről, ha azon egybeköttetés nem bontatik önkényileg fel, melynek minden státusban léteznie kell, hahogy az előbb-utóbb anarchiában süllyedni nem akar.

Így képzelem én azon viszonyt is, melynek a Polgármester, vagy a t. Közönség és a felelős minisztérium, különösen az én minisztériumom közt léteznie kell. Az összes minisztérium, valamint én, mi legtávolabb sem kívánjuk a polgármestert, vagy a Pestváros t. közönséget szabad mozghatására kelletlen beleavatkozás által bármiben is gátolni vagy csökkenteni. Ámde másrészről felszólalás nélkül azt sem fogjuk tűrhetni, mert felelősek vagyunk, ha a Polgármester vagy a t. Közönség a világos törvény ellenére minden felsőbb felügyelés nélkül, úgyszólván isolált függetlenségben akarná gyakorolni hatását, mi az országnak éppen a kérdésben forgó ügyeire nézve annyival súlyosabb következésű volna, minthogy Pest város egyszersmind az ország fővárosa, s ezáltal minden, mi itt alakul, nem egyedül hatósági, de országos fonrossággal bír, amely körülmény hitem szerint nemcsak jogokat, de az ország részéről kötelességeket is feltételez.

Én, mint felelős miniszter, ehhezképest a felelősség terhe alatt, mely különben nem engem, hanem a pestvárosi Közönséget illetné, ezennel barátságosan fölszólítom a most érintett testületet: szíveskedjék idővesztés nélkül maga kebléből választmányt nevezni, mely magát velem érintkezésbe tegye, miszerint aztán szabad értekezés következtében kifejttessék, mily módon lehessen — anélkül, hogy a Pest város közönségének hatósága féltékenységet

érdemlő csorbát szenvedjen, vagy a felelős miniszter értelemnélküli címmé váljék, — a dolgokat úgy rendezni, hogy mindazt összevetett vállakkal, közös erővel mihamarabb életbe léptetni lehessen, mi Pest városának díszét nagyobbítani és lakosainak jólétét magas lépcsőre emelni fogja.«

A közgyűlés augusztus 5-én tárgyalta a rendeletet és arra 11.675. szám alatt ezt a határozatot hozta: »Ámbár e hatóságnak a miniszteri rendeletben felhívott 10.255 számú végzése úgy a hatóság jogának az 1848: XXIII. t.-c. 1. és 28. §-aiban kijelölt határai közt, mint a felsőbb felügyelet, a miniszteri felelősség és különösen annak tekintetben tartásával keletkezett, hogy miniszter úrnak a hatóság feletti ügyeleti jogával a hatóságnak alárendelt Szépítő Bizottságban elnökösködése össze nem fér; engedve mindazáltal miniszter úr felszólításának az általa kívánt választmányt oly utasítással küldi ki, hogy magukat miniszter úrral mihamarabb értekezésbe tevén, a kérdéses határozat tekintetében egyrészt a közgyűlés nézeteit részletesen előterjesszék, másrészt értesüljenek, miként kívánja a miniszter úr a törvényes felügyelést érteni és gyakorolni; amennyiben közöttük különbség maradna fenn, a közgyűlésnek intézkedés végett kimerítő jelentést tegyen. E választmányba polgármester elnöklete alatt kiküldetnek: Asztalos Károly, Borsody Endre, Károlyi István, Kasselik Endre, Perger Ignác, Rosty Zsigmond, Staffenberger István, Széher Mihály, Szilágyi István, Tóth Gáspár képviselők, Ritter István főügyész és Joanovich Döme főmérnök.«

A kiküldött bizottság eljárásáról az augusztus 12-iki közgyűlésben terjesztette elő jelentését, mire a közgyűlés 12.041 szám alatt a következő határozatot hozta: »Miszerint a városnak oly teendői és tervezetei, melyek a közmunka- és közlekedési miniszter köréhez tartoznak és talán országos segélyt is igényelnek, a hosszadalmasb fölterjesztési út elmellőzésével kölcsönös érintkezés és értekezés által hamarabb és biztosabban sikeresíttethetnek, a közgyűlés, helyeselve a jelentő bizottmány javaslatát, ugyanezt újjólag *állandóan* küldi ki ismét avégre, hogy valahányszor a szükség kívánandja, magát a tisztelt miniszter úrral érintkezésbe tevén, vele az előfordulandó Szépítési bizottsági tárgyak felett érintkezzék és mielőtt bármi is döntőleg határoztatnék, tanácskozása eredményéről mindenkor a közgyűlésnek jelentést tegyen.«

A közgyűlés kiegyenlítő határozata azonban Széchenyi Istvánnal szemben már nem lépett életbe, mert a »legnagyobb magyar« szeptember elején már a döblingi »sárga ház« remetéje volt.

b) *Az állami rendőrosztály felállítása ellen.*

A pesti június 13-iki közgyűlésben szóvátették a hivatalos Közlönyben az állami rendőrosztály felállításáról szóló kormányrendeletet, Gräfl főbíró a napirendre térés mellett szólalt fel, mert a rendelkezés »municipiumunkat

nem sérti«. Ellenben több képviselő (Asztalos Károly, Károlyi István, Nagy Pál stb.) hevesen óvást jelentett be, mert a rendelkezés az autonómiát sérti. Gräfl a Pesti Hírlap szerint így felelt: Uraim! ne álmodozzunk többet municipális omnipotenciáról: tudjuk, hogy felelős kormányunk van, melynek tennie kell, mit ezen minőségénél fogva szükségesnek lát. Ha ellentállunk, intézkednek: hogy kívánhatjuk tőle, hogy egyébként felelős legyen. (Helyeslés.) »Salus reipublicae suprema lex esto! Nem ellenünk, hanem a bujtogatók ellen van az felállítva: nekünk nem árt: azért ne tegyük magunkat a miniszterrel collissioba.« Rottenbiller polgármester halasztást indítványozott, de a közgyűlés szótöbbséggel kimondotta, hogy felír a miniszterhez. Ez 7880/1848. szám alatt meg is történt.

A belügyminiszter erre augusztus 3-án 11.623/8. szám alatt a következő leiratot küldte: »Midőn az országos rendőri hivatal egy osztályának Pesten leendő felállítása közhírré tétetett, hivatalosan tudtul adatott Önöknek az is, hogy emitt az ikerfővárosok kötelessége és felelősségük kevesbbedni nem fog, hogy a rendőrség rendészeti kezelése továbbra is e hatóságnál maradand és a felállított rendőri hivatal inkább csak utasítólag és vezetőleg fogván munkálni, közvetlenül pedig egyedül országos fontosságú sürgetés és rendkívüli esetekben avatkozand be.

E kijelentéshez képest valamint felesleges volt tehát mindazon védokok említése, miket Önök fölterjesztésükben kétség alá nem vett hatósági jogaikra nézve felhoztak, úgy viszont más részről az 1848: XXIII. t.-c. erejénél fogva sem terjeszthetik ki Önök hatósági jogaikat odáig, hogy azon felsőbb felügyelés alól, aminek a közálladalom érdekéért kell, magukat egyoldalúlag kivonhatnák.

Mert a felügyelés eszméje nem csupán azt foglalja magában, hogy, ha egy közhatóság mulasztást tett, iránta figyelmeztessék s teendőinek pótlólagos teljesítésére utasítva legyen, hanem magában foglalja egyszersmind a lehető mulasztást megelőző és óvó lépéseket is, melyek nélkül most veszve volna a haza.

Következőleg rendőrségi tekintetben a vétek büntetésének eszközlésén kívül, ki kell terjednie a felügyelésnek mindazon kísérletek és szövetkezések előleges felismerésére s lehető elfojtására, mik a szabadságot, nemzetiséget vagy a haza épségét, a korona jogait sértik, s ha kitörnek, az álladalmat veszedelembe dönthetnék. És annál inkább, mert az erészebni mulasztást sem a tett elkövetése után foganatba vett intézkedések, sem az illető hatóságnak felelősség alá vonása nem lennének többé képesek pótolni.

Ezért válik mulhatatlanul szükségessé, hogy hasonló esetekre nézve az országos főhatalom saját organumai által is működjék és úgy a vétek felfedezésénél, mint további teendőknél képviseltesse magát: miután az országos főhatalom saját állásánál fogva már több előleges adatoknak lehet birtokában, mint túlfeszített vigyázat mellett is egyes hatóság; s az eljárásnak

egyik főkellékét tevő óvatosságot is inkább, sőt csak annak közvetlen részvéte és intézkedése által lehet kellőkép kifejteni.

Hogy egyébiránt az erészben kiadott rendelet által nem egy egészen különvált rendőri hatóságot szándékoltunk létesíteni, eziránt tettleg biztosítja Önöket az is, miként a felállított országos rendőri hivatalhoz polgármesterük és több polgáraik rendes tagokul kinevezvék, ott a teendőkben résztvesznek és hogy az országos rendőri hivatal az önök segítségével teljesíti mind a vizsgálati lépéseket, mind egyéb határozatok végrehajtását.

Önként következik tehát, hogy az említett rendelet hatósági jogaik csonkítását vagy mellőzését nem is célozhatja, sőt inkább azokat épségükben, továbbá is rendes működésükben hagyván, csak a hazai közbátorság miatt szükséges rendkívüli foglalkozásoknak kíván még szélesebb, biztosabb és az esetek természetével inkább összhangzó kört adni.

Sajnálatomat kell kifejeznem ezen jogvitatkozás felett akkor, midőn minden intézkedést üdvözölniök kellene, melynek kezdete és vége a haza ezer féle bajain segíteni, midőn a közremunkálás kívánatos volna még a rendes formákon kívül is. Ezt annál inkább sajnálom, mivel önöknek illetetlenül áll rendőrségi hatóságuk, de ehhez kötelességek is vannak kapcsolva, melyek tökéletesebben, éberebben is teljesíttethettek volna.

Miután Önök az itt kifejezett és a hazára és városukra már eddig is üdvösnek, igen üdvösnek mutatkozott célzat ellenében folyó hó 3-ról kelt felterjesztésük szerint a rendelet el nem fogadását határozták el, sőt tisztviselőiket az országos rendőri hivatallal leendő minden érintkezéstől, a nemzetőrséget az engedelmességtől eltiltották, miután továbbá hatósági jogaik ferde felfogásából eredt ezen határozatuk az országos főhatalmat felelős eljárásában késleltetni fogná, a felügyelését gyengítené s a tárgy végelemzésében azon kötelesség elmulasztására vezetne, mit Önöknek a közálladalom iránt különben is teljesíteniök kell, miután a felelős kormány az eszközöket a körülmények szerint kénytelen megválasztani és ha a haza veszélyben van, rendkívüli eszközöktől sem irtózik, csakhogy megtartsa a hazát és tetteiért a királynak és országgyűlésnek felel, másnak nem —

e tekinteteknél fogva rendelem, amint következik: 1. kérdéses határozatuk ezennel megsemmisíttetik. 2. Mely városi hivatalnok a belügyminiszteri országos rendőri osztállyal az érintkezést megtagadja, hivatalától felfüggesztetik. 3. Mely nemzetőrségi század annak felhívására törvényes kötelességét nem teljesíti, feloszlattatik.«

A közgyűlés augusztus 3-án 12.400. számú határozatával a miniszter megnyugtató biztosításait megismételve, azokat tudomásul veszi és ennélfogva a szóbanforgó rendeletet elfogadja, továbbá Rottenbiller Leopold főpolgármestert és Lángh Ignác városkapitányt oda utasítja, hogy a hivatalt működésében továbbá is támogassa.

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

c) *A hatósági díjak és a státus- és fizetésrendezés körül támadt kontroverzia.*

(Ezt a vitát, amelynek egyelőre a Honvédelmi Bizottmány 1848 utolsó napjaiban, közvetlenül a kormánynak és országgyűlésnek Windischgrätz hadai elől Debrecenbe menekülése előtt, vetett véget, a »Pénzügyi gazdálkodás 1847/48.« című részében »Pest városa új személyi státus- és fizetési rendszere« cím alatt közlöm.)

d) *Katonai ügyekben.*

1. Augusztus 29-én Szalay László álladalmi titkár és miniszteri biztos a Hadügyminiszter meghagyásából »Pestmegyében« megengedte a toborzást. Ezt a rendeletet Pest *városa* magától elutasította. Erre a miniszter augusztus 29-én 910. sz. a. ezt a rendeletet intézte Pest városához: »Midőn én Szalay László titkár és miniszteri biztos úrnak Kossuth Lajos pénzügyminiszter felhívása következtében kiadtam nyilt rendeletemet, hogy Pest megyében megengedhetik a toborzást, benne egyúttal Pest városát is értettem: s midőn én ezt értettem, úgy hiszem, Pest város municípiumából mit sem vontam le. Melyet is ezennel tudtára adni kénytelen vagyok oly megjegyzéssel, hogy a jelen nehéz helyzetünkben a katonai toborzás megszorítását nemhogy hátráltatni, sőt minden úton elősegíteni minden egyes honpolgárnak, annál inkább pedig Pest városának szent kötelessége.« Ezért kéri a miniszter a toborzásnak Pest városára is kiterjesztését.

A tanács erre 13.077. szám alatt a következő határozatot hozta: »A tanács a folyó hó 29-én előmutatott toborzási felhatalmazást nem hazafiatlanságból, vagy helyhatósági jogai iránti féltékenységből, hanem csak azért, mert ezen felhatalmazást tartalmazó rendeletben csupán megyék és megyei tisztviselők említtettek és a honvédelmi miniszteri gondolatnak és ki nem fejezett kívánatnak tolmácsa és kitalálója nem lehetvén, e városra nézve kötelezőnek nem is tekinthette; ezen körülménynek felvilágosítása mellett a honvédelmi miniszter meg fog kéretni, hogy jövendőre, hasonló félreértések elmellőzése végett, a város, mint önálló hatóság külön megemlíttessék Egyébként a tanácsnak a rendeletre legkisebb észrevétele sem lévén, azt tudomás végett a főkapitánynak kiadja.«

2. Már ezt megelőzőleg *Pest megyével* összeütközése volt Pest városának amiatt, hogy a megyeházán levő személyzet nem akart Pesten nemzetőrségi szolgálatot tenni a városi rend fenntartása érdekében. Erre a közgyűlés augusztus 10-én 12.051. sz. határozatában kifejtette, hogy erre kötelesek. Ezt a megye tudtára adván, kifejezi azt a reményét, hogy a megyeiek, »valamint ez előtt a szabadság kivívása közben lefolyt zivataros napokban elégséges alkalmat adtak a város közönségének a haza közjaváért hőn dobogó szívük érzelmeiről meggyőződni, úgy jövőre nézve is, mint pesti lakosok, itteni polgári kötelességük teljesítésében magukat mások által felülmúlni

nem engedik, annál kevésbbé pedig tűrni nem fogják, hogy e városi hatóság irányukban hatósági jogával élni és kényszerítő módokhoz nyúlni kényteleníttessék.«

3. *A nemzetőrségi szabályok ügyében* Kovách György ezredes a budapesti összes nemzetőrsereg parancsnoka, jelentést tett a miniszterelnöknek, hogy Pest városa az Országos Nemzetőrseregi Tanács által kiadott szabályokat el nem ismeri és azok szerint a nemzetőrei között a fegyelmet kezelni vonakodik. Erre Batthyány augusztus 15-én 806. sz. alatt a következő rendeletet intézte Pest városához: »Sajnálatomat kell Pest városa ellenében kijelentenem, hogy éppen e város az egyetlen egy hatóság az országban, mely e szabályokat érvényeseknek elismerni vonakodik, holott neki kellene jó példával a rend és engedelmesség fenntartásában legelől tündökleni: ezt vártam Pest városától az 1848: XXII. t.-c. 27. és 28. §-ai értelmében ... Az őrseregbeli szolgálat rendszeresítéséhez megkívántató ily szabályzat kibocsátása sem Pest városát, sem egyes akármely hatóságot, hanem az egész országbani egyenlőség elvéből, — míg az országgyűlés kimerítőleg másképen nem rendelkezik, kifolyólag — a minisztériumot illeti meg. A Nádor-királyi helytartó oldalam mellé egy tanácsot nevezett ki, amelynek intézkedései az én törvényes felelősségem és hatalmam kifolyásán alapulnak. A Nemzetőrségi Tanács szerkeszté parancsolataimmal és jóváhagyásommal a kötelező- és fegyszabályokat és hogy azok törvényeseknek tekintessenek, megkívánja a törvényes rend tisztelete, meg a kormányhatóság iránti tisztelet, kivált most, midőn a mostani, igen jelentékeny időben a rend és a fegyveres erőnek fegyelem alatti fenntartására a helyhatóságok legszigorúbb gondosságának igénybevétele szükséges.

Fölszólítom tehát Pest város közönségét, hogy addig is, míg a törvényhozás másképen nem rendelkezik, — amiképen rendelkezni most sem ideje, sem alkalma nincs, — a Nemzetőrségi Tanács által kibocsátott szabályokat, mint jóváhagyásommal megerősítetteket, érvényeseknek tekintse és a nemzetőrséget azoknak megtartására szorítsa.

Értesültem továbbá aziránt is, hogy a polgári nemzetőrök a kiadott parancsolatok ellenére engedetlenek és őrszolgálatot tenni annyira vonakodnak, hogy csak nagy bajjal lehet a napontai térszolgálatot kiállítani. E baj gyökeres kiirtására fölszólítom a városi tanácsot és meghagyom, hogy a nyakas ellenszegülőket, miután azokat a szabályokban megalapított becsület-széke a tanácsnak feljelentette, azonnal maga elébe idéztesse és az engedetlenség fokához mérve példásan büntesse.[1])

Tudomásomra esett végre, hogy a város tanácsa az országos nemzetőrségi tanácsnak egy megkeresését nem a legillőbb modorban visszautasította. Ez esetet én a tárgy nem helyes fölfogásának akarom tulajdonítani

[1]) Erre csakugyan találunk konkrét eseteket úgy Pest, mint Buda jegyzőkönyveiben

és az előrebocsátottakra hivatkozva Pest város tanácsának rendszeretetétől elvárom, hogy a Nemzetőrségi Tanácsot, mint hivatalom kiegészítő részét fogja tekinteni és levelezési modorát akként alkalmazni.«

A tanács erre augusztus 17-én 12.397. sz. a. a következő határozatot hozta: »Miután az Orsz. Nemzetőrségi Tanács által kibocsátott szolgálati és fegyszabályokat a tanács egyedül azon oknál fogva nem ismerhette el kötelezőknek, mivel azok e hatósággal még ez ideig hivatalosan nem közöltettek, Miniszterelnök úr azonban jelen rendeletével a kérdéses rendszabályokat saját parancsolata és jóváhagyása mellett kibocsátottaknak nyilvánítaná: ennélfogva azon rendszabályok alkalmazása iránt további kérdésnek helye nem lehetvén, Kovách György nemzetőrségi ezredes úr oda fog utasíttatni, hogy a kiadott parancsolatok iránt engedetlenek és szolgálatot tenni vonakodók ellen a legszigorúbban eljárván, azon esetre, ha netán az illető becsületszéke által hozott ítéletek végrehajtását a parancsnokok eszközölni képesek nem volnának, e tanácsnak azonnal jelentés tétessék.«

e) *A közegészségügyi autonómia ügyében.*

1. Ezt Pest városa különösen gyógyszertári ügyekben kívánta érvényesíteni. Egy konkrét esetben kimondotta, hogy a közgyűlés által megválasztandó új gyógyszerész kinevezését csak tudomás és *nem* jóváhagyás végett fogja a miniszternek felterjeszteni.

2. Egy másik esetben hosszabb vita támadt a város és a »kereskedési« miniszter között. A város 15.775. sz. alatt feliratban kijelentette, hogy nem lévén ok, amiért a város orvosi közrendészeti joga — az 1848. évi 23. t.-c. 1. §-a ellenére — külön hatóságnak alárendeltessék, hatóságának felsőbb ügyelet alatti önállóságát fenntartani határozta és ennek folytán a gyógyszertárak vizsgálatánál az egyetem részéről eszközölt, vagy ennekutána az eszközlendő vizsgálatokat érvényeseknek nem tekintheti.

Erre a kereskedési miniszter november 28-án 6662. sz. alatt a következőket válaszolta: »A f. évi június 15-én 268. sz. alatt kibocsátott rendeletet, amely Budapesten a gyógyszertárak megvizsgálását egyetemi tanárok és szakértők hozzájárulásával az országos főorvos jelenlétében parancsolja megtétetni, a város annyival inkább köteles lett volna életbeléptetni, mert valamint egyrészről abban a városi hatóság jogainak legkisebb csonkítása sem rejlik, úgy másrészről a város lakosaira fölöttébb jótékony következményű, mert a gyógyszertárak vizsgálata a legkitűnőbb és tudósb szakértő egyetemi tanárok által vitetik végbe, ami a gyógyszereket élvező közönségnek a szerek jóságáról a legmegnyugtatóbb garanciát nyujthatja; másfelől pedig ezen eljárás Európa-szerte minden oly fővárosban divatozik, melyekben tudományos egyetemek székelnek; és szinte Pest városában is eddigelé minden időben divatozott, elannyira, hogy a vizs-

gálások éppen az egyetemnek gyökeres és kiváltságos jogaihoz tartoznának s ennélfogva a kérdéses rendelet ellen szegülés által az egyetem sarkalatos jogai csorbíttatnának; a városi hatóság ellenben a jövőre e vizsgálatoknál jelenleendő, sőt koronkint tetszése szerint magánvizsgálatokat is teendhető városi tisztifőorvos által kellőleg képviseltetve lenne; mirenézve a városi hatóságnak e-részbeni hibás jogmagyarázása nem helyeseltethetvén, ezennel meghagyatik, hogy a hatóság kebelében létező gyógyszertárak a fent nevezett miniszteri rendelet szellemében vizsgáltassanak meg. Mely ebbeli rendelet foganatosításával az országos főorvos bizatik meg.«

A november 30-iki tanácsülés erre a következő, 16.657. sz. határozatot hozta: »E miniszteri rendeletben az egyetem legkitűnőbb s tudósb szakértő tanárainak a vizsgálatban részvétének célszerűségére felhozott indokok egyikének, hogy ez a gyógyszereket élvező közönség érdekében történik, a 15.775. sz. alatt hozott végzésnél már méltányolva és elégtéve van, amidőn a tisztifőorvosnak kötelességévé tétetik, hogy minden gyógyszertári vizsgálatot az egyetemi illető tanároknak eleve értesítésével és hozzájárulásával eszközöljön. A második indokot illetőleg, mely az Európa-szerte divatozó szokásból és az egyetem gyökeres és kiválságos jogaiból meríttetett, e szokást és jogot e hatóság az 1848. évi XXIII. t.-c. 1. és 2. §-a ellenére, — mely a várost felsőbb ügyelet alatti önálló köztörvényhatóságnak rendeli és mint törvényhatóságnak minden, a város határában létező egyéneket és javakat — a jelen kérdés alá nem eső kivételekkel — rendőri — hova a jelen ügy tartozik — tekintetben is alárendeli: törvényfeletti erejűnek hatósági kötelessége szerint el nem ismerheti. Minélfogva fentérdeklett határozatához tovább is ragaszkodik és ez érdemben a miniszterhez fölterjesztés tétetik.«

Az ügy végleges elintézését nem találtam meg a jegyzőkönyvekben.

3. *Buda* városa különösen felsőbb orvosi kinevezések ellen tiltakozott. Így például november 29-én 6376. kgy. sz. alatt, amikor a Honvédelmi Bizottmány Sauer Ignác országos főorvost a bujakórra nézve felügyelő és vizsgáló orvosnak kinevezte. A miniszter azzal mentegetődzött, hogy más esetekben egyenesen a város kívánságait teljesítette a kinevezéseknél.

f) *Az izraeliták jogállása és ingatlanszerzése.*

Az 1840. évi XXIX. t.-c. kimondta a következőket: »Addig is, míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik, ezúttal határoztatik:

1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök, erkölcsi magaviseletök tekintetéből, bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részkeben akárhol lakhatnak« (kivévén meghatározott bányavárosokban).

»2. §. A fennálló feltételek mellett gyárokat a zsidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is üzhetnek,

s ifjaikat ezekben taníthatják, — azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.

.....

5. §. Amennyiben az izraeliták polgári telkeknek (fundus) szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az illy városokban ezen gyakorlat jövendőre nézve is megállapíttatik.«

1. Valamint egyéb városainkban, úgy *Pesten* is már a szabadságharcot jóval megelőzőleg nagyszámú zsidót találunk. A fenti törvény alapján pedig számuk ismét jóval megszaporodik. Egyrészük lakhatási engedély mellett ipart, kereskedést és szabad értelmiségi foglalkozásokat (pl. orvos, sebész, ujságíró) űz. Ezenfelül találunk olyanokat is, akik ingatlant telekkönyvileg vagy kölcsönök alapján zálogjoggal bírtak. Így pl. az 1848. előtti pesti telekkönyvben találjuk Rosenfeld Móric Lipót, Blühdorn Leopold, Boskovitz József Lipót stb. neveit a már régebben kikeresztelkedettek, de zsidó származásúak mellett. Ezek közül többen, mint pl. a kapriorai Wodianerek, a szitányi Ullmannok stb. a nagykereskedelemben már vezető szerepet játszottak. Mindezeken felül persze nagy volt azoknak a beszivárgottaknak a száma, akik települési és iparűzési jog nélkül, az adóviselés terhének lehető kikerülése mellett a két fővárosban keresték kenyerüket s akiknek versenyét, mint illegálisat az egyéb, adózó lakosság természetesen nehezen tűrte.

Az 1848-as forradalmi hangulat, épúgy mint Bécsben, április közepe táján nálunk is nagyon sok helyütt (Pozsony, Kassa stb.) s Pesten és Budán is a zsidók ellen fordult, nagy zavargásokban nyilvánult, mire csillapítóul Szemere belügyminiszter április 13-án, majd május 13-án elrendelte összeírásukat, hogy különbség tétessék a lakhatási joggal bíró és a jogtalanul itt tartózkodók között: az előbbiek békén hagyandók, az utóbbiak ellen a kiutasítási eljárást kell alkalmazni. Ámde a városi összeíró küldöttség ellen a zsidók sűrűn tettek panaszt a belügyminiszterhez, úgyhogy július 31-én 6417. szám alatt a következő rendeletet intézte a fővárosokhoz:

»Midőn az ország héber vallású lakosai ellen több helyen mutatkozott ingerültség, türelmetlenség és már erőszakos kitörésre fajult mozgalmak következtében a f. évi május 13-án 1261. sz. alatt kelt rendeletet kiadtam, országos tisztemnél fogva, valamint egyrészről az izraelitáknak a törvény paizsa alatt álló lakhatási és iparüzleti jogaikra nézve fölmerülő kérdések elintézését minden önkénytől megóvni s azt a törvényes ösvényre visszavezetni, úgy másrészről a hatóságokat a kebelükbe alattomosan becsúszott izraeliták túlszaporodása ellen biztosítani kívántam. Az intézkedés kívánt sikerét a hatóságok igazságos és erélyes eljárásától bizton vártam és csakugyan több helyekről máris örömmel értesültem az óhajtott eredmény felől. Azonban az Önök által kirendelt bizottmány eljárása folytán naponta sűrűbben érkeznek a panaszos felterjesztések az iránt, hogy a kebelökben számos évek óta tartózkodó s a közterhek viselésében is résztvett, lakhatási

engedéllyel el nem látott izraeliták, s azok közt a benszülöttek is, mielőtt a miniszteri határozat beváratnék, tettleg haza utasíttatnak.« (Itt a miniszter több konkrét esetet sorol fel.)

»Annak kijelentése mellett, hogy a hivatkozott miniszteri rendelet 1. pontjában kifejtett kedvezmény a külföldi, úgy szinte a gyanus és rossz erkölcsű, vagy rendőri tekintetből kifogás alá eső s így a közlakosságra veszedelmes magyar honi születésű izraelitákra általánosan ki nem terjeszthetik, elrendelem, hogy az izraeliták összeírását, mihelyt befejezik, terjesszék föl.«

Az augusztus 12-iki tanácsülés 12.137. szám alatt a rendeletet kiadta az izraelita-lakási biztosságnak, azzal, hogy az összeírást sürgősen fejezze be és közgyűlésileg leendő tárgyalás végett mutassa be. Guttmann Móric és panaszos társai ügyében pedig vizsgálatot és jelentést kíván. (A további fejleményekről nincs a jegyzőkönyvben említés.)

A közhangulat hatása alatt Pest városa szigorúbban kezelte a lakhatási és iparűzési engedélyek, de különösen az ingatlan-átruházási engedélyek kiadását s azt több konkrét esetben meg is tagadta. Az illetők, miként régebben a Helytartótanácsnál, sőt magánál Ő Felségénél is kerestek orvoslást, többször sikerrel; most a szabadelvű áramlat alatt az új kormányhoz fordultak. Jellemző erre nézve Kern Enoch nagykereskedő[1]) esete, akinek a város 1848. augusztus 21-én 12.480. számú határozatával nem engedte meg, hogy a Háromkorona-utca (ma Wekerle Sándor-utca) 287. számú és Liedemann János és nejétől 38.000 forint és 500 darab császári arany zálog-adásvételi jogcímen átvett és több év óta bírt házat nevére telekkönyvileg is átirathassa. Panasz folytán erre az átiratási engedélyt a belügyminiszter augusztus 10-én 7226. sz. alatt megadta. A város ez ellen tiltakozott, mire Kemény Dénes báró belügyminiszteri álladalmi titkár október 28-án 8643. sz. alatt a következő megrovó rendeletet intézte Pest városához:

»Midőn a kormány Kern Enoch izraelita zálogképen bírt házának telekkönyvi átiratását augusztus 10-én 7226. számú rendeletével megengedé, nem tett mást, mint azt, amit e város tanácsa 1847. június 2-án 1339. sz. alatt a volt királyi Helytartótanácshoz intézett föliratában önmaga kért; nem tett mást, mint foganatot akar szerezni Király Őfelsége parancsának, melyet a Helytartótanácsnak Kern Enoch folyamodványát pártoló fölirata a minisztériumhoz intézkedés végett megküldött. Tevé ezt annál biztosabban, mivel, ha ilynemű átiratásokank a régi rendszer alatt is lehetett helye, inkább hivé azokat most megengedhetőknek, mivel eljött az idő, hol az új törvények szabadabb szelleme által leromboltatván a városi élet fejlesztését gátló válaszfalak, a községek érdekeinek egyesítését minden okszerű úton ápolni, gyarapítani feladatunkká lőn. Nyomós indokok sem hiányzottak egyébiránt, amelyek folyamodó kérelme mellett hangosan szólottak. A folya-

[1]) Egy Kern Enoch Nagykereskedők Testületének alapító-tagjaként szerepel.

modót maga a hatóság a város irányában szerzett érdemei, jeles tulajdonai és fedhetetlen erkölcsei alapján dícsérte, ajánlotta. A kért átiratás pedig a város pénztárának nem megvetendő hasznot hajtand. Nem lehete tehát meg nem ütköznöm Önöknek folyó évi augusztus 21-én 12.480. sz. a. kelt azon váratlan nyilatkozatán, mellyel avult kiváltságaikhoz szűkkeblűleg ragaszkodva, a miniszteri rendeletet nem teljesíthetőnek jelenték és így az első magyar kormány iránt engedetlenséget tanusítának. Ez engedetlenség méltó megrovást érdemel. Hinni kívánja azonban a kormány, miként Önök a szabadság, testvériség és egyenlőség jelen korszakának szelídebb intéseit megérteni s a város kétségtelen érdekét is szem előtt fogják tartani és további lépteiket önként ehhez alkamazandják.« Ehhez képest az iratokat és Kern Enoch méltánylandó egyéni tulajdonságait kitüntető bizonyítványai, újabb kérelem-levelével együtt leküldi és megvárja, de meg is hagyja, »hogy a felhívott szabadelvű, senkit sem károsító, a város pénztárát pedig gyarapító rendeletnek törvényszabta kötelességükhöz képest haladéktalanul foganatot szerezzenek, az eszközlöttekről azonnal jelentést teendők.«

A közgyűlés erre november 6-án 15.653. sz. a. engedett és a telekkönyvi hivatalt megfelelőleg utasította, annyival inkább, mert ugyanazon napon ezekben az ügyekben 16.001. sz. a. *elvi* határozatot hozott: »Szóba hozatván az izraelita lakosok birtoki joguk, közakarattal elvileg kijelentetik, hogy azon izraelitáknak, kik városi ingatlanokat bírni és nevökre átiratni óhajtanak, e közgyűléshez folyamodni és lakhatási jogukat és erkölcsi magaviseletüket igazolni kötelesek leendenek: s a közgyűlés, tekintvén a szabadság, egyenlőség és testvériség jelen korszakát, midőn a községek érdekeit egyesíteni főfeladat, másrészt szem előtt tartván a város kétségtelen érdekét, e jogot tágasabb alapra fektetve, egyes esetenkint e birtokjogot megadandja és az átiratást megengedendi. Erről a telekhivatal és az izraelita-lakási biztosság jegyzőkönyvileg értesítendő.«

2. *Budán* szintén sok volt a panasz az »izraeliták jogtalan befurakodása ellen«, mire a közgyűlés szükségesnek tartotta álláspontját tárgyilagosan, de erélyesen kifejezni. 1848. október 30-án 224. sz. határozatában a következőket mondta ki: »Megilletődve tapasztalja a közgyűlés, hogy az izraeliták a város területében házakat zálogcím alatt kezükre kerítvén, nemcsak az izraeliták birtoklását szabályozó 1840. évi XXIX. r.-c.-et botrányosan kijátsszák, hanem a fekvő birtokokkal együtt kötött jogokat, anélkül, hogy birtokcím hiánya miatt közterhekben is részvétre őket szorítani lehetne, élvezvén, a községi pénztárnak is tetemes kárt okoznak.

Minthogy tehát az említett törvény keletkezése előtt e hatóság telkeknek zsidókra való átiratásának gyakorlatában volt, másrészt pedig a közgyűlésnek kötelességéhez tartozik nemcsak a községi pénztár jövedelmeinek szabatos gyarapításáról gondoskodni, hanem főleg e város birtokainak becsét vétel útján nevelni, az adás-vevési forgalmat öregbíteni és az erköl-

csiség fenntartása mellett a községi jogokban az érdemeseket részesíteni, részint az említett törvénycikk értelméhez, részint a községi élet természetéhez képest a törvény botrányos kijátszásának mellőztetése tekintetéből határoztatik, hogy az izraeliták, ha vagy bent e hazábani születésüket, vagy a törvény értelmében nyert honosításukat és erkölcsi, nemkülönben társadalmi maguk-jóviseletét igazolják, minden néven nevezendő fekvő birtokot adás-vevés útján szabadon vásárolhassanak, s azokat neveikre önbevallás mellett telekkönyvileg átirathatják. Mely határozat a belügyminisztériumnak fölterjesztendő.« A belügyminiszter december 14-én kelt leiratával a határozatot jóváhagyta.

4. Pénzügyi gazdálkodás 1847—1848-ban.

Ez — szerintem — legjobban tükröződik a számadáskönyvekben. Ezért közreadom Pest és Buda zárószámadásait az 1847—1848. évről. (Az 1848—1849. mozgalmas éveké a következő részben fog következni.)

A) *Pest város házi pénztári számadókönyvének adatai.*

a) **Bevételek. (Lefizetés.)**

Pénztári maradvány 1847. október végével.....	15.980	frt	27	kr.
Haszonbérek és házbérek	213.991	«	23 45/60	kr
Széna, marha s egyéb, uratlan jószág eladásából.	216	«	08 36/60	«
Termények, anyagok, szerek eladásából	1.266	«	01 48/60	«
Eladott telkekért	26.492	«	48	«
Bérkocsis díjak	1.060	«	24	«
Telekkönyvi díjak	36.355	«	21	«
Polgári taksák	1.848	«	—	«
Gábák	180.395	«	19 30/61	«
Kamarai cselekvőtőkék	12.607	«	54	«
« « 6% kamatai	4.682	«	03	«
« alapítványi tőkék	1.300	«	—	«
« « « kamatai	120	«	35	«
Körözött árvák tőkéinek kamatai	16	«	10 48/60	«
Ferencvárosi iskolaépítés tőke kamatai	74	«	51	«
« « pénzeihez	21	«	36	«
Tűzi pénztár tőkéinek kamatai	1.253	«	02	«
« « pénzeihez	380	«	38 48/60	«
Dologház pénzeihez	226	«	41 36/60	«
Polgári kórház pénzeihez	153	«	06 24/60	«
« « « polgárdíjak	1.018	«	24	«
Szegényápoló intézet pénzeihez	373	«	04	«
« « « engedélydíjak ...	7.766	«	—	«
Kölcsönvett tőkék:				
a) szenvedő tőkék visszafizetésére	108.087	«	30	«
b) városi szükségletekre	20.990	«	—	«
c) a 2 kamatú fizető hivatalra	19.922	«	—	«

d) a kaszárnya építésére	70.000	frt —	kr
e) a kir. szépítési alapra	24.000	« —	«
f) a vár. képviselőiház építésére	3.800	« —	«
g) nemzetőri szabad zászlóaljra	8.529	« 49 06/60	«
Számviteli konvikciók	57	« 33	«
Caducitások	796	« 57 24/60	«
Bélyeg és láttamozási díjak	18	« 44	«
Engedélydíjak a gazdasági hivatalnak	110	« —	«
Térítés bebörtönzöttek élelméért	6	« 21 36/60	«
Kövezési és csarotnázási járulékok	4.364	« 26	«
Régi restanciák	2.843	« 02 48/60	«
A letéti hivatalból	1.667	« 23	«
A 2 kamatú fizetőpénztárból maradék	36	« 28	«
Átmeneti bevételek	12.433	« —	«
Visszafolyt átmeneti kiadások	32.360	« 41	«
Külön bevételek	1.091	« 41 29/60	«
A bevétel összege	**838.541**	**frt 37 33/60**	**kr**

b) **Kiadások. (Lefizetés.)**

Tiszti fizetések és váltságok	109.848	frt 53 16/60	kr
Nyugpénzek	6.122	« 19 20/60	«
Tiszteletdíjak	1.489	« 50	«
Alapítványok és jutalmazások	721	« 02 24/60	«
Lelencek	1.935	« 10	«
Tűzoltószerek	3.039	« 21 36/60	«
Ház- és lakbérek	11.507	« —	«
Irószerek	8.877	« 43 42/60	«
Utiköltségek, napidíjak	4.178	« 30	«
Törvényszéki költségek	541	« 07	«
Postaköltségek	45	« 49	«
(Fiskal) ügyészeti költségek	231	« 11	«
Városház építésére	2.300	« —	«
Üllői-úti katonai laktanya építésére	73.482	« 55	«
Kisebb építésekre s tervkészítésére	1.787	« 26	«
Épületek javítására, tatarozására	11.558	« 02	«
Anyag, szerek, termesztvények vétele	7.404	« 03	«
Telkek vételére	8.419	« 02 18/60	«
Gazdasági szükségletekre	4.004	« 11	«
Poroszlók ruházata	8.994	« 08	«
Rabok, foglyok tartása	8.955	« 57 36/60	«
Számadási hiányok	57	« 58	«
Elengedések (Relaxen)	19.954	« 39 27/60	«
Vízfolyások- és csatornákra	34.035	« 26	«
Utcavilágításokra	28.499	« 20	«
Kövezetre	91.590	« 35 48/60	«
Utak javítására	21.301	« 29	«
Utak építése, Üllői-út, a vonalon kívül	5.162	« 40	«
Gátépítés s Dunapartszabályozás	5.067	« 13 24/60	«
Utcák tisztogatása	14.133	« 15	«

Napszámosokra	473 frt	12	kr
Város határának fölmérésére	884 «	40	«
Városi intézetek fölsegítésére:			
a) Dologházra	9.911 «	47 30/60	«
b) Jozefinum-féle intézetre	500 «	—	«
c) Szegényápoló intézetre	3.278 «	—	«
d) Polgári kórházakra	2.461 «	—	«
Befolyt bűndíjak s egyéb ajánlatok:			
a) Dologház részére	226 «	41 30/60	«
b) Szegényápoló intézet részére bűndíjak	573 «	04	«
c) Szegényápoló intézet részére engedelmi díjak	8.536 «	12	«
d) Polgári kórháznak bűndíjak	153 «	06 24/60	«
e) « « polgárdíjak	3.343 «	12	«
Országos templom építkezésére	750 «	—	«
Gyümölcsöző tőkepénzek házpénztárai	1.345 «	—	«
« alapítványi tőkék	1.300 «	—	«
Szenvedő tőkék	176.491 «	25 30/60	«
« « kamatai	32.822 «	— 54/60	«
Biztosítékok (vadiumok) kamatai	201 «	30	«
Visszafizetett szépítő bizottmányi tőkék	24.020 «	—	«
Tűzpénztári tőkék kamatai	228 «	52	«
Ferencvárosi iskola építési tőkepénzek	240 «	—	«
Kiszolgáltatott gyógyszerekért	10.119 «	48 30/60	«
Bérkocsi s rendőri fuvarozási költség	1.823 «	22	«
Ünnepélyekre tett költség	11.639 «	30 12/60	«
Ideiglenes kiadások	30.703 «	28	«
Kiegyenlített ideiglenes bevételek	3.000 «	05	«
Bánatpénzek	4.131 «	—	«
Rendkívüli kiadások, a 2% kölcsönt kezelő hivatalnak	4.249 «	29 09/60	«
A város által fölállított önk. zászlóalj költsége	8.529 «	49 06/60	«
A kiadások összege	**837.182 frt**	**29 42/60**	**kr**

c) **Mérleg.**

Bevételek összege	838.541 frt	37 33/60	kr
Kiadások összege	837.182 «	29 42/60	«
Maradvány	**1.359 frt**	**07 51/60**	**kr,**

amely a jövő évre átvitetik.

B) *Buda város házi pénztári számadókönyvének adatai.*

Meg kell jegyeznünk, hogy bár a mai fejlett számviteli rendszerhez képest Pest városa akkori kimutatásai is meglehetősen kezdetlegesek és nehezen áttekinthetők, még nagyobb mértékben áll ez a még rendszertelenebb budai számadásokról, ahol együvétartozó dolgok különböző helyekre dobálva, össze nem tartozó dolgok pedig egy helyre sorozva szerepelnek. Az »ódonabb patina« itt nem dícséret.

a) **Bevételek. (Lefizetés.)**

Pénztári maradvány 1847. október végén	10.452	frt	34 4/10 kr
Haszon- és házbérek[1])	40.404	«	29 9/10 «
Malomkarózási bérek	334	«	45 «
Mészárszékbér	410	«	— «
Vámok[1])	26.666	«	40 «
Híd- és révvám[1])	20.120	«	— «
Halottfuvarozási bér[1])	2.722	«	40 «
Sírdíjak[1])	1.252	«	02 «
Eladott anyagokért	384	«	34 6/10 «
« telkekért	3.887	«	33 4/10 «
Erdészeti bevételek	3.133	«	06 «
Bírságok	127	«	22 «
Bányajogi bevételek[1])	3.300	«	— «
Fisk. háramlások	80	«	— «
Átutalások	37	«	50 «
Bérkocsis díjak[1])	263	«	29 3/10 «
Adótransport	8	«	— «
Polgárdíjak	922	«	— «
Védelmidíjak[1])	3.100	«	— «
Közöns. telekkönyvi díjak	16.690	«	12 8/10 «
Must- és borbehozatali díjak	202	«	— «
Gábák	11.833	«	07 7/10 «
Átfutó bevételek	7.667	«	03 «
Visszatérítések	1.112	«	02 «
Dunaparti szabályozásért vissza	6.200	«	— «
Árvaügyi hiányokért vissza	32.637	«	— «
Telekhivatali hiányokért	15	«	42 «
Különböző előlegekért	6.148	«	54 6/10 «
Képviselői napidíjakért	2.000	«	— «
Elszámolási hiányokért	76	«	59 «
Újonnan felvett szenvedő tőkék	40.400	«	— «
Cselekvő tőkék	5.999	«	32 «
« « kamatai	5.752	«	44 «
Eladott telkek árának kamatai	5	«	15 2/10 «
Egyetemi alap kamatai	45	«	54 «
Hátrálékos kövezési járulékok	59	«	08 2/10 «
Medve- és Iskola-u.-i csatornázás hátrálékos járuléka	68	«	24 «
Különböző egyéb járulékok	102	«	30 «
« « díjak	12	«	— «
Erdei föld eladásáért	21	«	08 «
A hadparancsnok világításáért kárpótlás	29	«	07 2/10 «

[1]) A közjogi alapú *haszonvételi* jogok értékesítésének főbb adatai:

Sörbehozatali vám (bérlő Seeger Frigyes) 13.626 frt; többi vám (Kundt Vilmos) 26.666 frt 40 kr; hajóhíd-vám bérlet (Csasznek és Depiny) budai része 120 frt; bérkocsi engedélyek a 4 frt 48 kr; mészárszék bérek összesen 410 frt; halottfuvarozás joga 2722 frt 40 kr; sírdíjak 1252 frt 2 kr; bányajogi bevételek 3300 frt; polgárdíjak à 12 vagy 6 frt; védelmi díjak (zsidóknak és idegeneknek) 3100 frt, stb.

A városgazdasági jellegű bevételeket a »Városgazdaság« fejezetében ismertetem.

Rendkívüli bevételek	1.233	frt	46	kr
Új polgárok járuléka a tűzi pénztárhoz	122	«	—	«
« « « « « « (vödrök)	120	«	—	«
Hagyományok	39	«	48	«
Bevételek összege	**223.564**	frt	**30 3/10**	kr

b) **Kiadások. (Lefizetés.)**

Tiszti fizetések	32.565	frt	55 7/10	kr
Drágasági pótlék	136	«	30	«
Rendőrök és darabontok fizetése	8.020	«	48	«
Nyugdíjak	2.852	«	40 7/10	«
Váltságok deputátumokért	1.938	«	33 6/10	«
Lakáspénzek	1.800	«	45	«
Postadíjak	41	«	23	«
Irodai pausálék	349	«	15	«
Egyéb irodai kiadások	2.856	«	39 6/10	«
Alapítványok és alamizsnák	8.024	«	02 8/10	«
Napidíjasok	1.249	«	15	«
Követi (képviselői) kiadások	2.133	«	32	«
Napidíj megyegyűlésre	6	«	—	«
Bérkocsi kiadások	990	«	06	«
Egyéb utiköltségek	139	«	25	«
Törvénykezési költségek	44	«	40	«
Új építkezések: hidak, csatornák	6.494	«	21 2/10	«
A 3 nyúl kaszárnya toldaléka	3.681	«	31	«
Tatarozás, színházépületnél	19	«	58	«
« városi kaszárnyáknál	1.309	«	38 6/10	«
« « « (cserépfedő)	139	«	42	«
« (cserépfedés összes városi épületeknél).	1.994	«	48 8/10	«
« Rudasfürdőnél	139	«	40 8/10	«
Anyagvásárlás	979	«	30 2/10	«
Terményvásárlás	166	«	24	«
Szénatermelés	137	«	51 2/10	«
Fatermelés	963	«	02	«
Városmajori kiadások	997	«	38	«
« széna- és szalmatermelés	144	«	41 2/10	«
Színházi kiadások	589	«	58 4/10	«
Kamarai szükségletek	244	«	17 6/10	«
Gazdasági szükségletek	8.044	«	10	«
Kolerakórház berendezéséhez	8	«	12	«
Kivilágítási kiadások	1.452	«	12 4/10	«
Rendőrök és darabontok ruházata	1.103	«	36	«
Nemzetőrség beszerzéseire	734	«	26	«
Önkéntesek napibére	12	«	—	«
Elengedések	513	«	22 6/10	«
Világítási személyzet bére	1.762	«	12	«
Éjjeli világítás költsége	5.290	«	52	«
Vízvezeték «	603	«	21 9/10	«
Kövezés «	11.959	«	08	«
Posta- és megyei utakhoz	7.167	«	30 6/10	«

Hegyi utak költsége	2.743 frt	04	kr
Utcatisztogatás	1.159 «	07 6/10	«
Előlegezések	10.102 «	37	«
Visszafizetendő átfutó bevételek	17.227 «	50 2/10	«
Újonnan befektetett cselekvő tőkékre	14.962 «	—	«
Szenvedő tőkék	27.280 «	—	«
Kamatokért	16.474 «	54 1/10	«
Rendkívüli ápolási díjak	1.980 «	—	«
Lelencek és árvák ápolási díjak	1.889 «	08 4/10	«
A vigadóteremért és nemzeti akadémiáért	400 «	—	«
Festőakadémiáért	12 «	—	«
Szegény betegek ápolásáért	775 «	11 2/10	«
Tárnoki szék	180 «	49	«
Halottfuvarozás	255 «	06	«
Számvevői remuneráció	90 «	23 3/10	«
Egyéb «	1.533 «	49	«
Rendkívüliek:			
Kontribució a hg. Batthyány-házért	188 «	47	«
Schuller gyepmesternek	240 «	—	«
Egyebek	793 «	34	«
Rabtartás, élelem	786 «	24 4/10	«
« kenyér	684 «	36 8/10	«
« ruházat stb.	239 «	37 6/10	«
Tűzipénztári kiadás	1.129 «	45 6/10	«
Remunerációk, még	112 «	—	«
Rendkívüliek, még	28 «	4 8/10	«
A kiadások összege	**221.070** frt	**28 7/10**	kr

c) **Mérleg.**

A bevételek összege	223.564 frt	30 3/10	kr
A kiadások összege	221.070 «	28 7/10	«
A maradék összege	**2.494** frt	**01 6/10**	kr,

amely a jövő évre vitetik át.

C) *Kölcsönügy.*

Ez a két főváros pénzügyeiben, a nyugalmasabb élet alatt, nem vett még föl túlságos méreteket. A »bieder« polgárok még a szükséges beruházások elodázásának kockáztatásával is fáztak az adósságcsinálástól, amelyre persze a le nem kötött nagytőkékben nem igen duskáló hitelezők sem ingerelték őket.

a) *Pest* számadásaiban legtöbbnyire régi eredetű, 1799—1847. évi tartozások szerepelnek, mint »terhelő tőkék«. *Összes »álladalmuk« kitett* az 1847/48-as büdzsé szerint *763.774* forint $42^{2}/_{10}$ krajcárt. Legnagyobb tételei:

1. Az Üllői-úti kaszárnya építésére 1847. október hó végéig felvett	415.000 frt	—	kr
(A 47/48 előirányzat szerint még fölveendő	110.000 «	—	«
2. Az Austriai Banktól 1838-ban »Árvízveszedelmek meggátlására« fölvett 2% kamatú 80.000 forint tőketartozásból még fennálló 3/10	24.000 «	—	«

3. A Nőegylet »szegényápoló« intézetei átvételére és segélyezésére 1834-ben 5% mellett fölvett 44.000 forintból még fennállott ..... 32.939 frt 36 kr
4. A Leopold- és Sörház-utcai Mayerfy-féle ház, mint »quasi kaszárnya« megvételére fölvett ..... 42.000 « — «

Szokásos volt, hogy gyorsabb és átmeneti szükség esetén a város házipénztárának a külön kezelt pénzkészletekből pl. gyámpénzekből, továbbá magánadósoktól, sőt a városi képviselet tagjaitól is vett föl illő kamatra átmeneti kölcsönöket, viszont ő is adott egyéb alapjainak és magánosoknak is ilyeneket, mérsékelt kamat mellett. Így találunk még az 1847/48-as büdzsében is a házipénztár folyó jövedelmeiből »magányos« adósokért 2% kamat mellett előlegezett kisebb összegeket.

Az idők gyors változása és megnehezedése módosította a város kölcsönügyi viszonyait is.

Az 1847—48-as zárószámadás szerint a következő *kölcsönvett összegek* szerepelnek mint bevételi tételek:

Szenvedő tőkék visszafizetésére	108.087	frt	30	kr
Városi szükségletekre	20.990	«	—	«
A 2 kamatú fizető hivatalra	19.922	«	—	«
A kaszárnya építésére	70.000	«	—	«
A kir. szépítési alapra	24.020	«	—	«
A városház építésére	3.800	«	—	«
A nemzetőri szabad zászlóaljra	8.529	«	49 $^{6}/_{60}$	«
Összesen	**255.349**	**frt**	**19** $^{6}/_{10}$	kr

A kiadási tételek, a fentebbi bevételekkel részben korrespondeálva a következők:

Tőketörlesztés	176.491	frt	25 $^{30}/_{60}$	kr
Kamatok	32.822	«	— $^{34}/_{60}$	«
Szépítőbizottságnak átfizetve	24.020	«	—	«
A kaszárnya építésére	73.482	«	—	«
A 2 kamatú kölcsönt kezelő hivatalnak	4.249	«	29 $^{9}/_{60}$	«
Városház építésére	2.300	«	—	«
A nemzetőri szabad zászlóaljra	8.529	«	49 $^{6}/_{60}$	«
Összesen	**321.894**	**frt**	**04** $^{39}/_{60}$	kr

b) *Buda* kölcsöneit nem tudjuk részletesen, csak a zárószámadási adatokból, az újonnan kölcsönvett összegeket:

1847/48-ban az újonnan fölvett szenvedő tőkék összege, mint bevétel	40.400	frt	—	kr
Ezzel szemben *kiadás:*				
Újonnan befektetett cselekvő tőkékre	14.962	frt	—	kr
Szenvedő tőkék törlesztésére	27.280	«	—	«
Kamatokra	16.474	«	54 $^{1}/_{10}$	«
Összesen	**58.716**	**frt**	**54** $^{1}/_{10}$	kr

5. Pest városa új személyi státus- és fizetésrendszere.

Ha az 1847/48. évi személyzeti költségvetést, — az akkori kinyomott büdzsé *H)* mellékletét — az évközi javaslatokkal összevetjük, látjuk annak a fejlődésnek tükrözését, amely a szabadságharc évében és már azt bevezetőleg az élet egész vonalán jelentkezett s a pesti közigazgatás szervezetében és illetményeiben is reformokat igényelt. Egyrészt, a kiterjedt és eltolódott határkörök következtében a személyzet szaporítására volt szükség, másrészt a státus rendezésére, véglegesítésekre és végül a fizetéseknek a megdrágult életkörülményekhez s a fokozottabb elfoglaltsághoz való »arányozására«, azaz emelésére. Különösen fontos indíték volt erre, hogy 1848-ban fölállították a díjszedő hivatalt, azaz a hatóságnak fizetendő díjak közvetlen kezelését, ami azelőtt meglehetősen patriarchális és sportula-módon ment, vagyis a díjak nagyrészben az eljáró tisztviselők kezébe folytak be, s illetménypótlás helyett náluk is maradtak. A rendezés által a tisztviselők ezektől a legálisaknak vett vagy legalább eltürt mellék— (ha ugyan nem fő—?) jövedelmektől elestek és őket kárpótolni kellett.

Sajnos azonban, hogy a törvényhatóság legjobb akarata mellett is csak kisrészben tudta a reformokat keresztül vinni. A részletes tárgyalások húzódtak és közben bekövetkeztek az akadályok: másnemű, honvédelmi stb., legsúlyosabb pénzügyi terhek, kormányhatósági beavatkozás, úgy, hogy a rendezés áthúzódott az új, 1849-es évre, amikor az év elején az időleges abszolutizmus beállott. (Ezeknek a fejleményeknek vázlatát majd ennek a kornak rajzában fogom adni.)

Az alább közölt részletek azonban mindenesetre érdekes adalékok Budapest közigazgatási szervezetének történetéhez, amelynek személyi részét a legrégibb időktől a maiakig dr. Flaxmayer József tanácsjegyző dolgozta ki.[1])

Ezekután elsősorban közlöm az 1847/48-as személyi költségvetést és utána a javasolt módosítások történetét.

Az új közgyűlés tudvalevőleg már július 1-én bizottmányt küldött ki a személyzeti státus és fizetések korszerű rendezésére. A bizottmány munkálataival elkészülvén, a közgyűlés szeptember 15-én 14.222. sz. a. elrendelte a javaslatok alapján a meglevő és tervszerint újonnan rendszeresítendő hivatalnokok és szolgák és indítványozott fizetésük táblás kimutatásának kinyomatását. Az így elkészült javaslatokat azután október 15-én tartott ülésében letárgyalta s ez ügyben 15.529 szám alatt hozta meg határozatát, amellyel a javasolt állások számát lényegesen leszállította, illetve betöltésüket elodázta.

---

[1]) L. a *Statisztikai Közlemények* kiadásában megjelent művét.

Tiszti fizetések álladalma, lakbérekkel s váltságokkal együtt az 1847/8. évre.

Létszám	Hivatalok csoportjai	Az állások fizetési összege frt	kr	A hivatalcsoport szükséglete frt	kr
	I. Tanács és Törvényszék.				
1	Főpolgármester (800 pfrt + természetben: 2 öl tűzifa) ...	800	—	—	—
1a	Városi főbíró (800 pfrt + természetben: 2 öl tűzifa)	800	—	—	—
1	Városi főkapitány (700 frt)	700	—	—	—
1	Alpolgármester (700 frt)	700	—	—	—
2	Tanácsnok (egyenkint 600 frt)	7.200	—	—	—
	Összesen	—	—	**10.200**	—
	II. Szószóllói hivatal.				
1	Szószólló (600 frt)	600	—	—	—
1	Választott polgárság tollnoka (400 frt)	400	—	—	—
	Összesen	—	—	**1.000**	—
	III. Jegyzői hivatal.				
2	Főjegyző (1 tanácsi + 1 törvényszéki à 600 frt)	1.200	—	—	—
2	Tiszteletbeli főjegyző (500 + 400 frt)	900	—	—	—
2	Aljegyző (à 400 frt)	800	—	—	—
2	« (à 350 frt)	700	—	—	—
2	« (à 300 frt)	600	—	—	—
1	Pénztári jegyző (400 frt)	400	—	—	—
	Összesen	—	—	**4.600**	—
	IV. Iktatói hivatal.				
1	Tanácsi iktató (400 frt)	400	—	—	—
1	« « segéd (36 kr napidíj)	219	—	—	—
1	« lajstromozó (36 kr napidíj)	219	—	—	—
1	Törvényszéki iktató (350 frt)	350	—	—	—
1	« « segéd (300 frt)	300	—	—	—
1	« lajstromozó (36 kr napidíj)	219	—	—	—
	Összesen	—	—	**1.707**	—
	V. Iroda. (Kiadó.)				
1	Kiadó (400 frt)	400	—	—	—
6	Irnok (à 250 frt)	1.500	—	—	—
16	Járulnok (à 200 frt)	3.200	—	—	—
2	Díjas gyakornok (à 150 frt)	300	—	—	—
	Összesen	—	—	**5.400**	—
	VI. Szolgák.				
2	Tanácsi és törvényszéki szolga (à 160 frt)	320	—	—	—
2	« « « « (à 140 frt)	280	—	—	—
1	Irodai szolga (120 frt és 40 frt ruhaváltság)	160	—	—	—
	Összesen	—	—	**800**	—

Tiszti fizetések álladalma, lakbérekkel s váltságokkal együtt az 1847/8. évre. (Folytatás.)

Létszám	Hivatalok csoportjai	Az állások fizetési összege frt	kr	A hivatalcsoport szükséglete frt	kr
	VII. Levéltári hivatal.				
1	Tanácsi levéltárnok (500 frt)	500	—	—	—
1	Törvényszéki levéltárnok (350 frt)	350	—	—	—
4	Levéltárnoki díjnok (à 36 kr napidíj)	876	—	—	—
	Összesen	—	—	**1.726**	—
	VIII. Ügyészi hivatal.				
1	Főügyész (500 frt)	500	—	—	—
3	Alügyész (à 400 frt)	1.200	—	—	—
1	«	300	—	—	—
1	« tiszteletdíja a 2 kamatú kölcsönhivatal pártfogásáért	100	—	—	—
1	« tiszteletdíja a letéthivatal pártfogásáért	150	—	—	—
	Összesen	—	—	**2.250**	—
	IX. Számvevői hivatal.				
1	Számvevő (800 frt + szem. pótlék 200 frt)	1.000	—	—	—
1	Számtiszt (700 frt)	700	—	—	—
1	« (600 frt)	600	—	—	—
2	« (à 500 frt)	1.000	—	—	—
2	Irnok (à 400 frt)	800	—	—	—
	Összesen	—	—	**4.400**	—
	X. Pénztári hivatal.				
	Hadadói.				
1	Hadadói pénztárnok (600 frt)	600	—	—	—
1	« ellenőr (500 frt)	500	—	—	—
1	« irnok (150 frt)	150	—	—	—
1	« díjnok (36 kr napidíj)	219	—	—	—
8	Kerületi biztos (à 200 frt)	1.600	—	—	—
	Házi pénztári:				
1	Házi pénztárnok (600 frt)	600	—	—	—
1	« ellenőr (500 frt)	500	—	—	—
1	« segéd (300 frt)	300	—	—	—
1	« járulnok (200 frt)	200	—	—	—
1	« díjnok (36 kr napidíj)	219	—	—	—
1	« szolga (150 frt)	150	—	—	—
	Gyámi:				
1	Gyámatya (600 frt)	600	—	—	—
1	Algyámatya (500 frt)	500	—	—	—
3	Díjnok (à 36 kr napidíj)	657	—	—	—

Tiszti fizetések álladalma, lakbérekkel s váltságokkal együtt az 1847/8. évre. (Folytatás.)

Létszám	Hivatalok csoportjai	Az állások fizetési összege frt	kr	A hivatalcsoport szükséglete frt	kr
	Letéti:				
1	Letétnök (600 frt)	600	—	—	—
1	« ellenőr (500 frt)	500	—	—	—
1	« irnok (250 frt)	250	—	—	—
1	« díjnok (36 kr napidíj	219	—	—	—
1	« szolga (150 frt)	150	—	—	—
	Összesen	—	—	**8.514**	—
	XI. Telekhivatal.				
1	Telekbíró (400 frt)	400	—	—	—
1	Ellenőr (300 frt)	300	—	—	—
1	Segéd (200 frt)	200	—	—	—
1	Díjnok (36 kr napidíj)	219	—	—	—
2	Kerülő (à 72 frt)	144	—	—	—
1	Szőllők őrzője (340 frt)	340	—	—	—
	Összesen	—	—	**1.603**	—
	XII. Mérnöki hivatal.				
1	1. városi mérnök (400 frt)	400	—	—	—
1	2. « « (300 frt)	300	—	—	—
	Összesen	—	—	**700**	—
	XIII. Gazdasági hivatal.				
1	Városgazda (400 frt)	400	—	—	—
1	Algazda (300 frt)	300	—	—	—
1	Gazdasági biztossági tollnok (500 frt)	500	—	—	—
1	« « díjnok (36 kr napidíj)	219	—	—	—
1	A városi torony felhuzójának (60 frt)	60	—	—	—
1	Városházi fűtő (12 frt)	12	—	—	—
1	Városi szigeti csősz (84 frt)	84	—	—	—
1	Tűzoltószerek felügyelője (160 frt)	160	—	—	—
	XIV. Külvárosi törvényszékek.				
2	Külvárosi bíró (à 200 frt + 5 öl tüzelőfa)	400	—	—	—
1	« « (terézvárosi, 200 frt + 7 öl tüzelőfa)	200	—	—	—
18	« esküdt (à 100 frt)	1.800	—	—	—
3	« törvényszéki jegyző (à 300 frt)	900	—	—	—
4	« « kisbíró (à 120 frt)	480	—	—	—
	Összesen	—	—	**3.780**	—

Tiszti fizetések álladalma, lakbérekkel s váltságokkal együtt az 1847/8. évre. (Folytatás.)

Létszám	Hivatalok csoportjai	Az állások fizetési összege frt	kr	A hivatalcsoport szükséglete frt	kr
	XV. Kapitányi és rendőrségi hivatal.				
	Főkapitány (l. I. alatt.)	—	—	—	—
1	1. alkapitány (450 frt)	450	—	—	—
1	2. « (400 frt)	400	—	—	—
1	1. « hivatali tollnoka (400 frt)	400	—	—	—
1	2. « « « (300 frt)	300	—	—	—
2	Városhadnagy (à 300 frt)	600	—	—	—
1	1. kapitányi hivatali írnok (250 frt)	250	—	—	—
2	Kapitányi hiv. irnok (à 200 frt)	400	—	—	—
1	Poroszlók hadnagya (250 frt + 40 frt egyenruhaváltság)	290	—	—	—
18	Kerületi biztos (à 150 frt)	2.700	—	—	—
2	Húsfelügyelő (à 100 frt)	200	—	—	—
1	Mezei biztos (200 frt + 50 frt lótartásváltság)	250	—	—	—
8	Lovaskerülő (à 200 frt + 18 frt 45 kr szénapénz)	1.750	—	—	—
1	Városi strázsamester (200 frt + 120 p rétváltság)	320	—	—	—
1	« « (200 frt)	200	—	—	—
12	Éjjeli őrvezető (à 96 frt)	1.152	—	—	—
3	« « kisbíró (à 43 frt 48 kr)	131	—	—	—
1	Poroszlók őrmestere (156 frt)	156	—	—	—
5	Poroszlói káplár (à 132 frt)	660	—	—	—
2	Dobos (á 120 frt)	240	—	—	—
161	Közönséges poroszló (à 120 frt)	19.320	—	—	—
1	« « (à 144 frt)	144	—	—	—
12	Lovas poroszló (à 168 frt + paripatartási váltság 91 frt 45 kr)	3.117	—	—	—
1	Dunaparti felügyelő (120 frt)	120	—	—	—
1	« « (108 frt)	108	—	—	—
1	1. tömlöctartó (180 frt + ruhaváltság 20 frt)	200	—	—	—
1	2. « (129 frt 54 kr + ruhaváltság 11 frt 12 kr)	141	—	—	—
2	Börtöni szolga (à 120 frt)	240	—	—	—
1	Bakó (40 frt)	40	—	—	—
	Összesen	—	—	34.279	—
	XVI. Egyházi kar.				
1	Belvárosi lelkész (500 frt) + 3 káplán (à 100 frt)	800	—	—	—
1	Leopoldvárosi lelkész (640 frt) + 2 káplán (à 100 frt)	840	—	—	—
1	Terézvárosi lelkész (300 frt) + 2 káplán (à 100 frt) és 1 káplán (83 frt 12 kr)	583	12	—	—
1	Józsefvárosi lelkész (300 frt) + 3 káplán (à 100 frt)	600	—	—	—
1	Terézvárosi lelkész és segédjei	700	—	—	—
1	Szt. Rókus-kórházi segéd (340 frt)	340	—	—	—
1	Belvárosi lemplom gondnoka (100 frt)	100	—	—	—
1	« « zenekari igazgatója (135 frt + 140 lakbér)	275	—	—	—
2	« « zenekari éneklő gyermek (à 60 frt + 1 öl fa)	120	—	—	—
1	« « zenekari orgonás (100 frt + 15 lakbér)	115	—	—	—
	« « zenekari személyzet szaporításával	300	—	—	—
2	« « énekes (à 100 frt + 15 frt lakbér)	230	—	—	—
2	« « hangász (à 100 frt + 15 frt lakbér)	230	—	—	—
2	Belvárosi templomi hangász (à 50 frt + 15 frt lakpénz)	130	—	—	—
2	« « « (à 50 frt)	100	—	—	—
	Összesen	—	—	5.463	12

Tiszti fizetések álladalma, lakbérekkel s váltságokkal együtt az 1847/8. évre. (Folytatás.)

Létszám	Hivatalok csoportjai	Az állások fizetési összege frt	kr	A hivatalcsoport szükséglete frt	kr
	XVII. Tanodai személyzet.				
1	Elemi iskolák igazgatója (150 frt)	150	—	—	—
	Az ájtatos (piarista) szerzet zárdájának az 5 osztályú elemi tanodáért (1350 frt + 24 öl tűzifa)	1.350	—	—	—
	Az angol apácáknak 3 osztályú tanodáért (600 frt + 12 öl tűzifa)	600	—	—	—
1	Rajztanítónak (600 frt + 100 frt lakbér + 24 öl tűzifa)	700	—	—	—
1	Rajztan. 1. segéd (300 frt)	300	—	—	—
1	« 2. « (200 frt)	200	—	—	—
3	Belvárosi főtanító (à 400 frt)	1.200	—	—	—
11	« altanító (à 200 frt + 1 öl fa)	1.200	—	—	—
2	Leopoldvárosi főtanító (à 400 frt)	800	—	—	—
6	« altanító (à 200 frt + 1 öl fa)	1.200	—	—	—
3	Terézvárosi főtanító (à 400 frt)	1.200	—	—	—
10	« altanító (à 200 frt + 1 öl fa)	2.000	—	—	—
2	Józsefvárosi főtanító (à 400 frt)	800	—	—	—
6	« altanító (à 200 frt + 1 öl fa)	1.200	—	—	—
1	Ferencvárosi főtanító (400 frt)	400	—	—	—
3	« altanító (à 200 frt + 1 öl fa)	600	—	—	—
1	Josephinum árvaházi tanító (240 frt)	240	—	—	—
1	Szerb iskolai tanító (200 frt + 6 öl fa)	200	—	—	—
	Összesen	—	—	**15.364**	—
	XVIII. Orvosi személyzet.				
7	Városi orvos (à 300 frt)	2.100	—	—	—
1	« sebész (200 frt)	200	—	—	—
1	« « (100 frt)	100	—	—	—
1	Városi bába (100 frt)	100	—	—	—
1	« « (72 frt)	72	—	—	—
1	« « (60 frt)	60	—	—	—
3	« « (à 50 frt)	150	—	—	—
	Összesen	—	—	**2.782**	—
	A személyi kiadások főösszege	—	—	**106.323**	**42**
	Ehhez járul 103 öl tűzifa, mint »termesztménybeli illetőség« piaci értéke.				
	Indítványozott fizetésekre:				
	Letét hivatal:				
	Tiszteletdíj a letétnöknek a 2 kamatú kölcsön kezeléséért	150	—	—	—
	Ugyanaz az ellenőrnek	100	—	—	—
	Rendszeresítendő fizetés az ügyésznek	400	—	—	—
	Összesen	—	—	**650**	—

Tiszti fizetések álladalma, lakbérekkel s váltságokkal együtt az 1847/8. évre. (Vége.)

Létszám	Hivatalok csoportjai	Az állások fizetési összege frt	kr	A hivatalcsoport szükséglete frt	kr
	Gazdasági hivatal:				
	Segédnek	300	—	—	—
	2 díjnoknak (à 36 kr napidíj = 219 frt évi)	438	—	—	—
	Tűzoltószerek felügyelőjének	160	—	—	—
	Szigeti csősznek	36	—	—	—
	Összesen	—	—	**934**	—
	Iktató hivatal:				
	Tanácsi iktatósegédnek 3 évre à 300 frt	900	—	—	—
	Összesen	—	—	**900**	—
	Adóhivatal:				
	Irnoknak $2^1/_3$ évre à 300 frt	700	—	—	—
	Összesen	—	—	**700**	—
	Házi pénztári hivatal:				
	Díjnoknak (36 kr napidíj)	219	—	—	—
	Összesen	—	—	**219**	—
	Oktatószemélyzet:				
	Az ájtatos iskolai rendnek javítás	150	—	—	—
	Összesen	—	—	**150**	—
	Orvosi személyzet:				
	Terézvárosi főorvosnak	300	—	—	—
	Barom-orvosnak	300	—	—	—
	Összesen	—	—	**600**	—
	Rendőrségi személyzet:				
	Mezei kapitánynak	596	48	—	—
	Poroszlók hadnagyának (à 96 frt 48 kr) 3 évre	290	24	—	—
	2 tömlöctartónak javítás	86	45	—	—
	2 húsfelügyelőnek (à 60 frt) 3 évre	360	—	—	—
	Terézvárosi kisbírónak	120	—	—	—
	12 őrvezetőnek fizetésök öregbítésére	288	—	—	—
	12 lovasrendőrnek lótartás	288	—	—	—
	32 poroszló újonnani rendszeresítése (à havi 10 frt)	3.840	—	—	—
	2 börtöni szolgának fizetésök öregbítésére	60	—	—	—
	Összesen	—	—	**5.339**	**57**
	Indítványozott fizetések összege:[1])	—	—	**9.492**	**57**
	E tiszti fizetések mikor leérkezendő felsőbb engedelmének bizonytalan volta tekintetéből ez évre lejár	—	—	5.000	—
	Fedezendő marad	—	—	**4.492**	**57**

[1]) Az eredeti nyomtatvány szorzási és összeadási hibáit helyesbítve. *(Az író.)*

A határozat egyébként így szól: Elfogadott közigazgatási alapterv alapján az állások betöltése szükséges, a megválasztottak a fizetést is igényelhetik : tekintve mindazonáltal hazánk jelen zavaros és mostoha körülményeit, melyek a város lakosainak üzleteire, keresetmódjára s általában a pénzforgalomra rendkívül nyomasztólag hatnak, melynek következtében e város a haza közveszélyének elhárítására hazafiúi kötelességének érzetében rendkívüli áldozatokat hozott és még valószínűleg az országos adó útján tetemes és erejét túlfeszítendő terheket viselend, s annál fogva a tisztviselőknek tetemes összletre rúgó fizetésükkel a jelen körülmények közt méltányosan nem terheltethetik ; mindezeknél fogva általános elvül megállapíttatik, hogy valamint a jelenleg létező tisztviselőkhöz a tervben foglalt rendszeresítendő állomások közül csak azok töltetnek be és láttatnak el fizetéssel, melyek nélkül a közigazgatás vagy sajnosabb hátramaradást vagy épen fennakadást szenvedne, úgy a fizetések megállapításában a város súlyos körülményei tekintetben tarttassanak.

Ezekután kimondja a közgyűlés, hogy *a díjszedő hivatalnak, a felállításáról* szóló 14.221 közgyűlési számú határozattal elrendelt, felállítását november 1-re életbelépteti.

A táblás kimutatásban foglalt tervezetet a következőkép fogadta el :[1])

Tanács és törvények. Főpolgármester évi 2000 (800), főbíró évi 2000 (800), főkapitány 1800 (700), alpolgármester 1800, (700) ; fenyítő biztossági elnök, tanácsnokkal egyenlően rendszeresítve 1600, (új állás) ; jelenleg létező tanácsnokok 12×1600, (600) ; és 1 új törvényszéki tanácsnok 1600.

Tanácsi és törvényszéki főjegyzők 1—1 à 1400, (1200) ; tanácsi és törvényszéki 4 aljegyző à 700, (2 à 400, 2 à 350) ; új négy tanácsi és két törvényszéki aljegyző à 600.

Ügyészi hivatal. Főügyész 1400, (500) ; négy alügyész à 700, (3 à 400, 1 à 300) ; egy új alügyész 600. (Kimondatik, hogy a tiszti ügyészségi tisztviselők semminemű magángyakorlatot vagy perügyelőséget nem viselhetnek.)

Iktató hivatal. Tanácsi iktató 700,(400) ; törvényszéki iktató 700, (350) ; két aliktató à 600, (volt segéd à 219 forint napidíj, illetve 300 forint) ; két lajstromozó à 500, (à 219 forint napidíj).

Levéltári hivatal. Tanácsi levéltárnok 800, (500) ; törvényszéki levéltárnok 700, (350) ; két segéd à 500, tanácsi levéltári két irnok à 800, (volt négy díjnok à 219 forint napidíj).

Hivatal szolgák. Két tanácsi és két törvényszéki szolga à 260 forint, (volt 2 à 160, 2 à 140 forint) és ruhailletmény ; egy ügyészi és egy levéltári szolga à 240 forint és ruha.

Iroda. Kiadó 800, (400) ; segéd (új) (500 ; öt irnok à 450, öt irnok à 400, öt írnok à 350, (volt hat irnok à 250, tizenhat járulnok à 200) ;

[1]) A zárójelben az 1847/48. évre előirányzott régi fizetések vannak feltüntetve. A nem változott állásokat l. az 1847/48-as tiszti fizetések budgetjében.

Pénztár. Pénztárnok 700 (600); pénztári segéd 500 (300); három irnok à 450, három à 400, három à 3500; tanácsi, irodai és pénztári szolga 1—1 à 240 (150) és ruha.

Betáblázási hivatal. Iktató 700, segéd 500.

Külvárosi bíróságok. Terézvárosi bíró 300, (200 és 7 öl tűzifa); Új négy esküdt à 100; Józsefvárosi bíró 300, (200 és öt öl tűzifa); Hat esküdt à 100; Ferencvárosi bíró 300, (200 és 5 öl tűzifa); Négy esküdt à 100. Újonnan létesíttetik mindegyik bíróságnál 1—1 jegyző, aki semminemű ügyvédi foglalkozást nem űzhet és szállását az illető bírói lak szomszédságában köteles tartani; illetménye egyenkint 600 forint; három szolga à 240 forint és ruha.

Kapitányi hivatal. Tollnok 600, (400); irnok 400, (300); két város hadnagy à 600, (300); két őrmester à 350; két lovas Dunaparti felügyelő à 350; Tűzoltószerekre két felügyelő à 200, (egy à 160); útleveleket, vándor- és cselédkönyveket kiszolgáltató kapitányi tollnok 500; hat térbiztos à 300 és ruha. Első alkapitány 1000, (450); irnoka 400; második alkapitány 800, (400; irnoka 400; terézvárosi alkapitány (Új) 800; irnoka 400 forint. 18 kerületi biztos à 300 és ruha. Éjjeli őrvezetők: a Terézvárosban 4, a Józsefvárosban 3, a Ferencvárosban 2 à 150 (à 96);. Poroszlók hadnagya 500 forint és szállás (250 és egyenruhára 40 forint); poroszlók őrmestere 300, szállás és ruha (156 forint); öt tizedes à 200 és ruha, (volt káplár à 132 forint); két dobos à 180 (à 120); kétszáz poroszló à 180 (volt 161 poroszló à 120 és egy à 144); két tömlöctartó à 260 és szállás, (egy à 180 és 20 forint ruha váltság; egy à 129 forint 54 krajcár és 11 forint 12 korona ruhapénz); lovasrendőri tizedes 400 forint, ruha és szállítás; 14 lovasrendőr à 340, (12 à 168 forint és paripatartás 91 forint 45 korona).

Hóhér, azaz bakó 40 forint, (40 forint).

Új szolgák. 18 tanácsnoki szolga à 150 forint és felső egyenruha.

Mezei kapitány 1000, mezei irnok 350; biztos 400, (200 és lótartás 50 forint); 12 lovas kerülő à 340, (200 és szénapénz 18 forint 45 krajcár).

Orvosi személyzet. Főorvos 1000, hat bába à 60, főssebész 400, baromorvos 400; hat új bába à 100.

Számvevőség. Számvevő 1400, (800 és 200 forint személyi pótlék); két számtiszt à 800 (700 és 600); lét számtiszt à 700, (500); egy számtiszt à 600, három segéd à 500, (volt irnok 2 à 400); szolga 240 és ruha.

Gyámhivatal. Gyámatya 1000, (600); ellenőr 800; egy irnok 450; két irnok à 400; szolga 240 és ruha.

Adószedő hivatal. Adószedő 1000; ellenőr 800; két irnok à 450, (három díjnok à 219); 12 adóbiztos 300 és ruha; egy adóbehajtási segéd 500.

Házipénztár. Letétnök 1000, (600); ellenőr 800, (500); segéd (új) 600; két irnok à 450, (volt egy irnok 250 és egy díjnok 219 forint); szolga 240 és ruha, (150).

Telekhivatal. Telekbíró 1000, (400); ellenőr 800, (300); segéd 600, (200) öt irnok 450, (díjnok 219); két mezei biztos à 300, (kerülő à 72).

Gazdasági hivatal Gazda 700, (400); algazda 600, (300); irnok 400; (díjnok 219); szigetfelügyelő 250 és lakás, (84 és lakás); házmester elemi iskolánál 60 forint és lakás. Új: gazdasági alelnök 900; szolga és ruha.

Szépítő bizottság. Irnok 450, szolga 240, ruha és ideiglenes szállás; házmester 168; városligeti kertész 300; két építészeti felügyelő à 400; egy kerületi mérnök 800; lovas kerülő csősz 300.

Mérnöki hivatal. Főmérnök 1200, (400); két kerületi mérnök à 800, (300).

Díjszedő hivatal. (Új) Beszedő 1000, ellenőr 800, irnok 450, szolga 240 és ruha.

Kórház. Igazgató 1200 és szállás, négy főorvos à 800, öt alorvos à 400, öt segédorvos à 200, (az al- és segédorvosok eddigi szállás, fűtés- és világítás-illetményeiket megtartják); bába 250 és szállás (100); gondnok 800, szállás és 6 öl fa; irodáért 25 forint és 2 öl fa; ellenőr 260, egy irnok 450, egy irnok 400, egy irnok 350, egy felvételi irnok 300 és szállás; szolga 240 és ruha; kapus 156; öt házi szolga à 120; két mosónő à 120. Lelkész 600; ideiglenes segédlelkész 340; orgonista 300; egyházfi 90; órafelhúzó 60.

Józsefárvaház vezetője 600 forint.

A kényszerdologház és szegény ápoló intézet eddigi fizetései meghagyatnak.

A lelkészekre nézve a közgyűlés új rendezés készítését rendeli el. Az új fizetések november 1-től folyósítandók.«

De a rendezéshez fűzött reménységeket a személyzetnek újból a jövőbe kellett elodáznia. Ugyanis az október 29-én 30. és 31-én tartott rendkívüli közgyűlés a tisztviselői státus rendezése ügyében 13.422. szám alatt a következő határozatot hozta:

Minthogy a 11.192. kgy. szám alatt hozott határozattal felállítani tervezett új tisztviselői állások a közgyűlés 15.529. számú határozatával tetemesen leszállíttattak, a közgyűlésileg rendszeresített és betöltendő állások közül 2 tanácsnoki, 4 tanácsi és 2 törvényszéki aljegyzői, 1 alügyészi és a terézvárosi alkapitányi, s a Sántha Ignác halálával megürült törvényszéki levéltárnoki állások az 1948. évi XXIII. t.-c. 15. §-a értelmében az illetők *képességgel bíró összes polgárság által fognak betöltetni.*

Tisztújítás azonban *1849 május hó elejéig elhalasztatik*, mert: a tisztújítási előkészületek több időt igényelnek, miáltal a nemzetőrségi szolgálatokkal különben is rendkívülileg igénybe vett választópolgárság rendes foglalkozástól több napon át elvonatnék, sőt a tisztújításon való megjelenésben tetemes számmal meggátoltatnék, a távolba levő számos nemzetőrök pedig polgári jogaik e gyakorlatában éppen részt nem vehetnének.

Az érdekelt tisztviselőket azonban a közügyek folyama halaszthatatlanul addig is szükségli: így azok a *közgyűlés* által a többi hivatalok betöltése alkalmával *helyettesíttetni* fognak. Egyszersmind a pótló tiszti választás

eszközölhetésére közgyűlésileg kiküldött bizottság a tisztújítás mi módon tartása iránt javaslattétellel megbizatik.

A *külvárosi bírákat*, esküdteket és jegyzőket az illető városrészekben lakó és képességgel bíró polgárok választván, minthogy ezeknek választása nem más, mint a közelebb tartott egyetemes tisztújítás folytatása és annak kiegészítése: a tisztújítás alkalmával megválasztott kijelölő bizottmány tagjai közül minden külvárosba 3—3 tag küldetik ki, azzal az utasítással, hogy a választók *nagyobb részének* kívánságát meghallgatván, s arról a közgyűlésnek jelentést tévén, ez 5 tagból álló választmányt küldjön ki, kik a tisztválasztást vezessék és kijelölteket tegyenek, a választásban pedig csak azon polgárok veendenek illetőleg részt, kik az egyetemes tisztújításkor a választói képességök iránt a választmány előtt magukat igazolván, a választók névsorába kinyomattak.

A tisztválasztás határnapjául pedig valamennyi külvárosnak november 26-ika tűzetik ki.

A *nem közválasztás alá eső* tisztviselői állások, amennyiben azok rendszeresen betöltve nincsenek, kivéve a pénztári hivatalnokokat és irnokokat, a csőd útján jelentkezők közül folyó évi 19-én a *közgyűlés fogja választani.*

Az állásokra a hírlapok útján 10 napi csőd hirdetésével Horváth Károly főjegyzőt bízzák meg. A folyamodványok a Molnár György képviselő elnöklete alatt működött kijelölő választmány által beszedetvén, a közgyűlés elé terjesztendők. Ezek az állások: a gazdasági elnök, 1 alszámvevő, minden tollnok, a betáblázási iktató, tanácsi és törvényszéki 2—2 aliktató és lajstomozó, a kiadói pertárnok, az iktató kiadói segéd, 2 levéltárnok, betáblázási segéd, 3 számsegéd, 2 alhadnagy, a tűzoltószerekre ügyelő, 2 baromorvos, 3 kerületi mérnök, kórházigazgató, kórházi 2 osztályos főorvos, kényszerítő dologházi igazgató, iktató, gazda, algazda.

Továbbá a *pénztári üres tiszti állomásokat a tanács* fogja betölteni. A közgyűlés kimondja, hogy a pénztárnok, ellenőr segédek és mint pénzkezelők rendes biztosítéki összletet tartoznak letenni.

Az *irnoki* állomások betöltését a közgyűlés azzal az utasítással bízza a *tanácsra*, hogy ezt a többi hivatalnokoknak közgyűlésileg leendő kineveztetése után eszközölje.

A *kapitányi hivatal alatt szolgáló személyzet* alkalmazása a biztosoktól kezdve az utolsó szolgáig, — a 12.645. sz. határozat értelmében — a *főkapitány által történik.* A *mezei kapitány* az alatta álló személyzet tekintetében hasonlólag megbízatik.

Az adóbiztosi, gazdasági felügyelői és kórházi felügyelői állomásokra az illető *bizottságok* alkalmazandják a szükséges egyéneket.

A *hivatali szolgák* az illető *hivatalok főnökei* által a tanácshoz utólagosan teendő jelentés mellett fognak kineveztetni.

Végre a *kórházi* orvossegéd-személyzet (a rendszeresített 5 alorvos és 5 segédorvos) az illető osztályfőorvosok befolyásával a *kórház igazgató* kinevezésétől függend.

A november 9-én tartott közgyűlésből 16.166. és 16.515. sz. a. fölterjesztették a miniszterhez a közigazgatási alaptervre vonatkozó és hitelesített 11.197. sz. határozatot és a rendszeresített hivatalnokok fizetésére vonatkozó 15.529. sz. határozatot.

Azonban már november 13-án 10.038. sz. alatt rendeletet bocsátott ki a belügyminiszter a törvényhatósághoz, amely következőképen szólt: »Pest városának több ügyvédei ·/.-i panaszt[1]) nyujtottak be hozzám, amely szerint a város közgyűlése szeptember 15-én a törvények és felsőbb rendeletekkel meghatározott törvénykezési díjakat sokkal felülmúló s annál fogva valamint a polgárok keresetére, úgy kivált a törvénykezésre felette károsan ható díjszabályozást rendelt legyen, s azt november 1. napján életbeléptetendőnek határozta, továbbá szintén panaszolják, miként e város közgyűlése minden felsőbb engedelem mellőzésével új hivatalokat alakított s némelyeknek fizetéseit önszántából feljebb emelte.

Minthogy pedig a városok hatóságát szabályozó 1848. évi 23. cikkely a városi közgyűlések hatóságát a megyei közgyűlésével egy színvonalra állította, a megyék pedig oly joggal soha felruházva nem voltak, hogy tisztviselőik számát minden felsőbb ellenőrködés és beleegyezés nélkül szaporíthassák, akár, hogy fizetéseiket önkezűleg felljebb emelhessék, vagy épen törvényen kívüli, sőt törvényellenes díjakat szabhassanak: önként következik, hogy az érintett törvénynél fogva ezen jogokat a városok se követelhetik jogosan.

Midőn tehát ezen minisztérium, azon felelősségénél fogva, mellyel a törvényes szokást az országban fenntartani köteles, e város Közönségét aziránt, mennyiben álljanak a folyamodás kitételei, körülményes és okadatolt jelentése mielőbbi felterjesztésére ezennel felhívja s egyúttal kötelességévé teszi, hogy további rendeletig mindazon díjazásokat, melyeket törvény vagy felsőbb szabályok ellenére felhívott végzésében rendszeresített, ha már életbe léptettek volna, azonnal szüntesse meg, — magát a törvényhez és eddigi szokásakhoz alkalmaztatván.«

A közgyűlés november 16-án a leiratra 16.167. sz. alatt a következő határozatot hozta:

»A közgyűlés azon meggyőződésben lévén, miszerint a díjak rendezésében alapul szolgált indokoknál fogva a kérdéses új díjakat jogosan és a köz-

[1]) A panaszt 16.-án írták alá, köztük Táncsics Mihály is. Minthogy benne ilyen sértő kifejezéseket használtak: »a közgyűlés lelkiismeretlensége, a közönségnek saját erszényük rovására s a tisztviselők hízlalására kizsákmányolása, némely tagtársnak zsíros jövedelemhez juttatása« stb., a közgyűlés a tiszti ügyészt utasította ellenük a tiszti kereset megindítására. (Nov. 23.)

érdekek figyelembe tartásával állította föl és a miniszteri ügyeleti jogot is — a 16.166. sz. közgyűlési végzéssel a megállapított díjszabásokat felterjesztvén, — kellő tiszteletben tartotta; de éppen ezért a minisztérium ügyelete és rendeletei iránt különben törvényszerű engedelmességet a törvény által biztosított önkormányzási jogánál és kötelességénél fogva annyira túl nem terjesztheti, miszerint magányfeleknek egyoldalú előadásaik következtében a hatóság kihallgatása előtt határozatai a minisztérium által felfüggeszthessenek: annálfogva a kérdéses felállított díjaknak a díjszedő hivatal által további beszedését meg nem szünteti, hanem hatósági jogánál fogva hozott és életbe léptetett díjszabásnak tett és a miniszteri rendelet folytán újabban teendő felterjesztése után a minisztérium által teendő vagy megerősítését vagy módosítását vagy eltöröltetését bevárja, magától értetvén egyébiránt az, hogy az érdeklett díjaknak megszüntetése esetében a beszedett pénzek az illetőknek vissza fognak téríttetni.

Egyszersmind minthogy az érdeklett miniszteri rendeletben e hatóság azon határozatai, miszerint jóváhagyás nélkül hivatalnokainak rendes fizetését felemelte és új hivatalokat rendszeresített, elvileg nem helyeseltetvén, azon tekintetből: nehogy miniszteri jóváhagyás megtagadása esetében a hivatalnokok e határozat folytán kivett fizetéseiket részben visszafizetni kényteleníttessenek és nehogy az új tisztviselők ingatag és bizonytalan állomásra és fizetésre választtassanak meg: a tisztviselő fizetések tekintetében a házipénztár utasíttatik, miszerint a felterjesztett fizetésekre a minisztériumtól érkezendő válaszig a tisztviselőknek csak eddigi járandóságukat adja ki, többi illetményeik bent tartatván; az újonnan rendszeresített hivatalok betöltése pedig f. hó 19-éről elhalasztatván, aziránt újabb intézkedés hasonlólag a miniszteri jóváhagyás megérkeztével fog tétetni. Magát a miniszteri rendeletet és az abban kívánt fölvilágosítást illetőleg végre főbíró Gáfl József elnöklete alatt a díjszedő választmány tagjai megbizatnak, hogy tekintettel a miniszteri rendelethez mellékelt folyamodványra, e hatóságnak a rendeletben érdeklett határozata és eljárása indokait bővebben kifejtve jelen végzéssel kapcsolatban fölírási javaslatot szerkesszenek és azt a jövő közgyűlés elé terjesszék.«

A felvilágosító felterjesztés a nov. 23-iki közgyűlésből fel is ment. De a felelet és döntés, bizonyára nagyobb súly szempontjából — az Országos Honvédelmi Bizottmány részéről történt meg.

Ez a legfőbb hatóság december 22-én 10.064/10.079. sz. alatt felelt a közgyűlés 16.166. és 16.515. felterjesztéseire, az állásrendszeresítés és díjrendszer ügyében. A bizottmány kijelenti, hogy »e kettős cél létesítése ellen elvileg semmi nehézség nincsen, a kivitel tervezett módját azonban a kormány nem helyeselheti; nem pedig azért, mert a szaporítandó fizetvények alapjául általában a díjakból emelt feltételes jövedelmet tűzték ki; ez pedig valamint már magában is ingatag és bizonytalan, úgy azért sem ajánlható, mert azon

hibás fogalmon alapszik, mintha az igazságszolgáltatást jövedelmi forrásnak lehetne tekinteni. Ide járul, hogy míg a városoknál behozandó egyformaság végett egy általános díjazási rendszer kidolgozva nem lesz, addig a tiszti díjaknak csupán egy városban mintegy kivételképen szabályozása célszerűtlennek és időelőttinek mutatkozik és azért meg sem engedtethetik.

Minélfogva a díjak fölemelése és újaknak fölállítása iránt hozott határozatuk helyben nem hagyatván, rendeltetik: hogy hol a díjak körül világos törvények intézkednek, ezek a törvények további rendelkezéséig betűszerint megtartandók; azokra nézve pedig, melyek eddig folytonos és kétségbe nem vont gyakorlat szerint divatoztak, a fennálló szokás ezentúl is követendő; következőleg mind az újdon behozottak, mind az előbbi szokástól eltérőleg felrugtatottak rögtön megszüntetendők lesznek.

Ekkép az alap, melyre a fölemelt fizetvények építve valának, tetemesen megcsökkenvén, az pedig, hogy e fizetvények öregbítéséhez megkívántató nagy összeg a jelenleg különben is eléggé terhelt adózó közönség vállára nehezüljön, teljességgel meg nem engedtethetvén, — nincs egyéb hátra, mint hogy a tisztviselői fizetvények különben méltányos javítását szilárdabb alapra fektessék s bizonyos és nem ingatag jövedelmeiknek mértékéhez arányozzák. A felállítani kívánt díjhivatalra nézve észrevétel nem lévén.«

A közgyűlés erre december 28-án 17.637. sz. alatt a következő határozatot hozta: »Mindenekelőtt nem titkolhatja el a közgyűlés mély elszomorodását aziránt, hogy a kormány e válasz-rendeletében egyedül a tisztviselői szervezet és a tiszti fizetések szaporításának kérdésére szorítkozva a f. évi nov. 9-én és 23-án 16.166. és 16.515. sz. alatt kelt fölterjesztések főtárgyára, a város közigazgatási rendszerét tárgyazó alaptervre, melynek életbeléptetése nélkül az adminisztráció gépezete a városnak az 1848. évi XXIII. t.-c. folytán tetemesen megváltozott viszonyai közt teljességgel nem mozoghat és amelyben számos igen fontos elvkérdések fordulnak elő, határozott választ adni nem méltóztatott.

Egyébiránt elfogadtatván e fensőbb rendelet, a november 1. napján életbeléptetett, újdonan rendszeresített és felemelt díjak ezennel megszüntettetnek; a díjazási rendszer azonban, melynek célszerűsége eddig is már elegendőképen kitűnt, s melyre nézve a kormány részéről különben is észrevétel fenn nem forog, továbbra is fenntartatni határoztatván, a díjrendező választmány jegyzőkönyvileg oda utasíttatik, hogy e kormányrendelet értelmében az újonnan behozott díjak kihagyásával s a felrugtatottak arányozásával az ennekelőtte világos törvényeken és kétségtelen gyakorlaton alapult díjakról új jegyzéket készítsen és ezt az eszerint remélhető díjaknak miképen és ki által leendő kezelése iránti javaslatával együtt haladék nélkül terjessze elő; egyszersmind addig is célszerűleg intézkedjék, hogy a nov. 1. óta szedett felesleges díjmennyiségek a magokat jelentendő feleknek a díjszedő hivatal által kifizettessenek.

Ami a városi tisztviselők különben méltányosnak elismert fizetési javításának szilárdabb alapra fektetését és a város bizonyos és nem ingatag jövedelmeihez arányozását illeti, miután a közgyűlés e kérdést több, részint bizottmányi, részint közgyűlési ülésekben higgadt megfontolással több oldalról megvitatta s valamint a tisztviselők számának, úgy fizetéseik mennyiségének meghatározásánál is nem az okozandó költségeket, hanem mindig csak a nélkülözhetetlen szükséget tartván szem előtt, a kidolgozott alaptervet minden körülmények és viszonyok figyelembevételével legjobb belátása szerint állapította meg: e részben a legbensőbb meggyőződésen alapuló határozattól annál kevésbé állhat el, mivel a díjakat s az azoktól remélt jövedelmet csak mint segédforrást, de korántsem mint egyedüli alapját tekinti a tisztviselők fizetésének, melyek mint legelső szükségbeli kiadás, hol és amennyiben elkerülhetetlen szükségök elismertetik, ha mindjárt más, kevésbé nélkülözhetetlen kiadási rovatok megszorításával is, de mindenesetre fedezendők.

E szempontból indulva tehát ki a közgyűlés, s ezt a kormány részéről is föltételezvén, azon biztos reményt táplálja, hogy ha a kormány a kérdéses alapterv részleteiről, az abban kifejtett elvekről s általában annak elkerülhetetlenül szükséges voltáról bővebben értesítve leend, annak életbeléptetését, azzal kapcsolatban a még megkívántató tiszti állomások rendszeresítését, végül a tisztviselők díjainak a javaslat szerinti megállapítását meg fogja engedni, ennélfogva a honvédelmi bizottmány a kérdéses terv isméti fölterjesztése mellett újólag oly hozzáadással fog annak helybenhagyásáért megkéretni, hogy a tárgy halasztást nem szenvedő sürgős volta miatt 15 nap alatt választ adni méltóztassék.« (A fölterjesztés megszerkesztésével a közgyűlés Graefl József főbíró elnöklete alatt Széher Mihály, Molnár József, Molnár György, Borsody Endre, Székács József, Staffenberger István, Szilágyi István, Ráth Károly, Zsivora György képviselőket bízza meg azzal, hogy a szükséges értesítéseket az illető felsőbb helyeken annak idején szóval is tegyék meg.)

»Addig is azonban, mivel sem az igazsággal, sem a méltányossággal teljességgel meg nem egyeztethető, hogy a tisztviselők, — kik a díjrendszer behozatával eddigi jövedelmeik nevezetes részétől 2 hónap óta tettleg megfosztvák — tovább is eddigi csekély rendezett évdíjuk mellett sínylődjenek, minden végkép betöltött, rendszeresített állomás után az alaptervben meghatározott fizetés nov. 1-től számítva, a régi illeték szerint időközben felvett összeg betudása mellett, olyformán határoztatik előlegezésképp kiifzettetni, hogy az eszerint felveendő előlegezést a tervezet jóváhagyásának megtagadása esetére az illető vagy azonnal visszafizetni, vagy annak a jövendőre esedékes fizetésébe leendő betudását elfogadni köteles legyen; mire a házipénztár jegyzőkönyvileg utasíttatik.«

Ezzel a méla akkorddal zárul a sokat vitatott ügy 1848. évi csonka története. Az új évvel bekövetkezett Windischgraetz bevonulása és Havas Józsefnek királyi biztossá kineveztetése, amikor — már az első abszolutizmus történetében — ez a fontos kérdés újra elő fog kerülni.

6. Egyéb közigazgatási mozzanatok 1848-ban.

Megemlítettem már, hogy a két főváros közigazgatása, mentől jobban haladt előre 1848. óramutatója, annál nagyobb mértékben alakult át *háborús* közigazgatássá. Ez azt jelenti, hogy a munka legnagyobbrésze, a legnyomósabb és legsürgősebb, ezen a téren nyomult előtérbe. De nem jelenti azt, hogy a rendes szürke, mindennapi és csendes, de a polgárságra annyira szükséges adminisztrációt nem végezték volna. Becsülettel ellátták. Ezt részletezni természetesen nem föladata ennek a történelmi áttekintésnek, amely jobbára csak a rendkívüli, legkiemelkedőbb mozzanatokat emeli ki.

A honvédelmi, szervezeti s pénzügyi ágakat már ismertettem. Most még csak az egyéb közigazgatási ágak legfőbb adatait vázolom.

a) *Egészségügy.*

A szabadságharccal egybekötött tömeges vidéki beözönlés, a katonaság központosítása, átvonulásai, a harctéri sebesülések, nagy népbetegségek (kolera, tifusz, bújakór) stb. mind nagyon fokozott munkát róttak a különben elég kezdetleges és hiányos egészségügyi szervezetekre s a kevés befogadóképességű kórházakra.

Ez utóbbiakra nézve, tekintettel, hogy már békében is, túlnyomó részben vidékieket kellett bennük ápolni, kérte mindkét főváros, hogy itt *országos* kórház állítassék fel. A belügyminiszter belátta a kérés alapját, de persze építkezés, vagy a Rókusnak országos jellegűvé tételére nézve a zavaros időkben nem intézkedhetett. Azonban, hogy a két város terhein némiképp segítsen, december 10-én 11.463. sz. rendeletével intézkedett, hogy a kórházakban ápolt idegen egyénekről pontos jegyzékeket vezessenek a költségek feltüntetésével, s azokat a költségek behajtása végett évente terjesszék föl.

A rendes kórházak legtöbb részét hadikórházakká alakították s új fiókokat is állítottak fel.

Az ősz folyamán fellépett kolera, s a tábori betegek $^2/_3$ részében dúló bujakór terjedése ellen különleges óvóintézkedéseket tettek a legjobb szakorvosok közreműködésével.

b) *Közélelmezés.*

Május elsején életbelépett a *szabad húsvágás*, mert a »nemes vármegye« a hús-árlimitáció jogáról az új idők szellemében lemondott. Persze a két város egyidejűleg gondoskodott a húseladás mértékrendészeti s egészségügyi ellenőrzésének fokozásáról. Ekkor a marhahús fontja 17 krajcár, a friss olvasztott zsir fontja 30 krajcár volt.

A kenyér és liszt áraszabása iránt — elhárítva a megye beavatkozását — Buda Pesttel együtt a gabonaárakhoz arányosított közös árszabályt készít

elő. (Augusztus 3-iki budai 104. sz. kgy. határozat.) A tisztabúza pesti mérője (0·6 hl.) ekkor 310—320; a zabé 90—95; a kukoricáé 100—110 forint.

A budai bortermelők védelmére az idegen borra Buda nov. 26-iki 259. sz. határozatával kiegyenlítő behozatali vámot (akónkint 40 pengőkrajcárt) szab meg.

Egyébként a közélelmezés terén is nagyon sűrű lett a kényszerű háborús beavatkozás (malomőrlés, péksütés, hússzállítás, termények lefoglalása stb.). Szigorú rendőri intézkedésekkel gátolják, hogy a vidéki termelőket rémhirekkel el ne riasszák a fővárosi felhozataltól. (Pl. 1849. jan. 2-iki pesti 137. sz. kgy. határozat.)

c) *Iparügyek; szociális ügyek.*

Ezen a téren Klauzál Gábor földművelés- és iparügyi miniszter június 9-én 1530. sz. a. kiadott rendelete a kimagasló, amellyel a régi *céhszabályokat* gyökeresen *módosította* a korszerű szociális követelmények, a gyengébbek védelme szellemében.

A 4734. sz. B. M. rendelet kimondotta a *belföldi iparossegédek* elsőbbségét az alkalmazásoknál; Klauzál pedig 2000. sz. rendeletében *a hazai* műipar termékeinek kötelező beszerzését.

A 11.475. sz. B. M. rendelet a füszerkereskedői alkalmazottak vasárnapi munkaszünetét védelmezi, különösen a nyugvás, önművelés és az Istentiszteletben való résztvehetés érdekében.

Mindezen rendeletek végrehajtása, részletei s vitái körül mindkét hatóságnak sok intézkedni valója volt. Ugyanígy a sokszor már erős zavargássá vált munkaszüntetések[1]) (asztalosok, mészárosok stb.) elsimítása körül.

d) *Közoktatás.*

A forradalom szele és a szabadságharc vihara alaposan felforgatta a közoktatás csöndes csarnokait. Eötvös egészen új népoktatási javaslatokat tárgyaltatott. A radikális képviselők (pl. Irinyi) különösen az oktatás kath. vallásos vagy egyáltalában vallásos felekezeti jellege ellen kardoskodtak. Szász Károly álladalmi titkár november 2-iki rendeletével a budai és pesti gimnáziumoknál az eddigi osztályrendszer helyett a szakrendszert hozza be. »A vallás magántanulmány legyen s a szülőkre hagyassék az illető lelkészek által való oktatásról gondoskodás, a közleckék idején kívüli órákban. Ünnepet és vasárnapot kivéve a növendékek ne szorítassanak templombajárásra.« (R. 4. §.)

[1]) Ezekbe Széchenyinek is bele kellett nyúlnia, amikor a Vigadónak az 1. parlament céljára való átalakítása reá volt bízva. (L. Naplóját.)

A háborús események, a kórházi szükséglet, az érett ifjúságnak katonává állása miatt a közoktatásügyi kormány október 10-én 5394. sz. rendeletével a pesti egyetem és József-ipartanoda megnyitását elhalasztotta bizonytalan időre. A sebészeti klinikán tábori sebészeti kórházat, az állatgyógyászatiban tábori kovács- és állatgyógyász-tanfolyamot és lókórodát, a bölcsészeti karon hadigép-, vegyész-, tűzér-, várvédelmi, árkász- és hídász, elemi taktikai stb. tanfolyamokat rendeztek be.

Hogy úgy tanárok, mint az ifjúság mennyire feltüzelődött a 48-as szellemtől, annak igen érdekes adatait vázolja Takáts Sándor a pesti piarista kollégiumról írt történeti tanulmányában. »A tanári kar és a rend beléletének és alkotmányának reformját követelte . . . Egy rész felcsapott nemzetőrnek, más része, félrevetvén a szerzetesi öltönyt és fegyelmet, szakált növesztett, s világi ruhában világi módra kezdett élni. A fiatalabbak közül sokan rendes katonák, az öregebbek tábori lelkészek lettek (mint a branyiszkói hős: Erdőssy).« Az abszolutizmus uralma elején Perlaky, Pekanovics, Palotai (Pugstaller) vagy börtönbe kerültek, vagy bujdosásra adták fejüket.

Ám a rend büszke lehetett rá, hogy a szabadságharc több nagynevű szereplője az ő nevelése volt: Petőfi, Vörösmarty, b. Jósika Miklós, gr. Széchenyi István, Csányi László, Horváth Mihály, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár, Perczel Mór és Miklós, a vértanu Török Ignác, a vörössapkások híres vezére: Földváry Károly, Almássy Pál házelnök, Szentkirályi Mór és — last, not least — Rottenbiller Lipót mind ott szerepelnek a díszes tanítványi névsorban.

A középiskolai ifjúság forradalmi hangulatára pedig jellemző dokumentumként találtam meg egy nyomtatványt: »A budapesti gimnáziumi ifjúság kívánatai címmel, a következő pontokkal:

1. Az osztálytanítás helyett szaktanítás hozzassék be.

2. A bölcsészeti pályára előkészülésül szolgáló reáltudományok, mint: a természettan, mértan stb. a középtanodákban is tárgyaltassanak.

3. A számszerinti érdemsorozat megszüntetvén, az érdemjegyek csak általánosan: jeles vagy elsőrendű, stb. tétessenek ki.

4. A havi próbatétek megszüntessenek és ezek helyett a három felső osztályban szavalatok tartassanak, hogy így az ifjú, azon ügyességét, melly a szónokban elkerülhetetlenül szükséges, ideje korán magáévá tegye.

5. Minden tanulmány nemzeti nyelven adassék elő, a latin classicusok nem annyira könyv nélkül tanultassanak, mint magyarra fordítva az előadott szabályok szerint fejtegettessenek.

6. Ünnep- és vasárnap délesti isteni szolgálat megszüntessék.

7. A költészeti és szónoklati osztályban a próbatétek előtt tartani szokott, tanulmányok fölmondása megszüntessék és e helyett e két osztályban előkészületi idő adassék.

8. Tíz évnél fiatalabb a gymnásiumba be ne vétessék.

9. Az előadások rendesen csak a délelőtti órákban tartassanak.

10. A tanárok, akármely rendűek is, világi ruhában jelenhessenek meg a tanteremben; mert az ifjúság nem a papi öltönyt, hanem a tanárok személyét tiszteli.«

e) *Törvénykezés.*

Ezen a téren is sok új alkalmazkodást követeltek a városi hatóságoktól a korszellem, az esküdtszék előkészítése, a háborús zavarok és megszakítások a törvénykezés rendes menetében.

II. korszak. Az első osztrák uralom: 1849. január 7-től április 23-ig (ill. Budán: május 21-ig).

1. Köztörténeti krónika.

Január.

4. A kormány és a csapatok után Csányi kormánybiztos is elhagyja Pestet és Budát. Görgey Váczott kiadja a feldunai sereg nevében kiáltványát: az alkotmányos királyságot s a 48-as törvényeket védik.

5—7. Windischgraetz megszállja a két fővárost és meghódolásra szólítja fel az országot. Elfogatja gr. Batthyány Lajost. Gr. Wrbna altábornagy, helyi katonai kormányzó, ostromállapot alá veszi a fővárost és a szomszédos vármegyéket. Havas József a két főváros királyi biztosa.

13. A debreceni ház kimondja, hogy permanenciában marad és a nemzet függetlenségét és alkotmányát utolsó csepp vérig védi. — Görgey főhadiszállása Selmecbányán.

25. Perczel Albertirsáig szorongatja a császáriakat.

Február.

5. Branyiszkói győzelem.

10. A Ház rögtönítélő hadi és polgári vegyesbíróságokat szervez. (»Vésztörvényszék.«)

11. Windischgraetz az óbudai zsidók ellenséges magatartása miatt a hitközségre elítéltenként 20 ezer forint bírságot szab ki.

12. A hadügyminiszter Görgey seregét, mint 7. hadtestet, Dembinszky főparancsnoksága alá helyezi.

27. Kápolnai csata. Honvédeink visszavonulása Tiszafüred felé.

Március.

4. Ferenc József összbirodalmi alkotmánylevelet ad ki: Magyarország, megcsonkítva, helytartói tartomány.

8. Dembinszky helyett Vetter Antalt teszik meg magyarországi fővezérnek; Görgey a felső-, Damjanich a közép-magyarországi hadsereg

parancsnokságát nyerik. — Windischgraetz a közpénztárakat eltiltja a magyar 5 és 100 forintos jegyek elfogadásától.

12. A felsőház 1. ülése Debrecenben.

30. Görgey a beteg Vetter helyett ideiglenes fővezéri megbízást kap.

Április.

2. Hatvani ütközet. Gáspár és Pöltenberg megverik Schlicket.

4. Tápióbicskei győztes ütközet. (Görgey, Klapka, Damjanich, Knezits, Nagy Sándor József.)

6. Isaszegi csata; Windischgraetz Pest felé hátrál.

10. Első váci csata: Damjanich, Nagy Sándor József, Földváry Károly győzelme a halálosan megsebesült Götz tábornokon. — Windischgraetz kényszerutalványok kibocsátását hirdeti ki.

11. Aulich a 2. hadtestet a Rákos mezején előreviszi s a kőbányai szőlőkig hatol. — Ferenc József visszahívja Windischgraetzet s a magyar- és erdélyországi csapatok főparancsnokává báró Welden Lajos tábornagyot nevezi ki.

14. A Ház a debreceni nagytemplomban kimondja Magyarország függetlenségét, a Habsburg-ház száműzetését, a többi államok iránt békés, az osztrák örökös tartományokkal szövetséges szándékait, a Honvédelmi Bizottmány megszüntetését, felelős kormány állítását, élén a kormányzóval; ezeknek az elveknek részletes kidolgozására választmány kiküldését. Kossuth Lajost Kormányzónak kiáltják ki; a Felsőház hozzájárulásával 15-én kiadják a »Függetlenségi Nyilatkozat«-ot.

17. Aulich a Rákosmezőn megtámadja az osztrákokat s Pestre való visszavonulásra kényszeríti.

19. Nagysallói győzelem.

23. és 24. Az osztrák katonaság teljesen kivonul Pestről, felgyujtván a hajóhidat. Buda őrizetét Hentzi tartja. 24-én délután 4 órakor Aulich huszárjai bevonulnak Pestre. A magyar uralom Pesten helyreáll.

2. Az osztrák hadsereg bevonulása és az abszolutizmus első tettei.

Az országgyűlés és kormány újévi távozása után a feldunai sereghez kirendelt Csányi László főkormánybiztos másnap bemutatkozott Pest város közgyűlésében, ahol »illő tisztelettel« fogadták megnyugtató beszédét. Ugyanakkor falragaszokon a következő szózatot intézte Budapest lakosaihoz:

»Fővárosaink lakosai nyugodtan lehetnek. A terjengő rossz hírek nagy részben alaptalanok.

Seregeink eddigi összes vesztesége, az ellenségéhez aránylag még nem olly nagy, hogy az aggodalmakra szolgálhatna alkalmat, sőt eddigelé az

ellenség emberben és lóban mindenkor többet vesztett, mint a mieink; csupán az ágyukra nézve nem mondhatjuk ezt, mert az egész táborozás alatt 7 ágyút veszténk, de ezek is 1 és 2 fontosak, némelyike pedig használhatatlanul maradt vissza és így még e részben is van annyi erőnk, hogy visszaverhetjük az ellenséget.

Perczel Mór tábornok úr összpontosítja erejét, a móri csatánál szenvedett vesztessége legfeljebb 350 ember, az ellenségé többszörösen annyi, mit ha számszerint nem tudunk is, igazol azon körülmény, hogy az ellenség 3 nap óta előbbre nem nyomul, s így be van bizonyítva, hogy az ellenség maga kényszerül tisztelni a magyar erőt.

És ezért Budapest lakosai! nyugodtan legyünk és ha közelednék is az ellenség a város falaihoz, csüggedés helyett annál nagyobb legyen a hű hazafi lelkesedése s áldozatra készsége.

Gyakran minél közelebb a veszedelem, annál közelebb az isteni segedelem, tapasztaltuk ezt a multban, reméllenünk lehet jövőre is.

El ne rettentse a népet az, hogy a kormány és az országgyűlés székhelyét Debrecenbe áttevé. Illő, sőt szükséges, hogy a törvényhozás és végrehajtó hatalom minden mások felett legbiztosabban működhessenek.

Amint őszintén elmondám fennebb veszteségünket, ezentúl is őszinte leszek a város polgársága irányában. Falragaszok s hírlapok útján azonnal fogom tudatni fegyvereink győzelmét, vagy ha a sors úgy hozná — mitől Isten óvjon — a veszedelem közelségét is.

Míg ezt nem olvasandják, nyugodtan lehetnek.«

Ámde már kevéssel utóbb neki is menekülnie kellett a visszavonuló magyar seregek nyomán. Január 5-én reggel pedig Pest városa rendkívüli közgyűlést tartott mindössze 15 képviselő részvételével, amelyen a közgyűlés 87/1849. sz. a. ezt a határozatot hozta: »A közgyűlés híradást vevén arról, hogy az ausztriai császári hadsereg előcsapatai a szomszéd Buda városát megszállották. Rottenbiller Leopold polgármester, Graefl József főbíró, Staffenberger István, Korcsák József, Strohmayer Ferenc, Szilágyi István képviselők kiküldetnek, hogy az illető cs. katonai főtisztségnek *a város önmegadását* bejelentsék és a lakosság iránti kíméletet kérjenek.«

88. sz. hat.: »Staffenberger és Szilágyi képviselők 11—12 órakor Budáról visszatérvén jelenték, hogy Budán gr. Wrbna cs. tábornokkal értekezvén, őket hg. Windischgraetzhez, a cs. hadsereg fővezéréhez Buda-Örsre utasította; egyetlen bérkocsinál többet azonban nem találván, azon a főpolgármester és a főbíró elutaztak, ők pedig jobbnak látták visszatérni gr. Wrbna tábornok azon meghagyásával, melyet jelentésökre, miszerint a város tornyán béke és hódolat jeléül fejér zászló lobog — hogy a *sárga-fekete* zászló, valamint a városház, úgy valamennyi egyház tornyaira kitűzessék. A jelentés elsőbb része tudomásul vétetvén, az érdeklett sárga-fekete zászló

készíttetésére Staffenberger István utasíttatván, annak a város tornyára kitüzetése elrendeltetett.«

89. sz. hat.: »Rottenbiller L. polgármester és Gräfl J. főbíró d. u. 5 órakor a közgyűlésbe visszatérvén, jelentik, hogy Windischgrätz fővezérrel útközben találkozván, utasítása következtében Budára visszatértek és nála megjelenvén, általa értesíttettek, hogy *a város katonai törvények alá vetve van;* s tőle egyelőre azon rendeletet vették, *hogy a közgyűlés az elnök által oszlattassék el, jövendőre a közigazgatás a tanács által egyetemes és egyenkinti felelősség terhe alatt a nyilvánosság kirekesztésével zárt ajtóknál intéztetvén.* Mire elnök a tanácskozási teremből úgy a képviselőkkel, mint azon tisztviselőkkel, kik a tanácsnak nem kiegészítő részei, a hallgatósággal együtt eltávoztak.«

Így végződött az új közgyűlés első ülésszaka.

Ezután »*Pest városa Egyetemes Tanácsa*« azonnal rendkívüli ülést tartott. Ezen a polgármester előterjesztette, hogy a császári hadsereg fővezére, hg. Windischgrätz a Tanács részéről a tagok egyenkinti aláírásával oly *nyilatkozatot* kíván, miszerint Őfelségét, Ferenc Józsefet Magyarország törvényes királyának ismerje el és parancsainak föltétlenül engedelmeskedni magát kötelezze. A tanács erre 1472. sz. a. ezt a határozatot hozta: »A Tanács mindeddig országos alkotmánytörvényeinek és azok között a pragmatica sanctionak is, hazafias polgári kötelessége szerint mindenkor hódolván és azok megtartására esküjével kötelezve lévén, Őfelségének Ferenc Józsefnek trónörökösödési jogát kétségbe nem vette, hanem azt tiszteletben tartotta, s jövendőben is tartandja, miután az ország eddigi koronás fejedelme, Ferdinánd Őfelsége a koronáról lemondott s trónörökös testvéröccse, Ferenc Károly a koronát első szülött fiának engedte át: Őfelségét, Ferenc Józsefet törvényes magyar királynak elismerni kötelességének tartja, biztosan reménylvén, hogy *Őfelsége elődeinak példája szerint magát Magyarosszág királyának megkoronáztatni s az ország sarkalatos törvényeinek megtartására kötelezni fogja,* miért is a tanács Őfelségét Magyarország királyának kész szívvel elismerni, parancsainak föltétlenül magát aláveti *azért, mivel e város katonai törvények és hatalom alatt áll.*

Ezek szerint a Tanács hg. Windischgraetz fővezérnek az osztályos főbb tisztviselők és valamennyi tanácsnok aláírásával következő nyilatkozatát adja:

Nyilatkozat.

Mely szerint alólirottak Pest városának egyetemes Tanácsa ezennel ünnepélyesen nyilvánítjuk, hogy mi Ő cs. kir. ap. Felségét, Ferenc Józsefet Magyarország törvényes királyának hódolattal elismerjük, magunkat parancsainak föltétlenül alávetjük.«

Windischgraetz azonban másnap utasította a tanácsot, hogy a nyilatkozatot *német* nyelven adja be. Erre a jan. 6-iki tanács a német nyelvre »híven« áttett nyilatkozatot újonnan aláírta és a hercegnek átadatta.

Buda városa január 5-én tartott közgyűlésében elnök-polgármester előterjesztette, hogy a délelőtti órákban az ausztriai seregnek a városházi közeledéséről, sőt az előőrsöknek a Krisztinavárosbani bejöveteléről értesülvén, néhány tanácsbéli és képviselő urakkal herceg Windischgrätz ausztriai főtábornokhoz sietett, neki a minden oltalom nélkül hagyott főváros és lakósok kímélését ajánlandó.

Eljutván a nevezett főtábornokhoz, kijelenti, hogy a magyar tábor e főváros falait elhagyván, a lakosság részéről semmi ellenállás nem tétetik, miért is e város kímélésére őt felkérvén, állítása igazolásául s biztosítékul a hadsereg előtt a városba bevonulni és a város székházára, az egyház tornyára és a főhercegi lakra *fekete-sárga* szín lobogó kitűzésére utasíttatott.

Ennek folytán a hadsereg déli 10½ órakor a Várba bevonulván, e várost megszállotta.

Később egy küldöttséggel ismét Windischgrätz herceghez menvén ez azon rendeletet adá, hogy *a városi hatóság további intézkedésig maga épségében hagyatván, a hatóság egy alávető okmányt* adjon ki. Mely okmány feltételével a jegyzőség megbizatván, a szerkezet holnap tartandó közgyűlésben felolvastatni és megbíráltatni határoztatik.

A 6-iki közgyűlésben előterjesztett s aláírt nyilatkozat *magyar* szövege ez volt:

»Mi, Buda szabad királyi főváros polgármestere, főbírája, tanácsnokai és képviselői mind magunk, mind azok nevében, kik az 1848. 23-dik t. czikk értelmében ezen főváros igazgatását reánk bízták, ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk: hogy a mi őseink s a fenséges habsburgi ház között pragmatica sanctio nevezet alatt kötött, törvény által szentesített, s három százados gyakorlat által megerősített egyességet soha meg nem szegtük, s felbontani nem akarjuk, sőt annak épségben tartását óhajtván és kívánván, valamint a fent dicsért fenséges ház eddigi uralkodó tagjainak engedelmességgel és jobbágyi hűséggel tartoztunk s irántuk viseltettünk, úgy ezután is uralkodó fejedelmünk iránti hűségben és engedelmességben tántoríthatatlanok maradván; midőn dicsően uralkodó ő cs. s ap. királyi felségének, V. Ferdinánd királynak a trónróli lelépése felett fájdalmunkat nyilvánítanánk, a trónörökléssel a pragmatica sanctioban megállapított rendjén, az uralkodásra hivatott császári királyi örökös főherczeg Ferencz Károlynak ebbeli jogáról lemondása következtében, ennek fiát fenséges császári királyi örökös főherczeget *I. Ferencz Józsfet* Ausztria császárját a magyar trónnak az általunk épségben hagyatni óhajtott pragmatica sanctio és törvények értelmébeni foglalására egyedül feljogosítottnak ismerjük, s őt hazánk alkotmányának mentőjéül tekintvén, fiúi örömmel nézünk magyar királlyá leendő fel-

avatásának s a magyar trón elfoglalásának elébe, mellyen őt őseinktől öröklött fejedelem iránti hűséggel s tántoríthatatlan engedelmességgel istápolni legszentebb kötelességünknek ismerjük.

Kelt Budán, 1849. évi január hó 5-én tartott közgyűlésünkből. (Pecsét helyett.)

A hatóság nevében: Walheim János polgármester, Schreiber János főbíró, Keller Ferencz tanácsnok, Brandtweiner János tanácsnok, Nerodolik József tanácsnok, Paulovics László tanácsnok, Temesváry Döme tanácsnok, Máry Károly tanácsnok, Micsinay Antal főjegyző, Stern Móricz képviselő stb.«

Közben, január 5-én délben zeneszó mellett vonult be az osztrák sereg, 28 zászlóalj gyalogos, 43 lovasszázad, s 186 ágyúval a tüzérség és azonnal elfoglalta kijelölt szállásait. Windischgrätz maga a budai kir. palotában szállt meg. Még ugyanazon a napon szárnysegédül alkalmazott legidősb fia: Windischgrätz Alfréd herceg, őrnagy által Ferencz József császárhoz Olmützbe azt a jelentést küldötte:

»A legmélyebb hódolattal jelentem Felségednek, hogy ma délben Budát és Pestet kardcsapás nélkül birtokomba ejtettem. A II. hadtest elővéde még a tegnapi napon az ellenséges hátvéddel állott szemben s így arra számítottam, hogy a lázadók serege a már természettől fogva igen előnyös s mesterségesen még tarthatóbbá tett állásában Buda előtt a csatát elfogadja s hogy azt sikeresen legyőzhetni fogom. De úgylátszik, hogy az ellenség a Bábolna és Moórnál szenvedett kudarcok folytán még meglévő önbizalmát végkép elveszíté s még az elmult éjjel, miután tegnap még igen kérkedő kijelentéseket tett, mindkét várost elhagyá, hogy Szolnok felé a Tisza mögé visszavonuljon. Tulajdonképeni ereje most már nagyjában csak rendes lovasságból és tüzérségből áll, amennyiben rendes gyalogsága még meglévő maradványi felett csekélyek, sőt még ezek is teljesen demoralizáltak. A honvéd zászló-aljak és az önkéntesek a visszavonulás alatt minden valószínűség szerint lassankint végleg feloszolnak. Bevonulásom előtt Budára mindkét város küldöttségei fogadtak, kijelentvén, hogy készek alávetni magukat Felséged legmagasabb akaratának, miről az írásbeli okmányok a holnapi napon küldetnek fel. A Buda előtti sáncokban, a székesfehérvári úton és a Gellérthegyen még hat 12 fontos beszegezett löveget találtam. Hogy a két városban ezenkívül még minő seregszükségletek találtatnak, arról majd a legközelebbi legalázatosabb előterjesztésemben számolok be. Minden jel és azon sokoldalú biztosítások szerint, melyeket jelenlétem ezen első óráiban nyertem, csapatjainkat Buda és Pest városok többsége vágyva várta s mindenki örül, hogy mihamarabb a béke malasztjának és rendes kormányzat részese leend, mely alatt az ország az anarchiaütötte sebeket újból kiheverheti.«

E jelentéshez a herceg Buda és Pest városának átvett kulcsait is mellékelte. (Mi pedig a jelentés utolsó mondatához erős kérdőjelet tehetünk.)

Zárókövül íme még két hirdetés, amely az abszolút uralom kezdetét bejelenti:

1.

»*Hirdetés.*

Ő hercegsége Windischgrätz Alfréd cs. kir. tábornagy által, azon teljes hatalmánál fogva, mellyel ő felségétől felruháztatott, Pestvármegyében bezárólag Buda és Pest városokat, a Jász-Kun kerületekben, továbbá Esztergom- és Fehérmegyékben katonai kerületi parancsnoknak neveztetvén ki, szükségesnek tartom az ő hercegsége által immár kibocsátott proklamációkra vonatkozólag köztudomás és a legszorosabb hozzátartás végett következőket kihirdetni.

1. *Buda és Pest városok és a fennevezett vármegyék s kerületek ostrom állapotban helyeztetnek.*

2. A békés polgár személye és vagyona védetik; ellenben összecsoportozások, lázadások, szóbeli vagy írásbeli felingerlések, és ő felsége

első Ferencz József,

császárunk és királyunk kormánya elleni fellázítások rögtön ítélet útján hadi törvények szerint fognak büntettetni, hasonló fenyíték érendvén azt, ki merészelni vagy kísérelni fogja a katonákat engedetlenségre vagy hitszegésre csábítani.

3. Mindenkinek tilos falragaszokat katonai hatóság engedelme nélkül felragasztani vagy közhírré tenni, az ez ellen vétkezők rögtön ítélet útján hadi törvények szerint fognak büntettetni, valamint az is, ki a katonai hatóság által felragasztott hirdetményeket leszakítja.

4. *Minden polgári hatóság katonai parancs alá rendeltetik, mellynek oltalma alatt hivatalos eljárását gyakorolni fogja.* Azon polgári tisztviselő, ki ezen rendelésnek szóval, tettel, vagy mulasztással ellenszegül, nem különben az, ki a katonai hatalomnak nem engedelmeskedik; pártütők társának nyilváníttatván, katonai törvények szerinti rögtön-ítélet alá esik.

5. *A nemzetőrség az ostrom állapot alatt előlegesen feloszlattatik.*

6. Buda és Pest város lakosai mindennemű fegyvert különbség nélkül — magán fegyvereket térítvény mellett — ezen hirdetéstől számítandó 36 óra alatt az illető kapitányi hivatalnál átadni tartoznak, mely azokat a katonai parancsnokságnak átadandja.

7. Kinél ezen határidő elmultával fegyver találtatik, hadi törvények szerinti rögtön ítélet alá esik.

8. *Minden közgyűlések*, gyülekezetek, és clubbok a városban, úgy mint a fentnevezett megyék és kerületek bármely helyén *tilalmaztatnak*, ez ellen vétkezők rögtön ítélet alá esnek.

9. *Minden összeköttetés az úgynevezett honvédelmi bizottmánnyal vagy annak elnökével, vagy pedig az immár feloszlatott országgyűléssel ezennel legszigorúbban tiltatik.* Kik azoknak parancsait nyilvánítják, velök hivatalos, vagy bizalmas közeledést űznek, a hadi törvények teljes szigora alá esnek.

10. Minden külföldiek és jövevények haladék nélkül összeiratnak; azok, kik magukat elegendően nem igazolhatják, vagy különben gyanusak, a katonai hatóság rendelkezése alá adatnak, mely egyedül jogosítva van tartózkodási jegyeket adni. Minden háztulajdonos lakosaiért felelős, ki idegennek tartózkodási engedelem nélkül szállást ad, hadi törvények szerint fog büntettetni.

11. Útlevelek csak úgy érvényesek, ha azok az illető katonai parancsnokság által láttamoztatnak.

Kelt Pesten, 1849. évi január 8-án.

Gróf Wrbna Ladislaw
m. k. altábornagy és
2. hadsereg parancsnoka.«

2.

»*Ő császári királyi felsége első Ferenc József*

legmagasabb meghagyásából ő hercegsége Windischgrätz Alfréd cs. kir. tábornagy úr által *Buda, Pest és Ó-Buda városok részére királyi biztosul neveztetvén ki*, azt e városok összes lakosaival azzal akarom tudatni: mikép egyszersmind kötelességemmé tétetett mind annak eszközlésbe vétele, mi az időnek jelen körülményeiben a városok polgári belizgatása célszerű vezérlésére, a lakók java előmozdítására, és a bekövetkezett katonai hatóság gyakorlatának könnyítésére hasznos és szükséges.

A kedélyeket lecsillapítani, minden békés polgárt megvédeni, a folyvásti zavarok okozta bajokat s nyomort lehetőleg enyhíteni, a polgári viszonyokat békés kifejlődés vágásába, és az iparnak megfelelő rendbe visszavezetni fő feladataim s gondjaim közé tartozandik.

Felhívok tehát mindenkit, miszerint engem ezen magasztos s mindnyájunkra nézve oly üdvös feladat kivitelében a legfelsőbb, egyedül valódi javunkra irányozott szándékbani bizalommal, józan polgári gondolkodással és rend szeretettel gyámolítson, s elősegítsen.

Egyúttal bizonyossá teszem a város lakóit, mikép a mindent felforgató párt által terjesztett azon hír: mintha a békés fiatalság összefogatni, s katonai szolgálatra kényszerítetni fognak, merőben hamis és minden alap nélküli.

Pesten január 8-án 1849.

Havas József
m. k., kir. biztos.«[1])

[1]) Havas József (1796—1878) volt jogtanár, pestvárosi tanácsnok, főbíró, orsz. követ, helytartótanácsos, Széchenyi osztályfőnöke, a Pesti Magy. Kereskedelmi Bank h. elnöke, többszörös háziúr.

Az osztrákok bevonulását még megelőzték oly közigazgatási kényszerintézkedések, amelyek a nagyobbszámú katonaság elhelyezését és ellátását lehetővé tették.

Pest város tanácsa *január 5-én* Graefl főbíró elnöklete alatt, Kasselik János és Terczy Szilárd tanácsnokok jelenlétében *éjjeli* ülést tartott. Ezen Rosner, a II. császári királyi hadtest élelmezési biztosa (»Verpflegsverwalter«) is megjelent s előterjesztette, hogy a cs. kir. hadsereg részére 200.000 kenyéradag és 1600 akó bor 4 nap alatt szükséges, ezenkívül folytatólagosan 2298 mázsa 85 font lisztmennyiség. A csonka tanács azonnal utasította a városkapitányt, hogy a pékek céhmestereit szólítsa fel a kívánt kenyérkészlet azonnali kiállítására, a gőzmalom igazgatóságát pedig megkereste, hogy 6-tól kezdve gabonát csupán a cs. kir. hadsereg számára s szükség esetén a sajátjából is őröltessen ; a kívánt bor megszerzése iránt Ságody alpolgármester fog intézkedni. Ellenben a jan. 8-i tanács 108. sz. a. felírt Torkos tartományi id. biztoshoz, hogy a közönség napi szükségleteinek fedezését majdnem lehetetlenítő intézkedésnek — amennyire lehet — könnyítését az illető helyen eszközölje. A katonai hatóság erre még aznap este feloldotta előbbi rendeletét, de meghagyta, hogy 2300 mázsa liszt koronkint készen tarttassék. A Pesti gőzmalom a fínom zsemlyelisztet (3/a.) 16 váltóforintért, a 3/b lisztet pedig 15 váltóforintért tartozik adni.

A január 6-i tanácsülésben, melynek jegyzőkönyvét Koller és Terczy írták alá, Rottenbiller polgármester előterjesztette *gr. Wrbna tábornagy* (helyesebben altábornagy) *»Őexcellenciája következő parancsait«:* 1. Minden templom tornyaira a *császári színű fekete-sárga lobogók* még ma okvetlenül kitűzendők. 2. Minden, akár katonai, akár polgári *középületek kapui* — és ahol vannak, karfái — még ma a császári fekete-sárga színekkel befestendők. 3. A jelenleg Őexcellenciája gr. Wrbna tábornagy úr parancsából további rendeletig *hivatalkörükben működni tartozó hivatalnokok közül hivataláról lemondani senkinek sem szabad:* kinek szolgálatát Ő cs. kir. apost. Felsége továbbad kívánni nem fogja, az különben is el fog bocsáttatni. Addig is *nem elégszik meg* fönttisztelt Őexcellenciája *passzív, lanyha viselettel, hanem aktív és buzgó* szolgálatot követel legsúlyosabb felelet terhe alatt mindenkitől ; *az engedelmeskedni vonakodókat rögtönítélő katonai bíróság elébe állítással fenyegetvén.* 4. Falragaszok fognak közöltetni Ő cs. kir. apost. Felségétől és Windischgraetz tábornagy úr Ő Hercegségétől, melyek minél számosabb példányokban közzéteendők és felfüggesztendők ; amennyiben a küldendő példányok elegendők nem volnának, a szükséges mennyiség azonnal utánnyomandó. Azok, akik e falragaszokat netalán letépni elég vakmerők volnának, katonai rögtönítélő bíróság elébe fognak állíttatni.

A tanács erre 170. sz. a. a következő határozatot hozta : Ad 1. Ságody alpolgármester a kellő megrendeléseket már tegnap megtevén, most ismé-

telve is ennek azonnali foganatosítására utasíttatik. Ad 2. Thaisz Elek tanácsnok a helybeli színező céh elöljáróit rögtön maga elébe rendelvén, nekik legsúlyosabb felelet terhe alatt megparancsolja, hogy e meghagyás teljesítését minden, e város kebelében találkozó színező mesterek és legények alkalmazásával azonnal foganatba vegyék. A 3. pont az egész tisztviselői karral tudomás és maga ehhez alkalmazása végett közlendő. A 4. pont foganatosításával a városkapitányi hivatal bizatik meg, mely a közönséget egyúttal rövid hirdetményekben értesítendi, miként azok, kik e falragaszokat letépni vagy csak legkevésbbé is megsérteni elég vakmerők volnának, rögtönítélő katonai bíróság elé fognak állíttatni.

Ugyanebben a tanácsülésben közölték gr. Wrbna altábornagynak Rottenbiller polgármesterhez intézett rendeletét, mellyel Ferdinánd és Ferenc József Ő cs. kir. Felségeknek 1848. okt. 20., nov. 6., 7. és dec. 2-án (Olmützben), továbbá Windischgraetz Alfréd tábornagy úr Ő Hercegségének 1848. nov. 1-én és dec. 13-án és 14-én Schönbrunnban kelt többrendbeli hirdetményeit oly meghagyással küldi meg, hogy azok, 1000—1000 példányban utánnyomatván, minden alkalmas módon közhírré tétessenek és terjesztessenek. E parancs pontos teljesítéséért, valamint a hibátlan és haladék nélküli utánnyomatásért és továbbterjesztéséért fentnevezett polgármester úr személyesen is felelőssé tétetvén.

A tanács 172. sz. határozatával elrendelte, hogy az utánnyomásról a kapitányi hivatal azonnal gondoskodjék; addig is a meglevő példányokat nemcsak minden népesebb piacokon és utcákon, hanem minden külvárosi bíróházak és templomok ajtóin függessze fel; azoknak minden egyházakban a szószékekről leendő kihirdetésével pedig az illető lelkészeket bízza meg.

A január 6-i tanácsülés 181. sz. határozatából Polgár Károly tanácsnok Torkos Mihály álladalmi tanácsos, a Windischgraetz által kinevezett orsz. tartományi biztosság ideiglenes főigazgatója, rendelete folytán utasítást kap, hogy a kiküldött katonai egyének, Veinczierl, kereskedelmi társasági igazgató és Schlesinger N. közreműködése mellett írja össze és vegye zár alá azt a gabonamennyiséget, melyet az előbbi (magyar) kormány lerakatott.

Az osztrák katonaság elhelyezése Pesten a Hatvani-út hosszában, mindkét oldalán, a hatvani vonalig terjedő egész részen történt, még pedig részben a cs. kir. laktanyákban, vagy — mint magát Horvatovics őrnagy, főhadiszállás-parancsnok rendelete kifejezi — az utolsó időkben »a bitorló magyar kormány által használt« laktanyákban, kórházakban, termény- és fegyverlerakóhelyeken, végül magánházakban. A tanácsnak személyes felelőssége mellett az említett városrészben tartózkodó mindazokat a tiszteket és katonákat, akik akár az egykori cs. kir. magyar hadsereghez, akár az újabb időkben alakított »forradalmi csapatok«-hoz tartoztak, akár sebesülten,

vagy betegen, vagy fogolyképen vagy bármi okból itthelyütt elmaradtak, továbbá az összes kincstári vagy népfelkelési fegyvereket azonnal be kellett jelenteni s a fegyvereket Péter majórhoz, az I. hadtest tűzérségi igazgatójához egyidejűleg be is kellett szolgáltatni. A bejelentés és beszolgáltatás teljesítéséért minden háztulajdonos fejével tétetett felelőssé; »mindaz pedig, aki a fegyverek eltitkolásában találtatnék a későbbi szoros házkutatás alkalmával, rögtönítéletileg kötél által fog kivégeztetni.« (L. 182. sz. tan. határozatot, mely halasztást kér.) A magánosoknál létező mindennemű egyéb fegyverek beszedését a tanács, Windischgraetz jan. 7-i kiáltványa folytán, 184. sz. határozatával rendeli el.

3. Behódolási nyilatkozatok.

A behódolás nyilatkozatairól már az előbbi rész epilógusában szóltam. Ennek kiegészítésére szolgálnak még a következők:

Buda tanácsának február 19-i 765. sz. határozata utólag feljegyzi Havas rendeletét, hogy február 18-án délelőtt 10 órakor a várbeli kat. templomban császárunk és királyunk, Ferenc József szerencsés trónfoglalását Windischgraetz rendeletére ünnepélyes Te Deum-mal ülik meg. Eleinte úgy volt, hogy a két város tanácsa és polgársága nevében Őfelségének benyujtandó *hódoló feliratot* külön küldöttségek viszik a császárnak és királynak Olmützbe. Utóbb azonban, március 15-én, a kir. biztos leírt, hogy »a küldöttségeknek Olmützbe leendő kiküldetése egyáltalában meg nem engedtetik; ellenben a felirat felterjesztése ellen mi észrevétel nincs, ezért a feliratot a szükséges aláírásokkal ellátva, mielőbb küldjék neki vissza.«

Pest tanácsa, március 23-i üléséből 2800. sz. a. hozott határozata szerint, »kötelességének ismervén a kir. Biztos úr e rendeletét teljesíteni«, elrendeli, hogy a feliratot aláírva terjesszék fel Őméltóságához.

Március 3-án Windischgraetz a *kápolnai győzelem* alkalmával hálaadó Te Deum-ot rendelt el. A lapok szerint a hercegprímás csak másodszori felszólításra vállalta el ennek megtartását.

Ez alá a fejezet alá tartozik még két intézkedés, mely politikai nevezetességű egyének ügyét illeti.

Január 11-én Havas elrendeli, hogy a Nemzeti Színház volt pénztárnokának, *Kolosi* Gergelynek összes vagyona némely elvitt pénzek biztosítékául a Nemzeti Színház igazgatójának kérésére zár alá vétessék. Kolosi Gergely távozása összefüggésben van azzal, hogy Kolosi Gerő joghallgató a Lamberg-gyilkosság egyik főgyanusítottja volt, amiről az annak idején közlendő körözőlevél is tanuskodik.[1]) A tanács 197. sz. határozata a zárlat foganatosításával Polgár Károly tanácsnokot bízza meg.

---

[1]) 1850-ben elfogták és kivégezték, mint tanulmányom további részében megírom.

A másik ügy gr. *Zichy* (Eugén) Ödönre vonatkozik. Ezt tudvalevőleg Görgey mint árulót Csepelen kivégeztette s javait a magyar kormány zár alá vétette. A kir. biztos most január 21-én feloldotta »a gyalázatosan meggyilkolt« gr. *Zichy* Ödönnek »a pártütő« kormány által lefoglalt javait, amelyek Pesten, a városligeti mulató kertjében levő ingatlanságból s az ahhoz tartozó ingóságokból állottak. A pesti tanács erre 628. sz. határozatával utasította a telekhivatalt, hogy az elhúnytnak Eduárd nevű testvérét, úgy is mint általános örökösét, jelentkezése esetére vezesse birtokba.

4. Havas József, mint királyi biztos, a polgári közigazgatás élén.

Jeleztük már, hogy Windischgraetz Pest és Buda város közigazgatása élére, mint királyi biztost, Havas Józsefet nevezte ki. Ez a férfiú éppen nem volt »homo novus« a két fővárosban. 1796-ban született; előbb jogtanár volt, majd Pest városánál 1824-ben alügyész, 1826-ban főügyész, 1829-ben főjegyző, 1831-ben tanácsnok, 1838-ban főbíró lett; 1845-ben helytartótanácsosnak nevezték ki, 1848-ban pedig Széchenyi, mint »grata persona«-t, maga mellé vette a közlekedésügyi minisztériumba osztályfőnöknek. Pest városának választott polgára lett 1831. nov. 26-án, majd újból 1843. máj. 16-án, a 48-as közgyűlésnek azonban már nem volt tagja ez a régi szabású politikus. Feleségével,Pontatier Terézzel több fővárosi ingatlana volt, így pl. övék volt: a Sebestyén-tér 294., a Lipót-utca—Feldunasor 431., a Lipót-, Só-utcai 172., a Váci-úti 1411. hrsz. ingatlan, a Kőbányában 24 szőlőtelek, a Rákoson 4 rét, a Sashegyen több szőlő stb.[1])

Az új királyi biztos január 7-én 5. sz. a. a következő rendeletet intézte Pest és Buda városok tanácsaihoz:

»A jelen korszak múlhatatlanul megkívánván, hogy e város közigazgatása addig is, míg ez maga útján törvényesen megállapíttatni és rendeztetni fog, mindenkép biztos, szilárd és összhangzó állapotba helyeztessék, Őhercegsége Windischgraetz Alfréd cs. kir. tábornagy úr által azon teljes hatalomnál fogva, mellyel Ő Felségétől felruháztatott, *Buda, Pest és Óbuda városokban királyi biztosul* oly kijelentés mellett neveztettem ki, miszerint az *eddig fennállott városhatósági szervezet* mind személyzetére, mind egyéb alkatrészeire nézve *csak ideiglenesnek* tekinthetvén: amit a legfelsőbb szolgálat érdeke, a városi lakosságnak java és *a beállott katonai kormányzás* könnyítése megkívánand, az iránt teljes hatalommal rendelkezem; — ugyanezt a Városi Tanácsnak azon hozzátétellel adom tudtára: miszerint veendő további rendeleteimet mind egyetemi (azaz egyetemes), mind pedig egyéni legsúlyosabb felelet terhe alatt teljesíteni szoros kötelességének ismerje.

[1]) Mint szőlő- és gyümölcstelepítő, konyakgyáros, utóbb a Salgótarjáni kőszénbánya, Losonci vasút rt.-ok, az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület igazgatósági tagja, s a Pesti Kereskedelmi Bank h. elnöke is vezető szerepet játszott.

A pesti tanács 185. sz., a budai tanács 69. sz. határozatában kimondja, hogy a rendelet tartalmához magát szigorúan alkalmazni fogja.

Havas 6. sz. rendeletében meghagyja a két tanácsnak, hogy az egész múlt tisztújítás előtti és annak utáni tisztviselőség névsorát kellő szolgálati adatokkal ellátva mielőbb közölje. Ennek a főjegyzők, a főszámvevő és kiadó közbenjötte mellett való foganatosítását a pesti tanács 123. sz. határozatával elrendeli Feszl tanácsnoknak.

A tanács ennek folytán január 9-én 124. sz. a. kelt határozatával terjesztette fel Havashoz a kívánt jegyzéket, amelynek alapján a kir. biztos azután a január 24-én kelt rendeletében — melyet utóbb közlök — elvégezte a selejtezést az új kormányzat szellemének megfelelő s »a megbízhatatlan« tisztviselők között.

Havas január 7-i 5. sz. rendeletét, úgy látszik, a tisztviselői kar egy része nem tudta, jobban mondva, nem akarta megérteni. Bár a közgyűlés még megelőzőleg, amikor még nem dőlt el, magyar marad-e az uralom, vagy osztrákká válik-e, január 2-án 135. sz. a. meghagyta, hogy annak a tisztviselőnek a fizetése, aki hatósági engedély nélkül eltávozik, azonnal függesztessék fel, s bár a kir. biztos idézett szigorú rendeletét a tanács 185. sz. határozatával köröztette: Havas jan. 8-i leiratában a következőkről panaszkodik: »Éppen esik értésemre, hogy a városi hivatalnokok utóbbi rendeletemet, melyben a hatósági szerkezetet csak ideiglenesnek kijelentem, oda magyarázzák, mintha minden hivataloskodás felfüggesztetett volna. Ezen balvélemény ellenére kijelentem, hogy a hivataloskodás minden ága addig, míg új intézkedés be nem következend, az addigi úton s módon és pedig egész szorgalommal működni tartozik.«

A tanács 189. sz. a. siet kijelenteni: »A tanács és az összes tisztviselői kar Windischgraetz tábornagy úr Őhercegsége parancsa következtében eddig sem mulasztván el azt, ami hivatalkörükhöz tartozik, további rendeletig ideiglenesen egész szorgalommal teljesíteni, azt fenttisztelt kir. Biztos úr Őnagysága további intézkedéséig is készséggel teendi.« Ezt az összes tisztviselőkkel köröztette.

A *feloszlatott* pesti és budai városi képviselőtestület működésének hiánya azonnal megérződött. Tisztán tisztviselőkkel nem tudták ellátni a közigazgatást, különösen, minthogy a népképviseletnek legalább látszatát az első időben fenn akarták tartani. Ezért Havas jan. 10-én meghagyja mindkét város tanácsának, hogy névjegyzéket terjeszzenek elő »az oly választó polgárokról, vagy más városbeli egyénekről, kik a reájuk bízandó ügyekben buzgón, szorgalmatosan és terheltetésük nélkül eljárni képeseknek ismertetnek.«

A pesti tanács 127. sz. a., a budai tanács 83. sz. a. elrendeli a jegyzéknek még a jelen (jan. 10.) ülésből való felterjesztését.

A kir. biztos nem soká késett a pesti és budai közigazgatás vezetőinek az új szellem értelmében való megrostálásával. Jelképesen szólva, fejét vette azoknak, akik a márciusi napok és az új nemzeti uralom városi vezetésében kitűntek és mint lelkes magyar hazafiak, az utókor hálás emlékezetét érdemelték ki. Ezt az átalakulást az akták alapján a következőkben részletezzük.

5. A két város közigazgatásának új vezetői.

A) Pesten. Itt az új helyzetet az 1849. évi *január 24-én tartott rendkívüli tanácsülés* jegyzőkönyve tünteti fel. Ezen az ülésen már *Koller Ferenc* tanácsnok, mint *királyi biztosi kiküldött* elnökölt. Jelen voltak még: Rottenbiller Lipót polgármester, Lángh Ignác kapitány, Ságody Sándor alpolgármester, Aigner Miklós, Feszl Auguszt, Kanicser János, Schiefner Gyula, Thaisz Elek, Terczy Szilárd és Kaszelik János tanácsnokok.

A tanácsülés alkalmával a kir. biztosi kiküldött előterjesztette *Havas József* kir. biztos január 23-án 420. sz. a. kelt következő rendeletét: »Az e folyó hó 7-én 5. sz. a. kelt rendeletem folytán és felsőbb parancs következtében ezen városi tanácsnak tudtául adom, mikép annak következő tagjai, úgymint *Rottenbiller Lipót* polgármester, *Gräfl József* főbíró, *Kacskovics Lajos*, *Polgár Károly*, *Lombay Imre*, *Thaisz Elek* tanácsbeliek, *Horváth Károly* és *Kerékjártó Alajos* főjegyzők városi *hivatalaikból elbocsájtatván*, *Lángh Ignác* további városkapitányi tisztségétől *felmentetvén*, *ennek folytán a tanács ekképen alakíttatik:* Kineveztetnek:

Polgármesternek: Lechner Károly úr eddigi tanácsbeli.

Főbírónak: Koller Ferenc úr eddigi tanácsbeli.

Kapitánynak: Terczy Konstantin úr eddigi tanácsbeli.

Alpolgármesternek: Ságody Sándor úr tovább is hivatalában megerősíttetik.

Tanácsbelieknek kineveztetnek, illetőleg megerősíttetnek a következő urak: *Szekrényesy Endre* volt kapitány, *Alkér Antal* volt tanácsbeli, *Kanicser János*, *Madedl János*, *Aigner Miklós*, *Schiefner Gyula*, *Feszl Ágoston*, *Lángh Ignác*, *Kaszelik János* jelenleg is tanácsbeliek, *Miksó Pál*, *Gamperl Alajos* és *Szloboda Ferenc* hites ügyvédek.

Tanácsi főjegyzőnek: Baintner József úr [1]), — *törvényszékinek: Barankovics József* úr neveztetvén ki, addig is, míg ezek hivatalaikat elfoglalhatják, az illető aljegyzők fogják teendőiket teljesíteni.

Főügyész: Ritter István úr állomásában megerősíttetik.

A többi hivatalok rendezése közelébb időben következendvén, azon egyének, kik mostan a tanácsban nem ülnek, azonban a városban tartózkodnak, tüstént fel fognak szólíttatni, miszerint helyök s hivataluk elfoglalása

[1]) Az ő visszautasításáról l. utóbb!

s illetőleg az eskü letétele végett e folyó hó 25-én d. e. 10 órakor elnökségem alatt tartandó tanácsülésben jelenjenek meg.

Egyébiránt minthogy a város közdolgainak sikeres vitele több előkelő és tiszta jellemű, amellett pedig szakértő és buzgó polgárok közremunkálását nem nélkülözheti, kik többnemű bizottságokhoz járulván, tanácskozva és határozatok kivitelére felügyelve, a közjót előmozdítják, — ilyenek névsorát azért közlöm itten */. alatt e városi tanácsnak, miszerint azok közül az egyes bizottságokhoz olyanok hozassanak javaslatba, kik azon bizottsági tárgyakra nézve leginkább használhatóknak ítéltetnek, általam teendő további kinevezés végett.

Végtére, miután a tanácsbelieket két osztályra szükséges elkülönözni, — melyek egyike a város közigazgatási, másika pedig a törvénykezési tárgyakkal foglalkozandik, — a *közigazgatási* tanácsnak, polgármester elnöklete alatt működendő tagjaiul rendelem:

Terczy Konstantin kapitányt,

Ságody Sándor alpolgármestert,

Alpár Antal, Aigner Miklós, Schiefner Gyula,[1]) Feszl Ágoston, Kaszelik János, Gamperl Alajos tanácsbelieket.

A *törvényszéknek* főbíró (Koller Ferenc) elnöklése alatti ülnökeiül kijelelem: Szekrényesy Endre, Kanicser János, Madedl János, Lángh Ignác,[2]) Miksó Pál, Szloboda Ferenc tanácsbelieket.«

Határozat (775. sz.): E kegyes királyi biztosi rendelet kihirdetése után *Rottenbiller Lipót*[3]) *a hivatalos pecséteket s ezekkel eddig viselt polgármesteri hivatalát letévén, s mind maga, mind elbocsájtott társai nevében is búcsút vévén, az azok közül jelenvoltakkal együtt eltávozott.*

Ezután Koller Ferenc főbíró úr foglalván el az elnöki széket e tisztelettel fogadott királyi biztosi rendelet eredetben a városi irattárba tétetni, jegyzőkönyvileg pedig mind az újonnan kinevezett, illetőleg hivatalában továbbá is megerősített, mind pedig az elbocsájtott hivatalnokoknak kiadatni rendeltetett; egyúttal az újonnan alakított tanács tagjai ez mai napon d. u. 5, órakor tartandó tanácskozmányra egybehivatni határoztatván.« Ezen az ülésen a tanács a másnapi, hódoló és beiktató ünnepséget beszélte meg. Az ünnepség azonban a kir. biztos kívánságára, — bizonyosan tekintettel a közhangulatra — elmaradt. Így a másnapi ülés beszámolója — bár csak úgy csöpög a loyalitástól — egyszerűen ez:

---

[1]) Schiefner helyébe, akit a kir. biztos III. 31-én a lelépett Lángh helyett a törvényszék ülnökéül osztott be, Monaszterly Sándor, az időközben kinevezett új tanácsnok lépett.

[2]) Láng utóbb tanácsnokságáról is leköszönvén, helyébe Havas március 31-én 1687. sz. rendeletével Schiefner Gyulát rendelte ki.

[3]) Rottenbiller ettől fogva több, mint egy évtizedig nem szerepelt Pest közigazgatásában. Az 1849. áprilisában helyreállott magyar uralom alatt is betegség címén távol volt. Csak a nemzeti remények éledésekor (1860.) lépett újra előtérbe.

A *január 25-i* tanácsülést Havas József kir. biztos elnöklete alatt Lechner Károly főpolgármester, Koller Ferenc főbíró, Terczy Szilárd főkapitány, Alkér Antal, Aigner Miklós, Schiefner Gyula, Feszl Ágoston, Kaszelik János, Gamperl Alajos, Szekrényesy Endre, Kanicser János, Mádedl János, Miksó Pál és Szloboda Ferenc tanácsnokok jelenlétében tartották.

»Miután a kir. Biztos Ő Méltósága a Tanács által magas hivatalához méltó elfogadtatásául célba venni szándékolt intézkedéseket mellőztetni kívánta, tisztelt Ő Méltósága mai napon reggeli 10 órakor kitűzött ünnepélyességek meghagyottképeni mellőztével Lechner Károly főpolgármester úr által a városház első emeletének lépcsőin illő tisztelettel fogadtatván a Tanács termébe kísértetett, hol kir. Biztos úr Ő Méltósága az elnöki szék elfoglalása után rövid, de tartalomdús üdvözlő beszédében legelőbb is a Tanácsot megjelenése céljából értesítve, annakutána pedig a hatóságnak teendőit irányadólag fejtegetve, a jelenvoltak arrai figyelmeztetése után, hogy egyedül csak Ő cs. kir. s Apostoli Felségéhez, a hiv. népeit egyaránt boldogítani kívánó Királyunk-Urunkhoz való fiúi bizodalomtól és hűségtől várhatni a békének boldogító malasztjait s e városnak virágzását, s hogy ennélfogva minden tisztviselőnek oda kell igyekezni, miszerint a lakosságot fölvilágosítva azoknak számos rosszlelkű emberek által felizgatott kedélyeit csillapítsák le, egyszersmind a törvényes elöljáróság iránti bizalomra buzdítsák, — a f. hó 23-án 420 sz. a kelt rendelvény kapcsán az újon kinevezett főpolgármester Lechner Károly, főbíró Koller Ferenc, főkapitány Terczy Szilárd, úgy nemkülönben Gamperl Alajos, Miksó Pál és Szloboda Ferenc tanácsnok, valamint is a szinte jelenvolt s *tisztelve említett kegyrendelvénnyel* kinevezett törvényszéki főjegyző Babolnai (azelőtt Barankovics) József urakat, mint e minőségben eddig nem hivataloskodott tisztviselőket eskütételre szólítá fel ; mi ennek rendje szerint megtörténvén, királyi Biztos úr Ő Méltósága annak tudtul adása mellett, hogy *Lángh Ignác* volt főkapitány s jelenleg kinevezett tanácsbeli kapitányságról már azelőtt történt lemondására hivatkozólag *tanácsnoki hivataláról is leköszönt*, ennek helyébe *Monaszterly Sándor aljegyzőt tanácsnokká* kegyesen kinevezni s a szokott eskünek levétele után az ülést eloszlatni méltóztatott.«

Kiegészítésül meg kell még jegyezni, hogy Havas már január 14-én menesztette Flór Ferencet, Pest város hírneves főorvosát és a Szt. Rókus-kórház igazgatóját. De őt nem is kellett meneszteni, mert ő országos állásban a honvédsereggel együtt eltávozott. Havas vádja szerint : »Miután állomására alkalmaztatott, kötelességének pontosan eleget tenni elmulasztotta és több nap előtt eltávozván, intézeti állomáshelyét elhagyta.« Helyébe Havas Stockinger Tamás doktort bízta meg. (Tanácsi hat. sz. 349.) A kórház sebészeti osztályának élére is önkényesen új embert — bár nagy kitűnőséget — állított : dr. *Kovách-Sebestyén* Endrét.

Már január 14-én kelt rendeletével kinevezte a *Szépítő Bizottságot*, »amelynek jövendő állása és elrendezése továbbra halasztatott.« A bizottság ideiglenes elnökévé az ismét előkerült Szekrényesy Endrét, most már tanácsnokot, nevezte ki, tagjaiul pedig a tanács által javasoltak közül : Hild Józsefet, Perger Ignácot, br. Podmaniczky Lászlót, Walthier Antalt, Ferdinándy Ignácot, Festetich Ágostont, Wieser Ferencet, Sebastiani Frigyest, kikhez a a maga részéről hozzáadta : Baar Jánost, Farkas Mihályt, Haris Constantint, Steindl Ferencet, Jelenffy Ágostot, Onhäuser Károlyt és Wagner János építészt.

B) *Budán.* Itt Havas már január 8-án oldala mellé rendeli ki *Nerodalik* József tanácsnokot ; január 17-én pedig tanácsnokokként behelyettesíti Nékám Józsefet[1]), Turnböck Jánost[2]) és Paldt Józsefet.

A gyökeres rostára itt is január 24-én került a sor. Ekkor kihirdetik a tanácsban, hogy Havas rendeletileg *elmozdítja:*

Micsinyey Antal főjegyzőt, Balásy Antal és Feley Ede tanácsnokokat.

Meghagyta : a polgármesteri székben Walheimet, a főbíróiban Schreibert, a tanácsnokiban : Kellert, Bajcsyt, Temesváryt, Brandtweinert, Nerodalikot, Máryt, s az újonnan behelyettesített Nékámot, Türnböcköt és Páldtot ; főügyész maradt Gáspár, kapitány lett a lelkes magyarsága miatt eltávozott Andorfy helyett Paulovics eddigi tanácsnok.

Az eltávozott tisztviselők. A parlament és nemzeti kormány meneküléséhez csatlakozott több hazafias városi tisztviselő is. Természetes, hogy ezek most megnótázásra kerültek. Havas február 5-én 606. sz. rendelete ennek a kezdete : »Értésemre esvén, hogy több városi tisztviselő, főképen pedig a fiatalok közül, a *pártütőkkel* Pestről eltávozott és némelyike mai napig sem tért vissza. Ezért meghagyom, hogy a tanács nekem az eltávozott egyének névsorát minél előbb bemutassa. Ki legyen téve, meddig volt távol, aki már visszajött és kik azok, akik e pillanatig sem kerültek vissza. A pesti tanács ezt a jegyzéket február 6-án 1248. sz. a. terjesztette föl.

6. Passzív ellenállás jelenségei.

Windischgraetz herceg tábornagy ; illetve gr. Wrbna altábornagy — és Havas kir. biztosnak az osztrák színek s az 1848. március 15. előtti nevezetek és küljelek alkalmazására vonatkozó parancsai nyilván époly kevéssé mentek azonnal teljesedésbe, mint a proklamációk kifüggesztéséről, vagy a fegyverbeszolgáltatásról és fegyvermegtartási tilalomról szólók. Havas és a tanács január 11-én a »legszorosabb felelet« mellett utasítják az illető kapitányi hivatalt, hogy »mindezen küljeleket és nevezeteket, amelyek *március 15. előtt* fennállottak«, 24 óra alatt ismét visszaállítsa s a császári lobogókat a

[1]) 1843—1848 közt tanácsnok volt.

[2]) Ugyanaz.

templomok minden tornyaira tüzesse ki. A január 15-i pesti rendkívüli tanácsülés 415. sz. a. »a kir. biztos úr szóbeli meghagyására« kötelességévé teszi Thaisz tanácsnoknak, hogy egyetértőleg a városkapitányi hivatallal mindazokat az *utcanevezeteket*, melyek március előtt fennállottak, *a mostaniak bemázoltatása* után és pedig *magyar és német nyelven* állíttassa vissza, valamint egyebütt is az utcákra azok nevezetét *németül is* irassa föl. Havas 197. sz. ugyanakkori rendeletében panaszolja: »Visszatetszéssel tapasztalom, hogy e hó 10-én 79. sz. a. kiadott rendeletem, miszerint minden nevezetei a téreknek, utcáknak stb., valamint *egyéb jelei a forradalomnak* azonnal megszüntetendők és a régi állapot visszahozandó: nagyobbrészt siker nélkül maradt. Akármi volt is a mulasztás oka — mire a bővebb vizsgálat fenntartatik — polgármester úr személyesen felelőssé tétetik, hogy ezen rendelet azonnal és minden kitelhető pontossággal hajttassék végre és a bevégzésről ide jelentés »in specifico« tétessék. A tanács jan. 15-én 345. sz. a. eljárásra és beható jelentésre Thaisz Eleket utasította. Ennek jelentését a tanács jan. 16-án 435. sz. a. terjesztette fel a kir. biztoshoz. Ugyanakkor a tanács, — bizonyosan egyik túlbuzgó tagja indítványára — megkérdi, vajjon a *magánházakon* lévő címereken látható magyar színek szintén befestessenek-e? Ezt maga Havas is megsokalhatta, mert erre január 19-én azt feleli, hogy »ezeknek befestése jelenleg szükségtelen.«

Valószínű különben, hogy Windischgraetz, aki a »pacificatiora« törekedett a katonai erőszak alkalmazása mellett is, bizonyos engedékenységet akart tanusítani, ha már a hatalom kényszerének elismerését látta. Erre mutat Havasnak január 24-én 417. sz. a. a városi hatóságokhoz intézett rendelete (1. Pest tanácsának 824. sz. iratát.) »A cs. kir. katonai parancsnokság egyrészt legszorosabb felügyeletet kívánván arra, hogy minden bármely néven nevezendő *kincstári* épületeken *egyedül a császári színek és címerek* használtassanak, — másrészt pedig megengedvén, hogy az *országos és hatósági* épületekre az ország színei alkalmaztassanak, — erről a Tanácsot alkalmazás végett értesítem.« (Ezt Buda tanácsa, 417. sz. határozata szerint, »örömmel vette tudomásul.«)

Mai kifejezés szerint »amerikázás« folyhatott a proklamációk és hirdetmények kihirdetése s még inkább a közönség által való tudomásulvétele körül is. Az osztrák uralom ezt persze nyilván nem ismerhette el, hanem látszólag enyhítette a mulasztást, amiről Havasnak a két város vezetőségéhez január 9-én intézett rendelete tanuskodik. Azt tapasztalja, — úgymond — hogy Ő Felségének és Windischgraetz hercegnek proklamációi: különösen a január 7-i, a város népei előtt főkép az okból ismeretlenek maradtak, mert azok csupán a falakra ragasztatván, *a téli idők zordonsága miatt* csak kevesek által olvastathatnak: ennélfogva a tanácsnak szigorúan meghagyja, hogy e hirdetményeket minden közhelyen, úgymint a kávé- s vendégházakban is oszttassa szét, mi célra 650 példányt átküld. Pest tanácsa

jan. 10-én 149. sz. utasította a kapitányi hivatalt, hogy a proklamációkat a kebelbeli egyházakban s külvárosi bíróházakban is kifüggessze, valamint a kávéházakban és nagyobbszerű vendégházakban is oszttassa ki.

Buda tanácsa még tovább ment: elrendelte, hogy a proklamációk »üveges táblák alatt« alkalmazandók.

De még február elején is vannak panaszok a felragaszok kezelése ellen. Havas 618. sz. a. leír a pesti tanácshoz: »Miután tapasztaltatott, hogy az illető biztosok a felragasztással keveset gondolván ily hirdetményeket hol kényök szerint elosztogatni, hol otthon hevertetni s csupán papirosnak tekinteni szokták, ez az eljárás rosszalandó és ők ebbeli kötelességük pontosabb teljesítésére megintendők.« A tanács ezt a rendőrkapitánynak február 5-i 1230. sz. a. kiadott szigorú utasításával megteszi.

Fegyverviselés megengedése. Említettük már előbb a legszigorúbb fegyverbeszolgáltatási kötelezettséget. Ez — úgy látszik — úgy Pesten, mint Budán csak lanyhán ment teljesedésbe, mert Havas jónak látta új szigorú rendeletekben megsürgetni.

E közben érdekes kérdés merült fel, vajjon bizonyos tisztviselők és alkalmazottak megtarthatják-e fegyvereiket? Havas január 8-án kimondotta, hogy »azon egyének s nevezetesen tisztviselők, akik *magyar* ruhához kardot viselni jogosítvák, vagy hivataluknál fogva nemzeti ruhát viselni épen tartoznak, ilynemű kardokra nézve a hirdetett lefegyverzési szabály szigorától kivétetnek és nekik az érintett nemű kardok meghagyatnak, illetve visszaadatnak.) Pesti tanácsi 100. sz. tárgy.)

A pesti tanács január 9-én 235. sz. a. átiratban kérdi a kir. biztost, vajjon a bátorság fenntartása végett fegyverekkel ellátott rendőri személyzet, biztosok, poroszlók, mezei kerülők, kültelki csőszök és boltőrök jogosultak-e fegyvereiket megtartani? Havas január 11-én feleli: »miután a lefegyverzés általánosan megparancsoltatott és csupán a díszkardokra nézve tétetett kivétel: midennemű fegyver be lesz szedendő, ideértve még azt is, mely színházakban, s a fegyverkészítő mesteremberekнél találtatik. Amennyiben pedig rabok őrizetére fegyveres erőre nélkülözhetetlen szükség volna, a rendes katonaságot kell megkeresni. A tanács erre 159. sz. a. elhatározza, hogy a Városháza, dologháza, s az elítélt rabok betegosztálya őrzésére katonaságot kér.

Pest városa hiába kérte, hogy a helybeli rendőrség fegyverei visszaadassanak. Ez — a 826. sz. tan. iratban foglalt kir. biztosi közlés szerint — felsőbb parancs szerint nem teljesíthető. A 918. sz. tan. irat bejelenti, hogy a bolti és éjjeli őröknek megengedtetett a szolgálatukhoz szükséges *lándzsa* viselése, s a katonai parancsnokság szigorúan meghagyta a katonai őrjáratoknak, hogy őket szolgálatuk teljesítésében ne merészeljék semmiképen háborgatni.

A német kultúra elősegítése. Az ideiglenes német színház és aréna választmánya folyamodott, hogy az 1848. évi április 14-én 5987. tan. sz. a. megadott

engedély Berg A., Kalis L. és Windisch A. vállalkozók részére további 1 évre meghosszabbítassék. A tanács február 15-én 1590. sz. a. kimondotta, hogy miután folyamodók a kivált színművészetre felette mostoha időkben való fenntartása mellett nemcsak a kebelbeli német ajkú lakosságot szellemi élvezettel ellátták, hanem valamint a Forst József-féle csődtömegnek több mint 10.000 váltóforintot szereztek és több jótékonycélú előadást is rendeztek: a kért engedelmet 1850. évi virágvasárnapig, *kizárólag* megadja, hogy minden versenyzés ellen biztosítva, magukat alkalmas személyzettel és segédeszközökkel is biztosan elláthassák.

7. Politikai-katonai visszatorlások.

Windischgraetz első ilynemű tette volt gr. Batthyány Lajos volt miniszterelnök elfogatása január 8-án a gróf Károlyi-palotában. Ide szállásolták el br. Jellachichot, s a pesti tanács 6-án 174. sz. határozatával elrendelte, hogy a tábornagy lakása előtt állandóan 4 bérkocsi álljon. (Maga Windischgraetz a budai kir. palotában lakott.)

Nyomozó leveleket bocsátottak ki a forradalmi vezérek ellen. Bántatlanul maradtak: Pázmándy Dénes volt képviselőházi elnök, aki január 5-én lemondott méltóságáról, Szentkirályi Móric és a felsőház több tagja, akik önként behódoltak.[1]) A behódoló volt császári tisztek amnesztiát kaptak, de sokan a magyar zászló alatt küzdő csapatokhoz tértek vissza.

A rendszeres visszatorlás a január közepén felállított budai »Cs. kir. had-politikai központi bizottmány« által kezdődött meg, Trattner ezredes elnöklete alatt.

E bizottmány ügyében 1849. január 14-én falragaszokon ez a hirdetés jelent meg:

Hirdetés.

Őhercegsége, cs. kir. tábornagy s hadi főparancsnok Windischgraetz Alfréd úr egy bizottmányt a végre alakított, hogy azon egyéneknek, kik a magyar pártütési mozgalmaknál vagy semmi, vagy csak kisebb mértékben részt vettek, igazoltatásukra alkalom nyujtassék.

Ezen bizottmány »cs. kir. had-politikai központi bizottmány« név alatt Budán, a cs. kir. kormány épületnek 1. emeletében működését megkezdte, mi a közönségnek azon hozzátétellel adatik tudomására, hogy ezen bizottmány által történendő idéztetéseknek s egyéb rendeleteknek minden nehézség nélkül engedelmeskedni tartozzék.

Kelt Budán, jan. 14-én, 1849.

A cs. kir. hadkerületi parancsnokság által.«

---

[1]) *Csengery Antal:* Politikai jellenrajzok. (72. o.)

A hadpolitikai kommissió segéd- és kutatószervéül szolgált a városi rendőrség is, de — úgy látszik — tevékenységében az osztrák uralom nem bízott valami nagyon, mert a kir. biztos január 21-én a bizottmány elnökének megkeresése alapján adatokat kér Pest kapitányi hivatalától, amelyekre a rendőrségi hivatalnak »a kor igényeinek megfelelő rendezésére« van szükség. (625. sz. tan.)

Január 22-én felügyelet alá vétetik *Mitterhofer* János és *Baumann* Sigmond gyáros szegedi kiszabadított olasz foglyok s visszamaradt honvédek eltitkolása miatt.

Január 30-án kötél általi halálra ítélik *Söll* Vitál stájer házalót, a tiroli önkéntes honvéd vadászok parancsnokát, s az ítéletet azonnal végre is hajtják. Ugyanakkor segédtisztjét, *Pohl* Ede bajorországi könyvkötőt is halálra ítélik, de büntetését nyolc évi várfogságra enyhítik. Mindkettő bűne : szervezés és fegyveres kézzel harcolás a magyar forradalom érdekében.

Január 31-én agyonlövetik *Csőmy* Zsigmond komáromi molnárt, mert a császári uralmat a korcsmában szidta, ellene lőfegyverrel való lázadást szított, s elfogatásának fegyveresen ellenszegült.

Február 5-én ítélkeztek gróf *Lázár* György 33. gyalogezredbeli százados (magyar honvédtábornok), s a csehországi származású báró *Wiedersperg* Alajos, 60. (Wasa) gyalogezredbeli százados (magyar honvédőrnagy, hely. dandárparancsnok) fölött amiatt, hogy az október 17-i proklamációban foglalt felszólítás ellenére »a magyar pártütők« oldalán harcoltak, s a lázadásban fegyveres kézzel részt vettek. Mindkettőt kötél általi halálra ítélték. Minthogy azonban előzőleg sok évi katonai szolgálatuk volt s a pártütők ügyét »saját ösztönükből« elhagyták, s családos emberek voltak : életüknek a bizottság megkegyelmezett, s őket, tiszti rangjuk becstelen elvesztése mellett, 10 évi, vasban töltendő várfogságra ítélte.

Február 6-án kötélhalálra ítélték, de kegyelemből agyonlőtték *Szlavsky* Bódog krakkói származású szabót, aki Ő Felségét szidalmazta.

Február 10-én 8 havi porkolábi fogságot kapott *Bittó* Nerus pozsonymegyei irgalmas barát, hamis hadi tudósítás terjesztése miatt.

Február 19-én a kötél általi halálra ítélt *Novák* Tivadar, szamosújvári származású nyug. hadnagyot kegyelemből agyonlőtték, tiszti rangjának előzetes becstelen elvesztése mellett. Bűnei : egy pesti kocsmában több katonát hitszegésre csábítani igyekezett.

Február 21-én 8 havi, vasban töltendő fogságot kapott *Veiss* János budai szőlőműves, mert korcsmában ittasan Őfelségét gyalázta.

Március 14-én 5 évi, vasban töltendő fogságra ítélték *Kuh* Dávid prágai származású izraelita ujságírót, mert a »Wahre Ungar«-ban »Wien und Pest« cím alatt még november 11-én az osztrák kormány ellen fegyveres lázadásra ingerelt. Ugyanakkor *Eberle* Ferenc, pesti géplakatos 3 havi,

Schulcz Ferenc budakeszi szabó pedig 3 heti, vasban töltendő fogságot kapott, mert félittasan magas személyeket rágalmaztak.

Március 27-én ismét több halálos ítéletet hoztak, még pedig: *Kohn* Jakab pesti sapkakészítő, *Grünecke* Károly berlini származású, de 10 év óta Pesten lakó paszományos, *Spitzer* Ignác aszódi fuvaros (mindhárom izraelita), végül *Brunner* Flórián bécsi születésű, pesti játékszer- és szalmakalap-kereskedő ellen, mert az osztrák hadsereg ellen árulást követtek el azzal, hogy a »pártütőknek« ruhaneműeket szállítottak. De életüknek megkegyelmeztek: Kohn 12 évi, Grünecke 10 évi, Spitzer 8 évi 3 havi, Brunner 8 havi, nehéz vasban töltendő fogságot kapott. A 3 elítélt zsidóért az izr. hitközségre a Windischgraetz-féle norma szerint fejenkint 20.000 forint bírságot is szabtak.

Ugyanaznap 2 évi vasas fogságra ítélték *Hoffmann* Károly 20 éves izraelita hírlapírót, mert a »Wahre Ungar«-ban a »Lied des Wehrmanns« c. költeményében fegyveres lázadást szított.

Tudvalevő, hogy »Riadó« c. hazafias költeményéért elfogták és 6 évi nehéz várfogságra ítélték *Czuczor* Gergely kegyesrendi papot, a jeles költőt.

Számos vizsgálat folyt azok ellen is, akik abba a gyanúba estek, hogy Wrbna ismételt rendeletei ellenére is Debrecennel a közlekedést fenntartják,

Az aktív és passzív rezisztencia leküzdésére Windischgraetz március 9-én, 10-én és 11-én újabb kiáltványokat bocsátott ki. Megfenyegette a polgárságot, hogy »Ezután minden hadi követelmények (requisitiók) terhét a pártütésben résztvevő magyar nemesség és polgárság, a városok és községek, akik a pártütőkhöz csatlakoztak, vagy akármely ürügy alatt magukat a felkelésre csábítani engedték, *minden kárpótlás* vagy megtérítés igényelhetése *nélkül* viselendik.« Március 9-i proklamációja szerint minden kereskedési viszony és összeköttetés e város (Pest) lakosai s a pártütők közt s az azok által megszállott vidékek lakosaival, valamint a dugárúság azonnal megszüntetendő, mert az ez ellen vétő szállítók, iparosok, fuvarosok a legsúlyosabb büntetés alá esnek.[1])

A március 11-én kiadott kiáltvány pedig így szólt:

»Magyarország lakosaihoz!

Az ügy, melyért a pártütők küzdenek, sem az országé, sem a nemzetiségé.

A pártütők nyiltan a fölforgatás és *communismus* bajnokai.

S ezért oly emberek harcolnak, kik Európának minden országaiból számüzettek.

Az emberi nemnek ezen sepredékét a pártütő Kossuth a haza áldott földjére gyüjtötte.

[1]) Ennek példája a fentközölt Kohn—Grünecke—Spitzer—Brunner-féle szállítási eset.

A fővezérek, egynehányat kivéve, mind külföldiek. Száz fogoly közt legalább 60 különféle nemzetből való egyén, a többi 40 magyar nyelvűnek legalább fele erőltetve szolgál.

A munkás földmívelő, a szorgalmas polgár, s a nemességnek többsége mit sem akar tudni a pártütésről.

Magyarország lakói! A pártütőknek fejei nemcsak Magyarországot, hanem cinkosaiknak szövetségében, ha lehetséges, egész Európát, anarchiába akarják dönteni. Szabadságot, egyenlőséget, testvériséget hirdetnek, holott tettleg az emberiségnek legszentebb jogait, az erkölcsiséget, minden haladást, s nép minden osztályát s minden tulajdont lábbal tipornak.

Erőteljes intézkedésekre van szükség. Én azokat foganatosítandom. *Aki működésemnek ellene szegülend, meg fog semmisítetni.*

Fontolja meg kiki, hogy én a közjóért vívok, és ezáltal érezze magát ösztönöztetni maga körében erejéhez képest az én munkám- és föladatombani buzgó részvételre.

Gróf Szirmay István is egy önkéntes zászóaljat vezete a cs. kir. hadsereghez. Melly hazafiúi tettért Ő Felsége őt cs. kir. őrnaggyá és zászlóalj-parancsnokává lett kineveztetése által méltóztatott megjutalmazni. Bár e példa Magyarország minden részeiben számos utánzókra találna.

Kelt Budai főhadiszállásomon, Március 11-én, 1849.

Herceg Windischgrätz Alfred s. k.,
császári királyi Tábornagy.«

8. Bajok az osztrák katonaság élelmezése és elszállásolása körül.

Természetes, hogy a két főváros lakossága kénytelen volt hangot adni, mily súlyosan nehezedik rá az osztrák katonaság tömeges *elszállásolásának és élelmezésének terhe.* Íme néhány szemelvény: Január 7-én a tanácsülésben Lángh, akkori városkapitány tolmácsolja a pesti lakosok panaszát, hogy a katonaság úgy élelmezés, mint a lovai alá szükséges szalma kiszolgáltatása tekintetében olyan követeléseket támaszt, amelyek teljesítése nemcsak nyomasztó, hanem, kivált a szalma szolgáltatása különös tekintetet érdemel, mert e város lakossága földműveléssel nem foglalkozik, saját termésű szalmával nem bír, de mostani körülmények közt készpénzért sem képes megszerezni. A tanács 187. sz. a. kimondja, hogy a panaszokat Havas kir. biztos útján s gróf Wrbna László cs. kir. altábornagy által haladéktalanul felterjeszti a főhadparancsnokságnak és »orvoslásukért esedezik«.

Január 9-én Havas a panaszokra tudatja, hogy a beszállásolás nemcsak a háztulajdonosokhoz, hanem méltányos arányban a bérben lakókhoz is történik. A beszállásolt vitézek hússal és borral természetben láttatnak el, csak a hús ingyenes elkészítése terheli a szállásadót. A tisztek és hozzá-

tartozóik élelmükről maguk gondoskodnak, kivéve, ha a szállásadó őket vendégekül tekintvén, azzal önként ellátja őket.[1]) A lóalom és abrak szolgáltatásától szintén mentes a szállásadó. (Jan. 9-i 126. tan. sz.)

Február 14-én Havas a katonabeszállásolás terhének aránylagos felosztása ügyében kiküldött bizottságról intézkedvén megjegyzi, hogy »ez a teher évek során kebel- és hazaszerte divatozott szokás szerint rendesen egyedül a háziurakat illeti, és a lakókat rendkívüli esetekben csak akkor, ha a háziúr ennek eleget tenni nem képes, aminek megítélését a hatóság magának fenntartja«. (L. 1559. sz. pesti tanácsi hat.)

Február 27-én 821, tan. sz. a. bejelentik Havas értesítését, amely szerint a tanács azon kérelmét, hogy a katonaság a *laktanyákban* szállásoltassék el, a főhadparancsnokság jelenleg még nem teljesítheti.«

A polgári lakosság élelmezése is természetesen megnehezült a katonai zárlat, a tömeges ellátás folytán. A január 9-i pesti tanácsülésben szóvá teszik, hogy az élelmiszerek a fővárosban egyre fogynak; a hetivásárok felhozatala a közlekedés korlátozása folytán bajos. A tanács 105. sz. a. felír Havashoz, aki 10-én azt feleli, hogy a közellevő helységekből a bejövetelben senki sem gátoltatik, a kimenet pedig az átbocsátó jegy[2]) mellett szintén szabad. Buda január közepén ideiglenes rendszabályokat hoz a túlkapó *sütők* megrendszabályozására. (117. sz. tan. hat.). Ezeket Havas a 224. sz. tan. hat. szerint jóváhagyja.

Ugyancsak Buda január 14-én 352. tan. sz. határozata szerint Pest tanácsával közösen eljáró bizottságot kíván szervezni a kenyér- és zsemlyének árszabályozására, mert a panaszok a sütemények kicsinysége és drágasága miatt állandók. Az első készítésre kiküldik Keller Ferenc és Temesváry Döme tanácsnokokat, Thoma József és Gebhardt Ágost polgárokat. Pest viszont kiküldi Madedl János és Schiefner Gyula tanácsnokokat, Staffenberger István és Onhäuser Jakab polgárokat.

Pest tanácsa január 21-én 617. sz. a. Feszl tanácsnok elnöklete alatt működendő hús- és élelmezési bizottság alakítását határozza el, az 1846. évi mintára, az elharapódzott visszaélések meggátlása végett. Január 26-án 822. sz. a. utasítja e bizottságot, tegye magát érintkezésbe a budai tanáccsal is. Február 1-én 1213. sz. a. e bizottság javaslatára az esküdtekből és polgárokból *húsfelügyelőket* nevez ki.

Március 20-án cs. kir. katonai parancsnokság meghagyja, hogy a Tanács a *mészárosokat*, akik a hús fontját 10 krajcárnál drágábban merészelik mérni, azonnal fogassa el és büntesse meg, különben maga a kat. parancsnokság fogja őket megfenyíteni. A tanács 21-én 3002. sz. a. kiadja az utasítást, hogy kellő szigorral gyakoroltassék a felügyelet, hogy a közönség jó minőségű

[1]) A túlbuzgó vendégüllátást utóbb több pesti polgármak vetették szemére.

[2]) A katonai »Passirschein« mellett.

és mértékű hússal láttassék el. Minthogy a mászárosok kérték, hogy a cs. kir. városparancsnokság húsárszabása vétessék vissza, ez ügyben a tanács vizsgálatot rendel el. De április 23-án 4070 sz. a. tudatja a mészárosokkal, hogy a cs. kir. városparancsnokság felsőbb utasítás következtében kérelmüket, hogy 10 krajcárnál nagyobb árat is vehessenek, megtagadta.

Budán Havas február 28-án elrendeli, hogy a vargák és csizmadiák 10 forint büntetés terhe alatt csak katonai munkákat végezzenek; aki ellenszegül, elfogandó.

9. A visszamaradt és beteg honvédek ügye.

Tudvalévő, hogy a magyar kormány és helyőrség menekülésszerű, gyors távozása következtében az 1849. év elején számosabb magyar honvéd esett foglyul vagy maradt vissza betegen kórházakban és egyebütt, magánápolás alatt. Az osztrák uralomban volt annyi emberség, hogy ezekre lehető tekintettel volt. Ez kitűnik a kir. biztos közvetítő rendeletéből is. Az érdekesebbeket regisztrálom.

Január 26-án meghagyja a két fővárosnak, hogy a fellábadt honvédeket ne »schub«-on, hanem más úton szállíttassa el.

A pesti tanács február 9-én felsőbb rendeletet kap, hogy azok a honvédek is, akik fegyveresen mint hadifoglyok kerülnek a cs. kir. katonaság kezeibe, annyit kapjanak tartásul, »mennyi béke idejében egy közlegénynek jár.« Az őrizet alá kerülő s hadiszolgálatra alkalmatlan honvédeket is, míg születési helyükre elküldetnek, ehhezképest lássák el élelemmel. A költségeket annak idejében az országos költségek között fogják liquidálni és a városoknak megtéríteni.

Február elején Stahly Ignác országos főorvos jelenti, hogy a hátramaradt beteg honvédek ápolására hiányzik a fehérnemű. A tanács február 2-án 1191 sz. határozatával utasítja Ságody alpolgármestert a szükségesek beszerzésére.

Havas 741. sz. rendelete is rátér az őrizet alatt álló s beteg honvédek siralmas ellátására: »Kellemetlen volt hitelesen megtudnom, hogy a Lipót-utcában az úgynevezett Serfőző-házban őrizet alatt volt honvédek élelemül csak kenyeret kapnak, össze vannak zsúfolva és ragályoknak vannak kitéve«. Felhívja a pesti tanácsot, élelmezze őket becsületesen, fekhelyükre adjon tiszta szalmát s a fölöseket a cs. katonaság útján helyeztesse át a Sándor-utcai »Gemse« (Zerge) nevezetű városi épületbe. A tanács február 9-én 1434 sz. a. ilyen irányban utasítja a városkapitányt. Kevéssel utóbb Havas 975. sz. rendeletében felrójja, hogy a Serfőző-házban 81 katona van ing és gatya nélkül; az épület sok üvegtáblája be van törve; a fehérneműmosás elhanyagolt. Felhívja a várost a hiányok megszüntetésére. Minden második nap friss szalma adandó. Élelmi adományok kellő felügyelettel

elfogadandók, de bor csak a kellő mértéken alul adható ki. A dohányzás a gyúlékony szalma miatt a szobákban tilos. 4 városi őr 1 cs. kir. kat. őrrel vigyázzon a rendre. (L. tanács febr. 19-i 1760. sz. a. kiadott utasítását).

Március elején a kir. biztos még mindig kénytelen erre a tárgyra visszatérni. 1232. sz. rendelete így szól: »Hivatalos úton feljelentetvén, hogy a kórházakból már elbocsájtandó honvédek, nemkülönben a Mayerffy-katonai laktanyában.[1]) létező foglyok jobbadán ruha és mindenesetre egy falat kenyér és fillér nélkül bocsáttatnak el és így ezen emberek, ha jó lelkűek, éhenhalni vagy koldulni, ha pedig rossz lelkűek, lopni kényteleníttetnek, e városi Tanácsnak *felsőbb meghagyásnál fogva* ezennel kötelezővé teszem, hogy az ily egyének közül azokat, kik katonai szolgálatra való alkalmatlanságuk bizonyítása után bocsáttatnak el, a megkívántató s az általuk teendő út távolságához arányozandó 1—2, vagy több napi pénz- és kenyérilletménynyel lássa el és ezt annak idején liquidatio végett vegye számadásba.« A tanács március 7-én 2422. sz. határozatával ilyen értelemben utasítja Terczy kapitányt, az adószedő hivatalt pedig, hogy a kapitányilag utalványozandó összleteket a honvédek részére fizesse ki és vegye számadásba.

10. Egyéb politikai és rendészeti ügyek.

a) A kir. biztos első intézkedései közé tartozott *az útlevelek* kiszolgáltatásának rendezése. Január 8-án 8. sz. a kiadott rendelete szerint útleveleket pestvárosi személyeknek, további intézkedésig csak úgy lehet kiadni, ha vagy ismertesek, ellenük semmi gyanú fenn nem forog, vagy ismeretesek és biztos egyén írásbeli kezességet vállal irántuk. Idegenek útleveleit meg kell vizsgálni s ha ellenük kifejezett kifogás nincs, elmenetelük végett útlevelük szokás szerint láttamozandó. Mindkét rendbelieket a kiszolgáltatott útlevelekkel, illetve kezességükkel a kir. biztos irodájába kell utasítani, hogy aláírását megnyervén, a katonai láttamozást elnyerhessék. Az útlevelekről a kiállító személyesen felelős. Azon egyéneknek, kiknek *Babarczy* Antal megyei kir. biztos vagy *Madarassy* László alispán[2]) útlevelet kiadatni rendel, szintén megkapják azt. Ugyanaznap elrendeli Havas, hogy a magyar útlevelek helyett, melyeket a katonai hatóság láttamozni vonakodik, az »azelőtt divatozott mód szerint *magyar és német* szerkezetű útlevelek nyomatandók.«

b) Január 8-án *Torkos* Mihály az Országos Tartományi Biztosság ideiglenes *főigazgatója a pesti tanácsot* a legszigorúbb vizsgálatra utasítja abban az ügyben, hogy a Kishid-utcában, alul a Dunasoron az Angol Királynő vendégfogadótól a 2. vagy 3. házban, három nappal előbb gránátokat, bombákat és egyéb hadiszereket raktak le, nemkülönben *Mitterdorfer* pesti kalmárnál, ki a magyar sereg számára puskaport, salétromot és egyéb

[1]) Lipót-utcában.
[2]) A császáriak által kinevezett alispán.

lőszereket szállított, »szinte ezen szerekből nagyobb mennyiségnek kelletik találkozni«. A tanács 102. sz. határozatával a vizsgálatra Tarone Ferdinánd rendőralkapitányt utasította, de az eredményt nem tudjuk.

c) Január 13-án Havas utasította a pesti tanácsot, hogy a *hírlapok* példányait ezentúl megjelenés előtt Bach őrnagyhoz küldesse be, aki azokat gróf Wrbna hadparancsnoknak bemutatni fogja. (194. sz. tan. hat.)

d) Január 24-én, illetve február 14-én a két város a cs. kir. katonai parancsnokság rendelete folytán intézkedik a *kéjhölgyek* befogadása és hetenként kétszer orvosi vizsgálata iránt. A nem fővárosiak elsuppolandók, a betegek kórházba utalandók.

e) Január 26-án a kir. biztos leír, hogy Pesten a *lopások* miatti panaszok nagyon szaporodnak, mert a házakba ismeretes tolvajok és más gyanús személyeket befogadnak. Szigorú nyomozást és gátló intézkedéseket követel a pesti tanácstól, amely 790. sz. a. a rendőrkapitányt utasítja eljárásra.

f) Tudvalevőleg a mai Petőfi Sándor-utcai báró Laffert-házban székelt a 48-as »Radikális-Kör«, melyet utóbb már a nemzeti kormány sem nézett jó szemmel, s az osztrák kormány azonnal bezáratott. A helyiség bérletéért február elején Neschitz Alajos, a Kör előbbi vendéglőse, újra folyamodott. Havas február 7-én leír, hogy az esetben, ha Neschitz elegendő biztosítékot nyujthat, hogy »nála semmi gyanus összejövetelek, *éjjeli dombérozások* vagy gyanús személyek tartózkodása helyt nem találand«, az engedélyt a tanács megadhatja, de »különben a hely mindenesetre szemmel tartandó«. (1259. tan. hat.) Február 21-én Havas 980. sz. rendeletével tudatja, hogy a bérbeadást »felsőbb helyről engedélyezték«, ezért a tanács 1848. sz. a. elrendelte az ott maradt könyvek és irományok összeírását és zár és pecsét alatt külön szobában tartását.

g) Tiszt ellen elkövetett méltatlanság miatt *Kölber* Károly háztulajdonost a katonai hatóság arra ítéli, hogy házába 20 katona szállásoltassék el. (Pestvárosi febr. 14-i 533. sz. hat.)

h) Február 5-én a pesti tanács Havas rendeletére 1195. sz. a. intézkedik a *Bucsánszky* Alajos kiadótól lefoglalt naptárak ügyében. A Keresztény Képes-Naptárt, »mint ártatlan munkát« szabad árulás alá bocsátják. Ellenben a Nagy Képes Naptár (magyar és németnyelvű kiadvány) 10 lapját »bujtogató irány« és a Kis Képes Naptár borítékának túloldalát és címképes íveit el kell kobozni.

11. Adóügyek.

Természetes, hogy a politikai és honvédelmi eseményekben beállott fordulatok a két város adó- és pénzügyeiben is mélyreható zavarokat okoztak. Az 1848-as rendes katonai és adóév még 1848. november 1-én megszűnt. Az előkészített budget felborult, mert a költségek egyszerre

felszaporodtak. A magyar pénz értéke megingott. Az adóbehajtás megakadt. Ilyen körülmények közt a városi házipénztárak rohamosan estek a fizetésképtelenség felé.

Ezért a kir. biztos január 11-én 80. sz. a. rendeletet intézett Pest tanácsához: »Hogy a kir. adó rendeltetésére mielőbb kiszolgáltassék, másrészt a felette felszaporodó önköltségeket a házipénztár fedezhesse, sürgős szükség, hogy a lefolyt katonai évre 1848. november 1-től 1849. október utolsó napjáig az adó kivettessék és biztosíttassék. Ezért a városi tanácsnak meghagyatik, hogy a mult 1847/48-ban használt kulcs szerint az adó kivetéséhez haladéktalanul hozzáfogjon és a szokott szabály gyanánt következőket hozza gyakorlatba:

1. Miután a törvény szerint királyi adót fizenti és a közterhek viseléséhez járulni mindenki köteles, ezúttal azokra is vettessék ki mind a kétnemű közadó, *akik eddig attól mentesek valának.* Mivel pedig ezekre nézve kulcs nem létezik, ideiglenesen az ily személyek megadóztatásában *a)* a városban lehető keresetük, *b)* lakaik terjedelme, *c)* cselédjük száma tekinttessék azon tényezőknek, melyeknek összes egybevetésével reájuk rovandó mennyiség igazságos és méltányos arányban határoztassék meg.

2. A közszükségek tetemesen szaporodván az úgynevezett *gábák* az 1847/48-ban megállapított mennyiségen kívül minden gyökeres, vagyis királyi adói forint után *2 forinttal megtoldandók.*

3. Kivetési cédulák január végéig okvetlenül kihordandók; a kivetett adóknak első $^1/_3$-át február, másodikát május, harmadikát augusztus végéig mulhatatlanul befizetni kell, mire nézve a Tanács kellő szigorral eljárni saját felelőssége mellett kötelezteti.«

A tanács 193. sz. határozatával adott utasításra Aigner tanácsnok már január 12-én bemutatta adókivetési tervezetét, amelyet a tanács némileg módosítva 254. sz. a. azonnal Havas elé terjesztett. A közteherviselés alá újonnan eső adófizetők királyi adóját a következő skála szerint tervezték a fizetett házbér vagy a birt jövedelem szerint:

Házbér:	*Jövedelem:*	*Adó:*
40— 80 frt	100— 200 frt	40 kr
81— 150 «	201— 300 «	50 «
151— 200 «	301— 400 «	1 frt
201— 250 «	401— 600 «	1 « 30 «
251— 300 «	601— 800 «	2 «
301— 350 «	801—1.000 «	2 « 30 «
351— 400 «	1.001—1.400 «	3 «
401— 500 «	1.401—2.000 «	4 «
501— 700 «	2.001—3.000 «	8 «
701—1.000 «	3.001—4.000 «	15 «
1.001—1.300 «	4.001—6.000 «	25 «
1.300 frton túli	6.000 frton túli	35 «

Azt a kérdést, vajjon az eddig adómentesekre nézve, kik a város kebelében mostanáig adó címeül felveendő sem ingatlanvagyonnal, sem különbeni keresetmóddal, vagy más helybeli jövedelemmel nem bírnak ugyan, hanem az itteni kényelmeket élvezik és mint állandó lakosok, a város többi polgáraival egyenlő jogokban részesülnek, — megadóztassanak s a fenti osztályú adókulcsok szerint-e — a tanács eldöntés végett felterjeszti, »minthogy e tekintetben a felhívott törvény nem rendelkezik, az ugyanazon törvényekben biztosított *polgári jogok* élvezete pedig erészben — miután azok tettleg megszüntetvék, — az adóztatásra alapul, nézetünk szerint nem szolgálhatna.«

A Pest városi 80 porta után törvényileg megállapított királyi adó az eddigi adózóktól a mult katonai évben használt kulcs szerint behajtatván és a kincstár számára beadatván, az eddig adómentesek aránylagos megadóztatása következtében e cím alatt begyűlendő összeget a tanács egyedül a *házipénztár* javára hiszi fordíthatónak.

Az adó útján behajtandó pénzből a királyi adó minden egy forintja után járó 2 forint 12 krajcár a házipénztárba átteendő, a katonatartási járulék fejében hasonlólag 1 forint után számított minden 2 forint 48 krajcár pedig az adószedő hivatal által elkülönítve kezelendő lenne, fenntartatván teljes épségben az az elv, melynél fogva a két pénztár előforduló szükség esetén viszonylagosan egymást kisegíteni köteles.

Végre, minthogy az adóbehajtásra elegendő személyzet kell, a tanács 5 segédi és 1 szolgai írnoki állást kíván rendszeresíteni, ezek közül 4 segéd és a hivatalbeli ügyész az 5 városrészben eszközlendő folytonos behajtással, az 5. segéd pedig az adókönyvek vezetésével és a beteg személyzet pótlásával lesz elfoglalva.

A kir. biztos a tanács felterjesztésére január 17-én 158. sz. a. következő választ adta: »1. Miután előreláthatő, hogy a jelen körülményekben sok iparos vagy képes sem lesz az eddigi adót fizetni, vagy Pestről végkép eltávozott s így tetemes relaxádák[1]) bekövetkezése majdnem bizonyos, hogy e tekintetben még a gyökeres adó beszedésében is támadható hiány fedezve legyen, annálfogva *az eddig nem adózott osztályra esendő gyökadó minden esetre a királyi hadiadó pénztárába* folyand. Amennyire ott felesleg mutatkoznék, ez a 2. rovatra, vagyis *a katonai szükségletek* fedezésére leszen átvezethető. 2. A IX. kategória (501—700 forint házbér, 2001—3000 forint jövedelem után 8 forint s azon felüliek, részint mert ezen adó alá igen sokan esnek, kik már az ingatlanságoktól megadóztatnak, részint mivel azon osztály, mely máshonnan húzza a jövedelmét és itten csak költi, — kíméletet érdemel, — nehogy különben a várost itthagyván és oda költözvén, hol vagy éppen nem, vagy csak kevésben adóztatnak, Pest város ily módon

[1]) Behajthatatlan és törlendő követelések.

kétszeresen veszejtsen. 3. A gábák 2 forinttal emelése az én értelmem szerint is a jelen körülményekben felette szaporodó *katonai szükségekben* alapulván, az érintett 2 forint azon rovatba teendő leszen. 4. Részlethatáridők március 2., június 2. és szeptember 30-a; a mulasztóknak intőcédula szegezendő ajtajára, 3 nap mulva pedig foglalás intézendő ellene. 5. Az előbbeni kormánynak felajánlott, adóképen kivetett és nagyrészben be is szedett 200.000 forintra nézve, minthogy ezen kivetés törvényszerű alap nélkül szűkölködik, — azonban a beszedett összegeket az illetőknek visszaadni nem lehet; miután továbbá a kivetés és behajtás nyiltan kimondott és bitzosított beszámítás iránt történt, ez azonban, ha most egyszerre helyt nyerne, az adópénztárakban felette nagy hiányt okozna: rendelem, hogy az e cím alatt befizetett egyes összegek ötöd részekben az illetőknek 5 egymás után következő éveken át és pedig az év utolsó $^1/_3$-ába beszámíttassanak, miből következik, hogy azok, akik ezen törvénytelen adót befizették, kárpótlást nyerendenek; akik pedig azt tenni elmulasztották, az egész 5 esztendő alatt reájuk kivetendő adót minden leszámítás nélkül letisztázni kötelesek. Minden egyéb, ezen 200.000 forintnak kivetését és hovafordítását illető kérdések más időre és alkalomra halasztatván. 6. A felterjesztés személyzeti részét helyeslem, de részletes jelentést kívánok; az alkalmazandókat én fogom haladék nélkül kiválasztani. 7. Miután igen jól tudom, mily nélkülözhetetlen az adó kivetésénél oly becsületes polgárok közremunkálása, kik a város több részeire nézve helybeli és személyes ismeretekkel bírnak és ily fáradságos működésnek sok időt szentelni buzgók és képesek is, — annálfogva feljogosítom a városi Tanácsot, miszerint az adókivető bizottság tagjaiul nevemben a következő polgár urakat megkeressék, úgy mint: Staffenberger Istvánt, Kehrer Józsefet, ifj. Wagner Jánost, Müller Ferencet, Pfeffer Ignácot, Tuschek Jakabot, Molnár Mihályt, Szalazár Károlyt, Neuhoffer Jánost és Horvát Józsefet.

A tanács 433. sz. határozatával kiadta az utasításokat a kir. biztos rendelete értelmében.

12. Pénzügyi rendelkezések és műveletek.

Havas január 19-én 313. sz. a. közli a pesti tanáccsal: »A cs. kir. hadkerületi parancsnokság elhatározni méltóztatott, hogy a bitorlott magyar kormány honvédelmi bizottmányának rendeletére a város letéttárának átadott 10.474 forint 59 5/10 krajcár, mely a pártütőknek tett szolgálatok kifizetésére nem fordíttathatik, mint ezektől elfoglalt vagyon tekintessék. A tanács ennek hovahamarább tegyen eleget.« A tanács jan. 20-i üléséből 612. sz. a. utasítja erre a letéthivatalt.

Miután a kir. biztos — mint láttuk — az adóból várható főjövedelmeket a katonai igazgatás javára eleve lekötötte, Pest városa látta, hogy fokozódó pénzszükségletéről más úton, kölcsönökkel kell gondoskodnia. Ezért február 7-én jelentést tett a kir. biztosnak a Magyar Kereskedelmi

Bank ajánlatáról, mely szerint a város szükségletei fedezésére 5% kamat mellett elegendő pénzkölcsönt hajlandó adni. A kir. biztos február 19-én azt felelte, hogy igen célszerűnek tartja azt a viszonyt ismét életbe léptetni, hogy a város a szükségelt kölcsönöket a nevezett Banktól igénybe vegye, azonban csak akkor és annyit, amidőn és amennyit tényleg kell; ellenben a hivatalaiban heverő pénzeket a Banknak ideiglenesen kamatra elhelyezi. Ha egészen új kölcsönre lesz szükség, eziránt hozzá jelentést kell tenni. (985. tan. sz.)

A kir. biztos jól látta, hogy a két város mihamar pénzzavarokba fog jutni, — különösen annak következtében, hogy Bécs a magyar bankjegyek semmiseknek nyilvánítására készült. Ezért a városok fizetésképtelenségét — kivált a katonaság ellátásra és felszerelése érdekéből — elkerülendő, azon buzgólkodott, hogy megfelelő kölcsönöket vegyenek fel, persze a bécsi Nemzeti Banktól.

Erről szól március elején 1213. sz. a. kelt érdekes, s bizonyára felsőbb pénzügyi körökből sugalmazott rendelete: »Miután előre láthatni, hogy e város közszükségletei fedezésére addig is, míg a kivetett közadó behajtathatik, oly tetemes pénzösszeget fog szükségelni, minőt itt helyben összegyüjteni tán lehetetlen volna, miután az 1838. évi árvíz alkalmával e város az Ausztriai Nemzeti Bank által és pedig igen csekély kamat[1]) eránt nagy összeggel segíttetett, mely adósságnak legnagyobb részét immár le is rótva — célszerűnek találom e városi tanácsot figyelmeztetni, vajjon nem volna-e közdolgai biztosb vezetése, egyszersmind a nagyobb kamat kerülése tekintetéből szükséges, most is, — midőn a városra oly hadi kiadások áramlanak —, ezen Intézet igazgatóságához egy folyamodással járulni, oly végre, hogy e várost a már használt óvások[2]) és biztosítások mellett bizonyos *összegű, talán 400.000* pengőforintban megállapítandó kölcsönnel kisegíteni szíveskedjék. Ha ezen figyelmeztetés a városi Tanácsnál visszhangra talál, *én* e kérelmet minden úton és módon *előmozdítani* kedves kötelességemnek tekintem.«

Pest városa erre március 2-án tartott tanácsülésében 2287. sz. a. a következő határozatot hozta: »Miután az e város által részint saját rovására eső közszükségletei, részint az ország által annak idején megtérítendő előlegezések azonnali fedezhetésére szükségelt s kölcsön felveendő pénzösszeg e környéken vagy épen nem, vagy nagyobb részben csak 100 pengőforintos magyar bankjegyekben kapható, — ez által pedig a város szükségletén annál kevésbbé lenne segítve, mivel minden pénztárai a többnyire apróbb váltások által különben is minden kisebb pénznemből annyira kifosztvák, hogy a pénzkezelés tökéletes megakasztásától lehet tartani: ennélfogva köszönettel fogadtatván *Kir. Biztos úr* e rendeletében tudosított *kegyes utasítása*, az e szerint nyert engedelem értelmében a Bécsi cs. kir. szab. Nemzeti Bank

[1]) 2% mellett.
[2]) Cautelák, biztosítékok.

Pest városának lehetőleg jutányos kamat iránt és a 2% -os kölcsönre nézve már használt óvások és biztosítékok mellett adandó 400.000 pengőforintért megkerestetni s e kérelem kegyes pártolásáért kir. Biztos úr Őméltósága előzetesen megkerestetni rendeltetik.«

A buzgó közvetítő Havas, március vége felé 1666. sz. rendeletében tudatja Pest városával, hogy a Bécsi Nemzeti Bank a 400.000 pengőforint kölcsönt csak úgy adja, ha 1. a visszafizetés határideje 5 év, s nem, mint a város felajánlotta, 10 év; 2. a kamat százaléka 4, s nem, mint a város felajánlotta 2%; 3. a kormány jótállása csak úgy fog helyt, ha a város a biztosítékokat kijelölte.

A pesti tanács erre március 30-án 3329. sz. határozatában kimondotta, hogy megkeresi a kir. biztost, hasson oda, hogy a visszafizetés ideje legalább 6 év legyen, s az 1. részlet csak a pénzfelvétel utáni 2. évben legyen esedékes, mert az 1. évben (1849.) az 1838. évi kölcsön utolsó $^2/_{10}$-e is egyszerre fizetendő, s mert az adózók most fizetni nem képesek. A 4%-os kamatot a város elfogadja. Biztosítékul a város leköti mindazon ingatlanságait, amelyek az 1838. évi kölcsönre felajánlva és elfogadva voltak.

Ennek a nagy kölcsönnek ügye azonban — úgy látszik elsősorban a közbejött események, a magyar fegyverek tavaszi győzelmei s a nemzeti kormány újra való uralomra jutása következtében — egyenlőre elmaradt. Nagy kölcsön felvétele nélkül azonban a két főváros állandóan küzdött s csak foldozgató segítségekkel dolgozott.

Arra a hírre, hogy Bécsben a 100 forintos *magyar bankjegyeket* semmiseknek és értékteleneknek nyilvánították, a tanács március 1-én tartott ülésében 2349. sz. a. megállapítja, hogy az ilyen bankjegyeket idehaza is felváltani csak tetemes ráfizetés mellett lehet, sőt a magánfelek is csak ausztriai vagy apróbb magyar bankjegyeket hajlandók elfogadni. Miután a város pénztárában lévő pénzek mejdnem egészen magyar bankjegyekből állanak és azok érvénytelenítése által a város nemcsak kipótolhatatlan kárt szenvedne, sőt tettleg megfosztatva a fizetési eszközöktől mind a már megrendelt katonai felszerelések lefizetésére, mind a netáni további megrendelések teljesítésére legjobb akarata mellett is képtelenné válnék: ily lesujtó helyzetben elhatározza, hogy a körülmények elsorolása mellett a kir. Biztost pártfogó közbenjárásra kéri fel, s utasítást kér arra nézve, hogy ha a magánfelek, akik nem fogadják el a magyar 100 forintosokat, a város iránt teljesítendő fizetéseket továbbá is ilyen 100 forintosokban kívánnák teljesíteni, mi legyen a teendő?

Február 23-án Windischgraetz a 30 és 15 pengőkrajcáros magyar pénzjegyeket eltiltja.

Március 8-ával még súlyosbodott a város pénzügyi helyzete. Ekkor kelt rendeletével ugyanis Windischgraetz megtiltja, hogy a magyar 5 és 100 forintos bankjegyeket, mint értékteleneket, március 9-től kezdve bármely

köz- és országos pénztárban elfogadják. Senki sem kötelezhető, hogy fizetéseknél magyar pénzjegyeket fogadjon el. Az 1 és 2 forintos bankjegyek 4 millió pengőforint erejéig hasonnemű osztrák bankjegyekért felváltatnak április 1-ig, de azután úgy a köz- mint a magánforgalomból kitiltatnak.[1]) A pesti tanács március 9-én 2631. sz. határozatával utasítja kebelbeli pénztárait, hogy a kezelésük alatt lévő pénznemekről azonnal táblás kimutatásokat mutassanak be.

A városok pénzzavarában a herceg március 9-én Pestnek 4000 pengőforintot előlegeztet kisebb osztrák bankjegyekben a cs. kir. Budai tábori működési pénztár által, hogy a hadseregnek szállítandó ruhaneműek készítésével megbízott mesteremberek ki legyenek fizethetők. (2581. tab. sz.) Április 3-án újabb 27.000 forint osztrák bankjegyet előlegez »rövid időre« (3435. tan. sz.). *Buda* is meg van akadva a katonai ruharendelések kifizetésével, ezért február 28-án 993. sz. a. 40.000 forint kölcsönnek a Magyar Kereskedelmi Banktól való felvételét határozza el. De már március 2-án 1034. sz. a. ő is hozzájárul Pest szándékához, hogy az osztrák nemzeti Banktól kell fölvenni nagyobb kölcsönt. Windischgraetz különben Budát is segítette osztrák bankjegy-előleggel.

Windischgraetz »segítsége« csak csöpp volt a tengerben. Pest tanácsa március 12-én megállapítja, hogy számvevő hivatalainak kimutatása szerint magának a katonaság ruházati költségeinek fedezésére 121.961 pengőforint 29 krajcár szükséges, holott a pénztári készlet csak 170.000 magyar forint 5 és 100 forintos *magyar* bankjegyekben ; az adók és városi javadalmak is csak lassan folynak be, mert nincs elfogadható pénznem. Ezért 2717. sz. feliratával a kir. Biztostól 100.000 pengőforint rendelkezésére bocsátását kéri.

Ugyanakkor 2649. sz. a. halasztás kieszközlését kéri abban az ügyben, hogy az Ausztriai Nemzeti Bank az 1838. évi árvízkölcsön 11.932 forint 28 krajcár törlesztési részletét a felajánlott magyar bankjegyekben nem fogadta el, hanem a még hátralévő két részletet és kamatait osztrák bankjegyekben kívánja.

Megakadt a városi alkalmazottak fizetésének folyósítása is. Havas március 10-én 1335. sz. a. elrendeli, hogy a városi szolgák és tisztviselők első élelmiszereik beszerzésére 500 forint fizetésig 50 pengőforint, 200—500 forintig terjedő illetmény szerint 30 pengőforint, a többieknek pedig 10 pengőforint osztrák bankjegy fizettessék ki s a »nem soká közlendő növelékre« számíttassék be. (A »díjnövelék« vagyis fizetésemelés ügyét 1. utóbb.)

Március 27-én Havas elrendeli, hogy a folyó és mult évi *hadiadó* a Regulamentum Militare és az előbbi törvényes gyakorlat szerint a katonai hadipénztárakba szállíttassék be, mert a volt magyar pénzügyminisztérium 1848. évi április 26-i rendelete, hogy a só- és 30-ad hivatalba kell szállítani, semmis.

[1]) Ezek azon 12½ mill. erejéig bocsáttattak ki, amit a Magy. Keresk. Bank aranyban és ezüstben garantált. *Ezt a biztosítékot Windischgraetz azonnal lefoglalta.*

A városnak a következő időkben egyre súlyosabbá vált helyzetét élénken jellemzi a következő konkrét ügy. Az üllői-úti laktanya felügyelője április 7-én kéri a tanácsot, hogy Nickl József kapus 21 pengőforint 45 krajcár békepótlékát utalja be. A tanács 3607. sz. a. felkéri Havast, hogy a város teljesen kimerített pénztárának ezen újabb rendkívüli és reá semmi jogos cím alatt sem háramolható tehertől megkíméltetése végett felsőbb helyen sikeres lépéseket tegyen. Indokolásul felhozza, hogy ámbár e város mindent elkövetett, hogy az igényeket kielégíthesse, most a katonai szükségletek fedezésére 258.153 pengőforint 26 krajcár tettleg kifizetvén, nemcsak pénztárát, hanem itthelybeni hitelét is kimerítette s e pénzszűk világban sem kölcsönre, sem a szükséges szállítások hitelre való kiállíthatására nem számíthat; a rendes adó s javadalmi jövedelmek beszedése elháríthatatlan nehézségekkel jár; az eddigelé 15.000 forintnyi kórházi *havi* kiadások mintegy 25.000 pengőforintra növekedtek; az újonnan kialakítandó kórházak[1]) felszerelésére 120.000 pengőforint szükséges; mind a folyó napi költségek és rendkívüli kiadások, sőt a még fizetetlen mintegy 56.000 pengőforintnyi katonai szükségletekre tett adósság letisztázására, a szorosan kórházak felszerelésére előlegezett 27.000 pengőforinton kívül egy krajcár sincsen, az annyiszor fenyegetett katonai requisitio elhárítására kénytelen a tanács, a teljes lehetetlenségnek engedve e fennforgó körülményeket felterjeszteni.

Április 16-án Windischgraetz hirdetményt tétet közzé, mely szerint a hadiköltségek fedezésére és forgalmi eszközül 5, 10, 100 és 1000 forintos *utalványokat* bocsát ki, Magyarország közjövedelmeire, *kényszer-kelettel*[2])

[1]) Például Ludoviceum, Károly-kaszárnya stb.

[2]) A kényszerutalványok ügye különben katonai erőszakoskodásokra is adott alkalmat. Így például az április 21-i tanácsülésen Lechner elnök bejelenti a következő esetet: Ottinger tábornok 20-án Lőwy helybeli pénzváltót felszólította, hogy 10 darab aranyat, 100 pengő ezüst huszast, 500 forint ausztriai bankjegyet adjon ki a Windischgraetz herceg rendelete folytán Magyarország közjövedelmeire kiadott kényszerutalványok ellenében. A pénzváltó az aranyakat, huszasokat hajlandó volt kiadni, ellenben kijelentette, hogy az 500 forint ausztriai bankjeggyel nem rendelkezik. Erre a tábornok segédtisztjével előhivatott egy tanácsbélit (Gamperl), kitől a bolt azonnali bezárását követelte. Gamperl Lechnerhez fordult utasításért, aki azt felelte, hogy ámbár a tábornok kívánsága jogi szempontból tekintve nem volna teljesíthető, mégis ha határozottan parancsolná, parancsát végre kell hajtani. Közben nagy néptömeg csődült össze, mire a pénzváltó beleegyezett boltja becsukásába és kulcsait önként átadta Gamperlnek, illetve általa a tábornoknak.

A tanács a bejelentés ügyében 4156. sz. a. így határozott: »Miután a tanács nem hiheti, hogy az ily a magánjog érzékeny megsértésével összekapcsolt bánásmód az ostromállapotnak legyen szükségkép kifolyása, másrészt pedig mindenesetre céltévesztő eljárásnak tekinti azt, ha egyes fensőbb katonai személyek a hatóságot törvényellenes eljárásokra kényszeríthetik; miután továbbá a tanács véleménye szerint a pénzváltónál a pénznemek, melyekkel üzlekedik, oly árucikkek természetét öltik föl, melyeknek épenúgy, mint minden más kelméinek eladására a kereskedőt kényszeríteni, vagy annak azokfeletti rendelkezési jogát megszorítani a tulajdonjog megsértése nélkül nem lehet: ugyanazért Havas kir. biztos úr őméltósága aziránt fog alázattal megkerestetni, hogy a kérdéses boltnak e tanács szabad akarata ellenére elvett kulcsait az illető tulajdonosnak kiadatni, hasonló esetek jövendőrei meggátlása iránt illető helyen sikeres lépéseket méltóztassék.«

A helyreállott magyar uralom kezdetén *Kossuth* április 22-én 683. sz. rendeletével kijelenti, hogy Windischgraetz kényszerutalványai semmit sem érnek; azoknak elfogadása úgy a köz-, mint a magán-forgalomban szigorúan tilos; aki a tilalom ellen vét, *mint honáruló* fog büntettetni.

13. A tisztviselők illetményei. Újabb kinevezések. A fenyítő bizottság megalakítása.

A kir. biztos 1687. sz. rendeletével március végén intézkedett a Lángh Ignác, volt városkapitány, illetve tanácsnok lelépése folytán a közigazgatási, illetve törvényszéki tanácsban megürült helyek kiegészítéséről, továbbá kinevezte törvényszéki 4. aljegyzőnek *Morlin* Imrét és levéltárnoknak *Szén* Józsefet.

Tanácsi fölterjesztések, a súlyos időviszonyok, sok hivatalnoknak a díjszedő hivatal fölállítása következtében elesett díjakkal való megrövidülése, — március 31-én 1687. sz. a. kelt rendelete szerint — annak kijelentésére bírták a kir. biztost, — akinek érdekében állott kezes tisztviselőket nyerni, — hogy a fizetések fölemelését igazságosnak és méltányosnak tartja. Ezért elrendelte, hogy április 1-től — de azoknak, akik a díjszedő hivatal felállítása által megrövidültek, már 1848. november elsejétől, az újonnan kinevezetteknek pedig kinevezésük napjától — a következő illetményeket kell folyósítani:

a) *Főtisztviselők:* Főpolgármester 1500 forint; főbíró 1500 forint; főkapitány 1300 forint; alpolgármester 1200 forint; fenyítő bizottság elnöke (új!) 1200 forint.

b) *Jegyzői hivatalban:* Tanácsi és törvényszéki főjegyző à 1000 forint, I. aljegyző à 700 forint, II. aljegyző à 640 forint, III. aljegyző 560 forint, IV. aljegyző 500 forint.

c) *Ügyészi hivatalban:* Főügyész 800 forint; 3 alügyész 640, ill. 560, ill. 500 forint. (A 4. alügyészi állást Havas megszünteti, mert úgy az adószedő hivatalnak, mint a fenyítő bizottságnak úgyis van külön alügyésze.)

Fenyítő bizottságnál: Főügyész 700 forint; alügyész 500 forint, tollnok 500 forint, irnok 400 forint.

d) *Igtató hivatalban:* Tanácsi igtató 600 forint; aligtató 450 forint, besorozó 400 forint.

Törvényszéki igtató 600 forint; aligtató 450 forint; lelsorozó 400 forint.

e) *Levéltárnál:* Tanácsi levéltárnok 700 forint; allevéltárnok 500 forint; írnok 400 forint. Törvényszéki levéltárnok 600 forint, allevéltárnok 500 forint; írnok 400 forint.

f) *Tanácsi irodában:* Kiadó 700 forint, alkiadó 500 forint, 1 irnok 500, 3 irnok à 400, 3 irnok à 360 forint; 3 járulnok à 320 forint, 3 járulnok à 300 forint.

g) *Pertárban és törvényszéki irodában:* Pertárnok és törvényszéki kiadó 600 forint, alpertárnok 450 forint, 2 rendes irnok à 400; 2 à 360 forint; 2 járulnok à 320, 2 à 300 forint.

h) *Bejegyzői hivatalnál:* Bejegyző és betáblázó 600 forint; segédje 450 forint.

(»A *külvárosi bíróságok* rendezésében tetemes változások révén szükségesek, az illető szervezet fizetése azon alkalommal fog meghatároztatni.«)

i) *Kapitányi hivatalnál.* »Noha ez is a rendőrség bekövetkezendő általános új elrendezése által nagy változásoknak néz elébe, mindamellett szükségesnek találtatik a fizetéseket addig is ekkép emelni:

Főkapitányi tollnok 500 forint; irnok 360 forint; járulnok 300 forint.

I. Alkapitány 700 forint; tollnoka 450 forint; irnoka 360 forint.

II. Alkapitány tollnoka 450 forint; irnoka 360 forint.

Mezei kapitány 700 forint, I. városi hadnagy 500 forint; II. városi hadnagy és szállásmester 500 forint; segédje 400 forint.

Poroszlók hadnagya 450 forint és lakás; I. városi őrmester 360 forint és lakás; II. városi őrmester 300 forint és lakás; 2 dunaparti felvigyázó à 300 forint; 2 húsbiztos à 200 forint, 2 tűzoltószerfelvigyázó à 200 forint; 18 ker. biztos à 300 forint; 12 éji őrvezető à 150 forint; poroszlók őrmestere 240 forint; 5 poroszlótizedes à 180 forint, 2 dobos à 156 forint; 158 poroszló à 144 forint; 2 tömlöctartó à 240 forint és lakás; lovasrendőri tizedes 320 forint, 11 lovasrendőr à 240 forint; bakó 50 forint; mezei kerülők tizedese 320 forint; 12 mezei kerülő à 240 forint.

6 városi orvos à 500 forint; városi sebész 360 forint, baromorvos 300 forint, 6 városi bába à 100 forint.

k) *Szolgák:* 2 tanácsi à 300 forint; 2 törvényszéki à 300 forint; tanácsjegyzői hivatal szolgája 240 forint, törvényszéki hivatal szolgája 240 forint; ügyészi hivatalé 240 forint; tanácsi irodáé 240 forint; pénztári szolga 240 forint; levéltári 240 forint.

l. *Számvevő hivatalnál:* Számvevő 1000 forint; alszámvevő 900 forint; 1. számtiszt 800 forint; 2. és 3. számtiszt à 700 forint; 1. segéd 600; 2. segéd 540; 3. segéd 500 forint; járulnok 320 forint; hivatalszolga 240 forint.

m) *Gyámhivatalnál:* Gyámatya 900 forint; ellenőr 700 forint; segéd 500 forint; irnok 400 forint; járulnok 320 forint; hivatalszolga 240 forint.

n) *Adószedő hivatalnál:* Adószedő 900 forint; ellenőr 700 forint; segéd 540 forint; irnok 400 forint. Fiók-behajtási főnök, egyszersmind adószedőügyész 640 forint; adóbehajtási 1. segéd 560; 2. segéd 500; 3. segéd 450; 4. segéd 450 forint; 12 adóbiztos à 300 forint és ruházat.

o) *Házi pénztárnál:* Pénztárnok 900 forint; ellenőr 700 forint; segéd 500 forint; irnok 400 forint; járulnok 320 forint, szolga 240 forint.

p) *Letéthivatalnál:* Letétnök 900 forint; ellenőr 700 forint; segéd 500 forint, irnok 400 forint, szolga 240 forint.

q) *Telekhivatalnál:* Telekbíró 900 forint; ellenőr 700 forint; segéd 500 forint; irnok 360 forint; 2 mezei biztos à 240 forint.

r) *Gazdasági hivatalnál:* Gazda 700 forint; algazda 560 forint; gazdasági bizottság tollnoka 500 forint; irnoka 360 forint, szolgája 240 forint. Szigetfelügyelő 200 forint; házmester az elemi iskoláknál 60 forint.

s) *Mérnöki hivatalnál:* Főmérnök 800 forint; almérnök 600 forint; segéd 400 forint; szolga 240 forint.

t) *Díjszedő hivatalnál:* Díjszedő 800 forint; ellenőr 600 forint; járulnok 320 forint.

A *városi koroda* (Szt. Rókus) tiszti fizetéseinek meghatározását ez intézetnek közelebb bekövetkező rendezésére halasztja.

»Egyébként, minthogy a hivatali működésekért járó minden díjak, melyek e hatóság tisztviselői jövedelmeinek egyik forrását tevék, és mellyek pótlásánál a fentebbi fizetési növelék megadatott, az 1848. november 1. napjától felállított és általam jóváhagyott »díjszedő hivatal« útján a városi közpénztárba befolytak: ennélfogva a fentebbi fizetési növelék, melly általam az *egész városi személyzetre nézve folyó évi április elsejétől kezdve életbe léptetik, mindazoknak 1848. november 1-től vagy későbbi kinevezések napjától számítva engedélyeztetik*, kiknek tiszti működéseikért díjak lévén fizetendők, a díjszedő hivatal behozatala által jövedelmeikben *csonkulást* szenvedtek; magától értetődvén, hogy ez a növelék a multra nézve azon állomásokhoz mérendő lészen, melyeket az illető tisztviselők eddigelé viseltek.«

A tanács március 31-én 3368. sz. határozatával tudomásul vette a kir. biztos által elrendelt fizetésrendezést és utasította a számvevői hivatalt, hogy egyénenkinti utalványjavaslatot mutasson be.

A fizetésemeléssel egyidejűleg Havas 1688. sz. a. kibocsátott rendeletében hangsúlyozza: »Minthogy valamennyi tisztviselőknek fizetései tetemesen felemeltettek, s ez által oly állásba tétettek, hogy tőlük jogosan követelhetni, hogy minden idejüket a hivatalnak szenteljék; ha valamelyikük részéről hanyagság és erkölcsi viselet tekintetében kifogás vagy épen hivatalbeli visszaélés fog tapasztaltatni, nemcsak nem lesz előmozdítható, hanem hivatalából azonnal elbocsáttatni fog.«

Az *állandó fenyítő bizottság* megalakítása ügyében a kir. biztos március végén 1689. sz. a. rendeletet bocsátott ki a pestvárosi tanácshoz: »Hogy a fenyítő eljárásokban évek óta tapasztalt hiányok, — mellyek nagyrészben az eddig fennállott fenyítő bizottság elnöksége havonkinti változásának, úgy annak tulajdonítandók, hogy az elnöklő tanácsbeliek és vizsgáló ügyészek más tárgyakkal lévén elfoglalva, a vizsgálatokra azt a folytonos és szakadatlan figyelmet, mely kivált bűnvizsgálatokra szükséges, nem fordították,

de nem is fordíthatták, — jövőre a lehetőségig elháríttassanak, s így azon ága a közigazgatásnak, mely legnagyobb figyelmet érdemel és e hatóságnál eddig legkevésbbé biztosított karban volt, kellően elrendeztessék, — szükségesnek találom a fenyítő eljárásokra egy *külön* és *állandó* bizottságot alakítani.

Ezen állandó fenyítő bizottság, mely egy új büntető rendszernek állandó behozataláig működendvén, annak kivételével hogy 2 hónapig fenyítő fogságot rendelhet, ugyanazon hatáskörrel bírand, mellyel a fenyítő bizottság eddig vala felruházva s ennek következtében eljárási jegyzőkönyvét minden 15-öd nap a törvényszéknek bemutatandja s abban a hozandó ítéleteket annál tökéletesebben indokolandja, minél nagyobb az általa kimondott büntetés, következő tagokból álland:

a) 1 *elnökből*, kinek kötelessége a fenyítő eljárásokat vezetni, a vizsgálat alatt levő egyének, úgyszinte az elítélt rabok börtöneit, mint a kényszerítő dolgozó házat különös felügyelése alá venni s mindazt, ami ezen három rovatba néz, saját felelőssége alatt igazgatni. Ezekben a Tanácsnál ülése és szavazata leend;

b) 1 szavazati joggal bíró *főügyészből*, ki a nagyobbszerű bűnvizsgálatokat intézendi, ilyeneknél a vádlottól és tanuktól kiveendő vallomásokat, a szerkesztendő benevolumba[1]) maga iktatandja s amennyiben ezektől rendes per következnék, abban *vádló* leend.

c) A szavazattal bíró *ügyészből:* kisebbszerű bűnvizsgálatoknál ugyanaz a kötelessége és teendője, mik *b)*-re nézve felhozattak;

d) 1 szavazat nélküli *tollnokból*, ki a fenyítő bizottság által rövid úton elintézendő tárgyakról vezetendő jegyzőkönyvet szerkeszti s minden bűnvizsgálati ügyeket és bűnpereket a *törvényszéknél* előadja;

e) 1 szavazat nélküli *irnokból*, ki az elnök és ügyészek által reábízandó írásbeli munkákat végzi.

Tagjaiul ezen bizottságnak kineveztetnek:

Elnök: Homonnai (Holovics) Boldizsár, volt tanácsbeli.[2])

Főügyész: Miske György hites ügyvéd.

Alügyész: Adamovits Döme hites ügyvéd.

Tollnok: Markó István törvényszéki tollnok; *irnok:* Pejkó György hites ügyvéd.

A kinevezettektől a tanács vegye ki az esküt; a rendelet azonnali életbeléptetése iránt az intézkedéseket tegye meg; a részletekről kimerítő utasítást készítsen s jóváhagyás végett terjessze fel.

A tanács ezeket az intézkedéseket március 31-én tartott üléséből 3369. sz. határozatával tette meg.

---

[1]) Szakvéleménybe (»Gutachten«).

[2]) A márciusi napokban a maradiak szószólója. L. *Tavasz ébredése* stb. c. tanulmányomat.

14. Az osztrák uralom megingása a fővárosban. Győztes honvédeink Pest előtt.

Az osztrák hadi kormány már kora tavasztól nem érezte magát teljes biztonságban Pesten. Különösen a környék lakosságában nem bízott. Minthogy a közelmultból tudta, hogy az országos vásárok és sokadalmak elsősorban jó alkalmak különféle mozgalmakra (pl. 1848. márciusi napok), ezidőtájt is intézkedéseket tett ilyenek meggátlására. 1849. március 12-én 2646. sz. a. tárgyalta a pesti tanács a kir. biztos rendeletét, mely szerint a közelgő Józsefnapi vásár alkalmával netán támasztandó népmozgalom esetére a hajóhíd a Pest-budai cs. kir. katonai parancsnokság rendeletére a lármaágyú elsütésére azonnal felszedendő; mert ha ez meg nem történik, a katonaság a hidat vagy felégeti vagy a várból löveti, amely esetben a Dunaparton levő házak tetemes megsértése sem lenne elkerülhető. A tanács a szükséges intézkedésekre Terczy rendőrfőkapitányt utasítja.

Gondot okoztak Windischgraetznek a fogoly honvédek kóborlásai, ki- s bejárásai is. Március 12-én és 16-án foglalkozik a pesti tanács is az idevágó felsőbb rendeletekkel, amely szerint az ilyen honvédek, ha betegek, a kórházban, ha nem azok, a katonai transzportházakban szigorúan őriztessenek, s ha katonai szolgálatokra alkalmatlanoknak bizonyultak, haza-községükbe küldessenek. A lézengő munkanélküliekkel Windischgraetz Pest körül egy városárkot (Liniengraben) akar ásatni, hogy őket lekösse. (2646. és 2653. pesti tan. sz.)

Április hava azután már környékbeli magyar győzelmek híreivel és manifesztumaival nyílik meg. (2-án a hatvani, 4-én a tápióbicskei, 6-án az isaszegi, 10-én az első váci ütközet.) Az isaszegi csata után Windischgraetz kénytelen előretolt csapatait Pest felé hátráltatni s a gödöllői főhadiszállását a magyaroknak átengedni. Oda vonul be a Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth Lajos is, aki onnan április 7-én a következő manifesztumot adja ki:

»A dicsőség napjait éljük, melyeknek nemes hazafi vérrel vásárolt babérjaiból e nemzet szabadsága fog felvirágozni.

A nemzet hajoljon meg a határtalan hála áldásaival, hadvezéreink s hadseregünk előtt.

Aki ismeri e vidéket, aki látja a borzasztó erősségeket, miket e tájon a természet megszaggatott szoros völgyekből, hegyekből és erdőkből alkotott, s mellé képzeli az osztrák zsarnokságnak, a kevély Windischgraetz vezérlete alatt egyesült, egész erejét, és meggondolja, hogy ily vidéken, s ennyi ellenség ellenében harmadnap alatt Jász-Berényből folytonosan csatázva idáig jutánk győzedelmesen, s dicsőséges seregeink szárnyai Jász-Berényből harmadnap alatt a Dunáig kergeték az elbizakodott ellenséget, s cirkáló huszárjaink most is a Duna körül járnak: annak, ha magyar, büszkén kell felemelni fejét, mert megélte e szolgasággal fenyegetett nemzet dicsőségének legszebb napjait. De vezéreink, s e vitéz hadsereg nem ismernek fáradságot,

nem kívánnak pihenőt, míg hazánk szent földjén egy ellenség van, holnapra is azon jelszavunk van, amely tegnap volt, s e szó : »előre«

Ez azon hallelujah, melyel az emberiség megváltójának feltámadási napját a szabadság istenének szent oltára előtt megünnepeljük.

Ennyit előleges örvendetes jelentésül.

Késő éjjel van, s én fáradtan, de nyugodt kebellel azon nyoszolyában hajtom álomra fejemet, melyből ma reggel riadva szökött ki Windischgraetz, futásban keresve menedéket, az igazságos istennek, hadseregünk vitézségében nyilatkozó bosszúja elől.«

A magyar kormány ekkor már annyira bízott a magyar uralomnak Pestmegyében és a fővárosban való visszaállításában, hogy máris időszerűnek tartotta az osztrákoknak behódolt *Pestmegye* megrendszabályozását. Kossuth nyilt rendeletet bocsátott ki április 9-én Gödöllőről, amely szerint a megye teljes hatalmú *kormánybiztosává Batta* Sámuelt nevezte ki. Ezután így folytatja : »Mikor az országgyűlés és kormány ideiglenesen Debrecenbe tette székhelyét, a megye tisztikara hűtlenül a törvényhez, alkotmányhoz és Pestmegye régi dicsőségéhez, igen kevés kivétellel (*Ács* Károly szolgabíróval a legkitűnőbb helyen) nemcsak elmulasztotta a törvényhatóságot, székhelyének más biztos helyre áttételével megmenteni, nemcsak, hogy a zsarnok ellenség felhívására tömegestül sietett a haza ellenségeinek meghódolni s a megyebeli községek elöljáróit hasonló meghódolásokra kényszeríteni, hanem, ami több, az ellenség honáruló biztosának, *Babarczy* Antalnak, túl a fizikai kényszerűségen, eszközéül is aljasult s, a haza, nemzet és törvényes szabadság legyilkolására intézett még oly istentelen rendeleteit is a legnagyobb megelőző készséggel teljesítette s a lakosságot s a községi elöljárókat azok teljesítésére kényszerítette ; de sőt akadtak egyének, kik hazánk gyilkosainak kezéből, a nemzet elnyomására új hivatalokat és előléptetéseket elfogadtak, s a zsarnokság céljainak előmozdításában annyira vetemedtek, hogy még Pestmegye népét az ellenség számára újoncállításra is kényszeríteni megkísérelték s ekként a haza elleni fegyverfogásnak hivatalos tekintélyükkel előmozdítása által a honárulás legaljasabb nemének, hazánk, mint közös édesanyánkért s az országért vérünket, életünket áldozó testvéreink legyilkolásának orgazdáivá váltanak.

Most, midőn a nemzet vitéz hadserege az ellenség erejét ismételten megverve győzelmesen előrenyomul s e percben már közvetlenül a főváros alatt állva, Pestmegyét — alig egy pár helyiség kivételével — az ellenség zsarnok uralma alól kiszabadítá, — elkerülhetetlen szükség a gyökeres reconstrukció, amely közigazgatását a törvényes és alkotmányos ösvénybe visszavezesse s azt a haza iránti hűségbe esküvel kötelezendő tisztviselők által kezeltesse.« Elrendeli a kormány, hogy ha *Buda-Pestnek* az ellenségtől való kiszabadítása a fővárosnak ostromlói kímélése tekintetéből csak napokig késne is ; a megyei hatóság székhelyét át kell tenni a kormány biztosa által kijelölt helyre. A

megyei bizottmány és volt tisztikara — Ács Károly és Nyáry Pál kivételével, aki orsz. követi és honvédelmi bizottmányi tagsága mellett is Pestmegyének törvényes első alispánja lenni meg nem szűnt — megbízatása alól ezennel felfüggesztetik. A kormánybiztos feladata új bizottmány és új tisztikar választása ill. kinevezése s felesketése. »A haza iránt hűtlenekké lett egyének kijelölés vagy kinevezés alá még akkor sem kerülhetnek, ha más büntetésre is méltó beszámítás alá nem jönnének.« Intézkedik a kormány biztosa útján a háziadó behajtása, az újoncállítás, a katonai élelmezésenk házmentesítés melletti requisitiója, a vésztörvényszék, a személy- és vagyonbiztonság, a nemzetőrségi karhatalom iránt. Felhatalmazza a kormánybiztost, hogy néhány száz főnyi állandó védősereget alkothasson, népfölkelést parancsolhasson, az ostromállapottal járó haditörvényszéket működésbe hozhassa stb.

Április 11-én Aulich Lajos a 2. hadtestet már a Rákos mezején viszi előre s a kőbányai szőlőkig hatol. Gáspár az ellenséget Újpestig, a pestvárosi erdőcskéig s a tüzér-raktárépületig hátranyomja. *Ez a nap a határköve Windischgraetz uralmának is: Ferenc József visszahívja* s a magyar és erdélyországi csapatok főparancsnokává báró *Welden* Lajos táborszernagyot, Tirol volt parancsnokló tábornokát nevezi ki.

Havas 12-én »magas parancsból« rendeletet intéz a fővárosokhoz: »Sokan kíváncsiságból a seregek állomásaihoz annyira közelednek, hogy személyüket veszélyeztetik. Ezért ismételve megparancsoltatik, hogy mindenki nyugodtan lakásukban tartózkodjék, mert a seregek mozgalmainál az ilyen meggondolatlanságokra nemcsak nem lesz tekintet, hanem őket, mint e rendelet szánt-szándékos áthágóit el fogják fogni és érzékenyen meg fogják büntetni.«

Havas különben kötelességének tartja, hogy még április 12-én 1736. sz. a. elrendelje, hogy Ő Felségének március 4-én kibocsátott manifesztumát[1]), a Birodalmi Tanács iratát és Windischgraetznek az említett *alkotmány következtében változandó honi viszonyaink* iránt tett megnyugtató magas nyilatkozatát a kebelbeli lakások számára népfajok szerinti nyelveken ki kell hirdetni.« (3473. pestvárosi tanácsi sz.)

Április 13-án Havas 1901. sz. a. elrendeli, hogy *Buda várának* erősítésére 10.000, homokkal töltött zsák, 6000 darab kenderistráng, 3000 gyapjúzsák requirálandó, a zsákok nagy része Wodianertől. (3765. pesti. tan. sz.)

---

[1]) Ferenc József március 4-én Olmützben kelt manifesztuma tudvalevőleg »Az ausztriai császárság birodalmi alkotmányá«-ról szól. Az I. fejezet szerint: Az ausztriai császárságot *koronatartományok képezik*, köztük a Dalmát-, Horvát-, Tótországok, a horvát tengerpart, Fiume és vidékétől megfosztott *Magyarország*, Erdély nagyfejedelemsége a Szászföldet betudva s a visszakebelezett Kraszna, Középszolnok és Zaránd megyékkel, Kővárvidékkel és Zilah városával. Állampolgárság csak egy van: az ausztriai. Birodalmi gyűlés, ezenkívül tartománygyűlések. A koronatartományok élén: császári helytartók stb. stb.

Április 14-i rendelete szerint *a hajóhíd netáni szétrombolásának* kísérleteit meggátlandó ki kell állítani 8 horgonyőrt, evezőket, csáklyákat, 8 nagy hajót, 8 nagykarú horgonyt, 8 horgonykötelet és 24 ügyes hajóslegényt.

A következő héten az osztrákok helyzete Pestnél egészen tarthatatlanná vált. *Welden* elhatározta Pest kiürítését és minthogy a lakosság egy része nagyon féltette a két tűz között való helyzetét, április 22-én a következő »megnyugtató« proklamációt intézte a *főváros lakosságához:*

»*Hirdetmény.*

Az ország kormányszékei és Buda-Pest városok hatóságai, a cs. kir. hadsereg épen most érkezett főparancsnoka, báró Welden cs. kir. táborszernagy ő excellenciája előtt azon aggodalmukat nyilvánítván, hogy netalán, a cs. kir. hadsereg jelen mozgalmainál fogva, a két testvér-városokat szigorúbb katonai eljárás alkalmazása és azon szomorú sors fenyegethetné, miszerint az által sok ezer békés lakók vagyona megsemmisíttetnék:

Ő Excellenciája azt válaszolni méltóztatott, hogy miután ő is azon két virágzó város kímélését épen oly őszintén óhajtja, mint minden egyéb, Ő Felsége alattvalóinak személy- és vagyonbeli védelmét és oltalmat testvérileg nyujtani mindenkor kész; Őexcellenciája a rideg szükség utolsó lépéséhez saját számdoka és várakozása ellenére csak az által látná magát kényszerítve, ha Pest és később Buda városokból leendő békés és rendes kivonulásra, nem különben a hadsereg betegei- és sérültjeinek biztosítására elegendő idő nem engedtetnék, mely váratlan esetben Őexcellenciája, bármily sajnosan, magát, *okvetlen* arra látná kényszerítve, miszerint virágzó Pest város a lánchíddal, a művészet ezen remekével együtt, az ágyúk tüzének martalékul esnék.

Ennélfogva Pest és Buda minden lakói fölszólíttatnak, miszerint Őexcellenciájának ezen nyilatkozatát szívükre véve, saját érdekükben is módokról és utakról gondoskodjanak, mikép a cs. kir. hadsereg főparancsnoka Őexcellenciájának a fönn kitett értelemben teljes és elégséges kezesség és biztosíték megszereztethessék.

Kelt Pesten, április 22-én 1849. Felsőbb meghagyásból.«

Pestváros április 22-én 4087. sz. a. tárgyalta ezt a hirdetményt és kimondotta, hogy a hirdetmény végén jelzett fenyegetés lehető elhárításául legszentebb kötelességének elismeri, a Magyar tábor parancsnokló tábornokát a két testvérvárosokból kimenendő vegyes küldöttség által a különben is már súlyosan terhelt mindkét városi lakosság érdekében arra megkéretni, hogy a magyar hadsereg bevonulását akként intézni szíveskedjék, miszerint ez a két város és lakosai érdekeinek lehető kímélésével történjék. Mi végre e város részéről *ottenbiller* Lipót és *Károlyi* István urak oly utasítással

küldetnek ki, hogy a Buda város részéről kiküldendő küldöttségi tagokkal egyetértőleg a fentebbiek szerint járjanak el s az eredményt jelentsék be.

De még ugyanaznap délután újabb ülést kellett tartani, aminek okát a 4088. és 4090. sz. határozat, Havas szavait idézve, így adja elő : »Sajnosan tapasztalván, mikép Rottenbiller és Károlyi urak a díszes kiküldetést elfogadni vonakodnak, a Tanács bölcs belátására hagyom, hogy helyükbe 2 más egyént választván, az olyannyira fontos és sürgős dologban lehető legnagyobb gyorsasággal eljárni igyekezzék.« A tanács erre a város részéről Homonnai Boldizsárt és Aigner Miklóst küldte ki. Az utóbbi a kiküldetést csak többszöri sürgetés következtében és csupán azon, jegyzőkönyvbe iktatni kért nyilatkozata mellett fogadta el, miszerint ezt egyedül a város közjava tekintetéből s megválasztása alkalmából iránta nyilvánult közbizalomért lekötelezettségéből teszi. Másnap (23-án) az elnök bejelenti, hogy Aigner Miklós ezen általa csak nagy nehezen elfogadott tisztről tegnap késő estve ismét lemondott, azonban Tarone Ferdinánd alkapitány által szóval tudatott azon *főparancsnoksági fenyegetés következtében*, hogy további vonakodás esetére mint státusrab Olaszországba fog deportáltatni, a kényszerítésnek engedni volt kénytelen s így a küldöttség ma d. e. 10 óra tájban végre csakugyan eltávozott.« (4162. tan. sz.)

15. A magyar uralom helyreállása Pesten.

Az osztrák sereg elvonulása már április 20 óta folyt. A Budai és Pesti cs. kir. város- és városparancsnokság április 21-i levele tudatja Pest tanácsával, hogy számításon kívül eső, előre nem láthatott körülmények miatt a helybeli cs. kir. katonai kórházak egészen nem voltak kiüríthetők s »így a sebesültek nagy része itt helyben hagyatik s a város gondviselésére bizatik«. A tanács 22-én d. u. tartott ülésében 4089. sz. a. kimondja, hogy a felebaráti szeretet és emberiség parancsolta kötelességének ismeri e megbízás teljesítését s erre a végre mindent, ami kimerített erejéből kitelik, meg fog tenni. Hentzi Henrik tábornok, mint Budavár visszamaradó parancsnoka ugyanaznap megparancsolja, hogy kórházi költségekre azonnal 2000 pengőforintot kell kiutalni s a beteg és sebesült katonák ápolásáért a tanácsot teszi felelőssé. Pest tanácsa 4092. sz. a. kijelenti, hogy a parancsolt utalványozást, a városi pénztárak teljesen ki lévén merítve, nem eszközölheti, egyébként a betegek és a sebesültek ápolását magára vállalta. De már másnap 4128. sz. határozatával utasítja Feszl Ágost tanácsnokot, hogy a legszükségesebbeket tegye meg, s a költségeket a szépítő bizottság pénztárából vegye fel.

Az április 23-i tanács 4160. sz. a. Lechner polgármester szóbeli jelentésére elhatározza, hogy a rendkívüli körülmények tekintetéből a tanácsüléseket állandóaknak nyilvánítja, s meghagyja az összes tagoknak, hogy a *magánügyek tárgyalásának félretételével* s *a törvényszéki üléseknek további határozatig*

terjedő felfüggesztése mellett minden munkásságukat kizárólag a közügyeknek szentelendők, az üléseken megjelenni el ne mulasszák.

Április 24-e jelzi a nagy fordulatot Pest közigazgatási életében is. Ekkor Ságody alpolgármester elnöklésével rendkívüli *közgyűlést* tartottak. (A közgyűlés tudvalevőleg január eleje óta hatalmi szóval el volt oszlatva.) Ezen a közgyűlésen a tanácsból megjelentek: Aigner, Feszl, Kanicser, Kasselik, Lombay, Madedl, Polgár, Terczy, Thaisz, de megjelentek a régi főjegyzők: Horváth Károly és Kerékjártó Alajos is; míg a 48-as képviselők csaknem valamennyien. Hiányoztak, — nagyrészt azért, mert a magyar kormánynál, mint képviselők stb. távol, vagy betegek voltak vagy annak mondták magukat — Ágoston József, Bertha Sándor, Bugát Pál, Bajza József, Emich Gusztáv, Gamperl Alajos, Kasselik Endre, Lyka Anasztáz, Nyáry Pál, Ney Ferenc, Privorszky Ferenc, Pilvax Károly, Szilágyi István, Teleki László gróf, Török Pál, Vörösmarty Mihály, Valero Antal, Zsivora György. A 4254. sz. tárgy szerint: »Mai nap reggelére a *császári beütő seregek a városból egészen kitakarodván* s alpolgármester, Ságody Sándor d. e. 10 órára közgyűlést hirdetvén, a katonai hatalom ideje alatt *polgármesterkedett Lechner Károly*, úgyszinte az említett hatalom által behelyezett többi tisztviselők is a közgyűlés előtt *hivatalukat leteszik.* Mire elnöklő alpolgármester indítványára *a közgyűlés törvényes hatóságba visszalépettnek s a törvényesen választott és a törvénytelen hatalom által hivataluktól elmozdított tisztviselők, ennek megszűntével e hatóság tisztviselőinek lenni közgyűlésileg kijelentetnek s állomásaik elfoglalására* utasíttattak. Miről a városi közönség *falragaszok* által értesítendő. *Rottenbiller* Lipót polgármester *székének elfoglalására* küldöttség által meghivatik. A városból eltávozott Graefl József főbíró helyett visszatértéig Madedl János törvényszéki tanácsnok helyettesítetik, úgyszintén Lángh Ignác főkapitány állomására, míg visszaérkezendik, eddigi főkapitány: Terczy Szilárd meghagyatik.«

A Rottenbillerhez küldött képviselők jelentették, hogy őt nem találták otthon és csak hátrahagyott irattal teljesítették megbizatásukat.

Ezért ugyanazon elnöklet alatt folytatták a közgyűlést. Ez a szomszéd Cinkota helységben szállásoló *magyar* hadtest parancsnokságához Rottenbiller vezérlete alatt d. u. 1 órára számos küldöttséget rendel, a magyar hadsereg eddigi nagyszerű győzelmein s előmenetelein a város örömét, üdvözletét és szerencsekívánatait megvinni. A küldöttség tagjai lettek Rottenbiller elnöklete alatt: Aigner, Madedl, Kasselik János, Asztalos, Korcsák, Staffenberger István és Mihály, Székács, Benyovszky, Szántóffy, Ledniczky, Schwab, Ebner, Báró Podmaniczky János, Becker, Argauer, Jurenák, Landerer, Varság, Heckenast, Sámuel, Székáts, Perger, Keszt, Rumbach, Derra, Horváth Károly és Belaagh József.

Az autonómia helyreállításának örvendetes eseményét a közgyűlésből a következő hirdetmény tudatta a polgársággal:

»*Polgártársak!* A törvényes hatóság illető helyét elfoglalta. Első gondja a törvényes rend. Azonkívül, mit e részben a hatóság körében teend, felszólít mindenkit, hogy a rend fenntartása fölött őrködjék.

A szabadság e nagy ünnepét méltólag kell, hogy ünnepeljük.

Kelt Pesten, 1849. ápr. 24-én a hatósági közgyűlésből.

Ságody Sándor
alpolgármester.

Horváth Károly
főjegyző.«

A magyarság vezérlete részéről pedig 25-én kiragasztották a következő üdvözletet:

»*Polgárok!* Győzelmesen közelg a magyar hadsereg a nemsoká egészen felszabadult Magyarország fővárosához.

Mi néktek szabadságot, függetlenséget és békét hozunk!

Mi elhozzuk néktek ezen legdrágább kincseket, hogy azokat jövendőben élvezhessétek.

Mi tehát felszólítunk benneteket, napi foglalkozástokat elővenni, hogy a fővárosban a béke és csend semmi által meg ne zavartassék.

Mi testvérileg üdvözlünk benneteket és lelkesedve felkiáltunk veletek:

Éljen a haza!

Éljen a szabadság!

Éljen a mi kormányelnökünk, súlyosan veszélyeztetett hazánk megszabadítója: *Kossuth Lajos!*

Pest melletti tábor, április 25-én 1849.

Aulich
tábornok és a második hadtest parancsnoka.«

Az ellenség — Asbóth vecsési hivatalos jelentése szerint — Pestről 24-én éjjel 2 órakor kivonult, az Új-épületi laktanyából minden lőszereit és ágyúit részint gőzösökön lefelé, részint Budán át szárazföldön magával vitte. Pest őrzését a volt Don Miguel-gyalogosok (39. zászlóalj) és a volt Würtenberg-huszárok vették át. Buda várában maradt Hentzi Henrik tábornok parancsnoksága alatt mintegy ötödfélezer császári katona.

Hentzi már április 23-án falragaszban felhívta Budát, hogy a lakosság lássa el magát 2 hónapra élelmiszerekkel, vagy pedig a várost haladéktalanul hagyja el, mert a várat a végsőkig fogja védelmezni. Szakszerű vezetése alatt csakugyan serényen folyt a sáncjavítás, bástyaemelés, a futóárkok és karzatos lőhelyek kiképzése. Külön őrséget állított a vízvezetékhez, a Lánchídhoz, amely aknakemencékkel volt ellátva s melynek budai oldalán a pallók és gerendák felvoltak szakítva. A hajóhídat a kivonult osztrákok felgyujtották, úgyhogy Pesttel nem volt közlekedés. A várkert Pest felé néző részén és a Szent György-téren Pestre irányzott ágyúk állottak. A várőrségi egyház (helyőrségi templom) magtárul szolgált, a kincstári épületek folyosóin

élelmiszerekkel voltak felhalmozva. Szóval Hentzi komolyan készült a magyarság ostromára.

A magyar uralom Pesten való helyreállítát nagy öröm kísérte. Az akkori hangulatból érdekes leírást közöl a Pesti Hirlap április 24-iki száma. Ebből közöljük a következőket:

»A mai nap, a hon szívének, az anyavárosnak megváltási örömnapja s megnyitója egy több napig tartandó fényes ünnepélynek. A közlelkesedés és öröm határt nem ismer, az utcákon tolong, rajzik a lakosság s örömrivalgások közt élteti a hazát, Kossuthot, a vitéz magyar hadsereget s vezéreit.

Az utczák háromszín lobogókkal ékesek, mindenki arczán lángoló örömbevegyülő könnyek — s derült és tiszta kék ég alatt enyhe a lég és tavaszi; az ég is velünk örül.

Reggel 8 óra tájban nehány Württenberg-huszár vágtatott be a táborból s egy percz alatt koszorúk, virágok, himzett kendőkkel lőnek elhalmozva. Minden rendű egyénekből álló csoportok vették körül, s ifjú, vén, férfi, nő egyaránt üdvözölte, kezét szorította, éltette és vendégelte őket.

10 órakor Tanácsülés tartatott stb. (L. a fenti hivatalos tudosítást.) Seregünk holnap vagy holnapután teljes díszmenetben vonuland az őt áhítva váró Pest kebelébe. Részben jó e kis halasztás, hozzá kell szoknunk az örömhöz, hogy édes súlya kebleinket el ne fojtsa...

A felgyujtott hídról még mindig gomolyog a füst, a gaz rablók gyáva tettének herostratosi oszlopául. A Lánczhíd a budai és pesti oldalon elzárva. Budáról most takarodik a futó had. Rövid időn tiszta lesz a lég Budán is, s ottani rokonaink megoszthatják majd velünk az örömünnepet, mellyet ma nélkülözniök kell. — Hír szerint az elhurczolt politikai foglyok, (ezek közt Czuczor, Batthyany Lajos, Károlyi István) Bicskénél seregünk egy része által kiszabadíttattak.[1])

Április 25.-én éjjel a város megőrzésére egy pár honvédzászlóalj és megfelelő számú lovasság jött be a fővárosba. Az utczák, melyeken keresztülmentek, azonnal kivilágíttattak, úgyszintén az Ujpiacz[2]) is, ahol megállapodtak.

Tegnap a szegény Budáról, melly a sok boldog és szabad városok és helységek közepette még mindig nyög az osztrák vasvessző alatt és könnyezve hallja a testvérváros örömzaját, — a szegény Budáról tegnap vészharangok zúgtak át hozzánk. Vagy 100 horvát tudniillik rabolni ment Ó-Budára, de a nép őket úgy fogadta, mint rablókat fogadni szokás; a vészharangok hallatára a budaiak is segítségükre mentek és a horvát rablók közül vagy 40 elesett, a többieket azonban a rendcsinálás végett lesietett katonák ragadták el a nép méltó bosszúja elől. A polgárok között csak egynáhányan kaptak csekély sebet. A horvát rablók ezen kirándulásából a császáriak eltakarodását akarják következtetni.[3])«

A *Pesti Hirlap*-nak még egy, folytatásos közleménye érdemli meg a figyelmet. Ez május 4-én kezdődött el: » Pest ostromállapotjában, 1849. január 5-étől április 24-éig« cím alatt. Előbb névtelen szerzője utóbb *Keszi Nagy*-nak mondja magát. Ez a visszapillantás élénken jellemzi a lefolyt szomorú korszakot. Kritikájában nem egyszer egyoldalún heveskedik. Följegyzi a városképviselet megszüntetését, a sajtó megrendszabályozását, a Pesti Hirlap betiltását, a »bérencz« Figyelmező (szerk. Vida Károly) favorizálását, a közélet egyéb nyilvánulásainak szigorú korlátozását. Február közepén Budán már erősen működik az új hivatali szervezet: a Windischgraetz által kinevezett csász. kir. ideiglenes

[1]) Sajnos, a hír nem volt igaz.

[2]) A mai Erzsébet-tér.

[3]) Tudvalevő, hogy a remény még túl korai volt, közel egy hónapot kelett még várni, hogy megvalósuljon.

közigazgatási és csász. kir. kincstári kormányszékek, a tisztán katonai szervek mellett; amelyek a kivégzésekről és a terror egyéb módjairól gondoskodtak. Keményen megrójja a meghunyászkodott tisztviselőket: »Mit tartsunk Pest város tisztikaráról« — mondja a május 9-iki számban — »nehéz kimondani. Igaz, hogy törvény helyett szurony uralkodott, ahová az osztrák sereg belépett; de jól esett volna azért legalább annyit látnunk, hogy ezen szuronyhatalomnak kénytelenségből hódol a tisztviselő; mennyivel nemesebb volna, hogy a törvényesség fenntartásáért áldozatul is kész lett volna valamelyik magát kitenni. Ezt — természetes — csak hazafi teheti: az a polgár, minő értelmet az január 5-ike óta nyert, nagyon kényelmes, circumspectus és birka-türelmű egy portéka . . .[1]) — Ilyen hazafiaknak óhajtottam volna én a pesti tisztviselőket. Szolgáljon a közjónak, mellyre választatott; de csak addig, míg hivatala a törvény és haza közérdekeinek körében forog. Amint ezt nem teheti; lépjen le. — Köztudomású, hogy a zsarnokok beléptével nem járhatott el egy tisztviselő sem alkotmányosan; — miért nem vonultak hát vissza tömegesen? Miért nem tettek előterjesztéseket ellenszegülni? Azt mondják, könnyű annak beszélni, kinek feje koczkán nem volt. — De ez az éppen, miért koczkáztattak. Ha rosszak nem vagytok is mindnyájan, gyávák mindenesetre vagytok. (Következett volna egy »bűnsorozat«, de a szerkesztő kihagyta ezzel a megjegyzéssel: » Nyílt hazaárulók ellen felemelheti szavát a zsurnalisztika, de közvádló szerepét ne viselje.«

(De utóbb mégis következtek ilyen passzusok: »Rottenbiller, Graefl elmozdításából okulhattak, s megtanulhatták, hogy langy melegség nem üdvözít . . .« stb.)

Egy érdeme a városi tisztviselőknek mégis van. Az t. i., hogy őket Windischgraetz elcsapta; miután látta őherczegsége, hogy — egy darabig nekik engedett hivataloskodásuk alatt — nem ő rá, sem a hazára nem elég rosszaknak sem mutatták magukat. — Két szék közt a pad alatt.

Azonban mindezek még csekélységek, legfeljebb gyávaság, még talán érdem is azon tisztviselők magaviseletéhez képest, kik *utánok* következtek. Milly készséggel fogadták, illetve ajánlkoztak ezek a hivatalba! *Havas* József osztályfőnök a közlekedési minisztériumnál s különben is vagyonos polgár, ki tehát nem is szorult a vér árára, hálával is tartozott volna a magyar kormánynak, kétségen kívüli gazember és aruló.[2]) Tettei jobban szólnak, mintsem szükség volna emlékezni róluk. Maga is jobban érezte bűneit, mintsem maradni mert volna. Királyi biztossága átok. *Lechner* Károly polgármester, — aki Rottenbillert felváltotta — ismertebb volt már a régebbi időkben is, . . . A tisztújításon ismert erényeinél fogva candidálva sem volt. (Következik Terczy, Koller, Szekrényessy, Holovics, Schiefner kiszerkesztése a legépésebb tollal).

Szomorú kép a városházáról és törvényszékről.

És hogy a régebbiek nem lettek volna kénytelenek hivataloskodni, mutatja egy szép kivétel: *Langh* Ignácz városkapitány. Ez nem akarván a jogtagadóknak szolgálni, bár azelőtt tisztviselő volt, s ezután is meghagyatott: lemondott hivataláról és ment«, Pestmegye is pellengére kerül a cikkben, valamint a behódolók: Szentkirályi, Pázmándy Dénes, Nádossy ezredes stb.

A kor jellemzéséül reprodukáltuk a fenti cikket; korántsem, mintha ma, történeti távlatból nézve a dolgokat, kitételeivel azonosítanók magunkat. Azóta a tisztviselőség több hasonló válságon ment keresztül, így pl. a Fejér-

[1]) A továbbra is kiélezett vádat a *Szerkesztő* jónak látja csillagos megjegyzéssel enyhíteni: »E vádoló szavak mindig csak a tisztviselőt érdeklik, nem a népet; a pesti polgárság nagyobb része méltánylást igényel bátor és hazafias magaviseletéért, még akkor is, midőn elöljárói ez erényekben nem mutattak követendő példát.«

[2]) Forradalmi terminológia; tudjuk, hogy ilyenkor mily könnyen adományozzák az ellenfélnek a »hazaáruló«, »gazember« s efféle más »epitheton ornans«-okat.

váry—Kristóffy-éra, vagy a legutóbbi forradalmak alatt, s mindig kitűnt *függő* helyzete, mindennapi kenyere miatt való kényszerűsége, amely hazafisága teljes megnyilvánulásának útját állotta. De tekintetbe kell venni azt is, hogy a Kossuth-kormány irányvonala akkor éppen nem váltott ki egyhangú helyeslést: a vörös radikálisok épúgy ellene voltak, mint a régi vágású konzervativok, a Habsburg-dinasztia hívei, vagy akár a békepártiak (régebben Wesselényi, Széchenyi, utóbb Nyáry, Kemény stb.) s a sajtó egy része. Ez utóbbira nézve jellemző egy neves író, *Mentovich* Ferenc január 16-iki cikke a még egy időre megtűrt Pesti Hirlapban, amelyben egyenesen Windischgrätz pacifikáló eljárását helyesli,[1]) vagy *Szilágyi* Ferenc Budapesti Hirlapjának tónusa.

A fejlemények — sajnos — nem adtak nekik igazat. Az osztrák uralom még Windischgrätz rendszabályait is túlenyhéknek találta; bukása ezért is, nemcsak katonai balfogásai miatt, következett be.

E korszak záróköve az ingadozásnak, mindkét részről. A március 4-iki császári alkotmány s az április 14-iki Függetlenségi Nyilatkozat és trónfosztás után nem következhetett más, mint a teljes kenyértörés és mindkét részről való igazán »kemény kéz«.

Hogy ebben az új korszakban mi lett Pest és Buda helyzete, azt a következő fejezetekben vázoljuk.

---

[1]) »Sejtelmünkben, hogy a bevonuló cs. hadsereg kegyetlenkedni fog, csalódtunk. A naponta közrebocsátott békés szellemű proclamatiók, s mindezek fölött az a körülmény, hogy — legalább tudtunkra — a sajtószabadság elnyomására nem tétettek lépések, azon hiedelmet éleszté keblünkben, miszerint az Ausztriából hazánk földére nyomult császári seregek nem azért jöttek, hogy nemzetiségünket kiirtsák, alkotmányunkat, szabadságunkat megsemmisítsék, hanem legfölebb azért, hogy a királyi tekintélynek visszaszerezzék méltóságát s némi nyomatékul szolgáljanak. A sajtó szabad működtetése, véleményünk szerint, szóló bizonysága annak, hogy az igazságnak és helyességnek nincsenek eltiltva őszinte szavai. — S ez igen helyes! Véleményünk szerint a nemzet és király közti szerencsétlen perben a sajtó lehet a leghatalmasabb közbenjáró. — A fegyverek szerencséje akármely részről eszközölhet ugyan pillanatnyi eredményt, de ez a vulkánok csendje lesz, melly minél hosszabban tart, annál nagyobb erővel szokott kirontani s elpusztítja az aljában virágzó városokat, helységeket. Állandó csendet, örökös békét mélyebb alapra kell építeni, a király és nemzet közti kölcsönös egyezésre. Erre pedig — még egyszer mondjuk — a napi sajtónak szabad, korlátozatlan hangja igen sokat tehet.«

III. korszak. Buda felszabadulása. Megindul a szabadságharc leverése orosz segítséggel. „Buda várán újra német zászló.“ Osztrák rezsim berendezkedése Pest és Buda közigazgatásában is. (1849. április 23-tól, ill. május 21-től július 12-ig.)

1. Köztörténeti krónika.

Április.

30. Miklós orosz cár az osztrák udvar ismételt kéréseire táviratilag elrendeli, hogy Paskievics herceg hadtesteit Galicián át Magyarország felé indítsa.

Május.

2. Az új felelős minisztérium (Belügyminiszter és a minisztertanács elnöke: Szemere Bertalan; külügy: gr. Batthyany Kázmér; pénzügy: Duschek Ferenc; közlekedés: Csányi László; vallás- és közoktatás: Horváth Mihály püspök; igazságügy: Vukovics Sebő). Kossuth Lajos kormányzó szabályozza a közte, a minisztérium és országgyűlés közötti viszonyt.

4. Görgey megkezdi Budavár visszavívását. 4—17. Kölcsönös ágyúharc. Hentzi Pestet löveti s nagy pusztításokat okoz a városban.

18. Kossuth az oroszok s osztrákok ellen népi kereszteshábort hirdet.

21. A magyar honvédek hajnaltól délelőttig tartó általános rohamban beveszik Budavárát. Hentzi elesik. Alnoch ezredes a Lánchidat megpróbálja felrobbantani, de maga esik áldozatul.

22. I. Miklós és I. Ferenc József Varsóban megállapodnak szövetséges hadaik magyarországi együttes működése iránt.

26. A Ház törvényt hoz az 1848. nov. és dec.-i és az 1849. évi adó tárgyában.

27. Görgey csapatait Buda alól új támadó hadjáraton a Vág és Rába felé irányítja, maga a hadügyminisztérium átvételére Debrecenbe megy.

30. Báró Welden helyett báró Haynau Gyula táborszernagyot nevezik ki a magyarországi és erdélyi osztrák hadak főparancsnokává.

Június.

4. Ferenc József Geringer Gyulát teljhatalmú császári biztosi minőségben Haynau fővezér mellé Magyarország polgári kormányzata élére rendeli. Paskievics kiáltványa Magyarország lakóihoz, hogy bűnös tévelygésükből térjenek vissza a becsület, hűség és kötelesség ösvényére.

5. Kossuth kormányzó a kormány élén ünnepélyesen bevonul Pestre.

6. A »Közlöny« közzéteszi az új adótörvényt.

24. A magyar kormány Pest és Buda fővárosokat és Ó-Budát »Budapest törvényhatóság« néven egyesíti.

27. A kormány kiáltványa a nemzethez a keresztesháború megindítására (»Fegyverre, fegyverre minden honpolgár!« kezdettel).

28. Győri csatavesztés. A feldunai sereg Komáromnál.

Július.

1. A kormány Görgey helyett Mészáros Lázárt nevezi ki fővezérnek.

2. A Ház az ellenség előnyomulása következtében felfüggeszti pesti ülésezéseit, de kimondja, hogy tovább is együttmaradva követi az elvonuló kormányt és hadsereget. Komáromi-ácsi véres ütközet; Görgey fején megsebesül.

11—15. A kiürített Budapestet Ramberg altábornagy megszállja.

12. A magyar kormány új székhelyén, Szegeden.

16. Görgey a 3. váci csata után északra, majd Miskolc felé, s onnan délre vonul.

19. Haynau fővezér Buda-Pestre teszi át főhadiszállását. Elrettentő kiáltványai és sarcai. Seregei megkezdik előnyomulásukat Komáromtól a délvidék felé.

28. A szegedi Ház elfogadja a nemzetiségek egyenjogosításáról és a zsidók emancipációjáról szóló javaslatokat.

Augusztus.

1. A magyar kormány Szegedről Aradra vonul.

4. A Ház utolsó összeülése.

11. A kormány lemond. Görgey diktátor. Az oroszok előtt való föltétlen meghódolásra határozza el magát.

13. A világosi fegyverletétel Paskievics előtt, 17-től a hó végéig a többi fegyverletétel, melyek után az orosz főserég hazaindul.

Szeptember.

1. Haynau idéző levele a forradalom résztvevőihez.

Október.

1. Komárom kapitulációja.

6. Az aradi 13 vértanu kivégeztetése. — Haynau Batthyany Lajos gr. volt miniszterelnököt a pesti Új-épületben agyonlöveti. Következnek a többi kivégzések.

2. Pest közigazgatásában helyreáll a törvényes magyar uralom.

A jogfolytonosság elve alapján újra összehivott pesti törvényhatósági közgyűlés első üléséről már megemlékeztem.

Április 25.-én a pesti Tanács is összeült és 4163. sz. a. a következő határozatot hozta:

E tanács úgy van meggyőződve, miszerint az osztrák beütő sereg hatalomszava által felfüggesztett Közgyűlés s a hivatalától megfosztott tiszti szervezet törvényes hatáskörét a bitor hatalom megszűntével azonnal tettleg visszafoglalhatja, sőt azt visszafoglalni köteles is; miután azonban az erre felszólított illető tisztviselő egyének odanyilatkoztak, hogy hivatalaikba csak akkor lépnek vissza, ha azokban időközben működött tisztviselők hivataluktóli felmentésével a törvényes Közgyűlés által fognak visszahelyeztetni: a tanács addig is, míg a holnap reggeli 10 órakor tartandó Közgyűlés e tekintetben máskép rendelkezik, szükségesnek tartja elhatározni azt, hogy miután a mostani rendkívüli körülmények következtében s lakváltoztatási időkben számosabban előforduló lakbér és más apróbb ügyek iránti panaszos kérdések elintézésének szüksége a *törvényszék* eljárását okvetlenül igényli, e tekintetben a főbíró távollétében Kanicser János és Kasselik János tanácsnokokkal egyetemben Madedl János legidősb tanácsnok, mint helyettes főbíró működjék, a többi tanácsnokok pedig a közügyek tárgyalásával foglalkozó tanácsban vegyenek részt.

Április 26-án a Ságody elnökletével összeült közgyűlésen az Aulich tábornoknál tisztelgett küldöttség nevében — Rottenbiller Lipót polgármester betegsége miatt meg nem jelenhetvén — Aigner Miklós tanácsnok szóval jelentést tesz a küldöttségnek testvéri örömmel és szivességgel történt fogadtatásáért. Az elnök jelenti *Terczy* Szilárd helyettes rendőrkapitány *elfogatását* s a közgyűlést e hivatalnak ideiglenes betöltésére felszólítja. A közgyűlés *Lombay* Imre tanácsnokot a kapitányi hivatalba azonnal behelyettesíti s állomása azonnali elfoglalására szólítja fel. (4198 és 4199. sz.)[1])

[1]) Az április 27-iki tanácsülés előtt személyesen megjelent Biró Márton térparancsnok és bejelentette, hogy Terczyt az ellene emelt több rendbeli, felette súlyos vádak miatt elfogatta s ügyének a magyar kormány köztudomású loyalitása szerint a törvényes formák megtartása mellett nyilvánosan leendő megvizsgálása és elintézése végett Debrecenbe, a kormány mostani székhelyére kisértette; egyúttal megjegyezte, hogy az említett vádakhoz csatolt okmányok alapján netalán megitélendő kárpótlások biztosításával a fogoly minden ingó és ingatlan vagyonának bírói zár alá vétele kívánatos volna. A tanács

Április 26-án *Aulich* hadtestparancsnok rendeletet ad ki, mely szerint meghagyja minden hatóságnak és hivatalnokoknak, akik a törvényes magyar kormány alatt működtek, hogy az Országos Kormány további rendelkezéséig hivatalaikba ideiglenesen azonnal ismét lépjenek be, hogy a nyilvános ügyek igazgatásában semmi akadály ne történjék. (4200. pesti tan. 12.)

Ugyanő a *nemzetőrség* helyreállítására is ad utasítást: »Miután a zsarnokság elleni lelkesedett harcainkat csak népjogszerű intézményeink visszaszerzése végett folytatjuk, az előzött törvénytelen kormány által felfüggesztett nemzetőrség, mint a szabad polgárok egyik legszebb joga, a létezett formában ismét életbeléptetendő. Különös szükség van erre az állami javak őrzése céljából, mert a város hatósága átlátandja, hogy a katonákat, akikre még sok fáradságos és véres küzdelmek várnak, az apróbb szolgálatoktól fölmenteni minden erre képes polgároknak szent kötelessége. Az ápr. 26-iki közgyűlés erre 4119. sz. a. utasítja Polgár Károly tanácsnokot, hogy a nemzetőrségi őrnagyokból egyetértőleg a nemzetőrség újonti rendezése iránt tegyen célszerű intézkedéseket. Június 13-tól kezdve újra *Szász* János alezredes a fővárosi nemzetőrség főparancsnoka.

»A nemzetőrség rögtöni rendezése ügyében« a »Pesti Hirlap« 1849. április 27-iki számában a következő, megróvásokkal fűszerezett cikket közölte:

Hogy Pest városában, melly immár hála az égnek és dicső hadseregünknek, külellenségtől mentve van, a jó rend és közbiztonság kicsapongások és netalán az itt-ott lappangó árulók fondorkodásai ellen biztosíttassék, szükséges, hogy azon része az álladalmi tulajdonnak, melly a rabló osztrák katonaság által el nem vitetett, a többi rendőri tekintetben szükséges őrállomásokkal együtt biztos őrizettel elláttassék, úgyhogy a közénk érkező vitéz magyar katonák ne legyenek kénytelenek a fővárosban azonnal szolgálatot tenni, hanem pihenhessenek annyi küzködés, munka és nélkülözés után. Pest lakosai közt számosan nem egyszer nyilvánították az osztrák katonai zsarnokoskodás napjaiban, hogy tenyereiken fogják hordani azon bátor vitézeket, kik a függetlenség kivívásában olly dicsően küzdenek, mert jól tudná a pesti nép, a bérelt hirlapok hazudságai daczára is, miként viselte magát a halhatatlan magyar hadsereg, amint ezt az eredmény által is most olly fényesen igazolva látja. Teljesítve tehát most fogadását, teljesítve kötelességét Pest lakossága. Gyűljön össze a nemzetőrség; az előbbi tisztikar szigorú pontosság-

4111. sz. a. utasította Lombay rendőrkapitányt, hogy Terczy minden ingó és ingatlan vagyonát bírói zár alá vegye. — A Pesti Hirlap említett cikke szerint Terczy hanyag eljárása miatt a beteg honvédek éhenhalhattak volna. Egy polgárt, mert Kossuthot éljenezte, közegeivel fogságra akart hurcolni stb. — A magyar bíróság azonban fölmentette és szabadon bocsátotta Terczyt. Hivatalától megválván, működési bizonyítványt kért a pesti tanácstól, amely azt május 5-én 4401. sz. a. ki is adta: »Afelől, hogy folyamodó 15 évek óta folyvást e város hatóságánál részint mint ügyész, részint pedig, mint városi tanácsnok hivataloskodott s ebben ezen idő alatt soha panasz nem tétetett, valamint, hogy hivatalbeli kötelességeit mindenkor pontosan és buzgón teljesítette s e végett a múlt év június havában a nép által először tartott tisztválasztás alkalmával előbbeni állomására a szavazók nagy többségével megválasztatott, — bizonyítvány kiadatni rendeltetik.« Terczy utóbb, az osztrák uralom végleges berendezkedésénél »redivivus« lett, sőt főpolgármester.

gal rendezze századait, zászlóaljait. A városi hatóság pedig rendelkezzék azonnal, hogy fegyverek hiányában elegendő számú vas lándzsák, kaszák stb. készíttessenek, miszerint a nemzetőrség a rendes őrszolgálatot legrövidebb idő alatt teljesíthesse. Úgy vagyunk meggyőződve, hogy ha a pesti lakosság nagyobb része tanusítot is magaviseletében hű magyar érzelmet: de mégsem mondhatni el róla, hogy egy hős nemzet fővárosához illőleg mindent megtett, amit tehetett volna.[1]) Egyébiránt a pestiek sokat tanúltak az elnyomás napjaiban, remélhető, hogy most már tudják, miszerint hazafiasan tenni és nemcsak beszélni, saját érdekükkel is összefér. Mutassák meg tehát, hogy nem illik rájok a néhai emigrált francia aristocratia ellen emelt vád, hogy sem nem felejtettek, sem nem tanúltak.

Nem lehet elhallgatni, hogy az új nemzetőrség ellen hanyagsága miatt sűrű panaszok merültek fel, úgyhogy a főkapitányságnak fenyítéseket kellett alkalmazni.

»A netalán még kéznél lévő fegyverek, úgyszintén akármiféle állami javak« iránt is intézkedett Aulich még a pestmelléki táborból. Teljes felelet mellett utasítja a pesti hatóságokat, hogy ezeket Bíró Márton térparancsnokhoz (Kerepesi-út, »Mátyás király« című vendégfogadóban) azonnal jelentsék fel és adassák be.

Az osztrák seregek gyors kivonulása miatt baj volt a visszamaradt beteg katonákkal is. Az április 26-iki közgyűlésen Ságody alpolgármester bejelentette az ausztriai katonai parancsnokság értesítését, hogy az idő rövidsége tekintetéből mintegy 3600 beteg és sebesült katonát visszahagyni volt kénytelen, s ezeket ápolja a város saját költségén. A 4194. sz. hat. szerint »minthogy ezt megtagadni emberiség tekintetéből sem lehet, de a város pénztára a rendkívüli kiadások miatt annyira kimerült, hogy a betegek ápolásával foglalkozó egyének havi bére sem fizethető ki, a házipénztár e célra 4000 pengőforintnyi kölcsönt vegyen föl 5%-os kamat mellett. Ledniczky Mihály képviselő indítványára a közgyűlés 4253. sz. a. szigorúan utasította a kapitányi hivatalt, illetve közrendészeti személyzetét, hogy a város mellett táborozó hadsereg egészségének megóvása mellett a bordélyházakat a miniszterium által e célra kinevezett orvosi személyzettel egyetértésben a legpontosabb felügyelet alatt tartsa.

3. A főváros állásfoglalása a »Függetlenségi Nyilatkozat« ügyében. Egyéb politikai ügyek.

Április 28-án a megye termében, Graefl József főbíró elnöklete alatt tartott közgyűlésben felolvasták az ország kormányzójának, Kossuth Lajosnak Debrecenben 1849. április 20-án 5907. sz. a kelt rendeletét, s ezzel kapcsolatban »A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát«.

[1]) »Úgy van. Keli-e említeni, hogy a vész napjaiban a magyar kormánynak alig adtak be Pesten harmadrésznyi fegyvert, mint mennyit az osztrák sereg tőle elvitt? Pest még eddig, fájdalom, csak legnépesebb városa volt az országnak; de nem fővárosa úgy, mint mi értelmezzük e nevezetet. Mint fogja magát jövendőbe viselni, azt még nem tudjuk. *Szerk.*« (Akkor Jókai Mór visszaérkeztéig *Obernyik* Károly.)

»A haza megmentésében sikeres előhaladás, mellyel lelkes hadvezéreink és vitéz hadseregünk a nemzetet megörvendezteté: a habsburg-lothringi ház folytatott hitszegő zsarnoksága, mely annyira vetemedett, hogy miután hazánkat a legistentelenebb módon vérbe, lángba borítá, a becsületes kiegyenlítésnek minden lehetőségét kizárta, márczius 4-kei s 6-kai manifesztumában Magyarország területi épségének eldarabolását, álladalmi lételének eltörlését s a magyar nemzetnek az élők sorából kiirtását megkísérteni nem iszonyodott, s ekként a közte s a magyar nemzet között fennállott kötelékeknek minden szálait saját kezeivel szétszaggatta:

A nemzetgyűlésnek természetes kötelességévé szabta ki, hogy tovább ne késsék, innepélyes határozattal szembesíteni a magyar álladalom önállását, boldogságát s függetlenségét, s a habsburg-lothringeni házat thrónvesztettnek és száműzöttnek nyilatkoztatni.

Tartozott ezzel a nemzetgyűlés Istennek, tartozott a hazának, jognak, erkölcsnek s a szabadság és civilisatio tekintetének.

Tartozott azon tekintetnek, hogy még a nemzet bajnok védei a hazáért vérüket ontják, a habsburgház istentelen ármányaival a nemzet testében mérget ne terjeszthessen.

Tartozott a vitéz hadseregnek, mely méltán várhatná, hogy bajnoki önfeláldozásának czélja, a haza szabadsága iránt biztosíttassék.

És tartozott a népnek, mely annyi szenvedés, annyi áldozat jutalmául méltán kívánhatná, hogy hazáját szabadnak tudja.

Ezen indoktól vezéreltetve s kötelességérzetből ösztönöztetve a nemzetgyűlés a néptől vett hatalmánál fogva meghozta »hazánk függetlenségi határozatát«, amelyet ezen törvényhatósággal közhirrététel s ahhozi alkalmazkodás végett azon utasítással küldöm meg, hogy azt az irántai kellő hódolattal egyetemben jegyzőkönyvébe igtatva s határozatukat ide is nyomban feljelentve, annak sikeresítése körül keblükben foganatosan intézkedjenek.

Meg vagyok győződve, hogy önök a nemzet e határozatában szervezkedéseinknek legszebb jutalmát s hazafiui küzdelmeinknek legszebb gyümölcsét lelkesült örömmel szemlélendik s egytől egyig osztozandnak azon határozottságban s lelkesedésben, mely a nemzetgyűlést a nyilatkozatra ihlette.

A nemzet parancsa a szabad és független álladalom Kormányzójává engem hívott.

Erőm gyöngeségének érzete s egy viszontagságos élet terhei alatt megfáradott lelkem vágyai a magánélet szerény nyugalma felé vonzanak; de a polgári kötelesség érzette munkás kitürésre a a nemzet parancsa iránt engedelmességre intetik.

Én határozott készséggel engedelmeskedve a status kormányát kezembe veszem.

Gyámolítsanak önök nehéz feladatomban, a kimondott szabadságot és függetlenséget biztosítani s e sokat szenvedett nemzetet a szabadság útján boldoggá tenni.

Ajándékozzanak meg bizalmukkal, hogy hazánk újjáteremtésének nagy munkáját mielőbb szerencsésen bevégezhessük s én a teljesített kötelesség nyugtató érzete mellett a siker örömével is a magánélet szelíd nyugalmába visszatérhessek.

Én Magyarország, a vele egyesült Erdély s hozzátartozó minden részek és tartományok függetlenségét, területi épségét, országos önállását, s közszabadságát a bajnok hadsereg vitézségének a törvényhatóságok és tisztviselők lelkiismeretes buzgalmának védpajzsa alá helyezem.

Éljen a szabad magyar haza!

A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata nyomott példányban ·/. alá ide mellékeltetik.«

A közgyűlés erre 4143. sz. a. a következő határozatot hozta:

»A nemzetgyűlés e nagyszerű határozatának alaposságáról teljesen meggyőződve, s indokainak igazságától áthatva Pest városa közgyülése az érdekelt függetlenségi határozatot általános lelkesedéssel fogadja; a nemzet képviselőinek pedig e határozatáért annál hálásabb köszönetet mond, minél inkább sujtoltatott erkölcsileg és anyagilag a közelebbi majdnem négy hónap alatt a császári zsoldosok zsarnok önkénye által, és a hatóság őszinte s önkénytes hódolatát nyilvánítja e határozat, mint Isten által az emberi szívbe írt természetes s századokon át szentesített emberi jogokon és törvényeken alapult iránt s a határozat foganatosítására s fenntartására hatósága körében működni szoros kötelességének tudja s megajánlja minadzt, mi a haza fővárosának erejétől s áldozatkészségétől telik. Végre Kossuth Lajosnak, a nemzet képviselői által az ország kormányzójának választása a hatóságnak örvendetes tudomásul és alkalmazkodásul szolgál; és ezeni örömének s mint a haza veszélytőli megszabadítójának a hatóság s e város érzelmeit tisztelgő küldöttség által nyilvánítani határozza.«

A küldöttség vezetésével Rottenbiller Leopold polgármester, ennek akadályoztatása esetében Graefl József bizatván meg s küldöttségi tagokul a tiszt- és képviselők közül következők neveztetvén ki: Lombay Imre, Polgár Károly tanácsnokok, Horváth Károly főjegyző, Aigner Ferenc, Aul József, Baumann Károly, Borsody Endre, Dobronyi Béla, Ebner Fidél, Egyed Sándor, Emich Gusztáv, Fabriczius József, Ferberth István, Festetics Ágost, Gerenday Ambrus, Geréb Rudolf, Grossinger Lipót, Haivald Samu, Halbauer József, Hekenast Gusztáv, Hegedüs Béla, Horváth Ferenc, Jurenák Pál, Kajdán Miklós, Karczag Béni, Kaszelik Endre, Károlyi István, Kapczy Tamás, Kiács József, Koller Ignácz, Kubinyi Ágost, Ledniczky Mihály, Mátray Gábor, Megyesy János, Merényi Henrik, Mihályfy Antal, Molnár József ügyvéd, Mráz Mihály, Nagy Pál, Németh Samu, Neubaum

János, Neuhoffer János, Ney Ferenc, Némethi János, Perger Ignácz, Pfeffer János, Podmaniczky János, Podmaniczky László, Pórszász Antal, Privorszky Ferenc, Ráth Károly, Rozmanith Antal, Sámuel Alajos, Varság János, Simigh István, Srányi János, Staffenberger István, Steindl Ferenc, Stolz József, Szalazár Károly, Szántófy Antal, Széher Mihály, Székács József, Török Pál, Trifonovics János, Valero Antal, Vagner József, Valthier Antal, Vetsey Sándor, Vinkler Mihály, Voigt Vilmos, Zitterbarth János, Zsivora György és Polgár Mihály képviselők ; az elsoroltakon kívül pedig közpolgárok és minél nagyobb számmal önkénytesen csatlakozni felhivatnak.

A fent érdelt határozat nyomott példányai a lakosság közt kellő számmal kiosztatni rendeltetnek. A nemzet függetlenségének és ezzel kapcsolatban a győzelmes hadsereg által a város felszabadításának örömünnepét rendezi s erre időt határozni alpolgármester Ságody, a gazdasági bizottsággal és a főkapitány közbejöttével megbízatik.

Az eredeti »Függetlenségi határozat« egy példányával levéltárba teendő.«

A küldöttség — a közbejött akadályok miatt csak június 9-én tisztelghetett Pesten a kormányzónál Polgár Károly tanácsnok vezetése és Horváth Károly főjegyző szónoklata mellett.

A nevezetes közgyűlésen 119 képviselő vett részt. Távol voltak többek közt: Emich, Gamperl, Heckenast, Károlyi, Pilvax, Privorszky, a két Podmaniczky, Vörösmarty Mihály stb.

Ugyanebben a közgyűlésben 4394. sz. a. »tudomásúl és alkalmazkodásúl szolgál« *Irányi* Dániel közlése, hogy őt a kormányelnök Buda-Pest városokra nézve teljhatalmú *kormánybiztossá* nevezte ki. Azt a reményét, sőt meggyőződését fejezi ki, hogy nehéz tiszte gyakorlásában hazafias közremunkálásuk támogatni fogják.[1])

---

[1]) Nevezetes, hogy *Buda* továbbra is osztrák kézen lévén, parancsnoka Hentzi tábornok április 30-án a következő hirdetményt ragasztatta ki:

Miután a f. évi április 14-kei végzés szerint *most már lengyel—magyar köztársaság elnöke* Budapest kormánybiztosául Irányi Dánielt nevezte ki, minden hatóságnak meghagyván: hogy neki föltétlenül engedelmeskedjenek; ez által mint Budának város- és várparancsnoka, kényszerítve érzem magam: a város minden hatóságait úgy szinte valamennyi lakosait komolyan meginteni, hogy a pártütők főnökének hazaáruló intézkedéseit teljesíteni óvakodjanak, viseljék magokat úgy, mint hű polgárokhoz s felséges császárunk s királyunk jámbor alattvalóihoz illik, s a lengyel—magyar factióval semminemű összeköttetésbe ne bocsátkozzanak. Azokat, kik ezen intésem ellen cselekedni merészkednének, kivétel nélkül rögtöni-törvény szerint ítéltetem el s merényökért halállal fognak lakolni.

Kelt Budán, április 30-án 1849. *Hentzi s. k.*, vezérőrnagy.«

Érdekes, hogy a »gutgesinnt« *Palugyay* is kénytelen megjegyezni: »Az e hirdetmény első szavaiban olvasott, lengyel-magyar köztársaság« kitétel, mint oedipusi talány merült fel mindenki előtt; melynek megfejthetetlensége csak növeszté az úgy is tűrhetetlen helyzet nyomasztó voltát.« (I. m. I. 95. old.).

A kormánybiztos további leirataiban meghagyja a hatóságnak s minden, kebelében lévő köztisztségnek, hivataloknak és közintézeteknek, hogy az osztrák zsarnokság által behozott *színek*, azon helyeken, melyekkel dísztelenítettek, azonnal magyar színekkel válttassanak fel. Továbbá a pecsétekről az osztrák kétfejű sas és bármiféle, az osztrák uralomra mutató jel vagy ábra, így a czímer felett lenni szokott korona, kimaradjanak, felváltván a hivatalos pecsétet a magyar álladalom uralmát jelentő egyszerű, korona nélküli magyar czímerrel.

Kimondja még, hogy minden, *politikai vétség* okozta elfoglalások az ő rendelésétől függnek, kivéve a tetten kapatás és a könnyen szöktetés miatt rögtöni eljárást igénylő kétségtelen hazaárulás eseteit. »Én szigorú akarok lenni és leszek is, de a szigorral a rendet és igazságot is meg akarom tartani és tartatni.«

Mindennemű *felhívásokat és hirdetményeket*, kivévén a hadiparancsnokság és felszerelési biztosságéit, csakis az ő tudtával szabad kiszegezni. Az *ausztriai* bitor kormánynak e városban tett mindennemű *rendeleteit* és intézkedéseit, — miután több oldalról némely kétséges kérdések merültek fel, noha magában értetik — *tökéletesen megsemmisülteknek* nyilvánítja, s ennek nyomán meghagyja minden hivatalnoknak és tisztviselőnek, hogy minden működéseikben és eljárásaikban az *előbbi törvényes* rendet és szabályokat honárulási bűn terhe alatt, életbe léptetni, legszorosabb kötelességüknek ismerjék. A legszigorúbb felelősség alatt meghagyja az illetőknek, hogy az ellenségtől vett, vagy más úton birtokukba jutott rablott javakat 3 nap alatt a városhoz beszolgáltatni elmulaszthatatlan kötelességüknek ismerjék.

Végül tudatja, hogy az országgyűlés február 13-án kelt határozata értelmében a *rögtönítélő hadi- és vegyes bíróság* Pest városa kebelében felállíttatván, a bírósághoz elnökül *Fényes* Elek, polgári bírákul Varság Jakab és Tatai Pál, katonai bírákul pedig Somosi Pál és Sándor Ferenc neveztettek ki.

Följegyezzük még, hogy az április 28-iki közgyűlésben *Aul* József képviselő indítványt tett, hogy a polgárság és hatóság a táborban levő katonaság iránti szíves figyelmének és vendégszeretetének némi tanuságául a lakosság önkénytes, buzgó adakozására alkalom szolgáltassék. A közgyűlés 4284. sz. a. megbízza Aul József és Argauer Antal képviselőket, hogy intézzenek a lakossághoz felhívást önkénytesen adakozó élelmiszerek és borok beszolgáltatása iránt, amelyeket a katonaság közt leendő szétosztás végett a parancsnokságnak adjanak át. Egyszersmind utasítja a közgyűlés Ságody alpolgármestert, hogy a városi hatóság részéről 100 akó bort adjon át.

A trónfosztás következményekép a május 1-i rendkívüli közgyűlés Horváth főjegyző figyelmeztetésére a 4397. sz. a. elhatározza, hogy a detronizált királyi család némely tagjának *arczképei*, melyek a tanácskozási teremben függöttek, levétetnek; a városi hivatalok pecséteiből a »szabad királyi«

szavak addig is kitöröltetni rendeltetnek, amíg a hatóság új pecsétek metszéséről intézkedik.[1]) Az intézkedések haladéktalan foganatosításával Ságody alpolgármestert bízzák meg.

4. Új toborzás a fővárosban egy 1200 főnyi rendes zászlóalj kiállítására.

A nemzetgyűlés a már nagy részben kiállított 200.000 főnyi magyar haderőnek 50.000 emberrel való növelését szavazta meg. Ennek következtében Irányi kormánybiztos a fővárost is felhívta a reá eső többlet kiállítására. A közgyűlés május 1-én 4207. sz. a. határozott ebben az ügyben és pedig következőleg:

»Pest város hálásan ismervén el az ország kormánya és nemzetgyűlése jelen hadjárat alkalmával tett azon rendelkezését, hogy az ellenség legyőzése végett, bár tetemes időveszteséggel és áldozattal inkább egy hosszabb hadi működést követett, mintsem a fővárost netán pusztító harcz színhelyévé tegye, eddig is tanusított, sőt az imént mult 4 havi szenvedés által még inkább edzett hazafias érzelmeinek s áldozatkészségének újabb tanuságával mind a még hátralévő, mind pedig a most ráeső illetőségeket betudva egy *1200 főből álló honvédzászlóaljnak* fegyveren kívül tökéletes felszerelés melletti *kiállítását* egyhangúlag elhatározza, remélvén, hogy Pestnek lelkes ifjai, buzdítva a magyar sereg győzelmes előhaladása által, önkénytesen sietendenek fegyvert fogni a szabadság zászlói mellett; — ez okból tehát a hatóság kényszerítő sorshúzáshoz ezúttal még nem is folyamodik, hanem a megujított zászlóaljat csupán toborzás útján óhajtván kiállítani, ennek eszközlésbe vételével Lángh kapitány elnöklete alatt a pesti zászlóalj kiállítása alkalmával működött választmány és Ledniczky Mihály képviselő küldetik ki; megjegyeztetik azonban, hogy miután ez a megajánlott zászlóalj már nem önkénytes, hanem rendes zászlóalj leend, a beállandók szolgálati ideje is 4 évre terjed s a beálláskor fizetendő 20 pengőforintnyi hadfogadási díjon felül más, a pesti csatárokra meghatározott kedvezmények erre ki nem terjesztetnek, mindazonáltal a beavatandó idegeneket a város bennszülött gyermekeivé fogadván, amennyiben hadi szolgálatuk kiteltével e város kebelében letelepedni kívánnak, őket a lehető kedvezményben részesítendi. Végül a kiállításhoz szükséges költségek fedezése tekintetében a Tanács magánosoktól kölcsön felvételére felhatalmaztatik.«

Az új toborzás támogatására Irányi kormánybiztos május 2-án ezt a lelkes felhívást ragaszttatta ki:

»Polgártársak!

A nemzeti gyűlés a már megszavazott s nagyobb részben kiállított 200.000 főnyi haderőt újabb 50.000 emberrel rendelte megszaporítani. Mert bár az ellenség, a hitszegő zsarnok habsburg-lotharingiai ház dúló

[1]) Buda is elhagyta régi címét.

serege, egymásutáni számos csatákban megverve és megtörve van, s annak tökéletesen leendő megsemmisítésére immár közeljövőben biztos remény nyílik: mindazonáltal annak mielőbb s minél kevesebb áldozattali kivitele, főleg pedig az áruló dynastia száműzetése mellett, Magyarországnak a nemzeti gyűlés által kinyilatkoztatott önállása és függetlensége tartós biztosítása tekintetéből további harczi készületeinkkel nemcsak felhagyuni nem szabad, sőt kettőztetett buzgalommal folytatnunk kell azokat. Minél tekintélyesebb lesz a magyar hadsereg, annál előbb fogja élvezhetni a nemzet a szabadság és béke malasztját.

Pest város majdnem négy holnapon át szenvedett a bitor uralom alatt: elég idő, hogy megismerte legyen azt. És Pest város polgárai megtanulták ismerni azt. Egy átkot hallok kitörni százezer kebelből: a zsarnoki ellenség elleni átok az. Egy imádságot hallok lezengeni százezer ajkról: a Szabadság imája az. — Az ifjakban harczvágy, korosakban áldozatkészség él, mindnyájan tért keresnek, hol tettel bizonyíthassák hazafiságukat. Az ellenség rettegtető rendszerével kioltani remélte: s ím csak élesztette a honszeretet szent tűzét.

Im, itt az alkalom! A városi közgyűlés egy honvédzászlóalj kiállítását és felszerelését határozta el, s a toborzás kezdődik.

Fel tehát lelkes ifjak, fel a szabadság zászlói alá. Siessetek bajnok testvéreitekhez, kik győzelemről győzelemre haladnak, siessetek részt venni a haza megszabadításában.

Ti pedig, férfiak, kiket korotok már nem enged fegyveresen szolgálni a hazát, s ti nők, kiknek a természet más hivatást jelölt, ti lelkes pesti nők, siessetek áldozni a haza oltárára, siessetek elősegíteni a felszerelést, tenfiaitok, testvéreitek felszerelését.

Ki hamar tesz, az kétszer tesz, ki hamar ad, az kétszer ad.

Kényszerített áldozatot zsarolt a zsarnok hatalom: önkénytest vár és remél édesanyánk: a haza!

Minden hazafi tartozik áldozni tehetsége szerint a haza megmentésére, de Pest városa polgáraitól különösen megvárja a nemzet azt, mert készebb volt, a főváros visszaszerzése végett, egy hosszabb hadműködést követtetni győzelmes hadseregével, semhogy az ostrom gyászos következéseinek kitegye azt. Meg vagyok győződve, hogy polgártársaim a nemzet ezen figyelmét és jóságát méltányolni tudják, s hálájokat tettel, fényes tettekkel tanusítani fogják«.

5. Az új adótörvény.

A hivatalos *Közlöny* június 6-i számában közölte az 1848: VIII. t.-c. életbeléptetése alapján a nemzetgyűlés által alkotott törvénycikkelyt, mely az 1848. novemberi és decemberi és az egész 1849. évre vonatkozik. A végrehajtási rendeletet a pénzügyminiszter 170. sz. a. június 18-án adta ki.

Bár a törvény életbeléptetése éppen csak kezdeti stádiumait érhette meg, érdekes legfőbb rendelkezéseit — különösen amennyiben a fővárosi igazgatással összefüggnek — ismertetni. Eszerint:

Az adók kivetését és beszedését az ország törvényhatóságai eszközlik, a pénzügyminiszter utasításai és felügyelése mellett. A törvényhatóságok titkos szavazással az írástudó, a város körülményeivel ismeretes és erkölcsi kifogás alá nem eső lakosok közül megfelelő számú *kivető rónokokat* küldenek ki és esketnek meg. (A rónokok száma Pesten 49 volt.) A beszedést községi adószedők végzik, akiket a községben értéket bírók közül kell választani. A közgyűlés választja az 5 tagú panaszbíróságot (adófelszólamlási bizottságot) is. Ettől még a pénzügyminiszterhez lehet fellebbezni.

A törvényhatóságok *házi adójukat* az országos adótárgyakhoz és adókulcshoz arányítottan vetik ki és hajtják be. A nem rendszeresített tételek előleges belügyminiszteri jóváhagyást igényelnek. A házi adó tételei csak a belügyminisztertől vett megerősítés után emelhetők fel. A háziadót a kincstári javak után is kell fizetni.

A földadó kulcsa az évi tiszta jövedelem 7 és ½%-a. (A tiszta jövedelmet a földbér és a terményárak átlaga alapján kell kiszámítani.)

A házadó kulcsa is 7 és ½%. (A bruttó bevételből $^1/_{20}$-ad levonandó; a fennmaradt összeg az adóalap).

A keresetadó kulcsa is a tiszta jövedelem 7 és ½%-a. (Azon jövedelem után, amely nincs ház- vagy földadóval terhelve). *A hivatalnoki fizetésekből* $^1/_3$-ot előzetesen le kell vonni, a fennmaradt $^2/_3$-ot kell adó alá vonni. *A haszonbérlők* a bér 25,%-át fizetik adóba. *A mesteremberek, kézművesek,* ha legény nélkül dolgoznak $2 \times 1{\cdot}55$ forintot; ha egy legénnyel dolgoznak, $4 \times 1{\cdot}55$ forintot; ha több legénnyel dolgoznak, legényenkint $2 \times 1{\cdot}55$ forintot fizetnek. *A kereskedők* bevallásaik és a kereskedőtestületek cenzeálása alapján tiszta jövedelmük 7 és ½%-át fizetik, de a dohány- és szivarkereskedők 15%-át. (A cenzeálás szempontjai: Az áruk minősége, kelendősége, belszükséglete, vagy azon túl terjeszkedése; boltok és raktárak nagysága, bére; a személyzeti kiadások és a magánlakás költségei.) A tudományos, művészeti és egyéb *szabadfoglalkozásúak* lakbérük 10%-ával adódnak.

Befizetési határidők: A földadónál augusztus 1., október 1. és december 1.; a házadónál és a kereseti adónál július 1. és október 1. A tisztviselők adóját a fizetésből havonta vonják le.

6. Pénzügyek.

a) *A pénzforgalom nehézségei.*

A magyar uralom helyreállításával természetesen azonnal helyreállították *a magyar pénzjegyek forgalmát.* A pesti közgyűlés április 26-án 4195. számú határozata szerint: »Miután az a hatalom, mely a magyar pénz-

jegyeket forgalmon kívül tette, eltávozott s így az általa törvénytelenül kiadott parancsok kötelező ereje megszűnt, a pénzkezelő hivatalok a kérdéses magyar pénzjegyeknek teljes értékükben való elfogadására a magyar kormány és nemzetgyűlés határozatához képest utasíttatnak«.

Irányi kormánybiztos május 8-i rendelete szerint: »A bitor osztrák zsarnokság nem iszonyodván a Pesti Kereskedelmi Bank tőkéjét is eltulajdonítani, Önök oda utasíttatnak, hogy az *Osztrák Bankkal minden viszonyt megszakítsanak* s iránta semmi kötelezettséget ne teljesítsenek, így például a banktól bírt tőkék kamatjainak időszaki fizetését sem«. A tanács erre 4361. szám alatt utasította a letéthivatalt, mint a 2%-os kölcsön kezelőjét, hogy a beszedendő 2% kamatú pénzeket további rendelkezésig tartsa vissza.

Június hó 24-én a pénzügyminiszter 23.433. szám alatt rendeletet intézett Pest városához: »*Az osztrák kormány az arany- és ezüstpénz-alapot*, amellyet az 1 és 2 forintos magyar pénzjegyek biztosítására az állam a Magyar Kereskedelmi Banknál letéteményezett, *lefoglalta* s az Osztrák Bankba szállíttatta s helyébe részben 1 és 2 forintos osztrák pénzjegyeket, — melyeknek elfogadása az álladalmi pénztáraknál meg volt tiltva — tett forgalomba.

Ezen minden jogot sértő tett *visszatorlására* alkalmat nyujt *azon 2% kamatú kölcsönnek az állami részére lefoglalása*, melly e város közönségének 1838-ban a Bécsi Bank által engedelmeztetett, s ezért a kormány e kölcsön eddig még vissza nem fizetett részét a magyar állam javára kárpótlás fejében lefoglalni határozta.

Ennek következtében e város közönségét e kölcsön törlesztése fejében a Bécsi Banknak teendő minden részletfizetéstől ezennel eltiltom, s oda utasítom, hogy az említett kölcsön rovására a város közönségénél még künnlevő összegekről szerkesztendő kimutatást terjessze be, s ezen kölcsön törlesztésére e város közönsége a pénztárában létező összeget azonnal, az ezentúl begyülendő összegeket pedig időszakonkint, a budai állami főfizető hivatalba szállíttassa; a kebelbeli lakosai által e czim alatt akár kamat-, akár tőkefizetések magyar pénzjegyekben elfogadandók. Ez felelet a június 18-i 5279. számú felterjesztésére is«.

A tanács erre június 25-én 5609. szám alatt kimondta, hogy a már eddig begyütt és még befolyó összegeknek a budai állami főfizető hivatalba kívánt szállítására vonatkozólag június 18-án 5279. szám alatt kijelentette, illetve a pénzügyminiszternek bejelentette, hogy ezeket a pénzeket, melyekhez különben is erősebb, tudniillik kézi zálogjoga van, az ellenség által megkárosított közpénztárai kártalanítása végett a *város maga kívánja igénybe venni*. Ily értelemben tesz újból a közgyűlésnek előterjesztést. A pénzügyminiszter erre június végén megismételte a fentismertetett rendelkezését és a közgyűlés július 1-én 5744. szám alatt kénytelen volt kimondani, hogy a város magát

e rendelethez alkalmazza, de kártalanítás iránti igényeit a kormány irányában fenntartja.

A város adósai most nyakra-főre kezdik befizetni tartozásaikat *magyar* pénzjegyekben. Erre a július 2-i tanácsülés 5963. szám alatt kimondja, hogy csak annyi fizethető be, amennyi tartozás már lejárt.

Július elején kezd sűrüsödni az a jelenség, hogy a magyar pénzjegyeket nem akarják teljes névértékben elfogadni. A tanács erre a jelenségre 6001. szám alatt a miniszterelnök figyelmét felhívja.

A Kormányzó és a Miniszterelnök július 4-én leírnak Pest város hatóságához a következő ügyben: »Minthogy az első szükségleti cikkek kis mennyiségi vásárlásánál a testvér-fővárosok kebelében az apróbb pénz hiányát lehet érezni«, meghagyják Pest városának, hogy 1, 2, 3 és 6 krajcáros *váltópénzjegyeket* (Scheide-Münzen) *a városi hatóság neve alatt* 500.000 pengőforint értékig bocsásson ki. Ezek a pénzjegyek nem a város költségei fedezésére, hanem csupán az állam által kibocsájtott pénzjegyek felváltására fordíthatók. Céljuk a kisebb forgalom könnyítése. A kibocsájtandó váltópénzjegyek hitelét biztosítják a következők: 1. Az 500.000 pengőforint értékig kibocsátható váltójegyek csak úgy adhatók ki, ha helyükbe a felváltásul előmutatott 1, 2, 5, 10 és 100 forintos magyar státuspénzjegyek teljes értékben (valuta) a városhatóság pénztárába letároltatnak. 2. Ezért az állam Pest város hatóságával semmi számtételi kötelezettségbe nem ereszkedik, kivéve, hogy amennyi magyar pénzjegyeket beváltás alkalmával 200.000 pengőforint erejéig a város a pénzügyminiszternek át fog adni, ugyanannyi névértékű 1, 2, 3, és 6 pengőkrajcáros váltópénz-jegyeknek (Scheide-Münze) teljes érték szerinti beváltását az állam minden vagyonával biztosítja. 3. Egy embernek rendszerint egyszerre csak 1 pengőforintját lehet felváltani ilyen apróbb pénzjegyekre. 4. Ezt a pénzt teljes értékben valóságos ezüstpénz gyanánt kell elfogadni. 5. Aki a mindennapi közforgalomban, — különösen pék, húsvágó, fogadó, italmérés, dohánycikkek és más első szükségleti cikkek piaci vásárlásánál, — ezeket a pénzjegyeket elfogadni vonakodnék, vagy hitelüket csökkenteni merészelné: azonnal elfogassék és mint a fővárosban való közbéke és nyugalom vétkes háborítója, minden személyes válogatás nélkül a fővárosi Rögtönítélő Bíróság elé állíttassék és halállal büntetendő. A rendelet végrehajtásáért a kormány az egész tanácsot és tisztviselőit hasonló büntetés terhe alatt egyenkint és személyesen felelőssé teszi; a felügyelettel az államrendőrség központi osztályát bízza meg.

A közgyűlés július 5-én 6110. szám alatt Ságody alpolgármester vezetsével hét képviselőt küld ki a pénzjegyek elkészítéséhez s a váltópénztár felállítására vonatkozó terv bemutatására. A bizottság 6-án bemutatja a tervet, mire a közgyűlés 6413. szám alatt a tervezet végrehajtásával is megbízza. Az újabb osztrák invázió azonban pár nap mulva ennek a műveletnek is véget vet. Következett az összes magyar pénzjegyek értéktelenítése

és megsemmisítése. Pest városa 19-én a kapott parancs szerint bejelenti, hogy *magyar bank- és pénzjegyekben* a következő készletet szállítja be a cs. kir. térparancsnoksághoz:

Törvényszéki pénztár készlete	54.106	pfrt	30 kr
Házi « «	78.763	«	30 «
Adó- « «	27.803	«	
Letét- « «	40.734	«	45 «
2%-os bankkölcsön «	44.051	«	

b) *Pest és Buda pénzügyi gazdálkodása 1848. november 1-től 1849. november 1-ig.*

Ámbár jelen tárgyunk keretébe a pénzügyi évnek csak egy, — a második osztrák invázióig és az abszolutizmus befészkeléseig terjedő — időszaka, 1849. július közepéig tartozik, mégis érdekesnek látjuk közölni a testvérvárosok pénztárkönyveinek összegezését erről a pénzügyi évről. Ha ezt összehasonlítjuk az előbb közölt 1847. november elsejétől 1848. október végéig terjedő időszak számadásával, észrevesszük, hogy a jelen számadásban élénken tükröződik a háború okozta nyugtalanság és zavar és a viszonyok eredményeképen a tételek változása.

A) **Pesti számadáskönyv 1848—49-ből (1848. nov. 1.—1849. nov. 1.-ig.)**

1. Bevételek. (Lefizetés.)

Pénztári maradvány 1848. okt. 31.-ével	1.359	frt	$15^{36}/_{60}$ kr
Haszon- és házbérek	203.041	«	$58^{30}/_{60}$ «
Téglavám	250	«	
Eladott széna, marha és egyéb bitang[1]) eszközöktől	904	«	10 «
« termesztvények, anyagok, szerek	3.101	«	34 «
« telkekért	47.933	«	$24^{36}/_{60}$ «
Büntetések, kobzások	1	«	12 «
Bérkocsis díjak	744	«	24 «
Telekátírási díjak	36.780	«	$08^{30}/_{60}$ «
Polgári díjak	12	«	
Gábák az adópénztártól	19.450	«	
Adószedő hivataltól rk. költségekre	7.000	«	
Cselekvő tőkék	16.984	«	03 «
« « kamatai	585	«	58 «
Alapítványi tőkék kamatai	126	«	
Schwartz József-tömeg	98	«	$31^{12}/_{60}$ «
« « « kamatai	244	«	58 «
Ferencvárosi Oskola tőkéjének kamatai	70	«	37 «
Egyéb pénzei	38	«	30 «
Tűzoltópénztári tőkék	779	«	57 «
« « kamatai	1.074	«	32 «
« « egyéb pénzek	62	«	34 «

[1]) Uratlan.

Dologházi pénzek	41	frt	50	kr
Kórházi pénzek	49	«		
Polgári díjak	9	«	36	«
Szegényápoló intézeti pénzek	163	«	26	«
« « engedelmi díjak	3.300	«		
Kölcsönvett tőkék:				
szenvedő tőkék visszafizetésére	257.642	«	40	«
a város szükségeire	170.877	«	40	«
Üllői-úti katonai laktanya építésére	47.644	«	15	«
képviselőház építésére	9.440	«		
városi önkéntes zászlóalj költségeire	70.680	«		
a cs. kir. kat. kormányzat alatt a város rk. kiadásaira	150.057	«	56	«
tábori kórházakra	10.000	«		
A házipénztári kiadásokra, a magyar pénzjegyek eltiltása miatt	24.600	«		
A cs. kir. zálogház fölsegélyezésére	16.000	«		
A hajóhíd építéséhez faneműekre	1.300	«		
A cs. kir. katonaság élelmezésére és a tábori korodákra	50.000	«		
Számadási elmarasztalásokra	129	«	09	«
Magszakadási háramlások	191	«	02	«
Billegzési díjak	7	«	40	«
Engedelmi díjak a házipénztárnak	84	«	20	«
Rabok tartása megtérítéséből	23	«	42	«
Díjszedő hivatalból	17.211	«	12	«
Magántömegek kezelési illetéke a letéthivatalból	1.091	«	$27^{24}/_{60}$	«
A 2% kamatú kölcsönt kezelő hivatal vagyonbukott adósaitól az Ausztriai Nemzeti Bank és a Városi pénztár illetőségének levonása után maradt pénzek	477	«	21	«
Csatornázási és kövezetre ajánlatok	2.254	«	12	«
Régi maradványok	9.265	«	$42^{12}/_{60}$	«
Ideiglenes bevételek	42.523	«	20	«
Visszafizetett ideigl. kiadások	48.988	«		
Rendkívüli bevételek	536	«	18	«
Összes bevételek ...	**1,275.263**	**frt**	**$36^{3}/_{60}$**	**kr**

2. Kiadások. (Kifizetés.)

Tiszti fizetések és szállásbérek	169.598	frt	22	kr
Nyugpénzek, halotti járandóságok	10.594	«	45	«
Tiszteletdíjak	1.039	«	34	«
Alapítványok, jutalmazások	498	«	$14^{4}/_{60}$	«
Lelencek és árvák ápolása	2.082	«	08	«
Tűzoltószerekre	753	«	16	«
Ház- és lakbérekre	10.337	«		
Irodaszerek és átalányok	9.101	«		
Utazási költségek	458	«	18	«
Törvényszéki s perlekedési költségek	75	«		
Postadíjak	38	«	43	«
Kobozási (fiskalitási) költségek	5	«	07	«
Új épületekre (képviselőház)	6.831	«	35	«
« « (Üllői-úti kaszárnya)	47.946	«	39	«

Új épületekre (kisebb építési tervekért)	759 frt	57	kr
Vár. épületek tatarozása	10.092 «	02	«
Termények és eszközök vétele	18.403 «	03	«
Gazdasági szükségekre	3.404 «	26	«
Rendőri poroszlók és mezei kerülők ruházata	9.559 «	08	«
Rabok, foglyok tartása	4.370 «	07	«
Elengedések (Relaxaten)	9.274 «	22	«
Csatornákra, vízlecsapoló árkokra	9.883 «	44	«
Éjjeli világításra	24.126 «	52	«
Kövezet- és feltöltésre	35.405 «	01	«
Utak jókarbantartására	14.464 «	20	«
« építésére	1.116 «	24	«
Gátépítésre, Dunaszabályozásra	1.013 «	28	«
Utcák tisztogatására	13.443 «	49	«
Napszámosokra	573 «	28	«
A városi határ felmérésére	481 «		
Közintézetek felsegélyezése: Dologházнak	7.500 «		
« « Josefinum-fiúárvaháznak	500 «		
« « Szegényápoló Intézetnek	5.080 «		
« « Rókus-kórháznak	2.461 «		
Befolyt bűndíjakból: Dologházнak	41 «	50	«
« « Szegényápoló Intézetknek	163 «	26	«
« « Polgári (Rókus-) kórháznak	49 «		
Engedelmi díjak Szegényápoló Intézetnek	2.197 «		
Orsz. egyh. és egyéb vállalatokra	200 «		
Szenvedő tőkék	255.522 «	31	«
« « kamatai	44.835 «	$27^{20}/_{60}$	«
Biztosítékok kamatai	201 «	30	«
Tüzipénztári tőkepénzek	1.200 «		
Tüzipénztári kamatok hovafordítása	209 «	08	«
Gyógyszerek és orvosi díjak	6.587 «	33	«
Bérkocsi- s rendőri fuvarozás	1.901 «	49	«
Nyilvános ünnepélyekre	2.393 «	52	«
Ideiglenes kiadások	118.211 «	$02^{15}/_{60}$	«
Kiegyenlített ideiglenes bevételek	35.000 «		
Bánatpénzek	11.040 «		
A város által alakított zászlóalj költsége	70.714 «	$27^{9}/_{10}$	«
Rendkívüli kiadások: a budai orsz. pénztárnak[1])	1.117 «	48½	«
« « késedelmi kamatok	28 «	58	«
« « különféle	1.729 «	$19^{3}/_{10}$	«
« « nemzetőrségi költségek	1.520 «	35	«
A csász. kir. sereg bevonulása után tett költségek	40.938 «	$54^{4}/_{10}$	«
Kir. biztosi rendelet folytán tett költségek	1.079 «	28	«
A kebelbeli adóhivatal rendkívüli költsége	229.977 «	56	«
A pesti kir. főzálogháznak kölcsönül	16.000 «		
Összes kiadások	**1,274.133** frt	$28^{5}/_{60}$	kr
Számv. helyesbítés után	**1,274.096** «	$27^{45}/_{60}$	«

[1]) Az 1838-iki vízáradáskor a Ludoviceumba menekült lakosok által okozott igazgatási költség (8942 frt 28 kr) törlesztésének 7. részlete.

3. *Mérleg.*

Bevétel	1,275.263 frt	36³/⁶⁰	kr
Kiadás	1,274.096 «	28	«
Maradvány	**1.167 frt**	**08³/⁶⁰**	**kr**

mely a jövő évre átvitetik.

B) **Budai számadáskönyv 1848—49-ből.**
(1848 november 1.—1849 november 1-ig.)

1. Bevétel. (Lefizetés.)

Pénztári maradvány 1847/8-ról	2.494 frt	16	kr
Haszon- és házbérlet	34.648 «	37⁵/¹⁰	«
Szeszkorcsmáért	51 «		
Malomkaródíj	227 «	30	«
Vámbérlet	24.130 «		
Híd- és révdíj	4.205 «	21⁶/¹⁰	«
Halottfuvarozási bérlet	3.625 «	36	«
Sírdíjak	1.688 «	40	«
Eladott anyagokért	77 «	45	«
« lovakért	45 «		
« telkekért	554 «		
« erdei termékekért	343 «	45⁶/¹⁰	«
Bírságok	74 «	57²/¹⁰	«
Bányajogi bevételek	2.200 «		
Háramlások	31 «	43	«
Bérkocsisdíjakért	292 «	16⁴/¹⁰	«
Halászati díjakért	13 «		
Polgári díjak	116 «		
Védelmi díjak [1])	3.100 «		
Telekkönyvi díjak	11.381 «	58	«
Bor- és mustbehozatali díjak	103 «	20	«
Gábák	21.470 «		
Átmeneti bevételek	78.520 «		
Visszafolyó átfutó kiadások	504 «	36	«
« előlegek	12.780 «		
Számadási hiányokért	1.669 «	24⁸/¹⁰	«
Újonnan felvett szenvedő tőkék	196.703 «	20	«
Cselekvő tőkék	13.321 «	07²/¹⁰	«
Befolyt kamatok	11.263 «	38³/¹⁰	«
Kamatok eladott telkekért	2.066 «	12⁶/¹⁰	«
Visszatérített postadíj	2 «	12	«
Egyetemi alapból	80 «		
Vizivárosi csatornajárulékok	9 «	36	«
Vizivárosi kövezési járulékok	10 «		
Egyéb járulékok	883 «	56²/¹⁰	«
Erdei földért	47 «	23²/¹⁰	«
Naturáliákért visszatérítés a hadseregtől	24.000 «		
Rendkívüli bevételek	19.883 «		

[1]) Zsidókért.

Új polgárok járuléka a tüzipénztárhoz	19	frt	
Új polgárok vödrökre	19	«	
Hagyományok	336	«	
A bevételek összege	**472.702**	frt	**51²/¹⁰** kr

2. Kiadás. (Lefizetés.)

Tiszti fizetések	42.171	frt	18¹/¹⁰	kr
Drágasági pótlékok	2.123	«	22⁵/¹⁰	«
Rendőrök és darabontok bére	10.416	«	32	«
Nyugdíjak	5.175	«	20⁶/¹⁰	«
Deputátumok váltsága	872	«	03⁴/¹⁰	«
Lakáspénzek	1.862	«	26⁵/¹⁰	«
Postadíjak	12	«	24	«
Irodai pausálé	337	«	30	«
Egyéb irodai szükséglet	2.373	«	57⁶/¹⁰	«
Alapítványok, alamizsnák	9.690	«	23²/¹⁰	«
Napidíjasok bére	1.682	«	52⁵/¹⁰	«
Bérkocsifuvarok	1.355	«	46	«
Egyéb utiköltségek	2.861	«	47⁴/¹⁰	«
Törvénykezési kiadások	260	«	35⁵/¹⁰	«
A 3 Nyúl laktanya toldaléképítkezése	877	«	08²/¹⁰	«
Színház tatarozása	17	«	48	«
Kaszárnyák tatarozása	1.241	«	20	«
Egyéb városi épületek tatarozása	2.454	«	08¹/¹⁰	«
Vásárolt anyagok	4.808	«	09²/¹⁰	«
Vásárolt termények	1.250	«		
« lovak	898	«		
Fatermelés	1.261	«	36	«
A Városmajorra	264	«	10	«
Széna- és szalmavásárlás	1.558	«	40⁸/¹⁰	«
Beruházás színházra	1.264	«	21	«
« gazdasági fiókra	271	«	16⁴/¹⁰	«
Lópatkolás és gyógyítás	185	«		
Egyéb gazdasági szükségletek	12.487	«	42⁶/¹⁰	«
A kolerakórházak berendezése	323	«	37²/¹⁰	«
Kivilágítási költségek	52	«	04⁸/¹⁰	«
Rendőrök és darabontok ruhája	4.211	«	16⁸/¹⁰	«
Nemzetőrségi kiadások	650	«	45	«
« önkéntesek bére	2.728	«	27	«
Elengedések	10.188	«	35²/¹⁰	«
Világítási személyzet	1.681	«	17²/¹⁰	«
Éjjeli világítás költsége	4.646	«	00⁶/¹⁰	«
Vízvezeték	1.168	«	50⁶/¹⁰	«
Kövezés	3.725	«	22⁸/¹⁰	«
Postai és megyei utak	1.872	«	41²/¹⁰	«
Hegyi utak	3.389	«	59⁸/¹⁰	«
Utcatisztogatás	4.073	«	42⁸/¹⁰	«
Átmeneti előlegek	82.703	«	18	«
Átszámolandó átmeneti bevételek	14.622	«	21⁶/¹⁰	«

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Újonnan befektetett cselekvő tőkék	31.335	frt	$09^{7}/_{10}$ kr
Szenvedő tőkék	13.532	«	
Kifizetett kamatok	13.368	«	
Rendkívüli tartásokra	1.980	«	
Lelencek és árvák tartására	1.858	«	$26^{4}/_{10}$ «
Vigadó-teremért	200	«	
Nemzeti Akadémiának	100	«	
Kertészeti Akadémiának	12	«	
Ínségesek élelmezése	1.186	«	$10^{2}/_{10}$ «
Tárnoki szék rendkívüli	296	«	49 «
Halottaskocsi	226	«	$31^{5}/_{10}$ «
Remuneráció	337	«	$37^{3}/_{10}$ «
Gyepmesternek	218	«	40 «
Egyéb rendkívüli	730	«	$07^{6}/_{10}$ «
Rendkívüli katonai kiadások	125.406	«	$26^{8}/_{10}$ «
« tábori fuvar	5.748	«	04 «
« magyar katonai kiadások	6.750	«	$30^{1}/_{10}$ «
Foglyok élelme	738	«	48 «
« kenyere	509	«	50 «
« ruházata	134	«	$43^{2}/_{10}$ «
Kifizetett tűzpénztári összegek	607	«	$09^{8}/_{10}$ «
Remunerációk még	53	«	40 «
Rendkívüliek még	8	«	$31^{2}/_{10}$ «
A kiadások összege	**451.993**	frt	$21^{3}/_{10}$ kr

3. Mérleg.

Bevétel	472.702	frt	$51^{2}/_{10}$ kr
Kiadás	451.993	«	$21^{3}/_{10}$ «
Fölösleg, ill. pénztári maradvány	**20.709**	frt	$29^{9}/_{10}$ kr,

mely az 1849/50. évre vitetik át.

7. Budavár ostroma és visszavívása.[1])

Május elejére annyira megérlelődött a hadi helyzet, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy Budavár ostroma a legközelebbi időben elkezdődik. Görgey Artur tábornok ennek elkezdése előtt május 4-én a következő iratot juttatta a vár védőjéhez:

»Tábornok!

Buda a magyar seregek által el van zárva s ezek csak parancsomra várnak, hogy a várat amaz eréllyel támadják meg, mellyet csak a nemzetnek kényszerített élet-halál harca képes minden egyes katonába önteni. Önnek feladata: Budát hosszabb ideig védeni, vesztve van! Fogadja el az ajánlatokat, miket emberiségből teszek önnek: Adja meg magát!

A föltételek következők: Becsületes hadi fogság, a tiszteké fegyverrel, a legénységé fegyver nélkül. A tekintély, mellyet a magyar seregnél élvezek;

[1]) L. részletesen Gyalokay és doberdói Breit hadtörténeti műveiben.

a fegyelem, mellyet vaskezekkel tartok fenn ; és saját személyes becsületem, mellyet eddig senki, még az osztrákok sem illethettek büntetlenül (mint ezt önnek a »lázadó csordák« eddigi sikerei világosan bizonyítják), kezeskednek önnek az ajánlott feltételek pontos megtartásáról, mellyről önt szavammal biztosítom.

Győr, Sz.-Fehérvár, Komárom, Nyitra, Hanzsabég, a bányavárosok, sőt az egész Vág-vonal kezünkben van ; Buda a legszigorúbban körülvéve ; az úgynevezett budai vár nem vár ; ön pedig, tábornok, megfoghatatlanul van arra kiszemelve, hogy egy don Quixotte-szerű feladatot oldjon meg, mellynek tragikus kimenetele alig fogja önt a nevetség ellen védeni.

És ha mindez meg nem indítja önt, indítsa meg azon gondolat, hogy ön magyar, hogy nagy tartozásokat kell a haza irányában lerónia, és hogy erre alkalmat most önnek én szolgáltatok.

Ha mindemellett ön érett és férfias meggondolás után is megmarad feltételénél : az úgynevezett budai várat legmakacsabbul védeni ; akkor a megtámadó és lelkesedett sereg szenvedélyeinek egyes kitörései ellen önt feltétlenül nem biztosíthatom ugyan : a behozandó foglyokkal azonban akkor sem fogunk embertelenül bánni, mert ezt a mi lovagias hadviseletünk, a mi valódi emberies érzelmeink nem engedik.

De ha ön az úgynevezett Buda várnak legvégső védelmével, a lánchídnak, e felséges mesterműnek szétrombolását, és Pestnek, — honnan megegyezésünk következtében általában semmi megtámadástól nem tarthat— megálgyuztatását kötné össze, melly cselekvést világosan csak alávalónak lehetne nevezni : úgy becsületemet adom önnek, hogy Budának bevétele után, az egész várőrség kardra fog hányatni, és én magam ön családjának jövendőjéről jót nem állhatok.

Ön parancsnoka az úgynevezett Budavárnak ; de ön egyszersmind atyja is ; — született magyar is : — gondolja meg, mit cselekszik! A hazának és az emberiségnek nevében hívom önt fel erre, s elvárom válaszát legfeljebb délutáni 3 óráig.

Amaz alávaló és becsületfeledett rendszer által, miszerint a mi parlamentair-inkkel is mint gonosztevőkkel bánnak az osztrák részen, óvakodásra intve, ez íratom átalvivőjéül egy osztrák hadifogoly-tisztet használok.

Görgey Arthur tábornok.«

Hentzi nem késett a válasszal, amely így hangzott :

»Tábornok!

Tetszett önnek engem, mint parancsnokát az úgynevezett budai várnak, határozottan felhívni, hogy 3 óra alatt capituláljak, a várat feladjam, s magamat, a vitéz várőrséggel együtt, fogolyul kegyesen elvitetni engedjem.

Válaszom önnek, hogy a budai vár, midőn önök folyó évi január 3., 4., és 5-kén gyorsan elvonultak, valóban nem volt még vár, mit a magyar seregnek szakadozott futása elegendőleg bebizonyított; azóta azonban Buda egy valóban tartható erősségé lőn átváltoztatva, mellynek szerencséje leend önnek a leghatározottabb ellenállást szegezni ellenébe.

Ennélfogva felhívom önt, tábornok úr, a budai sánczokra irányzott teljesen hatástalan tüzeléssel azonnal felhagyni, minthogy én, ellenkező esetre, kényszerítve leszek, néhány nap mulva *Pest városát hasonlólag álgyuztatni*, amihez olly óriási eszközökkel vagyok ellátva, miszerint ezek használatának kimaradhatatlan következménye: *Pest városának romlása lesz*, s erre már most vagyok kényszerítve, mivel Pestről álgyukkal támadtattam meg.

Egyébiránt fel kell önt világosítanom, hogy én *nem vagyok magyar*: svájczi és honosított osztrák vagyok. Magyarország irányában nicsenek semmi kötelességeim; családom nincsen ön hatalmában, s ha volna is, ez nem esnék a mérőserpenyőbe.

Azért utolsó szavam: én a várat kötelesség és becsület szerint utolsó emberig védendem, feleljen ön róla, ha e mellett a szép két ikerváros áldozatul esendik.

Budán, május 4-én 1849.

Hentzi tábornok és várparancsnok.«

Tény, hogy már május 3-án este Budáról Pestre ágyúlövések történtek s az ágyúztatás az éjjen keresztül másnap is tovább tartott. Irányi május 4-én hiredetményt tétetett közzé: »Minthogy az ellenség vak dühében minden ok nélkül Pestre is általlövetni nem iszonyodik, minden szerencsétlenség lehető megelőzése végett komolyan felszólítom a közönséget, hogy a Dunaparton, főleg csoportosan járkálni s gyülekezni óvakodjék.« Erre a figyelmeztetésre már annálfogva is nagy szükség volt, mert híre terjedt — s annak Hentzi is hitelt adott — hogy a pesti polgárság a Dunapartról átlövöldözött Budára. Sőt táplálta ezt a hírt *Patay* István alezredesnek, a pestvárosi helyőrség főparancsnokának egy elhamarkodott hirdetménye, amelyben a polgárságot, az előzményekre hivatkozva, keményen eltiltja az átlövöldözéstől. »Kit tetten kapnak, vagy vizsgálat folytán, hogy lőtt, kiviláglik, katonai rögtönítélő bíróság által halállal fog fennyittetni.«

Hentzi ez ügyben május 5-én a következő *üzenetet* küldte Pest város lakosaihoz: »A budai vár május 4-iki megtámadásával a vizivárosból történt roham segítségére Pestről a Lánchídfőre ágyúlövések történtek, melyek első golyói mindjárt a hídfőbe ütődtek; ha a lövések 20 lépéssel rövidebbre esnek, a négy alagkemencét gyujtották volna fel és a világ e nyolcadik csodája, a nagyszerű mű, a Lánchíd nem volna többé!

Én még eddig csak szükségből és kényszerítve feleltem a lövésekkel, de ha a budai polgári házak céltalan megtámadása és rongálása folytattatik, úgy megszűnik minden kímélet és ezen vandalizmusért feleljenek azok, kik egy idegen factionak ördögi dühével saját kebleikben dúlnak ; az utóvilág átkát nem fogják elkerülni.«

Erre május 6-án Irányi Dániel kormánybiztos, Patay István alezredes, a pesti helyőrség főparancsnoka és Ságody Sándor alpolgármester *Budaváros lakosaihoz* üzenettel feleltek, melyben Hentzi üzenetének szószerinti ismertetése után kimondják : »Erre mi, alulírottak, az ország kormánya, a város képviselői és a pesti főhadiparancsnok, budavárosi kedves testvéreinkhez következő választ küldtünk :

Nem egyez a valósággal az ágyúlövések dolga ; mert innen csak egyetlenegy ágyúlövés sem történt. Nemtelen, vakmerő állítás az is, hogy Hentzi eddig kíméletesen bánt volna a fővárossal, mert ezt a tegnap, ma, főleg pedig a mult éjjel borzasztó ágyúzás és az emberekben és állatokban tett tetemes károsítások égbekiáltóan megczáfolják. Igen is! az egész művelt világ, a jelen úgy, mint az utókor, ítélni fog ezen példátlan cselekvés fölött, melyet egy a dunántúli részről folytatott ostromban semmi legkisebb tettleges *részt nem vevő csendes város, az ország fővárosa ellen* minden ok és cél nélkül követni az ellenség tábornoka nem iszonyodik. Mi pedig azon ámítást illeti, mintha a győztes magyar hadsereg egy idegen factionak érdekében működnék, ennek ellenében büszkén rámutathatunk az egész nemzetre, melly a betört ellenség ellen összesen és egyenként fölkelt és a szabadság és fügetlenség szent harcát mindvégig folytatni elszánva és elhatározva van!«

Minthogy Pest további lövetése valószínűvé vált, Görgey intelmére a tanács május 8-án 4407. sz. a. intézkedett, hogy a városi levél- és irattárak a városház pincéibe, a házi-, letét- és gyámpénztárak pedig a lövészépületbe szállítassanak. A 4382. sz. határozat szerint maga a hatóság is átmegy ebbe az épületbe. Esetleges közgyűlés tartására 8 képviselőt küld ki. A háztulajdonosok kötelesek voltak padlásaikról minden gyulékony anyagot elhordani. Május 8-án 4408. sz. a. a menekülések okozta zavarban várható rablások és gyujtogatások meggátlására *statáriumot* hirdetnek. 10-én 4379. sz. a. száztagú tűzoltóságot szerveznek Berghoffer János kéményseprő segédkezése mellett. Ez a hevenyészett tűzoltóság azonban csak kevéssé felelt meg küldetésének, mert tagjainak összeműködése csekély volt.

A budai ágyúlövések a P. H. május 10-i híradása szerint több, mint 30 pesti házat rongáltak meg. »*A Redoute*-épületnek a Dunára néző oldala egészen romban fekszik ; az erős, szép oszlopok a parton fetrengenek. A tető bedőlt. Az Országházban több szobát rontott össze három bomba.« A lövedékek a Zrinyi-kávéházban (mai Astoria-szálló) is becsaptak. Erősen szenvedett a mai Petőfi Sándor-utcában álló Trattner-Károlyi-ház, a Lipót-

városban a Kereskedelmi Kaszinó oszlopai, a szemben fekvő Diana-fürdő, az Emmerling-féle Angol Királynő, Wodianer Rudolf felső dunaparti palotája (gróf Batthyány Kázmér akkori külügyminiszter lakása), a Lipót-egyház (a mai Szent István-templom helyén), a Bálvány-utcai Blühdorn-, s az új piacon lévő Frőhlich-féle nagy ház, az ugyanottani német szükségszínház, a Derra-, Rosenfeld-, Burgmann-, Balla-, Ürményi-, Schlachter-házak, a három Korona-utcában három nagy ház, a József-tér és Szél (Nádor)-utcai szögletház két emelete, amely teljesen leégett; a Terézvárosban a Laudon-utcában a Róth és Seefellner-házak stb. Hogy a lövetés körülményeit és a károkat teljes hitelességgel megállapítsák, Irányi május 7-iki hirdetménye szerint, egy bizottmányt rendeltek ki, mely különösen az itt tartózkodó külföldi szemtanuk meghallgatása mellett tökéletes hitelességgel a tényeket összeállítsa és ünnepélyes okiratban letegye.« Irányi mindössze azt ismeri el, hogy a pesti oldalról, jóval az első budai ágyúlövések után, 2—3 *puska*lövés, hosszú szünetek közben történt, amiért az illetők meg is fenyíttettek.

A városi bizottság a tanács május 6-iki 4404. sz. határozata szerint Feszl Ágost tanácsnok elnöklete alatt Nagy Pál képviselő, Ritter István főügyész és Weber Ferenc jegyzőből állott. A bizottság hallgasson meg érdektelen tanukat, amilyenek a lánchíd körül működő angolok, s vallomásaik írásba foglalva, a tapasztalandókról tegyen körülményes jelentést. Különben május 5-én Polgár tanácsnok és Zsivora képviselő a város megbízásából közbelépésre kérték fel Görgeyt, hogy Hentzi kímélje Pestet. Görgey azt felelte, hogy ő már küldött parlamentairt Hentzihez, s a további értekezést feleslegesnek tartja.

Az első riadalomban a pesti lakosság nagy tömegekben vonult ki a Városligetbe és éjjel-nappal ott táborozott. A tanács a rend fenntartására kiküldte, a Lechner-majorban lévő hivatalos székhellyel, Wagner Ignác rendőrtisztet. Keresztes Károly mezei kapitány május 8-án figyelmeztetést adott ki, hogy a fakárok meggátlása végett csak a hatóság által kijelölt helyen szabad a tanyázás; azon helyekről, hol gyengébb fák és ültetvények vannak, a lakosság tüstént eltávozni tartozik a kellemetlen következmények terhe alatt. A hetipiacokat is ki kellett helyezni a Gyár-utcába és a Lövölde elé; a Rókus mögötti térre, a József- és Ferencvárosi nagy piacra. A közlekedés Pest és Buda között tökéletesen megszűnt. Irányi május 15-én a legszigorúbban eltiltotta az átkelés bárminő megkísérlését. Egyedüli kivételek azok, akik polgári vagy katonai kormányhatóságoktól szolgálatban küldetnek át, de ezek írásbeli megbízásukat az őröknek előmutatni tartoznak.

A Pesti Hirlap a közönség felvilágosítására, május 12-i számában »a budai ágyúk golyói és a bombák lökőereje tekintetében« közli azokat a legnagyobb távolságokat, amelyekre visznek:

a 24 fontos ágyúk 1.760 ölre ;
a 18 « « 1.680 «
a 12 « « 1.600 «
a 6 « « 1.400 «
a 3 « « 1.200 «
a bombák 1.200 «
a kézi lőfegyverek 160—400 ölre.

Ezek a távolságok Pest fekvésére nézve a következők :

A 24 fontos golyók hatóereje, a katonai Láger-ispotály északi sarka ; az Üllői-úti nagykaszárnya közepe ; a Státió-utca vége, (Baross-utca) ; a Kerepesi vámon kívül 200 öl ; a Városerdőbe vezető sétaút vége ; a Váci-úti temető északi sarka (a mai Aréna-út táján) ; a 18 fontosé ezen úttól befelé kb. 400 lépés, a Város erdőbe vivő sétaút közepe ; a 12 fontosé ezen út eleje ; a 6 fontosé a Király-utca vége stb.

Ez az adatközlés, melynek megbírálása a szakemberekre tartozik, bizonyára nem valami jól szolgálta szándékolt célját, a pesti polgárság megnyugtatását.

Buda várőrségének létszámát Palugyay (i. m. 93. old.) a következőre teszi : 3898 gyalogos, 93 lovas, 250 tűzér, 60 szekerész, kb. egy fél század hídász, árkász. Ebben képviselve voltak a Vilmos-, Ceccopieri, varasdi és bánáti határőrezredek, a János Főherceg-dragonyosok, az ötödik tüzérezred. A bástyákon 75 ágyú állott. Hentzi alá tartozott még 680 könnyű beteg katona.

Görgey főhadiszállása a Svábhegy délkeleti részén, a Heiderich pesti csokoládégyáros villájában (»Óra«, jelenleg Bernáth Istvánék tulajdona) volt. A főváros újabban emléktáblával jelölte meg.

Az ostromzár vonala a Dunától Dunáig terjedt, a következő csapatelhelyezéssel : a Kis Gellérthegyen és Svábhegyen, valamint mögötte táborozott Nagy Sándor József I., a Kis Gellérttől s a Gellért mögött a Dunáig Aulich, II. a Kis Svábhegytől a Laszovszky-major és Lipótmező közt Knezits III. hadteste ; innen folytatólag a Viziváros északi határáig s a Dunáig Kmetty 15. hadosztálya. Ezeken és a többi hegyeken szerteszét az előőrsök, huszárosztályok, vonatcsapatok. A sereg állománya Breit szerint 25.800 gyalogos, 5100 huszár ; 142 ágyú.

Május 5-től 20-ig mintegy 20, kisebb-nagyobb támadást intéztek a mieink, nagyjában sikertelenül. A döntő ostromot, s általános rohamot Görgey a május 20-ról 21-re virradó éjjel, ¾1-órakor indította meg. Előnyomulás és támadás történt a Krisztinavárosból a Fehérvári-úti rondellánál azon rés alatt, melyet Görgey Nyárs-hegyi lövedékei már május 14. és 15. közt törtek a várbástyán, a Weichselbaum — Jakab s Teleki-házak közelében mintegy 15 öl hosszúságban ; további támadó főpontok : a kir. kertnél s a

vízvezeték házánál s a bécsi kapunál. 1½ órai heves tüzelés közben honvédeink hágcsókkal a nádori épületek alá hatoltak. A 17. és 19. zászlóaljak vitézei nyomultak be elsőkül a Várba. Hajnali 4 órakor a fehérvári rondellán lobogott az első nemzeti trikolor. A Szent György-téren a küzdő Hentzit halálos lövés érte. A sebesültet a katonai kormány épületbe vitték, ahol 12 órai szenvedés után elhúnyt. A behatolás után kemény kézitusa s a tüzelő lakások elfoglalása következett. De a kora délelőtti órákban már ezek is véget értek. Közben Alnoch ezredes a Lánchíd budai hídfőjénél, miután pisztollyal lelőtt egy honvédet, tüzet dobott a lőporral telt aknahordóba. A robbanás leszakította félkarját s véget vetett életének. A híd felrobbanása azonban szerencsére nem sikerült. A győzelemben az említett csapatokon belül különösen kitüntek még Máriássy János, gr. Leiningen, Asbóth, Driquet stb. és vitézeik.

Az osztrákok vesztesége halottakban 710, a magyaroké 368. Csapatunk sebesültszáma 714[1]). Az osztrák halottakat a budai katonai temetőbe, a honvédeket a Krisztina-külváros temetőjébe temetik. A megmaradt osztrák várőrséget (113 tiszt, 4091 főnyi legénység) honvédeink foglyul ejtették.

Buda az egész ostrom alatt természetesen súlyosan szenvedett. Nemcsak a vár, hanem egyéb részei is (Bomba-Batthyány)-tér, az Országút több része ; a vizivárosi postaépület ; a kir. palota délkeleti oldala és rézteteje, a Várszínház raktára stb.) a Gellérthegyi csillagvizsgáló stb.

A Budát ért épületkárokra nézve Palugyay (i. m. 113.) a következő hivatalos adatokat közli :

a Várban	122.383 frt 37 kr
a Vizivárosban	359.048 «
a Krisztinavárosban	25.817 «
az Országúton	2.453 «
Összesen	**509.701 frt 37** kr.

Ezek a számok csak a magánosok épületeire vonatkoznak[2])

---

[1]) A június 26.-iki Közlöny melléklete szerint 1 kapitány, 4 főhadnagy, 13 őrmester, 20 tizedes, 676 közvitéz. Ezzel kapcsolatban dr. *Obonyai* őrnagy-törzsorvos, a közp. katonai kóroda id. igazgatója ezt a lelkes írást közli : »A sebesültek névsorát kiadjuk ; másrészről megnyugtatjuk a közönséget, hogy a legtekintélyesebb hölgyek buzgó ápolása és a szakértő orvosok gyógyítása kezeskedik arról, hogy a sebesültek nem nélkülöznek semmit, mi gyógyulásukat előmozdíthatja. Fájdalommal kell ugyan megvallanom, hogy a sebesülteknek egy része olly súlyos sebekben fekszik, mellyek miatt meg nem menthető ; ha tehát némelyek meg nem gyógyúlandnak, nyugtassa meg az érdekletteket azon édes öntudat, hogy hazájukért áldozva fel magukat, dicső halállal múltak ki a világból, s habár anyagilag meg is haltak légyen, élnek s élni fognak sok milliók hálás érzetében mindaddig, míg a magyar nemzet a földtekéről el nem enyészik.«

[2]) A károk enyhítésére a császár 1851. ápr. 25.-én a cs. kir. budai főfizető hivatalból 10 évre 2% kamat mellett 250.000 pfrt kölcsönt engedélyezett az ingatlanokkal való biztosítás mellett. *(Palugyay* i. m.)

A májusi harcok következményei az utcákon még június első heteiben is mutatkoztak. Az államrendőrségi hivatal leirata szerint a két főváros utcáit, piacait,dunapartját még mindig olynemű tisztátalanságok borítják, melyek kivált a rekkenő napokban az egészségre ártalmasak lehetnek s az uralkodó betegségek terjedését előmozdíthatják. Ezért a várostól azonnali intézkedéseket követel. A pesti tanács június 11-én 4932. sz. a. teszi meg a szükséges intézkedéseket.

Nagy baj volt az ostrom alatt a budai lakosság élelmezésével is. A kereskedők egy része szemtelenül zsarolt. A polgárok tápláléka nagyrészt csak némi tej, kenyér, kávé, rum, borleves volt. Többnyire a mély pincékben tanyáztak, s nehezen védekeztek a gyakori tüzek ellen. Walheim János polgármester elöljárt a »fejedelemhű« lakosság buzdításában, a tűzoltásban stb. A vár bevételekor a honvédek saját házában őrizet alá vették. Főbenjáró kereset is indult ellene, de a vésztörvényszék fölmentette, további hivataloskodása azonban, mint nemzeti szempontból megbízhatatlant, alkalmatlannak mondta ki. (A bekövetkezett abszolutizmus azután újra Buda élére állította hű emberét.)

Képzelhetni, hogy Görgey diadala, — amely Budának sokak szerint általa éppen nem szívesen vállalt ostromát befejezte, — mily örömmámorba ejtette a kormányt és a két testvérváros magyarérzelmű lakosságát. A kormány nyitva látta az útját annak, hogy a nemzetgyűléssel együtt ismét visszatérjen a fővárosba. Kossuth Irányi kormánybiztos útján Debrecenből május 23-án a következő levelet küldte Pest városához:

»A nemzetgyűlés és kormány a legmagasztosabb örömmel értette Budavára bevételével a sokat szenvedett főváros megszabadítását. Midőn a fővezér s a hős és rettentetlen hadsereg irányában, mellyet a világ legvitézebb hadseregének mondhatunk, a nemzet részéről forró hálánkat a ma délután indulandó küldöttség viszi meg, egyszersmind szent és kedves kötelességemnek ismerem a főváros lakosainak magas hazafiúi resignatioval tanusított lelkesedéséért a legforróbb köszönetemet kijelenteni. Adja Ön ezt nemzetünk fővárosa lelkes lakosainak tudtára s jelentse ki egyszersmind azon ígéretemet, hogy semmit kedvesebb és szeretőbb kötelességnek nem ismerendek, mint a főváros dicsőségére és felvirágzására mindent elkövetni, miszerint necsak a leélt szenvedések mielőbb megvigasztalva s a sebek gyógyítva legyenek, hanem Pest egyszersmind úgy szellemi, mind anyagi tekintetben azon fokra emelkedjék, mely a szabad és független magyar nemzet dicső fővárosát, hazánk örömét és büszkeségét Európa első városai közt méltán megilleti.

Kevés napok mulva a kormány székhelye a fővárosba visszatétetik és ájtatos előérzettel nézek elébe a közel pillanatnak, midőn szabad hazánk szabad fővárosának földén az isteni gondviselésnek hálát adva leborulhatok. Éljen a haza! Éljenek fővárosunk lelkes lakosai!«

A május 26-án tartott pesti közgyűlés, melyben a kormányzó levelét és a kormánybiztos legszívesebb kísérő sorait felolvasták, erre 4529. sz. a. a következő határozatot hozta:

»Hálás örömmel fogadtatik Kormányzó Úrnak e város irányában nyilvánított méltányoló elismerése s szíves előgondoskodása. Miután egyébiránt Kormányzó Úr nyilatkozata szerint a kormány székhelye kevés napok mulva városunk kebelébe fog áttétetni s így az e város hódolatát Debrecenbe viendő küldöttség Kormányzó Urat s a kormányt igen valószínűleg már útban találandván, egyrészt hiában fáradoznék, másrészt pedig magasztos feladatát itt helyben nagyobb dísszel fogja teljesíteni, annak elindulása további határozatig elhalasztatik; erről küldöttségi elnök, Polgár Károly tanácsnok értesítendő.«

Azonban a közgyűlés már előbb, május 23-án ünnepelte méltóan a győzelmet. 4682. számú határozata ezt mondja:

»A hatóság tiszteletteljesen áthatva azon hősies elszántságtól, mellyel vitéz hadseregünk Buda várának rohammal eszközlött bevételénél magát kitüntette s eddig szerzett babérjaihoz a legkitünőbbet úgyszólván városunk szemeláttára szerzette, de tekintve azt is, hogy e vitéz tettével legközelebb városunk menekült a vak dühös ellenség rombolásaitól, a hadsereg iránti méltánylatánál fogva a hálájának, valamint hazafias buzgalmának némi és maradandó jeléül, *Budavár ostrománál megsérült 100 honvéd számára*, kik további szolgálatra tehetetlenekké lettek, naponkénti 6 pengő krajcár díjjal, évenként összesen 3580 pengő forintot, amely a városi házipénztárból a jövő év elejétől fizetendő, alapítványul fölajánl; egyszersmind erre a célra a lakosságot is adakozásra szólítja fel.«

Ugyanebben a közgyűlésben elhatározták, hogy 27-én a Függetlenségi Nyilatkozat megünneplésére a Lóvásártéren nagy népünnepségeket rendeznek (szabadtéri színház és bábszínház, ökörsütés, mászófa, tánc, tüzijáték stb.). Május 23-án este a Nemzeti Színház alkalmi ünnepélyes előadást tartott. A Városligetben is sok népies ünnepség folyt le.

Május 26-án az ünnepélyes Te Deumon a hatóság képviselői mellett Görgey és táborkara is résztvett. Staffenberger István képviselő ez alkalommal a budavári sebesült honvédeknek 446 forintot gyüjtött.

Buda június hó 3-án a Városmajorban ünnepelt. Ezen a napon kivételesen megengedték a pestieknek, hogy a Lánchídon átkelhessenek.

A legnagyobb ünneplés napja azonban június 5-e volt. Ez este érkezett meg vasúttal a Kormányzó, Kossuth Lajos nejével, az országgyűlés, a kormány és a tábornoki kar több tagjával. Pest város nevében a közgyűlés küldüttsége élén Graeffl főbíró, a katonaság részéről Schweidel főparancsnok üdvözölte. Ágyúdörgés, felvirágzott lobogók sorfala, fényes kivilágítás, valóságos néptenger közt zeneszóval, igazi diadalmenettel, díszfogaton

vonult be Kossuth és neje Szél- (Nádor-) utcai lakásába. A Nemzeti Színházban díszelőadást tartottak.

Az örömmámor színfalai mögött persze szomorúbb esetek is történtek. Többeket elfogtak (Terczy tanácsnokot, Hild építész fiát, Rafaelt, stb.) *Offner* Kristóf óbudai lakost, — aki az ellenségnek télen 140 mázsa puskaport készített, s április 26-án, mikor a magyar sereg már Pesten volt, újólag 20 mázsa puskaport adott át a budavári osztrák őrségnek, a nála maradt 24 mázsát pedig nem jelentette be a magyar katonaságnak, hanem a Várba becsempészni igyekezett, — május 25-én a Svábhegyen agyonlőtték. Hajnik Pál, az államrendőrség központi igazgatója május 29-én közli Pest városi tanáccsal, hogy *Schiffer* Ferencné ellen, aki a Képíró-utcában saját házában lakott, a táborral mozgó vésztörvényszék elnökének átirata szerint honárulási bűntény bizonyíttatik be. Vádlott az idézésen nem jelent meg és — magánhír szerint — közben elhalt. A tanács indítson vizsgálatot, s ha életben volna, holtartózkodását azonnal jelentse be. A tanács 4563. szám alatt felhívja az illető lelkészt, hogy ha Schifferné csakugyan elhalt volna, adjon erről hiteles bizonyítványt.

A *fegyverek titokban való megvásárlása ellen* Görgey május 22-én a következő hirdetményt tette közzé: »Budapest Polgárai! Hallom, hogy némelyek közületek polgári kötelességükről annyira megfeledkeztek, hogy egyes honvédektől fegyvereket és más katonai fölszerelésti tárgyakat vásároltak. Minden hadikészlet, kicsinyben és nagyban, státusvagyon lévén, felszólítom az illetőket, hogy bármily úton kezükbe került fegyvereket és készleteket (úgymint puskákat, kardokat, pisztolyokat, tarsolyokat, öltönyszíjakat, szuronyokat, stb.), valamint minden lőkészleteket is legfeljebb 24 óra alatt a budai és pesti városházaknál annál bizonyosabban kézbesítsék, amennyiben kötelességemnek tartom ez idő multával szoros házivizsgálatot tartatni, s mindenkit, akinél hasonló készlet találtatik, a vésztörvényszéknek átadni.«

A jogtalan nyerészkedés ellen már előbb — nemsokára a magyar sereg bevonulása után — szintén merültek fel panaszok. Így például Lukács Sándor felszerelési kormánybiztos még május 4-én a következő hirdetményt tétette közzé:

»Pesti gyárosok, kereskedők, iparosok, a hazafiúi áldozatkészséget meghazudtolva, a vitéz magyar hadsereg fölszerelési cikkeinek és készleteinek árát a haza tetemes kárára, a képtelenségig felcsigázták. A hazán nyerészkedő ily szívtelenek, — kikről világos tudomásom van, hogy a haza ellenségeinek minden szükségletét minél olcsóbb áron szolgálni versenyeztek, — ha az árszabásban megkezdett vétkes lépéseket követni fogják s illendő procentuális nyereséggel meg nem elégedve, *a haza zsírját kiszívni akarni nem írtóznak:* a zsarolók úgy fognak tekintetni, mint a haza ellenségei, s vagyonaik elkoboztatnak.«

Az arany- és ezüstpénzzel való botrányos üzérkedés ellen június 13-án Hajnik Pál, az államrendőrség központi igazgatója kénytelen rendeletileg fellépni. Kávéházakban, fogadókban, korcsmákban lelketlen nyereségvágyból, közbotrányt okozólag üzérkednek az arany- és ezüstpénzekkel, általában a pénzváltással, a névszerinti értéknek 1—2%-os lenyomásával. Ezekre az üzérekre szigorú fenyítékeket szab.

8. Nevezetes kormánytervek, a hősi halottak emléke, hozzátartozóik és a sérült és az agg honvédek ellátása, valamint a főváros fejlesztése érdekében.

1. Kossuth Lajos, az ország kormányzója május 28-án 7517. szám alatt rendeletet intézett a hadügyminiszterhez. Eszerint a kormány főgondja, hogy a *haza védelmében elesettek nevei* akár emlékoszlop, akár nyilvános helyen alkalmazott táblán arany betűkkel feljegyezve az utókor hálás emlékezetének s buzdításul átadassanak. Főgondja továbbá, hogy a hősi halottak özvegyei s gyermekei az államtól ellátassanak. Ezért hívja fel a miniszter a vezérlő és csapatparancsnokokat, hogy a polgári hatóságok közbenjárásával kutassák ki az elesettek neveit s azt, melyik harcban estek el. Szorosan meghagyja továbbá az ország minden polgári hatóságának és közönségének, hogy e szent ügyet forrón karolja fel, s tegye magáévá s ennek minél sikeresebb kivívására és életbeléptetésére, amennyiben netalán egyes adatok által némi felvilágosítást nyujthatnának, a legnagyobb készséggel és hazafiúi buzgósággal közreműködni el ne mulasszák. Pest jún. 5-iki tanácsülése ez ügyben minden vallásfelekezet lelkészeit s a polgári kórház igazgatóját különös közreműködésre és jelentéstételre hívta fel.

2. A kormányzónak a Pesti Hirlap június 7-iki számában közölt másik fontos rendelete az *agg és sérült katonák* palotáját és ezzel kapcsolatban a főváros fejlesztését, a Margit-sziget közparkká alakítását és egy pesti közcsatorna építését illeti. Az érdekes tervekről szól a következő szövegű rendelet.

»Budavárt visszafoglalva, s hazánk két fővárosa ellenségeink dúló kezétől mentve van. Szükséges, hogy vitéz sérült harcosainkról a haza oly módon gondoskodjék, mely a nemzet méltóságának s a tekintetnek, mellyel honvédjei iránt viseltetik, szintúgy megfeleljen, mint a vitéz sereg érdemeit tanusítsa. Ezt legjobban az által tartom elérhetőnek, *ha agg és sérült* katonák *számára* azonnal egy, a nemzet nagyságához mért palota állíttatik fel, mely úgy külsőleg nagyszerű legyen, mint belső elrendezése által vitéz lakóinak lehető legnagyobb kényelmet és nyugalmat adhasson. Ennélfogva felszólítom a hadügyminisztériumot, hogy ha *Pesten* az *eddigi invalid-palotának* (melynek díszét különben a homloka előtt fekvő zárdának máshova áttelepítésével s a zárdateleknek ültetvény által sétatérré átalakításával növelni s egyrészt Pest városa belső szépségét is előmozdítani lehetne) netalán más közcélra kellene fordítatnia, kerestessen ki Budapesten egy ily palota felállítására alkalmas helyet, s adjon be külső, belső elrendezésének meghatározása iránt

oly tervet, melly az angol hajóssereg s a párisi rokkantak palotájával vetélkedhessék, mert óhajtanám, hogy nem csupa falakból álljon a ház, hanem, amennyire lehet, nagyobb térségen s kerttel ellátva általában úgy legyen alkotva, hogy vitéz harcosaink a harctéren mutatott vitézség s a hazáérti szolgálat öntudatán kívül a nemzet által irántok tanusított figyelem s megadható kényelem által is végnapjaikban vigasztalva legyenek.

Az ország kormányzója, az *ország szívének, Pest városának emelésére* különös gondot kíván fordítani, a pénzügyminisztériumot oda utasította, hogy a *Margit (vagyis úgynevezett nádor-) szigetnek népkertté átalakításáról* intézkedjék s az e végett szükséges építkezések mi módoni legcélszerűbb eszközlése iránt magát a budapesti hatóságokkal tegye érintkezésbe.

Az iránt is megtette a kormányzó az előintézkedéseket, hogy *Pest városának keleti oldala egy tágas csatornával* vétessék közül, mely akként legyen építve, hogy egy részről Pest városa erdősítések kiegészítő részét teendi, úgy más részről necsak a várost a kellemetlen portól megszabadítani segítse, s ez által díszét, csínját és felvirágoztatását előmozdítsa, hanem egyszersmind Pest fontosságának kereskedelmi tekintetben is megfeleljen, amennyiben kikötők, rakhelyek (docks), hajóműhelyek s téli biztos állomások alkalmazását is célba veendi.

Beláthatatlanok a következések, melyek ezen nagyszerű terv létesítéséből Pestváros virágzására eredendnek, azt nem is említve, hogy Pest ennek következtében a keleti oldalon is vetélkedni fog a dunaparttal, a nagyszerű emelkedésben, a keletoldali telkek értékökben nagyszerűen növekedendenek s általában ezen terv által leszen Pest igazán európai nagyvárossá.

Csányi miniszter úr vett utasításai szerint a terv végrehajtásának nélkülözhetetlen előintézkedéseiről már erélyesen intézkedett.[1])

Június 12-én tárgyalta a tanács *Duschek* Ferenc pénzügyminiszternek ugyancsak a *Margitszigetre* vonatkozó, jún. 10-iki 154. sz. rendeletét: »Miszerint a lelkes, s a legközelebbi napokban szilárd jellemet tanusító pesti és budai lakosoknak annyi sanyargatás és keserűség után a vidámságra és feszletlen mulatásra a kormány részéről is némi alkalom nyujtassék, az ország Kormányzójának hozzájárulásával elhatároztam a jelenleg állodalom tulajdonává vált szép Margitszigetet a közönség szabad látogatásának és élvezetének úgy átengedni, hogy egyúttal ezen gondosan ápolt s mindinkább viruló szigetkertnek épsége jövőre is biztosítassék.« Felhívja tehát a pénzügyminiszter a tanácsot, hogy szakértő polgártársaival beszélje meg az ügyet és véleményét terjessze fel. A tanács 4994. sz. határozatával az ügyet tárgyalás és javaslat végett a szépítő bizottmánynak adta ki.

[1]) A továbbiakban a kormányzó a Szolnok—debrecen—kolozsvári és Szolnok—aradi vaspályák földmunkáinak a budavári hadifoglyok felhasználásával való végzéséről, s a Pesten július elején összeülendő országgyűlés legsürgősebb teendőiről (az úrbéri házmentesítés azonnali valósítása, a nem-úrbéri természetű jobbágyviszonyok felszabadítása) emlékezik meg.

9. Tisztviselői ügyek.

A magyar uralom helyreállításával a már jelzett változásokon kívül, amelyek Pest város vezetőségében rögtön beállottak, még a következők történtek:

Május 1-én a közgyűlés 4283. sz. a. törvényszéki ideiglenes tanácsnokká teszi *Kerékjártó* Alajos főjegyzőt, mint ügyes, pontos, hű tisztviselőt.[1])

Május 2-án a tanács Irányi rendeletére (4102. és 4218.) betiltja mindazok nyugdíjait, akik a »zsarnok ausztriai kormánnyal elszöktek, vagy attól megbízást fogadtak el.« (Így: Koller Ferenc, Schiefner Gyula, Terczy Szilárd, Szekrényessy Endre, Holovics Boldizsár volt tanácsnokok, Joanovics Döme főmérnök, Popovics György és Wrehovszky János ker. biztosok stb.) Az invasionális sereg által kinevezett biztos rendeletéből alkalmazottak visszamenőleg január 24-től *foszttattak meg* állásaikból. (Május 31-iki közgyűlés 4651. sz. hat.). Ugyanúgy a tőle előléptetettek előléptetésüktől (VI. 4-iki 4729. sz.) Vojdisek József nyug. tanácsnok a »bitor« kormánytól megbízást vállalt, ezért az állami pénztárból ez idő alatt vont fizetését, ha nyugdíja megítéltetik, ebbe be kell tudni (4628. sz. h.).

Baintner János pozsonyi jogtanár, akit a kir. biztos tanácsi főjegyzőnek nevezett ki, rehabilitációja céljából a 4956. sz. tan. határozattal bizonyítványt kapott arról, hogy az 1848-as törvényes tisztviselőválasztás alkalmából mind tanácsnoki, mind tan. főjegyzői állásra ki volt jelölve; azon idő óta Pesten nem fordult meg; azt, hogy a törvénytelen császári biztos által reáruházott főjegyzői hivatalt nem kereste, más adatok hiányában azon körülmény emeli legnagyobb valószínűségre, hogy azt el nem fogadta, mint főjegyző soha nem hivataloskodott.

A törvénytelenül eltávolított Rottenbiller polgármester, Graefl főbíró, Kacskovics, Lombay, Polgár, Thaisz tanácsnokok, Horváth tanácsi és Kerékjártó törvényszéki főjegyző s Halász Géza kórházi főorvos, valamint a leköszönt Lángh Ignác főkapitány, Flór Ferenc kórházi igazgató, Walther Gyula alügyész és több kisebb alkalmazott illetményeit a május 31-iki közgyűlés 4651. sz. a. mult év november 1-től kezdve újból folyosította.

A kormány helyzetének június vége táján beállott újbóli változása, mindazok városházi állásában, akik vele szorosabb összefüggésben állottak, újabb megrázkódtatást idézett elő. Így június 21-én lemond *Kacskovics* tanácsnok, áll. tanügyi főigazgató, pestvárosi országgyűlési képviselő, akinek lelkiismeretes és buzgó hivataloskodását a közgyűlés méltánylással jegyzőkönyvében megörökíti (5406. kgy. sz.); helyébe a közgyűlés behelyettesíti tanácsnoknak *Horváth* Károly főjegyzőt (5418.), de ő — épúgy, mint *Graefl* József főbíró, a közgyűlés h. elnöke — már július 2-án lemond hivataláról,

[1]) Aki később nesztori korig a magyar történelem lelkes tanára volt az egyetemen.

mert mindketten »a várost elhagyandó kormánnyal és hadsereggel eltávozni szándékoznak«. (6273.) *Kerékjártó* Alajos h. tanácsnok (6288.) bizonytalan időre kér és kap engedélyt. Július 3-án leteszi hivatalát *Lombay* hely. főkapitány. Teendői ellátásával a közgyűlés *Pekáry* Imre alkapitányt bízza meg. (6146.) Ugyancsak lemond *Polgár* Károly tanácsnok, hely. főbíró; helyébe s a statárium elnökévé a közgyűlés *Kasselik* Jánost küldi ki; *Ritter* István főügyészt tanácsnokká és a fenyítő bíróság elnökévé, s *Tölgyessy* Károly aljegyzőt szintén tanácsnokká helyettesíti.

Elhagyta Pest városát *Flór* Ferenc főorvos is, 14 évi »munkás, lelkiismeretes és buzgó, kitűnő szakértést biztosító szolgálat« után. Flórt a nemzeti kormány hadügyi egészségügyi osztályfőnökké nevezte ki.

Szabadságra ment Töttössy Lajos aljegyző is; helyébe segédtollvivőnek *Kada Mihály* díjtalan gyakornokot, Budapest későbbi alpolgármesterét alkalmazzák.

A tisztviselői fizetések rendezése, mint az előző részben kifejtettem, az első osztrák invázió miatt abban maradt. Havas kir. biztos tett ugyan bizonyos intézkedéseket, azonban a magyar uralom helyreálltával a közgyűlés jobbnak látta az eredeti, törvényes fonalat felvenni. Május 31-én 4651. sz. a. foglalkozott újból a rendezés ügyével. Hivatkozik arra, hogy a magyar kormány 1848. december 22-én kelt 10.064. sz. rendeletében elvileg nem támasztott nehézséget, csupán azt kívánta, hogy a fizetések javítását az ingatag díjakon kívül, más, szilárdabb alapra, de ne a közadók növelésére építsék. A közgyűlés december 28-iki 1763. sz. határozatával elrendelte az emelt fizetéseknek novemberre és decemberre leendő kifizetését, de az osztrák seregek január elejei bevonulása miatt ez legtöbbnyire nem történhetett meg. 7 hó óta az egyetemes drágaság miatt a tisztviselők mind a tőlük, az okt. 15-iki 15.529. kgy. sz. a. — elvont díjakat, mind az élet szükségeinek megfelelő törvényszerű fizetést nélkülözik.[1]) Ezért a közgyűlés elrendeli az emelt fizetések 1848. november 1-től 1849. május 31-ig terjedő részleteinek kifizetését azzal, hogy ha a kormány a rendezést netalán nem hagyná jóvá, az illetők e részletet tartoznak visszatéríteni. A közigazgatási alapterv és az új fizetési rendszer ügyében kiküldött bizottmány s a közgyülés javaslatainak jóváhagyását nyomatékosan újból kérik a kormánytól június 14-én 5307. kgy. sz. a.

A kormány azonban — mint ezt a következőkben közölt két rendelet mutatja — a fővárosokat illetőleg ekkor már nagyobbszabású tervekkel foglalkozott, amelyek kivitelében azonban az újból bekövetkezett fordulat meggátolta.

[1]) Egyidejűleg 4722. sz. a. a tanács megállapítja, hogy a tisztviselői fizetésekre nincs pénz, különösen a 90.000 frtnyi javadalmi »küntlevőség« miatt; ezért a házipénztár vegyen fel a Pesti Ker. Banktól 5%-ra 40.000 pfrtot, s a künlevőséget azonnal hajtsák be.

10. A fővárosok egyesítése.

Szemere Bertalan belügyminiszter 1849. június 24-én *Buda és Pest városokhoz és Pestmegye egyetemében* a következő, a kormányzó által is helybenhagyott rendeletet intézte:

»Miután a lánczhíd rövid idő mulva tökéletesen elkészülvén, ezáltal meg fog szüntetni az anyagi akadály, melly a két törvényhatóságban elkülönözve élt, létezett testvér főváros egyesítését és szellemi összeolvadását nehezíté —

Miután a közigazgatás rendezése az egész magyar álladalomban halaszthatatlanná vált, hogy amennyiben a természeti akadályok s politikai nézetek engedik, a népszám és terület szerint a törvényhatóságok némileg összeolvasztás, némileg elválasztás által helyesb felosztást nyerjenek, s e szempontból is kiindulva a két testvér főváros arra van rendeltetve, hogy mind fekvését, mind lakosainak számát tekintve, Ó-Budával együtt, egy törvényhatóságot képezzen —

Miután e három hatóság együtt bír azon hivatással, alkotni a magyar álladalom fővárosát, s az egyesítés nélkül közigazgatásokból *egység, összhangzás, egyszerűség, gyorsaság és pontosság* örökké hiányozni fogna, amint hiányzik a személy- és vagyonbiztosíték ott, hol három, most külön hatóság nyujt az üldözött vétkesnek menhelyet —

Miután a főváros csak úgy lesz hatalmas, ha benne egy igazgató hatalom lesz, csak úgy lesz létében virágzó, ha törekvésében egy lélek, egy akarat által vezéreltetik, csak úgy lesz boldog, nyugodt, ha a külön érdekek egy közös érdekbe olvadnak fel —

Miután a magyar álladalomnak csak egy fővárosa lehet, mellynek élő erejét főleg Pest, történeti ős emlékezetét főleg Buda adja meg, s miután végre az ország fővárosának dísze, ereje, hatalma, nagysága, *egysége* által föltételeztetik, mire az igazságtalan háborúval megtámadott hazának most nagy szüksége van —

Mindezeknél fogva rendelem a mint következik:

1. *Buda és Pest, illetőleg Ó-Buda hatóságának egyesítése elrendeltetik, s a testvér két főváros, mint Budapest, ezennel egyesíttetik.*

2. A két törvényhatóság e rendelet vétele után három nap alatt tartandó közgyüléséből hét és hét tagot küld ki, a kik az általam kinevezendő elnök alatt választmányt képezve, a nehézségek, érdekek, jogok miként kiegyenlítése, s a tisztikarok egyesítése iránt tervet készítenek, mellyel 12 nap lefolyása alatt felelet terhe mellett tartoznak nekem előterjeszteni.

A választmány elnökéül *Nyáry* Pál pestmegyei alispán neveztetik ki.

3. Egyszersmind, miután Buda városának Ó-Budával határos területe annyira beépíttetett, hogy az utóbbi város Budának külvárosává lett, Ó-Buda *ezennel Budapest hatóságába bekebeleztetik.*[1])

[1]) A bekövetkezett osztrák abszolutizmus alatt Ó-Budát a »Pestkerületi főispán« 1849. nov. 8-iki 2320., illetve dec. 19-iki 4488. sz. a. rendelete Buda városába kebelezi.

Az ország kormányzójának.

Az ide rekesztett rendeletben elősorolt okoknál fogva kerülhetetlenül szükséges az országlati szempontból kivánatos lévén Buda és Pest fővárosoknak egyesítési; ezen rendeletet jóváhagyás végett, sietek ezennel bemutatni.

Budapest, június 24.-én 1849.

Belügyminiszter:

Szemere Bertalan.

A Kormányzó ennyit írt rá:

»Helyeslem!

Kossuth Lajos«

11. A budapesti rendőrség államosítása.

Szemere Bertalan belügyminiszter ugyancsak 1849. évi június 24-én a következő rendeletet intézte a most már rendeletileg egyesített fővároshoz:

»Budapesten, mint a magyar álladalom kormányának székhelyén a rendőrség oly karban, aminőben az jelenleg van, még azon esetben sem hagyatnék meg, ha az ország immár szabályszerű állapotban volna; mert gyökeres átalakítását és javítását nemcsak politicai, hanem más okok is sürgetőleg szükségessé teszik, az pedig addig, míg egy új községi rendszer országszerte életbe nem léptetik, a legczélszerűbben csak a rendőrség ideiglenes álladalmítása által fog eszközöltetni.

Az eddigi tapasztalás után kétséget nem szenved, hogy azon hatósági tisztviselők, kiknek köréhez a mostani rendszer mellett a rendőrség is tartozik, egyéb teendőkkel máris túl terhelvék, következésképp e részbeni hivatásuknak s kötelességeiknek kivált csak annyi eszközökkel, amennyi jelenleg áll rendelkezésünkre, úgy, amint kellene, a legjobb akarat mellett sem felelhetnek meg.

Hogy tehát a rendőrség a tökély azon fokát megközelíthesse, mellyre emelkednie, kivált jelen háborús idők közepette, kell, okvetlenül megkivántatik, hogy a közigazgatás ezen ága a többiektől elkülönittessék s különösen e végre megbízott tiszti személyzet kezelésére bizassék; megkivántatik továbbá, hogy a rendőri hivatal személyzetének létszáma nevezetesen szaporittassék.

Miután azonban a rendőrségnek e szerinti rendezése tetemesb költségeket igényel, semhogy azt a fővárosnak az osztrák zsarolás által kimerített pénztára megbírná, az pedig nem lenne igazságos, hogy a fővárosi rendőrség egészen az álladalmi kiadások közé tartoznék, hanem a joggal és méltánnyal az egyezik meg, hogy miután a rendőrség a fővárosban mind helybeli, mind országos fontossággal bír, terheit mind a község, mind az álladalom viselje.

Addig is, míg a községi rendszer kidolgoztatván, életbe léptetik, rendelem, amint következik:

1. Tekintvén egyrészt a fővárosi rendőrség hiányát, másrészről pedig az ország jelen rendkívüli helyzetét, a fővárosi rendőrség álladalmi fontosságát, kivált a két főváros egyesítése után, a fővárosi rendőrség álladalmítása ezennel elrendeltetik.

2. Ennek rendezésénél azon összeg, mllyet a főváros a rendőrségre kiadott, az álladalom által igénybe vétetik, a többi kiadást az álladalmi pénztár viendi.

3. A dolog természetéből folyólag, melly teendői a rendőrségnek fognak álladalmíttatni, arról a főváros külön rendelet által értesíttetik.

Budapest, június 24. 1849.

Belügyminiszter:

Szemere Bertalan.

12. Közegészségügy; rendészeti ügyek.

Természetes, hogy — amint ez háború idején s a nyári közeledtével lenni szokott — a két főváros *közegészségi* állapota sem volt rózsás. Dr. *Obonyai* őrnagy-törzsorvos, az összes budapesti katonai kórházak igazgatója és főfelügyelője május 3-án közli, hogy Budapesten a napijelentések szerint mintegy 4000 beteget ápolnak. Ezért a járványok megelőzése végett felhívja a főváros hatóságát a következőkre: 1. A sírokat 6 lábnyi, többessíroknál 8 lábnyi mélyre kell ásni. 2. A betegek nagyobb száma bujasenyvben szenved. Nehogy ezen, az emberi nemet lealacsonyító ragadós kór elterjedjen, legszorosabb kötelessége a városi hatósági orvosoknak, hogy a kóborló szabad nőszemélyeket azonnal csukassák le, orvosilag vizsgálják meg, s a beteg nőket elkülönözve gyógyítsák.

A belügyminiszter június 19-én rendeletet ad ki a honmentő harcosai egészségének s férfias erejének megóvása érdekében. »Az, ami több vitézeinket leghuzamosabb ideig a harcmezőtől távoltartja, olly betegség, melly a tisztátalan nőszemélyekkeli közösülésből ered«; ezért minden hatóság szigorúan intézkedjék, hogy minden illyen személyek egészségi állapota, azon kímélettel, mellyel általjában a női szeméremnek tartozunk — a hatóság orvosai által a legnagyobb figyelemmel s az orvostudomány jelenkori kellékei szerint megvizsgáltassanak. A teljesen egészségesek 7 napi megfigyelés után bizonyítvánnyal elbocsáthatók; a gyanusak s betegek külön véttessenek jegyzőkönyvbe s vagy kórházban, vagy otthon gyógyítandók. Minden 7 nap ismételtessék meg a vizsgálat, különösen a kéjhelyeken. A nőszemélyek kiismerése a rendőrség és nem az orvos dolga; a hatóság főfigyelmét fordítsa, hogy az e tekintetben működő biztosok tiszta jellemre, buzgóságra kiválóak legyenek; továbbá, hogy a házbirtokosok, ügyelők, nemkülönben a keritők

bejelentési kötelességüket pontosan teljesítsék. Minden nőszemély, ki kéjhölgyi állása mellett magát a hatóságok ekképi rendelkezései alól kivonni s ezáltal az államnak az emberi egészség megrontásával tetemes kárt okozni igyekszik, a hatóság helybeli körülményeihez képest büntettessék. Ellenben az illy nőszemélyek az egyesek durvaságai, akaratok elleni kényszerítései ellen védve legyenek. Semmi esetre sem engedtessék meg, hogy az utcákon járkálva vagy lakaik ablakainál, ajtainál magukat, mint árucikkeket mutogatva ifjainkat ingereljék, vagy kísértetbe vigyék. A kórházi költségek fedeztessenek részint azon kézimunkákból, mellyeket az ily nőszemélyek teljesíteni képesek, részint gyüjtésekből, részint a központi pénztárból.«

Miként már a szabadságharc megindulása után, úgy most is fölveti a fejét a *kolera*. Bugát kolerakórházi igazgató június 23-iki hetijelentése szerint pl. Pesten, a Rókusban volt 126 beteg; ebből gyógyult 48, meghalt 52, maradt a hét végén 26. A belügyminisztérium és a városi hatóság együttesen tett intézkedéseket a vész továbbterjedése ellen.

Június folyamán az *ipari munkássággal* is volt baj, így különösen a sütő- s a hadellátási és felszerelési egyéb iparokban. A pesti tanács június 15-ikén tárgyalja Lombay h. főkapitány jelentését a sütő-, német varga- stb. céheknek a segédek engedetlensége és hanyagsága miatti panaszait. A tanács 5079. sz. a. felhívja a mesterlegényeket és segédeket, hogy az illető mesteréknél a céhszabályok értelmében munkára vállalkozzanak és a műhelyekben dolgozzanak. Ellenkező esetben a szállóhelyeken, vagy bárhol a városban tétlenül tartózkodókat, idejüket henyeségben töltőket a rendőrség lefogja, s első ízben fogsággal sujtja, másodízben a nem helybelieket a városból eltávolítja, a helybelieket fokozottan megbünteti. A kapitányi hivatal különben utasítást kap a rendetlenségek és engedékenységek okainak kinyomozására és a bajok megszüntetése iránt való javaslattételre. Az 5707. sz. határozattal a szállásokon és bormérőhelyeken korhelykedő és dorbézoló szabólegények megfenyítésére ad a tanács utasítást a rendőrkapitánynak.

13. A honvédelem végső erőfeszítése.

Az újabb ujoncozás ellen is mutatkozott a fővárosban elégedetlenség, a kiállítás csak lassan folyt. Ezért a veszély növekedtével, a pestvárosi hatóság a következő felvilágositó hirdetményt adta ki:

»Polgártársak!

A bekövetkező országos felsőházi ülések miatt az ujonczozás a Múzeum épületében nem folytathatván, az holnap, azaz június 28-tól kezdve, reggeli 9—12 és délutáni 3—6 óráig, a városi Redout-épület 1-ső emeletében, bejárattal a Nagy híd-utca felől, fog folytattatni.

Bár az újonczbesorozásnál nem hiányoznak a hazaszeretet és önfeláldozás lélekemelő példái, és szülők, s gyermekeik készséggel róják le a haza iránti adójukat, a szükségelt mennyiség még is mind eddig ki nem állott, és ennek okát abban véli rejleni a hatóság: miszerint némellyek által terjesztve lőn a hír: mintha a városi hatóság az 1200 újoncz megajánlásával illetőségén felyül, túl terhelte volna a közönséget.

Ezeknek megnyugtatásául szolgáljon a következő felvilágosítás:

Mult évi Június hóban — nehogy a nemzetőrség az alvidéki lázongók ellen táborba szállni kénytelenítessék, kiállított a hatóság 824 önkéntest 3 évre.

Ezután meghozatván az újonczozási törvény, ennek értelmében Pest által kiállítandó volt volna 1078, 4 évre, s kiállítatott az időben 1084, de ez utóbbi számba a lázongók ellen toborzott 824 önkéntes is befoglaltatott, következve, Pest ez alkalommal újonczozás fejében nem adott többet 260-nál, s ezt is toborzás útján.

Az idén 268 újoncz esett törvényhozásilag e városra, s a hatóság elkerülni akarván a tavalyi önkénteseknek beszámíttatása feletti kérdések feszegetését, kerek számmal megajánlott 1200 újonczot.

Ennek fejében toborzás útján beálott 382, kell tehát még 818, s ez besorozás útján kiállítandó.

Már most, ha tekintetbe vétetik: miszerint a tavalyi újonczozás alkalmával csak 260 állítatott, s ez is toborzás útján, s az idén állítandó besorozás útján 818, tisztán áll a következtetés: miszerint a tavalyi és idei illetőség fejében összvesen 1346 újoncz adandó lévén: midőn ennek fejében 1178 adatik, a hatóság a közönséget nem csak nem terheli, hanem azt a lehetőségig kíméli.

Ezt a kételkedőknek megnyugvásául közrebocsátva, megvárja a hatóság, miszerint készséggel teljesítendi mindenki hazafiúi kötelességét, s távol leend mindenkitől a szándék, a tavalyi önkéntes ajánlat ürügye alatt az idei törvényszerű újonczbesoroztatási kötelesség alul kibúvni akarni.

Kelt Pesten, június 27-én 1849.

A városi hatóság.

Pedig az újabb veszedelem már a kapuk előtt volt: az orosz és osztrák egyesült támadás vasmarkai súlyosan fenyegették az élet-halálharcát vívó nemzetet és hadsereget. Ennek láttára a kormány június 27-iki kiáltványában egyenesen a néphez fordult (»A Haza veszélyben van!... Fegyverre! Fegyverre minden honpolgár!«) Az okok kifejtése után a kormány *általános népfölkelést* rendel és parancsol »a szabadságért, Isten és a Haza nevében«. Ez a *keresztes népháború* folyjon bármily fegyverrel, kaszával, baltával; formája legyen guerilla harc, az eleségnek az ellenség elől való elvonása, a szállások felgyujtása stb.

A kormány fölhívására Pest és Buda is rendkívüli közgyűléseket tartottak e népharcnak területükön való szervezése ügyében.

Pest városa június 28-án Graeffl elnökelete alatt 31 bizottsági tag részvételével közgyűlést tartott, amelynek jegyzőkönyve (5925. szám) szerint: »A közgyűlésen a jelenvolt tiszt- és képviselők egyhangúlag kijelentették, mikép férfias elszántsággal kívánnak fellépni és eljárni e kormányrendelet sikeresítésében; annak eszközlése végett a közgyűlés folyó hó 29-én délután 6 órára a Múzeum-terére *népgyűlést* hirdetett, azt azonnal nyomtatandó falragaszok által városszerte a nemzetőrségi századosok által különösen illető kerületeikben, nemzetőri dobosok kíséretében, a nyomtatott hirdetményeknek meghordozása által köztudomásra juttatván. A népgyűlésen a lakosságot e kormány rendeletéről értesítéssel, búzdítással, a hatóság részéről elnök-főbíró Graeffl Józsefet, Horváth Károly főjegyzőt, Ney Ferenc, Aul József képviselőket és Gyurkocvics Mátyás urat megbízza, s általában azokat, kik tehetséggel bírnak a népre, lelkesítőleg hatni, szónoklásra felhívják. Továbbá minden felekezeti lelkészek jegyzőkönyvileg utasíttatnak, hogy figyelmezve a »Közlöny« hiv. lap mai számában Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszternek Magyarország lelkészeihez 1061. szám alatt kiadott rendeletére, a jövő vasárnapon, folyó évi július hó 1-én a népet *minden harangok meghuzatásával* a szentegyházba gyüjtvén, a haza veszélyéről, a kormányrendelet értelmében magyarázólag, népszerűen értesítsék és a keresztes háborúra úgy lelkesítsék, miként a hazának a nép vezetésére meghívott papjaitól méltán várhatni és szem előtt tartva az érdekelt rendelet ama szavait, hogy aki a haza megmentéséért kötelességét híven nem teljesíti, az honáruló, s ilyennek fog a haza és a kormány által tekintetni.

Az ekként fölkeltendő néphadnak célszerű rendezése végett Thaisz Elek tanácsnok a közgyűlésből szóval vett utasítás mellett a nemzetőri főtisztekkel — különösen ideértve azokat, kik egyszersmind képviselők is — akként küldetik ki, hogy a fölkelő nép rendezése iránt készítendő terveket a holnapi közgyűlésen beadják.

Végre a fölkelő felfegyverkezésének lehető előmozdítása és eszközlése végett h. főkapitány Lombay Imre, Hajvald Samu, Eckl Vencel, Storch Ferenc és Triebler Ferenc képviselők kiküldetnek, hogy a vasszereken dolgozó helybeli minden mesterekkel — kivéve mindazonáltal a kormány által szurony készítésére használt lakatosokat — a hadügyminisztériumtól rövid úton megszerzendő lándzsa-minta szerint lehető legtöbb fegyvert a leggyorsabban állíttassanak elő.

Ezen előleges intézkedésekről a belügyminisztérium haladéktalanul értesíttetik.«

A Pesti Hirlap július 1-én megjelent utolsó száma följegyzi még ennek a népgyűlésnek tartását, Besze János népszónoklatát, a papoknak a szószékről

hangoztatott buzdításait. A Rákóczi-induló, a Veres Kereszt-jelvény Szűz Máriának, mint az ország patronájának képével díszítve, fokozták a közlelkesedést.

14. A nemzetiségi törvény és a zsidók egyenjogosítása.

A nemzet fokozott egybefogására kívánt hatni a hivatalos Közlönyben közzétett két júniusvégi törvény, ill. kormányrendelet is. Egyik szól a *nemzetiségekről*. Eszerint az országlati, közigazgatási, törvénykezési, hadi, diplomáciai nyelv a magyar, de a *törvényhatósági tanácskozásokban* mindenki akár a magyar nyelven, akár anyanyelvén szólhat. Ha a lakosság több, mint fele kívánja, a jegyzőkönyvekben a magyaron kívül más nyelv is szerepelhet.

A másik jogszabály a *zsidókat* akarja még jobban lekötelezni. Eszerint a magyar állam határain belül született, vagy törvényesen megtelepedett mózes vallású lakosság mindazon politikai és polgári jogokkal bír, amellyekkel annak bármely hitű lakosai bírnak. A polgári házasság előkészítés alatt áll.

15. A magyar kormány és helyőrség újból odahagyja a két fővárost.

Mindez azonban már keveset használt. Különösen keveset Budának és Pestnek, vagyis az új Budapestnek. A kormány a hadi helyzet miatt július elején már kénytelenítve látta magát, hogy a fővárost ütközet nélkül feladja és ismét elhagyja.

Július 8-án a következő kiáltványt tétette közzé:

»A főváros lakosaihoz!

A kormány, hittel az igazságos Istenben és bizodalommal a hadsereg vitézségében, eltávozik körötökből.

A hadi munkálatok fordulatai úgy hozták magukkal, hogy a fővárost védelmezni a haza veszélyeztetése, a fővárosban harcolni annak romlása nélkül nem lehetséges.

Ha ütközet nem lesz, a főváros előtt annak oltalmára, azon esetben nem kívánjuk, hogy tömegben felkeljetek, mert ok és szükség nélkül nem kíván a haza áldozatot.

De aki szereti hazáját, a szabadságot, az mind jöjjön és csatlakozzék a megyei népfölkelésekhez és a táborhoz. Az legyen bajnoka a keresztes-háborúnak.

A veszély nagy, de bizonyosan legyőzhető, a küzdés mértéke szerint nő a nemzet dicsősége a világ előtt.

A nemzeti kormány sajnálatát jelenti ki, hogy a keserű poharat tőletek el nem fordíthatja. De egyszersmind hiszi erős hittel, hogy ti az ellenségtől

környezve is hivei maradtok az áldott szenvedő hazának s azon szent szabadságnak, mellynek jótékony fényében, hogy Budapest Európa bámulása közben felvirágozzék, a visszatérő kormány legszívesebb gondjai közé fog tartozni.

A kormány megy a táborral, fölkél a néppel és Isten megáldja fegyvereinket.

Minden fegyverfogható ember ragadjon fegyvert, kövesse a tábort, győzünk, ha felkelünk az oroszlán bátorságával és a férfiú eltökélésével.

A főváros honmaradó lakosaitól pedig megvárja a kormány, hogy híven teljesítsék polgári kötelességöket ; az igaz hazafiúság éppen a kísértet közepette probáltatik meg.

Éljen a haza!

Győzni vagy halni!

Budapest, július 8. 1849. *A minisztérium*«

Nemsokára a dolgok újabb fejleményét mutatja *Csányi* László közmunka- és közlekedési miniszter július 10-iki következő rendelete :

»Összpontosítást követelvén a körülmények, katonaságunk szinte elvonul. Ugyanez okból nem jelenend itt meg seregeinknek azon része, mellynek számára a legközelebbi napokra kenyeret rendeltem.

Harczhoz edzett seregeink és Isten, az igaz bíró, szent ügyünket bizonyosan győzelemre emelendik ; óhajtom, hogy az ellenség megszállási ideje alatt hazánk fővárosa gyávaságot vagy hűtlenséget ne tanusítson — lebegjen Pest város lakosai előtt Róma magasztos példája — nem mondom védelemre, de a haza iránti hűségre nézve.

Számos kebelben kétely keletkezett a magyar bankjegyek iránt, — a kételyt a nyerészkedők élesztek, — világosítsák fel önök a népet és ne engedjék vagyontekintetből ezt áldozatul hullani a vétkes tőzséreknek, — rossz akarat vagy fonák számítás szolgálhat okául a bizalmatlanságnak,— nem mutat fel a történelem ollyan vakmerő hatalombitorlót, ki a nép közt eláradott pénzt megsemmisíteni merészelje és jajj lenne annak, ki merészelné.

A jó Sors legyen önökkel, vezessék a főváros ügyét ollyan eréllyel, melly önök részére tiszteletet vívjon ki és amelly a visszatérő nemzeti kormánytól köszönetet érdemeljen.«

A közgyűlés július 10-én 6278. sz. a. tárgyalta e rendeletet. A kenyérrendelést az alpolgármester már megszüntette. Az egyéb pontokra megjegyzi a közgyűlés, hogy valamint eddigelé magát a haza iránti szeretetben s ennek szent ügyéhez való ragaszkodásban mások által felülmúlni nem engedte, szintúgy jövőre nézve is és pedig annyival szorosb kötelességének ismeri a szabadság kivívása és biztosításában a kormányt minden kitelhető módon

elősegíteni, minél nagyobb a vész, melly a hazát több oldalról fenyegeti, s ennek kapcsán az összes tisztviselőség, különösen pedig a tanács, törvényszék kapitányi és ügyészi hivatal tagjai utasíttatnak, hogy a mostan lefolyó időnek komoly perczeit tekintve, a kiszabott hivatalórákhoz ne szorítkozzanak, hanem a különben is kötelesség szerinti végzendőknek végzésére szokottnál több időt szenteljenek, valamint a magyar bankjegyek iránt számos nyerészkedő tőzsérek által előidézett kételyt, a népet felvilágosítva, eloszlatni igyekezzenek.«

16. Az osztrákok és oroszok bevonulnak. Az abszolút uralom új berendezkedése.

A július 10-i közgyűlés az utolsó hazafias manifesztrációja volt 1849-ben Pest város közönségének. A magyar helyőrség elvonulása után már július 11-én bevonultak az első osztrák csapatok Vussin őrnagy vezetése alatt és a hatóságnak a budaival együtt sietnie kellett a császári hadsereg parancsnokának, *Ramberg* altábornagy üdvözlésére.

A július 12-i közgyűlésben (6446. szám) Ságody Sándor alpolgármester, »mint a Vussin cs. kir. ausztriai őrnagy úrnak felszólítására, illetőleg meghagyása következtében« a bevonult cs. kir. ausztriai hadsereg parancsnoka, Ramberg altábornagy üdvözlésére *kirendelve* volt hatósági küldöttségnek elnöke jelenti, hogy a három hadtest élén a fővárosba vonuló Ramberg altábornagy úr Őexcellenciája elébe Paulovits budai helyettes polgármesterrel és 10 budavárosi kiküldöttel Budaőrsig menvén, legott a főváros és lakosai irányában kiméletet kértek, mire fent tisztelt Őexcellenciája — annak kijelentése mellett, hogy a személyi és vagyonbátorságot szigorúan fenntartani fogja, s hogy ennélfogva a főváros lakossága nyugodt lehet — meghagyá, hogy :

a) a tisztviselők és polgárság újabban és pedig *föltétlenül hódolatukat írásban nyilvánítsák* ;

b) hogy a városok eleve is *ostromállapotba* helyzetteknek kijelentette, minélfogva is, a szolgálati fegyvereket kivéve, minden titkos fegyver beszedendő ;

c) a *posta* azonnal *zár* alá veendő ;

d) a budapesti *közlekedésnek* sikeresb előmozdításául nagyobb dereglyék, valamint kompok is a cs. kir. hadsereg átszállításául, készentartandók.

A *közgyűlés* határozata : az *a)* pontra nézve : a hatóság a meghagyáshoz magát szigorúan alkalmazni fogja ; a *b—d)* pontokig : Ságody alpolgármester szóbeli bejelentése terén a meghagyottak teljesítésével a kapitányi hivatal már meg van bízva, tehát további intézkedésre nincs szükség.

Július 13-án »estvéli« ½ 11 órakor Ságody alpolgármester, s egyszersmind helyettes főpolgármester elnöklete alatt Feszl Ágoston, Aigner Miklós és Kasselik János tanácsnok tanácsülést tartottak, amelyben (6401. szám

alatt) Aigner, mint a bankjegyek ügyében kirendelve volt hatósági küldöttség elnöke bejelentette, hogy »Gál királyi biztos szigorú meghagyásából a *feltétlenüli engedelmességet nyilvánító hódoló irat, ha mindjárt csak négy tanácsnok által is lesz aláírva*, még ma hozzá lesz átteendő; s minthogy a bevonult cs. kir. ausztriai hadsereg parancsnoka, Ramberg altábornagy úr is Ságody alpolgármesternek a tanács részéről feltétlenül engedelmességet nyilvánító hódolati íratnak felterjesztését meghagyta, — ugyanaz az iménti parancs következtében a tanácsülés elébe terjesztetett, felolvastatott és a jelenleg hivataloskodó alpolgármester és tanácsnokok által aláíratva, Gál Eduárd királyi biztosnak átküldetett. Tartalma pedig a következő vala:

Szabad kir. Pest városának tanácsa ezennel ümnnepélyesen kijelenti, hogy Ő cs. kir. apostoli Felségét, Ferencz Józsefet Magyarország törvényes királyának hódolólag elisméri s legmagasabb parancsainak feltétlenül engedelmeskedendik.

Mi szokottképen azonnal jegyzőkönyvbe iktattatik.«

Buda városa július 12-én 2990. szám alatti határozata szerint küldöttségileg hasonló szövegő *alávetési okmányt* adatott át.

A pesti tanács július 14-én tartott ülésében 6554. szám alatt elnöklő alpolgármester bejelentette, hogy az orosz hadak bevonulása tárgyában való értekezés végett Ramberg cs. kir. altábornagy úrhoz átküldött Aigner Miklós tanácsnok és Trifonovits János képviselő előtt az altábornagy úr azt a nyilatkozatot tette, hogy jóllehet e város már a cs. kir. ausztriai katonai hatóság alatt állana, mégis a rövid napok alatt seregeivel megérkezendő *Paskievics Erivanskij tábornagy Őhercegségének* e város határában való elfogadására választmány lenne kiküldendő, még pedig tanácsi kinevezéssel. Erre a tanács Ságody alpolgármester vezetése alatt kiküldötte a Kasselik János helyettes főbíróból és 53 képviselőből álló küldöttséget.

A fővárosban azonban csak Panjutin orosz tábornok vett szállást.

Íme, a két főváros hatóságának kettős caudiumi járom alá is kellett hajtania a fejét, hogy városuk falait és polgárságát a nagyobb pusztulástól megmentsék.

Hogy a város igazgatása teljesen el ne akadjon, a pestvárosi tanács július 14-én felszólította a 3 kereskedő testületet, hogy azonnal egyenkint 10.000 pengőforint erejéig 3 hónapra 6% kamat mellett *kölcsönt nyujtsanak az ausztriai bankvalutában meghatározott kötelezvény ellenében.* A másnapi tanácsülésben bejelentik (6430. és 6443. sz. al.), hogy a három testület a kölcsönt nagyrészt már meg is adta és a hátrálékot rövid időn belül megadni kész.

Július 15-én a tanácsülésben jelenti Ságody, hogy a *fekete-sárga lobogónak* déli 12 órára való kitűzése, minden tornyon és középületen, elrendeltetett: a déli harangozást kivéve, minden egyéb haranghúzás tilos; a kir. épületek kapui és az őrházak azonnal fekete-sárga színekre befestendők.

Július 16-án a Csekonics-palotában megszállott Ramberg rendeletére a város saját költségére 25 cs. kir. katonatisztnek négy tál ételt szolgáltat ki, amiért a tanács 37 forintot utal ki.

Közben megjelentek a polgári közigazgatás új fejei. Az országos királyi főbiztos, *gróf Zichy Ferenc* július 14-én fogadta Pest város küldöttségét, Ságody alpolgármester vezetése alatt. Ez előtt kijelentette, hogy a» határt nem ismerő királyi kegyelemnél fogva azok, akik a forradalmi kormány terrorisztikus intézkedései és rendeletei által valamely, különben tiltott cselekvések elkövetésére meggyőződésük ellenére mintegy kényszerítőleg birattak, megkegyelmezést bizton várhatnak; a tisztviselőknek, valamint minden egyes polgárnak szigorú kötelességévé teszi arra közremunkálni, hogy valamint egyrészről józan magaviseletük, másrészről a csend és rend helyreállítására ideérkezett és még nagyobb számmal a város környékére vonulandó cs. kir. hadseregnek szükséges élelemmel ellátása által Ő cs. kir. Ap. Felségének, Ferencz József, úruk és királyuk kegyelmét ismét visszanyerhessék.« Ennek kapcsán a várost pénzbeli előlegezéssel elősegíteni ígérkezett és még aznap egyelőre 50.000 forintot utalt ki.[1])

Zichy elrendelte még, hogy a helybeli *izraeliták* a zavarok közben a felséges uralkodóház irányában tanusított *botrányos magaviseletük miatt* érezhetőbb bánásmódot érdemelvén, összeirandók, mindazon ingatlanok kitüntetésével, amelyet részint tulajdonul, részint zálogos joggal bírnak.

Július 24-ével kezdődött tényleg Pest városánál az új osztrák rezsim. Ekkor az új behelyezettek, illetve visszahelyezettek: Koller Ferenc főbíró, mint ideiglenes tanácselnök, Szekrényessy Endre, Alkér Antal, Aigner Miklós, Kasselik János, Feszl Auguszt, Schiffner Gyula, Miksó Pál, Gamperl Alajos és Szloboda Ferenc részvételével ülést tartottak, melyen mindenekelőtt felolvasták *Szentiványi Vincze* királyi biztos július 23-iki »kegyes« rendeletét:

»Felséges Urunk nevében bizatván meg a polgári kormány vezetésével, addig is, míg a közigazgatás érdekében közelebb intézkedhetnék, e város Tanácsát azon alapjában, mint az *Havas* József királyi biztos úr által *törvényes hatóságában* életbeléptettetett, azon megjegyzéssel erősítem meg, hogy a Tanács elnökségét Lechner Károly polgármesternek, — mint értesítettem, — gyöngélkedő egészsége miatt, főbíró Koller Ferenc úrra ruháztam legyen.

Az ideiglenes elnököt közvetlenül személyéhez intézendő rendeleteimre nézve felelőssé teszem s a Tanács és mindenrendű hivatalnoknak szorosan meghagyom, hogy a körükbe vágó hivatali teendőikre nézve magukat mindenben saját egyéni felelősségük terhe alatt az ideiglenes elnök rendeleteihez

[1]) Persze csak a katonaság ellátására. Ezért a város 20.-án kórházi célokra újabb segélyt kért. — Buda is kapott segélyt.

híven és pontosan alkalmazzák. Ideigleneseknek tekintem a városi hatóság minden rendű hivatalnokait, tisztjeit és cselédjeit is, kiknek közremunkálását e percben *felmenthetetlenül* épúgy követelem, mint jövendőre a fennforgó körülményekhez képest irányzandó intézkedésemet világosan fenntartom. Számítok egyébiránt a városi hatóság hűséges közremunkálására ; e törvényes hatóságok becsületes eljárásától feltételeztetik az az irány, mellyben az *elvakított* tömegekre hatni igyekszem.

Ami engemet illet, hivatali állásomban gyenge erőmet teljes készséggel fogom e város javának öregbedésére fordítani. Amíg itt állok, sohasem fogom a törvényes rend barátjait elhagyni, de kérlelhetlen szigorral fogom sujtani azokat, akik a rendzavarást ocsmány mesterségnek tekintik, aljas czéljaiknak kábító ürügye alatti vétkes kivitelére.«

A tanács 6719. szám alatt »ezen kegyes rendeletet válasziratban kifejezendő tisztelettel fogadja s ahhozképest mindazon tanácstagok és tisztviselők, kiket Havas kir. biztos úr rendelete részint megerősített, részint kinevezett, további fensőbb intézkedésig a törvényes városi hatóságot személyükben megalakítván, valamint a tanácsi és törvényszéki elnöknek, úgy az egyes hivatalosztályok főnökeinek is meghagyja, hogy ezen kegyes rendeletben kijelölt egyéneket hivatalaik átvételére szólítsák föl, az eltávozottakról pedig tegyenek jelentést.«

Budán a városi közgyűlés 1849-ben csak a fölszabadítás után május 24-től kezdve tartott közgyűléseket, a magyar uralom alatt az utolsót julius 11-én. Ez idő alatt a polgármesterségben a június 18-án hivatalból elmozdított Valheim Jánost Feley Ede, majd Paulovics László követték, mint helyettesek. A tanácstagok közt is több változás történt. Lemondott Andorfy és Balásy. Az igen rövidre fogott jegyzőkönyvek, majdnem csak tárgymegjelölések, különben rövid időről semmi lényegeset nem tartalmaznak.

A július 18-iki tanácsi jegyzőkönyv már a Gróf *Zichy* Ferenc főkormánybiztos által behelyezett új tanács megalakításáról számol be. (3023 szám alatt.) Az ülésen Paulovics László helyettes polgármester elnököl, mert a főpolgármesterrül újra visszahelyezett Valheim János, úgy testi, mint lelki erejének az idők viszontagságai és erőfeszítései okozta »hanyatlását« szóval előadván, ebbeli hivataláról, melynek vezetéséhez ép erő kívántatik : lemondott és kérte lemondási folyamodványainak gróf Zichyhez való felterjesztését. Az elnöki széket erre Türnböck János alpolgármester foglalta el A kinevezés folytán a tanács tagjai lettek : Türnböck alpolgármester, Schreiber Ferenc főbíró, Schmidt Ferenc főkapitány, Bajcsy, Brandweiner, Cullmann, (új), Paulovits, Temesváry, Mankovits György (új), Nerodalik, Máry tanácsnokok ; tanácsi főjegyző : Micsinay Antal, törvényszéki főjegyző : Weidinger Alajos.

A főkormánybiztos 3026. szám alatt kelt rendeletével tudatja, hogy Valheim lemondását nem fogadja el. Úgy ő, mint az összes kinevezett és

kinevezendő egyének a reájuk bízott hivatalt elvállalni s viselni kötelesek úgyannyira, hogy ha a morális kényszer nem használna, *fizikai kényszert* fog használni. Egyébként, értesülvén a városi pénztár teljes kimerüléséről, kézi pénztárából 40.000 forint kamatnélküli kölcsönt engedélyez.

Július hó 20-án megjelenik *báró Haynau Gyula* hadseregfőparancsnok hírdetménye a fegyverek azonnali beszolgáltatásáról, a házkutató bizottságokról, az utcai csoportozások eltiltásáról, a politikai egyletek bezárásáról.

Július 24-én hivatalba lép Budán is az új királyi biztos, *Szentiványi Vincze* volt helytartó tanácsos.

*

Ami ezután történt, az már nem tartozik jelen tanulmányom keretébe, hanem azokra a szomorú lapokra, amelyek feladata lesz Pest és Buda közigazgatási fejlődésének vázlata, a jól berendezkedett, évtizedes abszolutizmus idejében.

TARTALOM.

Oldal

Bevezetés 3
Források 4

I. FEJEZET.

Pest és Buda állapotrajza a szabadságharc idejéből.

1. Területi viszonyok. *A)* Pest város: összes terület; beépítési terület; adatok az ingatlantulajdonról; *B)* Buda város: összes terület; beépítési terület; adatok az ingatlantulajdonról 5
2. Népességi viszonyok. *A)* Pest város: népszám; megoszlás kerületek, családok, nemek, lakossűrűség, vallásfelekezetek, foglalkozások, nemzetiség szerint; népmozgalom. *B)* Buda város: népszám; megoszlás nemek, családok, lakossűrűség, vallásfelekezetek, foglalkozások szerint 14
3. Közművek és egyéb műszaki közintézmények. Útépítés; csatornázás és vízlevezetés; vízellátás; közvilágítás; utcatisztogatás; árvízvédelem; tűzrendészet; parkok; közlekedés; a közművek kiadásainak fedezete. 25
4. Egyházi viszonyok 32
5. Közoktatási viszonyok 33
6. Kulturális társaságok és egyesületek 34
7. Jótékonyság 35
8. Társadalmi és gazdasági egyesületek 36
9. Közegészségügy. Fürdők; gyógyítás; temetők 37
10. Katonai viszonyok 38
11. A városi pénzügyek. Hadi adók; pesti házipénztár és budgetje 1847—48-ban 38
12. Városgazdaság 46

II. FEJEZET.

A szabadságharc eseményei és Pest-Buda közigazgatásának története.

I. korszak: 1848. áprilistól—december végéig.

1. Köztörténeti krónika 49
2. A két főváros részvétele a nemzeti honvédelemben. A nemzeti őrsereg; a »rendes nemzetőrség«, vagyis a honvédzászlóaljak szervezése; a »pesti csatárok« és Buda önkéntesei; a sorkatonaság átlépése a honvédseregbe; a pest-budai önkéntes nemzetőrcsapatok kiindítása a Dunántúlra; Jellachich fenyegető előnyomulása a két főváros felé, Pest és Buda védekezési készülődései; Windischgraetz az Ausztriában és Magyarországban levő összes haderők fővezére; az országgyűlés és a kormány elhagyják a két fővárost; az osztrákok benyomulása. 55

Oldal

3. A két főváros új szervezete. *A)* Az 1848 : XXIII. t.-c. a szabadkirályi városokról. *B)* A két új képviselőtestület és tanács összetétele. *C)* Pest város új képviselőtestületének 1. közgyűlése. *D)* Pest város közigazgatási rendszerének alapterve. *E)* Buda város szervezetének átalakulása. *F)* Pest város az autonómia védelméért 72
4. Pénzügyi gazdálkodás 1847—48-ban 108
5. Pest városa új személyi státus- és fizetésrendszere 115
6. Egyéb közigazgatási mozzanatok 1848-ban 130

II. korszak: Az első osztrák uralom 1849. január 7-től április 23-ig, illetve Budán május 23-ig.

1. Köztörténeti krónika 134
2. Az osztrák hadsereg bevonulása és az abszolutizmus első tettei 135
3. Behódolási nyilatkozatok 144
4. Havas József, mint kir. biztos, a polgári közigazgatás élén 145
5. A két város közigazgatásának új vezetői 147
6. Passzív ellenállás jelenségei 150
7. Politikai-katonai visszatorlások 153
8. Bajok az osztrák katonaság élelmezése és elszállásolása körül 156
9. A visszamaradt és beteg honvédek ügye 158
10. Egyéb politikai és rendészeti ügyek 159
11. Adóügyek 160
12. Pénzügyi rendelkezések és műveletek 163
13. A tisztviselők illetményei. Újabb kinevezések. A fenyítő bizottság megalakítása 168
14. Az osztrák uralom megingása a fővárosban. Győztes honvédeink Pest előtt.. 172
15. A magyar uralom helyreállása Pesten 176

III. korszak: Buda felszabadulása. Megindul a szabadságharc leverése orosz segítséggel. »Buda várán újra német zászló.« Osztrák rezsim berendezkedése Pest és Buda közigazgatásában is. (1849. április 23-tól, illetve Budán május 21-től július 12-ig.)

1. Köztörténeti krónika 182
2. Pest közigazgatásában helyreáll a törvényes magyar uralom 184
3. A főváros állásfoglalása a Függetlenségi Nyilatkozat ügyében. Egyéb politikai ügyek 186
4. Új toborozás a fővárosban egy 1200 főnyi rendes zászlóalj kiállítására..... 191
5. Az új adótörvény 192
6. Pénzügyek. A pénzforgalom nehézségei; Pest és Buda pénzügyi gazdálkodása 1848. november 1-től 1849. november 1-ig..... 193
7. Budavár ostroma és visszavívása 201
8. Nevezetes kormánytervek a hősi halottak emléke, hozzátartozóik és a sérült és az agg honvédek ellátása, valamint a főváros fejlesztése érdekében..... 211
9. Tisztviselői ügyek 213
10. A fővárosok egyesítése..... 215
11. A budapesti rendőrség államosítása 216
12. Közegészségügy; rendészeti ügyek..... 217
13. A honvédelem végső erőfeszítése 218
14. A nemzetiségi törvény és a zsidók egyenjogosítása 221
15. A magyar kormány és helyőrség újból odahagyja a két fővárost..... 221
16. Az osztrákok és oroszok bevonulnak. Az abszolút uralom új berendezkedése 223

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 55529/1951. sz.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS
HÁZINYOMDÁJA 1936 — 6437